

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).



AZ IZRAELITA
MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT
ÉVKÖNYVE.



1917



ÉVKÖNYV.

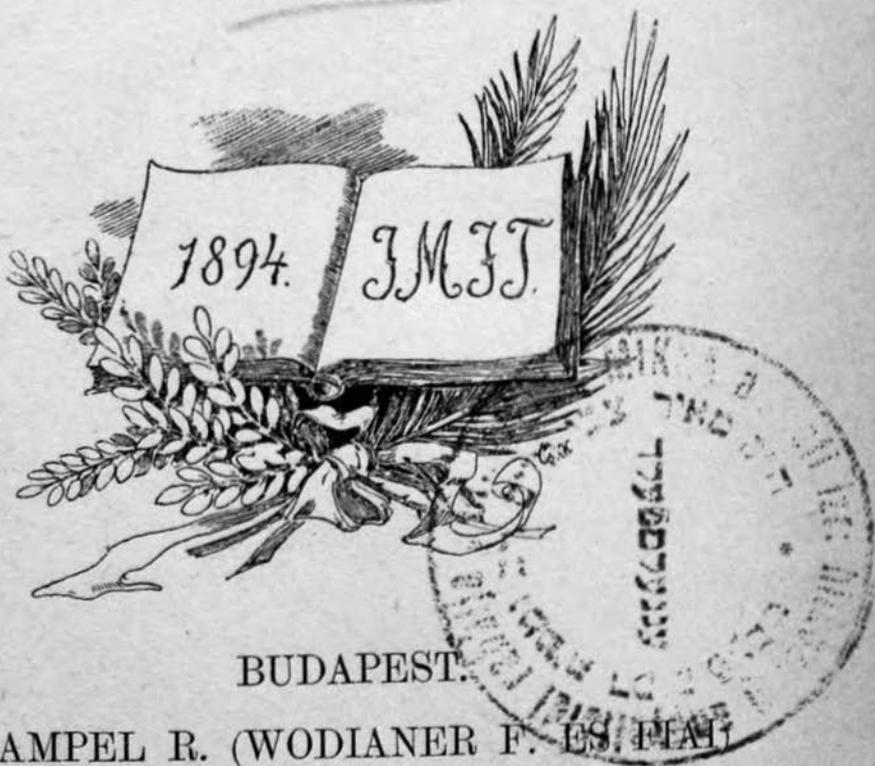
KIADJA

AZ IZR. MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT.

SZERKESZTIK

D^r BACHER VILMOS és D^r MEZEY FERENCZ.

1895.



BUDAPEST.

LAMPEL R. (WODIANER F. ÉS TÁRSAI)

CS. ÉS KIR. UDV. KÖNYVKERESKEDÉS BIZOMÁNYA.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA:

TOLDI ÉS A BIBLIA.

Önéletrajzában írja Arany ez ismeretes sorokat: «Én valék öreg szüleim egyetlen reménye, vigasza; szeretek is az öregség minden vonzalmával, mindig körükben tartottak és rendkívül vallásosak lévén, e hajlam reám is korán elragadt: az ének és szentírás vonzóbb helyei lettek első tápja gyöngé lelkemnek s a kis bogárhátú viskó szentegyház vala, hol fülem soha egy trágárszót nem hallott . . . A zsoltárokat, a biblia vonzóbb részeit, emlékezetemet meghaladó idő előtt, hallásból már elsajátítottam . . . Mire iskolába adtak, hatodik esztendőskoromban némi olvasottsággal is bírtam oly könyvekben, melyekhez inkább vonzódtam: mint bibliai történetek, énekek, a ponyvairodalom termékei». S midőn első olvasmányait felsorolja: «A bibliának nem maradt része olvasatlan, kétszer, háromszor is stb.» Érthető ezért, hogy nincs senki újabb iróink közt, kinek műveiben a bibliának több és mélyebb nyomaira találhatni, mint az övéiben. E nyomokat a Toldiban részletesen fölmutatni, soraim czélja.

Két rövid megjegyzést kell még előre bocsátanom. «Biblia» alatt itt tisztán az ó-testamentom értendő, mely Aranyra elbeszélő költeményének természete sze-

rint, egyedül volt hatással. Továbbá: összevetéseinknél kizárólagos szövegünk a Károli bibliája, melyet a költő maga is olvasott.

I.

A *nyelv* egyezései legelőbb felötlenek. A Toldi több rendbeli kifejezése, képe, fordulata a bibliából van merítve. Nem vagyok bizonyos benne, hogy az I. ének 14. versszakában foglalt hasonlatot, mely a lelki nyugalmában teljesen fölhevítet Toldit komor *bikának* mondja, joggal összevethetni-e a zsoltárossal, ki (CII. 7.) szorongattatván, panaszát így önti ki az Úr előtt: «Hasonlatossá lettem a pusztában lakozó ökörbikához». Csak a mit bizonyosnak tartok, arra óhajtok szorítkozni, meggondolván, hogy tiz kétségtelen adat többet bizonyít, mint száz olyan, melyek közt csak tiz a kétségtelen — s ily teljesen bizonyosra a II. ének több adalékkal szolgál. Ime:

5. v. A Budáról hazajött György hidegen köszönté az édes anyját «bár ez a *lelkét* is majd *elébe önté*». Lehr Albert ezt népiesnek mondja, pedig a mit analogiaként idéz: odaadja lelkét, kiönti szívét — épen nem erősíti állítását. A kifejezés bibliai. Zsoltár CXLII. 3.: kiöntöm ő előtte az én lelkemet; és a mely szentírási könyv különös hatással volt Aranyra, a változatos elbeszéléseket tartalmazó Sámuel, I. könyv, I. rész, 15. versében: Felele azért Anna és monda: Nem vagyok uram részeg . . . hanem az én szívemnek kívánságát öntöttem az úr eleibe.

9. v. György szívtelen gúnynyal fakad ki öcsce

ellen. Most tedd ablakba, mondja az anyának, «*húsa és kövére szépen nő naponként*». E páros kitétel a bibliai nyelv hatását tükrözi. Mózes III. k. IX. 10.: a kövérit megáldozá, és u. o. IX. 11.: a húsát pedig megégeté. V. ö. Sámuel I. k. II. 15., XV. 9. stb.

10. v. A testvéri szeretetében és önérzetében egyaránt sértett ifjú felbúg tompa, hosszú jajjal: «*Úgy szeressen Isten, a hogy engemet te!*» mondja Györgynek. Ez nem fölkiáltás, hanem átokforma és mását találjuk Móz. II. k. X. 10.-ben, a hol azt mondja Faraó Mózesnek és Áronnak: «*Úgy legyen a Jehova veletek, ha elbocsátlak titeket*».

14. v. Az összeütközés elkerülhetetlen volt a testvérek közt; Miklós úgy érzi, mintha az az ő teljes vereségével végződött volna s tántorogva ment ki az apai házból. «*Méne elbusulva némán haragjában*». Vegyük még ide a 6. v.-ból: Miklós belsejét még most is furja «szégyenítő búja, *búsító haragja*.» A kép a bibliából való. Zsolt. VI. 2.: A te búsulásodban ne fedj meg engemet és a te haragodban ne ostorozz engemet (v. ö. XXXVIII. 2.); LXXVIII. 49.: Bocsátá ő rájok az ő haragjának búsulását; XC. 7.: A te haragod miatt és a te búsul sod miatt (v. ö. CII. 11.) Ép így Sámuel I., XI. 6.: És az ő (Saul) haragja igen felbúsula; u. o. XXVIII. 18.: Nem teljesítéd meg az ő felbúsult haragját.

A III. ének 5. versszakában: «Boszuló karjától úgy elhullanának mint a Sámsonétól, kiről írva vagyon, hogy ezer pogányt vert egy állasonttal agyon» — az egyetlen hely a költeményben, a hol Arany maga is a bibliára utal. Az eredeti tudvalevőleg Birák XV. 15.;

És találta (Sámson) egy nyers szamarállat és kinyujtván kezét, felvevé azt és levere azzal férfiakat.

8. v. A felbőszített Miklós, a melyen ült, a malomkődarabot György bosszantó népe közé dobta. A kit a kő talált, menten oda lett: «*vérét a poros föld nagy-mohón felnyalta*». Mózes I. k., IV. 11.: átkozott légy e földről — mond az Úr Kainnak — mely megnyitotta az ő száját, hogy bévenné a te kezedből a te atyádfiának vérét.

9. v. György igen keserüli szolgáját, de «*másfelől örül, hogy gyilkos a testvére, kit hogy elveszessen, most esik kezére*». Lehr azt hiszi, a kifejezés régies; de mert a Toldi nyelvhasználata sehol határozottan régiességre nem utal, legtöbb valószínűséggel e kitétel is bibliai eredetre mutat vissza; más szókkal: Arany az «*elveszet*» igét alkalmazván, nem régies, hanem bibliai kifejezéssel él: Sámuel I. k., XXIV. 12.: vadászod lelke-met, hogy azt elveszessed.

IV. ének. Az 1. v. hasonlatáról: Mint a *himszarvas*, kit vadász sérte nyíllal stb., kiki tudja, hogy Zsolt. XLII. 2. a forrása: Miképen kíván ozik a szarvas a folyóvizekre, aképen kívánkozik az én lelkem te hozzád oh Isten.

15. v. Miklós három napi egyedüllét után a nádasban visszanyerte lelke egyensuly t, újra remél s a jövőre gondol: «*De hiszem az Istent, az árvát sem hagyja*»: Zsolt. LXVIII. 6.: Az árváknak atyjok az Isten; CXLVI. 9.: (Az Úr) az árvákat és özvegyeket táplálja, stb.

V. ének, 13. v. «*Fészkit oltalmazza a mezőnek vadja*»: Zsolt. VIII. 8.: minden barmokat, még a me-

zei vadakat is; u. o. L. 11.: mezőnek vadai; Sámuel I. k. XVII. 44.: testedet adom az égi madaraknak és a mezei vadaknak.

15. v. Az apai házból kiüldözött testvérben elmélkedése a bosszu gondolatát ébreszti: mennyivel gonoszabb a bátyja, mint a farkasok: hátha neki is, mint ezeknek most, megadná bérít? De megszólal lelkiismerete: tudd meg «a legyilkolt *atyafinak vére* bosszuért *kiált fel* az egek egére»: mindnyájan Mózes I. k., IV. 10.-re gondolunk: Monda pedig az Isten: Mit cselekedtél? a te atyádfiának vére kiált én hozzám a földről. — És az intelemnek e versszakban folytatása: bizd Istenre «a büntető *bosszuállás dolgát*» hasonlóképen megvan a szentírásban: Mózes V. k. XXXII. 35: Enyém a bosszuállás; és: Sám. I. k., XXIV. 13—14: Az Úr tegyen ítéletet én közöttem és te közötted és álljon az Úr bosszút én értem rajtad; de az én kezem nem léssen te ellened.

VI. ének. 10. v. Az anya ujjongó szeretettel öleli keblére már-már elveszettnek vélt fiát:

Jaj! hát látlak ismét! be sohse gondoltam,
Majd kétségbe estem, érted majd megholtam —

eleven visszhangja Mózes I. k. XLVIII. 11.-nek, a hol az öreg Jákób csókolgatja váratlanul megtalált kedveltjét: És monda Izráel Józsefnek: Nem reménylettem, hogy soha téged lássalak.

12. v. S az édes kínos viszontlátás három válságos nap után és a fájdalmas búcsúvétel, ki tudja mennyi időre? megrendíti az anyát és a fiut «s mint mikor két hegyről összefut a patak, a kétféle könnyek egybe szakad-

tanak»: Zsolt. CXIX. 136.: Vizeknek folyásai származnak az én szemeimből; Jer. IX. 1.: Oh valaki az én fejemet vizekké változtathatná és az én szememet könyhullatásoknak kútfejévé.

13. v. A hősi fiú azonban összeszedi erejét: «végre szívét Miklós megkeményítette»: Sám. I. k., VI. 6.: miért keményítitek meg a ti szíveteket.

18. v. De már ébred az ellenséges ház és a testvér, s a fiú pár hő szóval sietve búcsúzik az elhanyagolt anyától, ki szólni képtelen, de «tudta, hogy az, a ki a szívét vizsgálja, minden kívánságát benne megtalálja»: Zsolt. VII. 10.: te vagy a szíveknek és veséknek vizsgáló istene; Sám. I. k., XVI. 7.: az Isten azt nézi, a mi a szívben vagyon.

A VII. ének első két sora szintén a bibliai nyelv hatásának adaléka: «kinek az ég alatt már senkije sincsen, ne féljen: felfogja ügyét a jó Isten»: Zsolt. XXVII. 10.: Ha az én atyám és az én anyám elhagynak is engemet, az Úr magához veszen engemet.

A VIII. énekben György bevádolja Lajosnál gyilkos öcscsét. Hiába gondol a király új meg új módra, mikép bocsáthatna meg ismeretlen jobbágyának — a testvér újabb meg újabb nehézségekkel áll elé: minden késő már, elveszett az útja «sopánkodott György álnoksággal telve»: Sám. I. k., XX. 7.: Ha pedig haragszik — mondja Dávid Jonathánnak Saulról — tudjad, hogy szinte rakva álnoksággal. (V. ö. Zsolt. X. 7.)

IX. é. 18. Miklós alélt szívvel látja, hogy «erős fogadását hiába fogadta»: Mózes V. k., XII. 11.: minden választott fogadásaitokat, melyeket fogadni fogtok az Úrnak.

II.

Ennyiben mutatható ki a szentírás nyelvének hatása a Toldi nyelvére. Még nagyobb és mélyrehatóbb a bibliai hatás Toldi *eseményeinek* elbeszélésére, de sőt megalkotására. A dolog természetével jár, hogy az egészét itt is csupa többé-kevésbé széthulló részletből és részletek részleteiből állíthatom egybe, de hadd idézzem magát a nagy mestert, ki Zrínyi és Tasso-tanulmányaiiban egy helyütt fölkiált: «Kicsinykedem úgy-e? De ha Zrínyi nem röstelt ily apróságig mindent tervszerűen alkotni, ne restelljük észre venni legalább» — és hadd kérjem ki továbbra olvasóm figyelmét.

A II. énekben felforr öcsce láttára Györgyben az indulat s így fejezi ki neki rosszalását, a miért váratlanul vele szemben találja magát:

Most van a dandárja réten a munkának,
De foga nem fűlik ahhoz e gazdának,
Mint kopó megérzi a zsíros ebédet,
S tövel-hegygyel össze hagyja a cselédet.

A 8. versszak e sorainak a meglepésig teljes analogiáját találjuk Sámuel I. k., XVII. 28. v.-ben: «Hallván pedig azt Eliáb az ő nagyobbik bátyja, hogy ő az emberekkel beszélene, igen megharaguvék Dávidra Eliáb, és monda: Miért jöttél ide és kinek hagytad a kevés juhot a pusztában? tudom én a te kevélységedet és a te szívednek álnokságát, hogy csak azért jöttél, hogy látnád az ütközetet.» Hasonló a helyzet, a személyek, a kifakadás — csak az öcsnek tulajdonított cél dolgában nemesebb, a más viszonyokhoz képest, a biblia Györgynek gondolkodása.

Györgynek (III. ének) nem elég, hogy öcscsét megsértette, megalázni is akarja. Meglátja őt a telek lábában s reáuszítja legényeit: Meg kell a palánkot döngetni körül! — s a tüzes és feltüzelt csapat őt szemeli ki czélul, midőn magát dárdavetéssel mulatja. Sám. I. k., XVIII. 11.: «És ellövé Saul a dárdát, ezt gondolván: A falba szegezem Dávidot» és ugyanitt XIX. 10.: «És akará Saul Dávidot a dárdával a falhoz szegezni; és elhajla Saul előtt és a dárda a falt találá» — más a czél, más a szándék, de nem innen vette-e mégis költőnk a dárdavetés gondolatát?

Ugyancsak a III. énekben (5. v.) malomkődarabbal üti agyon Miklós a György egyik apródját. Lehetetlen nem gondolni Gedeon vitéz fiára, ki táborba száll Thébes ellen és megveszi, közelít az erős toronyig is és ajtaját megégeti, de «akkor aláhajíta egy asszonyember egy malomkődarabot Abiméleknek fejére és bétöré néki az agyakoponyáját». (Birák IX. 53.)

György örül, hogy öcsese gyilkosságba esett, de nem maga akarja a gyülöltet megölni, hanem mással, a bíróval, a törvénynyel akarja elveszejteni (9. v.) — ép így mondja Saul Dávidról (Sám. I. k., XVIII. 17.): «Ne veszszen az én kezem miatt, hanem legyen a Filiszteusok keze ő ellene» és (u. o. XVIII. 25.) «Saul pedig azon gondolkozik vala, hogy Dávidot a Filiszteusok kezébe ejthetné».

Miklós három napig bolyong a nádasban (IV. é.) — Dávid is elrejtőzik a mezőben «mind ez harmadnapnak estvéjéig» (Sám. I. k., XX. 5.) S mind a szentirásbeli, mind a magyar hőst fölkeresi bujdosásában a hűség és a szeretet. Ki ne emlékeznék a jó öreg Bencze szavaira:

Látod, jó kis gazdám: György úr nem sokára,
 Három négy nap múlva visszamegy Budára:
 Akkor a mi elmúlt, feledségbe mégyen,
 Kis király leszesz te az egész vidéken.

Sámuel I. könyve XXIII., 16. és 17. versében meg ezt olvassuk: «Felkele pedig Jónathán Saulnak fia, és méne Dávidhoz az erdőbe, és megerősíté az ő kezét az Istenben és monda néki: Ne félj, mert nem találhat meg téged Saulnak az én atyámnak népe; hanem te uralkodni fogsz az Izráelen». — És Bencze búcsút vesz Miklóstól és megy haza felé, gyakran visszanezvéen szerettére, ki ott maradt nádasban: S m. I. k., XXIII. 18.: «és megmarada Dávid az erdőben, Jónathán pedig elméne házához».

Az V. énekben foglaltatik leiró költészetünknek egyik remeke: Miklós viadala a farkasokkal. Ilosvai erről nem tud s Ipolyi, Toldi mondai elemeit kutatván, téved, midőn hősünk ez erő kifejtésének is forrását a pogány őskorban keresi. E farkasviadal mindenestül Arany János leleménye. Csakugyan mindenestül-e? Nem hatott-e vajjon megfogalmazására, a mit ugyancsak Sámuel I. könyve (XVII. 34—35.) mondat el Dáviddal: «Pásztor vala a te szolgád, őrizvén az ő atyjának juhait és eljő vala az oroszán és a medve, és a nyáj közül elragadja vala a b rányt. Kimegyek vala pedig én utána, hogy azt megölném vagy szájából kivennem. És valamikor ellenem támad vala, megragadom vala a szakálát és megverem vala azt, és megölöm vala azt.»

A hasonlatosság Toldi és Sámuel könyve, Miklós és Dávid között énekről-énekre fokozódik. A VI. é. többet mutat ebből az V.-nél, a VII. meg többet a VI.-nál. De tartsunk sort.

Miklós legyőzte magát s lelkében megnyugodva, békés szándékkal indul éjjeli útjára. Haza ér, minden alszik. György is mély álomba van merülve emberei között: Saul (Sám. I. k., XXVI. 5.) hasonlóképen «aluszik vala a szekerek között, a nép pedig körülötte vala mind táborban»; és u. o. 7. «Saul veszteg feküdvén, aluszik vala a szekerek között és dárdája fel vala ütve fejénél a földbe; Abner pedig és mind a sokaság aluszának vala ő körülte». A biblia «dárdája» sem marad analogia nélkül Toldiban, a hol a hős (5. v.) a «lándsákat» kapja, melyek a fal mellé voltak támogatva. És

Ott lesi Miklós a szunyogháló mellett,
Györgyből mikép hortyog ki s be a lehellet;
Egy marokszorítás — s ha száz lelke volna,
Mégis elhallgatna, többet nem horkolna.

Mintegy számít rá a költő, hogy e szép sorokat olvasván, eszünkben van Sám. I. k., XXIV. 11., a hol Dávid imígy szól Saulhoz: «Ime e mai nap látják a te szemeid, hogy az Úr téged kezembe adott vala ma a barlangban, és mondják vala némelyek, hogy megölnélek téged; de én kedvezék néked, és azt mondom: Nem emelem fel kezemet az én uram ellen»; v. ö. XXVI. 23.: «az Úr kezembe adott vala e mai napon téged; de én nem akartam kezemet kinyújtani az Úrnak megkent királyára». — Miklós tehát nem bántja gonosz bátyját, hanem a magával hozott farkasokat a nyoszolya szélére fekteti: «Csakhogy itt is voltam, azt adom tudtadra». Dávid is ily jellel adja tudtára Saulnak, hogy hatalmában volt: elmetszette felsőruhájának szárnyát (XXIV. 12.) s elvivé a dárdát, mely fejénél és a kupát, melyben a víz vala (XXVI. 12.) «és elméne Dávid».

Miklós megigéri az özvegyasszonynak, hogy két vitéz gyermekéért bosszút áll a csehen: «Hanem kérem szépen (s látja, nem hiában) mondja el a dolgot Isten igazában» (VII. é. 10. v.) Dávid hasonlókép tudakozódik az embereknél Góliát után (Sám. I. k., XVII. 26. és 30.) Az özvegy elmondja válaszában, hogy a cseh «kérkedik nagy fenjen, magát hányja-veti, a magyar nemzetet csúfra emlegeti» (11. v.): Góliát hányavetisége megvan Sám. I. k., XVII. 8. és 9. a többi is majd szóról-szóra, ugyanazon fejezet 10. versében: «Én e mai napon szidalommal illetem az Izráel seregét». «Elrémült a világ», folytatja az özvegy «nem is akadt már ma, a ki a kegyetlen csehvel szembe szállna»: Sám. I. k., XVII. 11.: «Mikor pedig hallotta volna Saul és mind az egész Izráel a Filiszteusnak ilyen szavát, megrettenének és igen félnek vala»; v. ö. a 24. verset: «Mindnyájan pedig az Izráel közül való emberek, mikor meglátták volna azt az embert, elfutának előtte és felette igen félnek vala».

A következő három énekben (VIII., IX., X.) nincs bibliai vonatkozás, de ha általános vonásokban való hasonlatosságra szorítkozunk, talán összevethetni György felsülését a VIII. énekben Hámán csalódásával, Eszter könyve 6. részében.

A párbaj és a vele járó körülmények a XI. és XII. énekben, mintegy kihívják az összehasonlítást Sámuel I. könyve XVII. részével. Nemcsak nagyjában vág össze Miklós küzdelme a csehvel és Dávidé Góliáttal: apró részletekben is szinte meglepő a számos egyezés. Jön «a nagy cseh» Buda vára felől (11. v.): Góliátról külön elmondja a 4. v., hogy «magassága 6 sing és egy arasz

vala.» A cseh káromkodik csunyán és a magyart böcs-
méri, hogy nincs, a ki merje magát vele mérni»: emitt
a 10. v. «Mondja vala annak felette a Filiszteus: Én e
mai napon szidalommal illetem az Izráel seregét; ad-
jatok egy embert, és vívjunk meg ketten»; ugyanígy a
23. versben és a 25.-ben is. Ám váratlanul akadt ellen-
fél, s gyors híradók mentek a királyért (13. v.), hogy
lejönne nézőnek: a bibliában is Saul végig jelen van
a küzdelemnél (55. v.) — Mielőtt Miklós a csehvel
szembe száll «buzgón fohászkodva Istent említette»
(14. v.): Dávid a küzdelem előtt így szól Góliáthoz
(45. v.): «én megyek te reád a seregek Urának és az
Izráel népe Istenének nevével». — Még nem csapnak
össze. Miklós előbb kezét nyujt a csehnek: ne haragud-
janak egymásra, és naiv önbizalma túlcsapongásában
hozzá teszi:

Ha haragunnál is, egy órád sincs hátra,
S a halálos ágyon ki meg nem bocsátna?

Nem fog már meglepni, hogy ennek is előképét meg-
találjuk ugyancsak a XVII. rész 46. versében. Dávid
előre mondja itt Góliátnak, meg fogja őt ölni: «E mai
napon az Úr téged az én kezembe ad, hogy megöljelek
téged és elvegyem fejedet a te testedtől.» És igaza lett
Toldinak és Dávidnak: legyőzték az ellenfelet — le-
győzték, de még meg nem ölték. Miklós megkegyelmez
életének s csak midőn az orvtámadással hálálja meg
nagylelkűségét, akkor szakad meg a cseh élte fonala.
Góliát meg, midőn a kő a homlokába ragada, «arczczal
leesék a földre» — nyilván vége van, de még nem halt
meg, csak elkábult. Ekkor (51. v.) «oda futamodék

Dávid és . . . megölé ötet». Megölte pedig ellenfelét mindenik emennek fegyverével: a mely kardot Miklós az álnok csehtől elvett, «avval adott néki örökös kegyelmet. Iziben elmetszé fejét a testétől» (20. v.): «Oda futamodék pedig Dávid és reá álla a Filiszteusra és vevé annak fegyverét és azt kivonván hüvelyéből, megölé ötet és azzal vevé el fejét.» (51. v.)

Még a küzdelem befejezése előtt kérdi (XII. é. 2. v.) a király: «De ki az a bajnok? nem ösmered Toldi?» Saul is, mikor látja, hogy Dávid szembe megy a filiszteussal, kérdi a sereg főhadnagyát: «Ki fija e gyermek, Abner?» (55. v.). — A király tüstént parancsolja tizenkét vitézének, menjenek Miklósért (4. v.): a bibliában: «És mond a király: Értsd meg magad, ki fija legyen ez ifju?» (56. v.) ime Saul is maga küld Dávidért. S mikor előtte áll a győztes, a király szólt (4. v.): «Mondd neved»; ép így a szentírásban (57. v.): «És monda néki Saul: ki fija vagy te gyermek?» És megtudja Lajos, hogy az ifju a Toldi Lőrincz fia — és felele Dávid: «a Bethlehemben lakozó Isainak, a te szolgádnak fija vagyok». És a király (14. v.) leold derekáról egy nagy czifra rezes kardot és oda adja Miklósnak — Jónathán, Saul fia, szintén a küzdelem után s elismerése jeléül «leveté köntösét, mely rajta vala és adá Dávidnak és egyéb ruháját is, mind fegyverét, kezívét és szorító övét» (XVIII. 4.).

III.

Még egy lépéssel előbbre mehetünk: nemcsak a nyelv és az események, az *alakok* is sokban mutatják

a biblia befolyását. Oly mélyen és eltörölhetetlenül véődtek Arany lelkébe a szentírás személyei és elbeszélései, hogy midőn első nagy, népies hangú művét koncipiálja, öntudatlanul kerül hatásuk alá képzelete és érett ifjuságának örök alkotása.

Kezdjük *Miklóson*.

Az Ilosvai és a monda Toldija hírének alapja, mint Kemény klasszikus rövidséggel összefoglalja, «a vitézség, még pedig főleg a testi erőn nyugvó.» Nem ide tartozik, kimutatni, mennyire és mily úton-módon szellemítette át ez alakot Arany, hogyan lett nála az athletából hős, a suhanczból lovag, szóval — Greguss kifejezése szerint — Toldi János helyett Toldi Miklós. Bizonyos mindazáltal, hogy Arany semmit el nem vett nagy testi erejéből, sőt hogy gondosan följegyzett mindent, a mivel Ilosvai óta hőse erejét a «szájhagyomány» is öregbítette. Nem szükséges itt Miklós erőkifejtéseit sorra vennünk, a melyeket költőnk tárgyal és a melyeket csak futólag említ, összeségükben nyilvánvalóvá teszik, hogy Toldi valójának egyik bélyegző vonása a szentírás Sámsonára emlékeztet.

Az egyik. A másik meg Dávidra.

Mind a kettő alacsony sorsból küzdi fel magát és számos akadály ellenére egy legyőzhetetlennek tartott ellenség legyőzése által emelkedik magasra. Maga e győzelem is — tehát éltük és pályájuk fordulópontja — mind a két esetben előre nem látott, váratlan, meglepő. Dávid nem ért a fegyverforgáshoz, igazában Miklós sem ért; amaz legyőzi Goliátot parittyakövével, emez összeroppantja a Mikola kezét, úgy hogy fegyverre, tehát párbajra nem is kerül. De szerencsáját

mind a kettő kiérdemelte bátorsága, egyenessége, lelki deréksége által.

És a különbség is közöttük tanulság és tanuság egyben.

Dávidnak különösen fáj, hogy Góliát az ő népe istenét ócsárolja. «E mai napon — mondja neki rendíthetetlen vallásos meggyőződéssel, Sám. I. k., XVII. 46. — az Úr téged az én kezembe ad, hogy megöljelek téged, és elvegyem fejedet a te testedtől és megesmérik mind az egész földön lakozók, hogy vagyon Istene az Izráelnek». Miklósnak, mikor magát a küzdelemre elszánja, az fáj, hogy a cseh a magyart böcsmérli; hogy Istent káromolja, azonfelül lovagi kötelességet is érez magában a közbelépésre. Amott elég egy motivum a kor, a nép és Dávid jellemzésére; itt a magyar ifjuban, kétezerháromszáz évvel később, három indító ok munkál.

És a korról változtak az erkölcsök és az izlés. Dávid Jeruzsálembé viszi Góliát fejét (XVII. 57.), Miklós a csehét (XI. é. 20. v.) csak felmutatja a kardon.

Persze Toldi nemesak Sámson és Dávid — azonfelül és mindenek fölött még Miklós ő. Erről nem ily rövid fejtegetést, hanem egész könyvet volna érdemes írni. Csak irnák meg oly időben, hogy még magam is olvashassam.

Györgyről már előre tudta minden olvasóm, hogy Saullal kell összevetni. Mint amaz Miklóstra, ez Dávidra irigykedik; mindenik a másiknak életére tör, de megszegyenül. Saul nem akadályozhatja, hogy Isai fia ne lépjen trónjára, és György is méltóságát és dicsőségét öcscsének kénytelen átengedni.

Az *anya* a bibliai Rebekát juttatja eszünkbe. Mint az

Ézsau és Jákob természete és egymáshoz való viszonya, olyan nagyjában a György és Miklósé. És az anya is az ifjabbat szereti jobban, szereti ép oly okos és aggódó szeretettel, és midőn a vészes összeütközéskor (II. é.) közéjük fut és az idősbiket testével takarja és úgy védi «pedig nem is Györgyöt, hanem Miklóst félti» — mintha ekkor a szegény szorongatott Rebekával mondaná (Mózes I. k., XXVII. 45.): «Miért fosztatnám meg mindkettőtököt egy napon?»

Hogy a cseh *Mikola*: Góliát, szembeszökik. Ép oly erős, elbizakodott és istentelen, mint a filiszteus, de azonfelül gyáva is — nemcsak azért, hogy ezzel a költő egyénítse, hanem, mert csak ez magyarázhatja, hogy legyőzetvén, túl akarja élni gyalázatját és Miklóstól kegyelmet kér. A mire meg szükség van, mert — de ez már nem tartozik tárgyunkra.

Laczi nem szerepel, csak föllép, hogy végzetes megszólításával: «Hé paraszt!» lökést adjon a cselekvénynek, melynek a személyek és viszonyok természete szerint úgysis előbb-utóbb le kellett folynia. Az *özvegynek* neve sincs; minek is? A gyermekeitől megfosztott anya fájdalma zokog és panaszkodik benne, s a kórlelke csak abban nyilatkozik, hogy nem bírót, hanem bosszulót keres. A *király* sincs egyénítve; igen bölcs és igazságos gondviselés ő, mint a feudális korban és elméletben a felséges fejedelmek mind, csak hogy mert Lajos a neve s így módunkban van a költő kronológiáját felülvizsgálni, még azt is olvassuk róla, hogy «zsenge» korú.

Marad *Bencze* s kivel fejezhetnők be méltóbban sorainkat, mint ő vele, a jó, a derék, a páratlan öreggel,

ki nem nézi épen a dolgokat előkelő szempontból és a tanácsban sem ültetnők legfölül, de nemes a hűségben és böles a szeretetben. Miklós után ő a költemény leggondosabban kidolgozott alakja és — megérdemli, hogy az!

Megbízhatóságában, a családhoz ragaszkodásában olyan mint Eliézer, kit elküld ura a távol Mezopotámiába, hogy feleséget hozzon fiának, Izsáknak. Benczét is egyedül küldi asszonya a messze Budapestre, hol az bizonyára sohasem fordult még meg, hogy rátaláljon fiára; és ép oly sikerrel végzi el ő is küldetését: rátalál Miklóstra és ezzel eszközlője lesz szerencséjének és boldogságának. És mint Eliézer, ő sem cseléd egyedül, hanem szolga, ki szivén viseli a ház javát s különösen a kis gazdájáét: mint cseléd urát, mint atya gyermekét, mint testvér testvérét, mint barát barátját — úgy őrzi és gondozza, vigasztalja és szereti Miklóst a jámbor szolga, Bencze.

De félbehagyom. Még azt találnák hinni, hogy Benczét dicsérni akarom, pedig az nem szorult rá, nem is értené, hogy mit akarunk vele s bizonyára igen gyanakodva hallgatná. Általában nem akarok dicsérni senkit, még a Toldit, Aranyt vagy a bibliát sem. Csak egy örök-szép mű néhány eddig nem méltatott részletére akarom utalni abban a meggyőződésben, hogy egy nagy költő alkotásának behatóbb ismertetése legméltóbb hódolat a költő iránt.

Budapest.

Bánóczi József.

AZ ARGENTINIAI ZSIDÓ FÖLDMIVELŐ GYARMATOK.

A jövő egyik életerős alkotásának szolgálatában állván, már évek óta távol vagyok az irodalom és a tudományos kutatás terétől; s így azon megtisztelő felhívásnak, hogy Évkönyvük számára egy adalékkal én is hozzájáruljak, nem tudnék jobban megfelelni, mint hogy elmondjam az argentiniai kolonizáció történetét, s olvasói előtt a már megalkotott műnek lehetőleg világos képét tárjam fel. Alapjában véve, a zsidó nép történetének ez is egyik fejezetét képezi, a mennyiben tanubizonyságot tesz törzsünk elpusztíthatatlan erejéről és ruganyosságáról, a melynek keblében évezredek át szunnyadó erények ébredtek ismét életre, úgy, hogy újból testet öltött az egykori bibliai idyll, a melyben ősatyáink az eke szarva mögött jártak.

Hirsch M. bárót már évek óta foglalkoztatta azon gondolat, hogy szerencsétlen orosz hitfeleink előtt, a kiknek az orosz kormány folyton megújuló szigorú rendeletei következtében a megélhetés majdnem lehetlenné vált, egyengesse azon utat, a melyben új hazát találnak, s derék mezei munka által fizikai és erkölcsi ujjászületést érhetnek el.

Az 1890. év október havában külön bizottságot

küldött ki, hogy említett tervének megvalósítása céljából transoczeáni területeket tanulmányozzon, a melyek földmivelő gyarmatok alapítására alkalmasak volnának. A három tagból álló bizottság első sorban Argentiniát kereste fel, hogy a helyszínen tanulmányozza az ottani viszonyokat és a jelzett tervek kivitelét illetőleg javaslatokat tegyen. Hat havi tanulmányozás után visszatért a delegáltak egyike, s a kutatások eredménye gyanánt a bizottság jelentését hozta magával, mely nagyjában véve, kedvezően hangzott és az Argentiniában létesítendő zsidó földmivelési gyarmatok sikerülését valószínűnek nyilvánította.

A midőn az 1891. év tavaszán, az ismeretes kiűzési rendelet folytán nagy számú orosz zsidó kénytelen volt hazáját elhagyni, Hirsch báró a német bizottságnak, — a mely a német területet ellepő száműzöttek árjával megbirkózni nem tudott, — sürgős kérelmére késznek nyilatkozott, hogy a szerencsétlenek néhány ezrének Argentiniában menedéket nyújtson. Ellenben azon föltételt szabta, hogy csak derék földmivelő elemeket küldjenek oda és csak oly számban, a melyet az Argentiniában létesített igazgatóság megengedhetőnek fog tartani.

Az 1891. év július havában indult Hamburgból és Párisból az első emigráns-csapat Argentiniába, s augusztusban letelepedett az ottani kolóniák elsejébe, a Buenos-Ayres tartományban lévő, s a báró előnevéről elnevezett *Mauricio* gyarmatba. Az 1891. év végéig körülbelől 2500 kivándorlót telepítettek le Argentiniában, a kik számára az említett gyarmaton kívül Entre-Rios tartományban vásárolt területen *Clara* és *San-*

Antonio gyarmatokat létesítették. Azonkívül átvette az igazgatóság Buenos-Ayresben az 1890-ben, körülbelöl száz orosz-zsidó család által alapított Santa-Fé tartományban fekvő *Mosesville* gyarmatot, a mely önerejéből többé fenn nem tarthatta magát s a pusztulás szélén állott. *Mosesville* gyarmattal a kolonisták száma meghaladta a háromezretet.

Hogy a megkezdett mű számára a jövőben biztos vezérletet teremtsen, Hirsch báró ötvenmillió franknyi tőkével 1891. október havában életbe léptette a «Jewish Col. Association»-t, melynek tanácsában több, minden zsidó ügyért lelkesedő európai kiváló hitfelünk foglal helyet. Egyidejüleg a «Jew. Col. Ass.» organizációja megkapta az orosz császári kormány szentesítését az irányban, hogy az emigráló elemeket a helyszinen kiszemelhesse.

Az egyesület alapszabályainak értelmében, a részvények semminemű hasznot nem hajtanak, minden nyereséget és bevételt a mű javára fordítanak. (Hirsch báró 19.990 darab részvény birtokosa, a többi Rothschild lord, Sir Julian Goldsmith, Dr. J. H. Goldschmidt, Eugéne Pereire, Sal. Reinach, J. D. Moccata stb. kezében van.)

Ez az argentiniai gyarmatok keletkezésének rövid története, a melyeket most, a mennyire illusztrációk hiányában csak képes vagyok, lehetőleg világosan leírni megkísérlek. Könnyebb megértés céljából néhány általános megjegyzést bocsátok előre azon földről, a melyen orosz hitfeleink új hazát találtak.

Az argentiniai köztársaságot, a mely területére nézve ötszörte nagyobb Franciaországnál, csak négymillió

lélek lakja. A természet nagy kincsekkel áldotta meg, melyek azonban a szükséges emberi munkaerő hiányában nincsenek kihasználva. Ezen óriási darab föld harmincz szélességi foknál nagyobb területet foglal magába, s így természetes, hogy az éghajlatnak legkülönbözőbb árnyalata változik rajta. A köztársaság északi részét elfoglaló Gran-Chaco területe, mely még nagyon gyéren van benépesítve s majdnem teljesen őserdő, tényleg subtropikus éghajlatú és növényzetű, a míg délen, pl. Chubut kormányzóságban, a hol egy igen érdekes wallisi kolónia van, az éghajlat Északeurópára emlékeztet. Állattenyésztés és földművelés az országnak legfőbb keresetforrásai és Buenos-Ayres, Santa-Fé, Entre-Rios, Cordoba, és Mendoza tartományok erre a legalkalmasabb területek. Az ország lakosai, az egykori spanyol hódítók ivadékai, a katolikus egyház hívei; hitkérdésekben meglehetősen indifferensek, büszkék nemzetiségükre, s minden idegent, bármily vallású legyen is, nem tartanak magukkal egyenértékűnek. Hogy az orosz-zsidó kolonisták érkezése előtt mily kevésbé volt fogalmuk a zsidóságról, következő tény bizonyítja. A midőn az első emigráns-csapatot bejelentették a telepítési hivatalban, a szolgálattevő hivatalnok azt kérdezte a gyarmatosító társaság ügynökétől: «Nem mondhalná-e meg nekem, tulajdonképen milyen fajtájú keresztények ezek a «Judios»-ok?»

Ezek szerint semmi ok nem volt, hogy antisemita mozgalmaktól tartsanak. Tényleg, nem is létezik ez Argentiniában, annak daczára sem, hogy néhány lap megkísérlette ezen európai növényt délamerikai talajon is meghonosítani. Az antisemitizmus keletke-

zésének elfojtására irányított leghathatósabb módszer az volt, hogy az emigránsoknak nem engedték meg a városokban való tartózkodást, hanem azonnal a gyarmatokra szállították s a föld megmunkálására szorították őket, úgy hogy az ország többi lakójától semmiben sem különböztek. Ha meggondoljuk, hogy az első két- háromezer telepesnek alig egy harmadrésze birt új hivatása felől némi fogalommal, hogy legtöbbje eddig mint szatócs, mesterember, stb. kereste meg kenyerét s talán még soha nem is látott ekét, úgy könnyen beláthatjuk, hogy ez nem volt csekély dolog.

Most azonban nézzük meg a «Jew. Col. Ass.» gyarmatait, s keressük fel népünket munkájánál.

I. MAURICIO.

A buenos-ayres — trenquelánuemi vonalon kilencz óra alatt érkezik az ember a Buenos-Ayrestől körülbelől kétszázhetven kilométer távolságra levő, Nuevo de Julio kerületben fekvő Carlos-Cazares állomásra, ha útjában mindég nyugat felé, az Andes heglánczolat irányában tart. Egészen sík terület ez, a mely a magyar pusztát juttatja eszünkbe, s mely a főváros közelében teljesen kultivált, messze távolságban pedig ritka népességű. Cazares állomásnál ki kell szállani, s innen egy primitiv úton — a tökéletes kőhiány miatt itt csaknem lehetetlen az utak építése — másfél óra alatt Mauricióra ér az ember, a mely azelőtt «Alice» és «Algorrobo» estanciákból állott, s a melyen körülbelől húsz keresztény — francia és olasz — kolonista család lakott.

A gyarmat bejáratánál az adminisztráció épülete előtt haladunk el, a hol a gyarmatosító társaság hivatalnokai és orvosa laknak. A hosszanelnyuló épület előtt, a melyben a postahivatal is el van helyezve, nagy kert terül el; ez minden fajtájú veteménynek kísérleti helyül szolgál. A kolónia, a mely majdnem szabályos négyszög alakjával bír, tíz négyzetlégua, vagyis huszonötezer hektár területet foglal magába, melynek egy részét kis tavak képezik, másik részén pedig fiatal erdőcskék szakítják meg a síkság egyhangúságát.

Jó karban tartott mezei utak vezetnek a kolonisták telepeihez, a kiknek száma harmadfélszáz család, vagyis ezernél több lélek. Ezen népesség hat, tíz, tizenkét házu csoportokba van osztva, oly módon, hogy pl. két, három, öt, vagy hat házból álló sor egymással szemben fekszik, míg a közbe eső terület közös legelőül szolgál. A ház és a kert (quinta) területe körülbelül hetedfél hektárnyi, a mellette lévő szántóföld átlag ötven hektárnyi. Egészen egyszerű, pléhvel vagy náddal fedett parasztházak ezek, a melyekben két-három szoba van; a konyha pedig szabadban van. Minthogy az állatok egész éven át szabad ég alatt maradhatnak, istállóra nincs szükség. Fejés idejekor a közelfekvő, gerendákkal és dróttal bekerített corralba terelik a marhát. Minden családnak egy-két ló vagy öszvér, négy pár igás-ökör és két tehén áll rendelkezésére, azonkívül a szükséges földművelési eszközök; a cséplőgépek azonban a társaság birtokában maradnak, mely a végzett munkáért a betakarított gabona bizonyos százalékát kapja. Argentiniában ugyanis igen fontos, hogy az aratást gyorsan befejezzék, mivel a vetés gyakran hirtelen

érik, s azonnal ki kell csépelni, különben a mag mind kihullana. Ezért kell gépekkel dolgozni, hogy a cséplés mentől hamarabb befejezhető legyen.

Az aratás ideje január havára esik, s ha az ember ez időtájt érkezik a gyarmatra, valóban fenséges és épületes látvány tárul szemei elé. Már a kora reggeli órákban, a szabadon végzett ima után, apraja, nagyja az aratógép körül foglalatoskodik, kévét kötöz, s nagy ügyességgel halmozza egymásra a gabonakeresztet. Itt-ott felzendül egy dal is; orosz népdalok emlékeztetik a most már szabad földművelőket utolsó hazájukra; s a régi bibliai kor visszhangja gyanánt, őshéber énekek szólalnak meg az új Kanaánban. Lovakon jöve, ebédet hoznak a munkásoknak ifjak és leányok, mert még az asszonyok és a gyermekek is meglepő gyorsasággal tanulták meg a lovaglás mesterségét. Naponta lehet látni, hogy félig felserdült fiúk a magyarfajtájúakhoz hasonló kis lovaikon a nyáját a mezőre, vagy haza terelik, s a bennszülött gauchókhöz hasonlóan, nyereg nélkül, mint a szél, nyargalnak a síkságon végig.

A messzefekvő tanyákról még az iskolába is lovon jönnek a gyermekek, s a közeli szomszédságban potrero (legelő) van szabadon hagyva, a hol a lovak a tanítás ideje alatt kedvükre legelhetnek. — Minden gazdagabb architektúrát és diszítést nélkülöző, egyszerű ház a zsinagóga, de azért a szolgaságból felszabadult népnek itten égbe szálló imái nem kevésbé forróak és ájtatosak, mint azok, a melyek a vén Európa nagy, gazdag zsinagógáiban az Ég Ura elé törekeshetnek.

II. AZ ENTRE-RIOSI GYARMATOK.

A Paraña és az Uruguay folyók között, melyek egyesülésük helyén a La Platát alkotják, fekszik Entre-Rios («a folyók között») tartomány, a melyet joggal neveznek Argentínia Mezopotámiájának. Jellegére és alakzatára nézve Buenos-Ayres tartománynak egyenes ellentéte. Argentínia legjobb tartományainak egyike ez, melyen a dombos vidék üde zöld, nandubay- és quebradofákból álló erdőségekkel váltakozik, földje, melyen a humus méternyi mélységű, gazdagon van megáldva, s minthogy mindeddig csak kis részén van a föld megművelve, gazdag jövő vár rá.

A zsidó gyarmatosító társaságnak ezen tartományban vannak legkiterjedtebb birtokai, mintegy ötven négyszög mértföld, melynek csak egy része van még betelepítve. Itt van a «Clara» nevű gyarmat (Hirsch báróné nevére elnevezve) és San-Antonio, valamint azon gyarmatok is, a melyekre az ezen év folyamán Argentíniába küldött családok telepedtek le; közel négyszáz ezen családok, s háromezernél több a lelkek száma. Talán kissé különösnek tünik, hogy egy zsidó gyarmat San-Antonio nevet visel, ezen tény magyarázatául megemlítem, hogy az egész territórium azelőtt egy szigorúan katolikus gyarmatosító társaság tulajdona volt, s egyelőre meghagyták a föld régi nevét. Héber nevek van ellenben a nagy Clara kolónia egyes csoportjainak, mint: Kirjath arbah, Ros Pinnah, Carmel, Rachel.

Ha az entre-riosi kolóniákhoz akarunk jutni, leg-

tanácsosabb, ha Buenos-Ayresben a «Plattense» társaság egyik hajójára szállunk, az Uruguayon végig Conception de l'Uruguay-ig hajóznak, s onnan vasúttal Villaguay állomásig megyünk, a mely directe határos Clarával, vagy pedig Colon kikötőjéig hajón tesszük meg az utat, a honnan kocsival néhány óra alatt el lehet érni San-Antoniot. Mindkét esetben tizennyolcz-húsz órát kell az útra szánni. Ha nem csalódom, Conception de l'Uruguay városa az, a hol Czech jegyző lakik, a ki fia a magyar szabadságharczból jól ismert Czech tábornoknak, mely utóbbi Argentiniában igen előkelő állami hivatalt visel.

Clara gyarmat, melynek területe meghaladja a harminc ezer hektárt és a melynek ezerkétszáz lakosa van, tökéletesen elüt Mauriciótól. A talaj formációja dombos, nyugaton magasan fekvő erdő terül el, a házak nincsenek kis csoportokba elszórva, hanem több, faluhoz hasonló telepet képeznek, úgy, hogy a kolonisták sűrűbben laknak egymás mellett, s az élet is sokkal zajosabb. Számtalan vízer szeli át e területet, úgy, hogy meg van könnyítve a vízmedenczék (tajamares) építése, melyek a barmoknak itatóul szolgálnak. Két iskolája és több zsinagógája van a kolóniának, az egy kis erdőcske közepette fekvő kórház nagyobb, mint a Mauricióban való, és az egész terület lakottabb és népesebb benyomást tesz. A növényzet is többféle itten. Mint minden gyarmaton, úgy itt is főleg búzát termelnek, minthogy azonban a talaj és a tartós meleg a szőlővessző ültetését is megengedik, a szőlőművelés is virágzik. A Bessarábiából ide telepített kolonisták, kik gyakorlott dohányültetvényesek, ezen gazdagon jövedelmező kulturát is

meghonosították. Ellenben kevésbé sikerül itt a rozs és a burgonya, a melyet Mauricio lakói nagy sikerrel termelnek s régi oroszországi tradíciókat így fenntartsa.

Clara gyarmattól körülbelül tizenöt kilométernyire fekszik San-Antonio, mely előbbinél kisebb és kevésbé népes. Tizennégyezer hektárnyi területen fekszik s negyedfélszáz lakosa van. A kolónia kétharmadrésznél nagyobb terület későbbi gyarmatosok számára van fenntartva. San-Antonio különben inkább hasonlít Mauricióhoz, mint a szomszédos Clarához, mert a kolonisták San-Antonióban is négy házas csoportokban laknak, melyek közül kettő-kettő van egymás mellett.

Az entre-riosi gyarmatok lakosai között igen sok nagyon intelligens elem van, fiatal emberek, a kik Oroszországban egyetemi tanulmányokat kezdtek meg, fiatal leányok, a kik előtt nem ismeretlen a zene bájos műzsája s a kik bármely szalon társasága közé igen jól beillenének. De ezen intelligencia nem akadályozza őket abban, hogy a mezei munkához derekasan hozzálássanak, sőt inkább emeli tette rejüket és azon törekvést, hogy szorgalom, takarékoság és kitartás által az évek bizonyos sora múltán önálló, független birtokosai legyenek a földnek, melynek felvirágzása jobbra az ő szorgalmuktól függ. Ezen két kolónián kívül ott vannak az épen betelepített családi csoportok kolóniái Entre-Riosban, melyeknek más alkalommal talán külön fejezetet fogok szentelni.

MOSESVILLE.

Ezen gyarmat Santa-Fé tartományban fekszik, a mely Entre-Riostól nyugatra, a Parañán túl Gran-Chacotól B^s-Ayres tartományig húzódik. Santa-Fé Argentiniának legrégebb telepítő területe, itt különösen sok svájci és olasz telepedett le, a kiknek egykori, elszórt gyarmatai virágzó városokká alakultak át. Argentiniában véletlenül itten keletkezett az első zsidó gyarmat is.

1888-ban néhány emigráns-család Oroszországból Párisba jött, a hol egy lelketlen ügynöktől állítólag Argentiniában fekvő földeket vettek. A midőn szegények odaérkeztek, látták, hogy a megvásárolt terület nem is létezik, s örülniök kellett; hogy egy santa-féi birtokostól Palacios állomáshoz közel a szükséges szántóföldet, valamint a beruházásokhoz szükséges összeget megkapták. A föltételek szigorúak voltak, s szerencsájök sem volt, mivel a sáskák elpusztították az aratást. A kolonisták nagy nyomorba jutottak, a melyből a «Jewish Colon. Association» szabadítá ki, a mennyiben a gyarmatot védnöksége alá vette, a földet megvásárolta, s így most ezen gyarmatnak is tulajdonosa.

Mosesville most közel négyszáz lelket számlál, a kik között igen sok derék földműves van, minthogy már több esztendei tapasztalattal bírnak. A tízezer hektárt magában foglaló területen még sok «lot» szabad, s még ezen ősz folyamán be fogják telepíteni egy kolonista-csapattal, melyet Oroszország északnyugati tartományaiban mostan szerveznek. A lakosság ezen gyarmaton

is falvakhoz hasonló házsorokban lakik s könnyen megérthető, hogy ezek a messze idegenbe költözött emberek a lehető legközelebbi szomszédságban maradni törekeshetnek, hogy megtámasztás esetén egymás segítségére lehessenek. Ilyen esetek már elő is fordultak, s figyelemre méltó dolog, hogy a mosesvilleiek mily bátorsággal védekeztek s mily makacsul küzdöttek, úgy hogy mindkét részen nem csak sebesültekben, de még elesettekben sem volt hiány.

Az előbbieket nyomán képet alkothatunk magunknak arról, mi a «Jew. Col. Ass.» munkássága folytán a zsidó földművelési gyarmatok létesítése körül történt, valamint arról is, hogy mily módon vannak ezen gyarmatok szervezve. Megemlítem még, hogy a társulat központi igazgatósága Párisban van, és hogy Hirsch báró, idejének és munkálkodásának legnagyobb részét ezen ügynek szenteli. A helyi igazgatóság Buenos-Ayresben van, melyben két igazgató vezetése alatt nagyszámú hivatalnok működik. A társaság ellenőrző hivatalnokai az egyes kolóniákban vannak, a kolonisták pedig saját keblükből választanak egy képviselőt, mely az általános érdekeket gondozza. A kolonisták a földön és a házon kívül a szükséges igás állatokat és a szerszámokat kapják, továbbá bizonyos, életfenntartásukhoz szükséges összeget, előlegképen az aratásig. Az ebből keletkező összes adósságot tizenkét évi részletben kötelesek a társaságnak visszafizetni s ekkor földjüknek szabad tulajdonosai lesznek. Szorgalmas munkálkodás által, s ha semmi különös elemi csapás közbe nem jön, a gyarmatosok kötelezettségeiknek könnyen fognak eleget tehetni.

Korai volna már most ítéletet alkotni ezen, nemcsak az orosz zsidók, hanem az egész zsidóság jövőjére nézve oly fontos vállalat végleges sikerüléséről, mert kiszámíthatatlan és előre nem látható tényezők könnyen meggátolhatják a megkezdett munka békés fejlődését. Azonban az a gyakran hangoztatott vád, hogy a zsidó nép nem alkalmas a föld megművelésére, alaposan meg van czáfolva, tények bizonyítják, hogy a zsidó odaadással szenteli magát a földművelésnek és derekasán végzi munkáját; az argentiniai gyarmatokon nem szabad idegen munkást alkalmazni, mindent a zsidó kolonistának magának kell megtennie. Látva azt, hogy ezen kolóniákban csakis búzával körülbelől húszezer hektár van bevetve, a mi közepes jó termés esetén is kétszázezer mm. búzát szolgáltat, meg kell vallani, hogy itten fontos, jelentékeny munkálkodást fejtettek ki, a mi a későbbi jövőt illetőleg, szép reményekre jogosít.

Így vált valósággá, a mit sokan álomnak tartottak és újból lett nyilvánvalóvá a zsidó nép kimeríthetetlen ereje.

Páris.

Dr. Sonnenfeld Zsigmond.

ZSIDÓ NÉPMOZGALMI STATISZTIKA.

A magyarországi zsidó népmozgalmi statisztikából akarok egy-két adatot elmondani. Egy néhány régi tényt akarok felsorolni, közismeretű, megdönthetlen tényt, a melyet mégsem ismer a publikum, annyira nem ismeri, hogy ezekkel merőben ellenkező dolgokat hisz és gondol a zsidók népmozgalmi viszonyairól. S e közönség alatt, a mikor azt mondom róla, hogy végtelenül hamisan van informálva a zsidók népesedési arányairól, értem magukat a zsidókat is. Szó sincs róla, magunk se ismerjük magunkat, magunk is vakon elhiszszük ezeket a körülöttünk röpködő valótlanosságokat. A mik helytelenségéről pedig olyan könnyű meggyőződni; könnyű már csak azért is, mert hiszen a népmozgalmi statisztika érdemel a legtöbb s szinte föltétlen hitelt a statisztikának minden ágai között.

A közkeletű zsidó népmozgalmi valótlanosságok közül akarok egynéhányat bemutatni, hogy azokat a statisztika igazságával megvilágítsam. Az 1889., 1890., 1891. évek népmozgalmi statisztikáját fogom e célra fölhasználni, mint annak az utolsó három évnek az adatait, a melyet már részletesen feldolgozott az országos statisztikai hivatal.

Beszélnék a zsidók nagy szaporaságáról. Mily szaporaság faj, mily nagy a produktivitása! Jó barátok és ellenségek egyaránt hirdetik ezt a nagy generatív képességet — mindketten megfélemlítve arról, hogy vagy ez az állításuk igaz s akkor hazugság a zsidók magas szellemi színvonaláról szóló közhely, vagy ez utóbbi igaz s akkor nem lehet való a nagy propagatív erőről szóló legenda. Mert azt törvénynek lehet tekinteni, hogy valamely faj kulturális emelkedésével együtt a faj generatív ereje csökkenni fog. A szellemi színvonal magasságának a kérdése itt nem tartozik rám s azért egyszerűen ideírom a Magyarországon élő hitfelekezetek szaporasági arányszámait. Az élve születettek száma a Magyarországon—Fiume és Horvát-Szlavonország nélkül — 1889-ben 654.885, 1890-ben 613.913, 1891-ben 646.412. Ezek között volt

	1889-ben	1890-ben	1891-ben
róm. kath.	327.670	307.699	323.737
görög kath.	82.739	72.830	77.532
görög keleti	86.694	79.924	86.131
ágostai	45.107	42.488	44.335
kálvinista	88.835	83.530	86.038
zsidó	26.577	25.382	26.338

Ha már most e számokat az egyes felekezetek számához arányítjuk, akkor megkapjuk az egyes felekezetek születési arányszámait, az egyes felekezetek szaporaságának mértékét. Az arányszámok, a melyek azt mutatják, hogy az egyes felekezeteknél 1000 lélekre hány születés esik, tíz éven át a következők voltak:

	r. kath.	g. kath.	g. keleti	evang.	kálv.	zsidó.
1881-ben	46.41	43.39	42.39	39.06	39.12	35.80
1882-ben	47.49	45.55	41.95	40.49	39.87	36.31
1883-ban	47.84	46.23	45.03	40.11	41.34	36.28
1884-ben	48.80	47.68	45.20	40.63	42.05	36.90
1885-ben	47.54	52.95	44.15	39.44	41.11	36.27
1886-ban	48.20	48.04	44.66	44.66	41.88	37.06
1887-ben	46.41	47.85	43.06	43.06	50.50	36.44
1888-ban	45.60	48.35	41.93	41.93	40.41	37.07
1889-ben	45.84	47.61	41.48	41.48	40.81	36.84
1890-ben	42.40	43.92	37.88	37.88	37.92	34.51
1891-ben	44.50	46.47	41.58	37.43	38.77	36.91

Minden megszakítás nélkül való következetességgel mutatja e táblázat, hogy a zsidó a legkevésbé szaporáiban az országban, minden felekezeti jelentékenyen felülmúlja azt. A születési arányszámon kívül látható ez abból is, hogy például 1890-ben az ország lakosságának 4.64%-a volt zsidó, ellenben az élve született gyermekek közül csak 3.13 perczent az; 1891-ben pedig a zsidók lélekszáma 4.69 perczent volt, míg a zsidó születések aránya csak 4.09%.

Nincsenek adataink, amelyekből a születések arányszámait még pontosabban lehetne levezetni, nem tudjuk, hogy a nemzéképes női népességben a zsidók mily aránnyal particzipálnak. De ennek ismerete nélkül is mesének kell kijelenteni a zsidók nagy szaporaságáról szóló állításokat. A statisztika igazsága ellen nincs ellenvetés s nem lehet különösen arra hivatkozni — pedig sajnos ez még hivatalosan is megtörténik — hogy a zsidó anyakönyvvezetés pontatlanságaiban van részben az oka ennek a jelenségnek. Hisz ott, a hol ez a pontatlanság teljességgel ki van zárva, Budapesten is azt

látjuk, hogy a zsidók születési arányszáma jóval kisebb, mint a többi felekezeté. 1890-ben és 1891-ben Budapesten ezer lélekre jutott

a római katolikusoknál	---	---	---	---	38.7	születés
az evangélikusoknál	---	---	---	---	36.5	«
a kálvinistáknál	---	---	---	---	35.6	«
a zsidóknál	---	---	---	---	30.1	«

És bármely vidékét az országnak nézi az ember, mindenütt ugyanezt az eredményt látja, hol kisebb, hol nagyobb mértékben, de egyforma következetességgel. Budapesten 1890-ben a zsidók 21.00 perczentjét tették ki a lakosságnak, ellenben a zsidó születések száma csak 17.71%-a volt az összes születéseknek. Igaz, nem mindenütt ily nagy a különbség a zsidóknak, lakóssághoz való aránya és a születések számában való participálása között, de hogy Budapesten ily nagy a differenzia, az — azt hiszem — ujjmutatás lehet a különbség okainak kiderítésére. Nem akarok se kulturpolitikai, se ethnografiai, vagy demografiai munkát írni, azért egyáltalán nem foglalkozom az okok kutatásával. Elég, ha magát a tényt mutatom be a számok kéréllhetlen bizonyítékaival együtt.

Összeesik ez a jelenség azzal, hogy a zsidó házasságkötések száma is aránylag kisebb, mint a többi felekezeteké. Volt ugyanis

	a házasságkötések száma	s ebből zsidó
1889-ben	122.231	5.161
1890-ben	123.549	5.214
1891-ben	131.128	5.483

Míg tehát a zsidók számaránya 1890-ben 4.67% és 1891-ben 4.69% volt, addig a házasságokból 1890-ben csak 4.22% s 1891-ben 4.17 perczent jutott a zsidókra. A mi már egymagában is eléggé megmagyarázza a zsidók kisebb születési arányszámát. Ha a zsidó házasságkötések arányszámát keressük, azt találjuk, hogy Magyarországon 1890-ben és 1891-ben ezer lélekre jutott

a római katolikusoknál	8.4 házasság
a görög	9.1 "
a " keletieknél	8.5 "
az evangélikusoknál	8.6 "
a reformátusoknál	8.5 "
a zsidóknál	7.5 "

Erre megint azt mondják, hogy ez arányszámok azért alakulnak így, mert az ország felső részében a zsidók között oly házasság van, a melyet a törvény nem ismer el s a mely ezért a statisztikában nem is szerepelhet. Csakhogy ez az ellenvetés nem áll meg, mert hisz Budapesten 1890-ben 4110 házasságkötésből csak 676, vagyis 16.37% volt zsidó, míg az egész népességnek 21.00%-a volt zsidó. Egyáltalán nevezetes dolog, hogy mily nagy az összhang a zsidók házasságkötési és születési arányszámai között, ha a zsidók számát az egész lakossághoz, a zsidó házasságokat az összes házasságkötésekhez és a zsidó születéseket az összes születésekhez viszonyítjuk. Ime egy kis összeállítás :

	1890-ben	1891-ben
a zsidók száma az összes lakossághoz képest	4.67%	4.69%
a zsidó házasságok száma az összeshez	4.22 "	4.17 "
a zsidó születések	4.13 "	4.09 "

Ez is elég meggyőzően mutatja, hogy ki van zárva a statisztikának minden illetéktelen megzavarása s a házasságkötések kisebb arányszámából vonható tanúságokat nem alterálja a törvénytelen gyermekek statisztikája sem. Szomorú dolog, hogy a zsidó törvénytelen gyermekek száma az utolsó évtizeden roppantul emelkedett s aránylag most már eléri a többi felekezetek törvénytelen szülötteinek a számát, de azért még nem haladja meg azokat oly mértékben, hogy kételkedni kellene a házassági statisztika megbízhatóságában. Nevezetes jelenség, hogy a felső vármegyékben megdöböntően nagy a törvénytelen születések száma, aránytalanul nagyobb, mint a többi felekezeteknél, míg másutt aránytalanul kisebb. Így Máramarosban 1891-ben ezer zsidó újszülött közül 496 volt törvénytelen, holott 1887-ben csak 198 volt az; ugyancsak 1891-ben Máramarosban a római katolikusoknál 86, a görög katolikusoknál 65 volt a törvénytelen születésnek arányszáma. Más a viszony Budapesten, a hol 10.000 katolikus gyermek közül 123, tizezer luteránus közül 115, tizezer reformatus közül 123, és tizezer zsidó újszülött közül csak 34 volt törvénytelen az 1890. és 1891. években. Igen komoly megfontolást igénylő kérdés az, hogy mi okozza a felvidéken a törvénytelen születéseknek ezt a nagy elsokasodását s még fontosabb volna eszközöket találni, hogy az meggátoltassék. Mert kétségtelen dolog, hogy e jelenség jórészt csak adminisztratív és nem morális okokra vezethető vissza.

Kevesebb házasság, kevesebb születés: és a zsidók aránylagos szaporodása mégis nagyobb, jóval nagyobb

mint a többi felekezeteké. 1881-től 1890-ig az évi átlagos szaporodás volt

a római katolikusoknál	---	---	---	1.17 %
a görög	"	---	---	1.14 "
a görög keletiekénél	---	---	---	0.66 "
ágostaiaknál	---	---	---	0.66 "
reformátusoknál	---	---	---	0.94 "
zsidóknál	---	---	---	1.32 "

A nagyobb szaporodásnak pedig két oka lehet: vagy természetes, vagy — hogy úgy mondjam — politikai. Természetes, ha a zsidóknál a halálozási viszonyok jóval kedvezőbbek, mint a többi felekezeteknél és politikai, ha nagyobb mértékű a bevándorlás, vagy kisebb a kivándorlás, mint a többi felekezetek körében.

A közönség körében is általánosan tudott és elismert tény, hogy a zsidók halálozási viszonyai jóval kedvezőbbek, mint a többieké. Meghalt ugyanis

	1889-ben	1890-ben	1891-ben
római katolikus	217.998	243.199	252.863
görög	52.098	56.427	56.927
görög keleti	66.811	73.084	72.431
ágostai	32.327	34.839	36.275
református	62.798	66.988	73.429
zsidó	12.853	13.783	14.065

Az összes halálozásokból tehát 1889-ben 2.85%, 1890-ben 2.81% és 1891-ben 2.96 jutott a zsidókra, ami — egybevetve a népességhez való arányokkal — már egymagában is mutatja kedvezőbb halálozási viszonyaikat. Még inkább kitűnik ez akkor, ha épp úgy, mint a születéseknél, itt is az arányszámokat keressük, vagyis azt, hogy az egyes felekezeteknél ezer-ezer lélekre hány

halálozás esik. Ez arányszámok az utolsó tíz évben a következők voltak:

	r. kath.	g. kath.	g. keleti	evang.	kálv.	zsidó.
1881-ben	37.06	39.35	34.12	32.17	33.99	19.43
1882-ben	36.98	40.44	35.75	33.05	34.40	18.41
1883-ban	34.42	33.10	33.44	30.32	28.69	17.17
1884-ben	33.30	32.00	30.74	28.66	29.30	16.80
1885-ben	33.92	33.89	32.89	31.90	31.47	18.00
1886-ban	34.29	32.12	32.80	29.81	30.95	18.39
1887-ben	36.25	35.64	35.25	31.93	32.46	19.34
1888-ban	33.76	33.26	33.43	30.28	30.72	19.13
1889-ben	30.50	31.91	31.97	27.18	28.85	17.81
1890-ben	33.51	34.02	34.64	28.98	30.41	18.74
1891-ben	34.0	34.2	35.0	30.1	31.7	19.6

Tehát 10000 katolikusra 340, 10000 zsidóra csak 196 halálozás esett 1891-ben. S ez a viszony így van, ősrégi idők óta; sőt talán azt lehet mondani, hogy az utolsó időben a zsidók hátrányára rosszabbodott. Ha már most felvesszük 1891 elején egy tizezer főből álló katolikus és ugyanannyiból álló zsidó embercsoportot, akkor az első az év végeig születések útján gyarapodott 445 fővel, de fogyott 340 fővel, úgy hogy a gyarapodása 105 fő, vagyis 1.05%; a zsidó csoport ellenben növekedett 369 taggal, fogyott 196 lélekkel s így gyarapodása 167 fő, vagyis 1.67%. Az tehát kétségtelen, hogy a zsidók nagyobb szaporodását a kedvezőbb halálozási viszonyok idézik elő.

— Az már most a kérdés, hogy ez a kedvezőbb viszony hol található: a gyermekhalálozásnál-e, vagy a felnőtteknél? E kérdésre megint az arányszámok adnak feleletet. Meghalt 5 éven aluli gyermek

	1889-ben	1890-ben	1891-ben
római katolikus	119.415	133.246	139.369
görög	27.543	29.139	30.152
görög keleti	33.088	35.104	36.451
evangelikus	15.110	16.293	17.356
kálvinista	30.931	32.867	36.533
zsidó	6.105	6.593	6.824

Az összes gyermekhalálozásból 1889-ben 2.62%, 1890-ben 2.59% és 1891-ben 2.55% jutott zsidókra. Tény tehát az, hogy a gyermekhalandósági viszonyok a zsidóknál sokkal kedvezőbbek, mint a keresztényeknél. Precízebb és világosabb képét kapjuk ennek, ha azt keressük, hogy a gyermekhalandóság az egyes felekezeteknél az élve-szülöttek hány perczentjét érte el. Volt pedig ez a perczent:

	1889-ben	1890-ben	1891-ben
a római katolikusoknál	36.44%	43.30%	43.05%
a görög	33.30	40.02	38.89
a görög keletiekénél	38.16	43.93	42.32
az evangelikusoknál	33.50	38.34	39.15
a kálvinistáknál	34.83	39.36	42.46
a zsidóknál	22.95	25.95	25.91

Ez a kimutatás föltünteti azt, hogy ezer élve született katolikus gyermekből 430 hal meg ötödik évének betöltése előtt, ellenben ezer zsidó gyermek közül csak 259 pusztul el ebben a korban. Ez a tény, míg egyfelől örvendetes magyarázata a zsidók erősebb szaporodásának, megmagyarázza azt is, hogy honnan eredt a zsidók nagy szaporaságának a látszata. Egyszerűen onnan, hogy ha kevesebb zsidó gyermek születik is, de aránytalanul több marad életben. Ha fölveszünk 250 katolikus és ugyanannyi zsidó családot, a melyek mind-

egyikének 1891. elején 4 gyermeke volt s azóta több nem született, akkor 1895. végén, a katolikus családoknak 570, a zsidóknak 741 gyermekük lett; míg tehát előbb mindegyiknek átlag négy gyermeke volt, 1895. végén a zsidóknak átlag három s a katolikusoknak csak két gyermekük lesz. S a gyermekhalandóságnak ezt a nagy különbözőségét a keresztények nagyobb születési aránya nem képes kiegyenlíteni. 1890-ben 10000 katolikus lélekre 424 katolikus élve szülött gyermek jutott s 10.000 zsidóra csak 345 zsidó gyermek, de meghal tizezer lélekre 192 katolikus s csak 96 zsidó gyermek, úgy hogy 249 zsidó s csak 228 katolikus marad meg.

A hitfelekezeteket is föltüntető kortábláink nincsenek s így nem tudjuk, hogy a felnőtteknél a zsidók halandósági viszonyai miként alakulnak a többi felekezeteknek ebbeli viszonyaival szemben. 1891-ről vannak részletesebb adataink az elhunytak koráról kapcsolatban azok felekezetével s az év adatai azt mutatják, hogy az elhunytak összes számához képest ötven évnél öregebb volt:

a római katolikusoknál	20.18%
a görög	19.80 «
a görög keletiekénél	21.10 «
az evangélikusoknál	26.58 «
a kálvinistáknál	25.04 «
a zsidóknál	24.82 «

De hát ezekre az adatokra nem lehet sokat építeni, mert csak egy évre szólanak. Azt azonban biztos ténynek lehet tekinteni, hogy a zsidók kedvezőbb halálozási viszonyait nagy mértékben a gyermekhalálozás kedvező

viszonyai idézik elő. De éppen nem kizárólag. Számokkal is ki lehet azt mutatnunk. Az 1890-ben meghalt, öt évnél idősebb egyének száma s úgy e halálozások arányszáma az egyes felekezeteknél következő:

a római katolikusoknál	103.830	—	14.34
a görög	27.288	—	16.48
a görög keletiekénél	37.980	—	18.39
az evangélikusoknál	18.546	—	15.72
a reformátusoknál	34.121	—	15.42
a zsidóknál	7.190	—	10.17

Ezer lélekre 14.34 felnőtt halott jutott a katolikusoknál és csak 10.17 a zsidóknál, a minnek megfelel az, hogy 19.17 gyermekhalott esik amazoknál ezer lélekre és 8.57 a zsidóknál. Ezek a számok mutatják, hogy a felnőttek halandósági viszonyai mily mértékben befolyásolják a zsidók kedvezőbb szaporodási viszonyait. De tekintsük most e szaporodás politikai okait.

Az 1880-iki népszámlálás 624.738 zsidót talált az országban, míg 1890-ben 707.472-en voltunk, úgy hogy a szaporodás 82.735 lélek. E tiz év alatt született 247.611 és meghalt 122.350 zsidó, úgy hogy a születések fölöslegének 125.261 lélekkel kellett volna gyarapítania a zsidók számát, a mely azonban valósággal ennél 42.526 lélekkel kevesebbel szaporodott. A mikor pedig azt látja az ember, hogy a valóságos szaporodás még a természetesnek se felel meg, méltán kérheti: vajjon, hol van az az állítólag oly óriás nagy zsidó bevándorlás? Hogy e tiz év alatt 42.526 zsidó kivándorolt az országból az bizonyos, mert különben itt találta volna őket a népszámlálás, valamint hogy bizonyos az is, hogy alig lehet jelentékeny az olyan bevándorlás, a

mely nem tudja megakadályozni a valóságos szaporodásnak a természetessel szemben való ily nagy hiányát. Másképp is ki lehet mutatni, hogy az a hirhedett bevándorlás valami nagy nem lehetett. Az 1880-iki zsidó népességének az 1880-iki születési arányszámok szerint 223.270 gyermekeket kellett volna produkálnia, tehát mindössze 24.231 gyermekkel kevesebbet, mint a hány tényleg született, a mi pedig 67.774 léleknek felel meg. Ennyi lehetett volna tehát a bevándorlás. De ha az összes halálozásokat az 1880-ban meglevő zsidók s azok ivadékainak terhére vesszük, illetve föltesszük is, hogy a bevándorlottak s azok gyermekei közül egyetlenegy se halt meg, akkor is 18.195 zsidóval többet kellett volna az 1890-iki népszámlálásnak itt találnia, mint a hány tényleg itt volt. Ha tehát a bevándorlók száma 67.774 lett volna s a hiány mégis 18.195 lélek, akkor tiz év alatt legalább 85.969 zsidónak kellett volna kivándorolni. A mi pedig nyilvánvalóan nem igaz. S így nem igaz, merőben nevetséges a nagy felvidéki zsidó beáramlásról szóló mese is, ellenben mint föltétlenül biztos ténynyel kell számolni egy nagyobb arányú zsidó kivándorlással, a melyről pedig eddigelé keveset hallottunk.

Hogy ez a kivándorlás mily nagy, azt nem tudjuk, mert se magáról a kivándorlásról, se a kihonosításokról nincsen hitfelekezetek szerint megkülönböztetett statisztikánk. De biztos ténynek lehet tartani, hogy Magyarországon jelentékeny zsidó kivándorlás szerepel a zsidó szaporodási arányok korrigálása körül.

Ime, ez az a szerény tény, a melyet a zsidó népmozgalmi statisztikától kiemelni akartam, hogy azokkal

helyreigazítsak egynehány a zsidó népmozgalmi viszonyokra vonatkozó hamis nézetet. Sokkal részletesebb lehetett volna ez a kis statisztika is, ha az Évkönyv tere megengedte volna. Így még csak annak az óhajlásomnak akarok kifejezést adni, hogy írja meg valaki, önálló kutatások alapján, ex asse a zsidók népmozgalmi statisztikáját. Azt hiszem, nagy szolgálatot tenne vele a magyar zsidóknak.

Budapest.

Dr. Kohn Dávid.

LEA.

Borús őszi est van. A sűrű ködgomolyok szürke fátyolt szőnek a kis mezőváros ódon, roskatag házai köré; hideg, őszi permeteg hull le szitálva a nedves, csúszós kövezetre. Az ólomszürke égről kavargó árnyak omlanak a földre és lassanként éjbe borítják az utcákat és az elhagyatott vásárteret, melynek közepén a mórstilban épített zsinagoga kötömbje sötétlik. A ködfellegeken át egy-egy földszintes ház ablakain átszűrődő világosság piroslik, mely a felgyúló hétágú lámpák és az ünnepi gyertyák lobogó fényével hirdeti a Jomkippur, a szombatok szombatjának beköszöntését. Csak ritkán bontja meg elsurranó léptek nesze a zsidó városrészre boruló mély csendet és benn a házakban is ünnepi nyugalom váltja fel a hétköznapi zajos zsibongását. A fiúk az apjukkal együtt a zsinagógában vannak; a serdülő hajadonok otthon ájtatos imát rebegnek és a gyermekek megszeppenve, kíváncsi szemekkel gyönyörködnek a szokatlan fényben, mely Jomkippur estéjén minden házban felragyog.

A roskadozó kis ódon imaház ezer lobogó gyertya fényében tündöklük és hatalmasan, mint a zúgó tenger viharos mormolása zendülnek fel a hívők ajkain a

szent énekek. Fehér halotti köntösbe burkolva, a «talesz»-t mélyen az arczukba húzva rebegik el zokogva a zsufolásig telt templomhajóban bűnbánó fohászzkodásukat; roskadozó térdekkkel, mellüket verdesve vallják be halk mormolással az úr szent egyházában gyarló földi bűneiket, hogy aztán eget ostromló könyörgéssel felharsogjon a bocsánatesdeklés megrendítő véghymnusza: a Kol-nidré bűbánatos, reménykedve zokogó fohásza.

Fönn a szent frigyláda mellett hajlongva dicsérik a lamdenek és az ezüstszakállu vén rabbi a megbocsájtó Istent és a «kilé»-vel együtt földig görnyedezve rebegik el a könyörgő imák komor, felsíró danáját. Sűrű könnyek peregnek végig a vének izgatottságtól halovány orczáin és a délczeg ifju Reb Simon, a kile büszkesége, a híres fiatal lamden is elnyomott zokogásban megmegreszket, midőn az «Ovinú malkenú» tör felajkairól. Mind lázasabban cseng fel érczes, könybe fuló hangján a könyörgő ima. «Mi Atyánk, királyunk, bűnösök vagyunk» mind hangosabban döngeti meg mellét, mind mélyebben temeti arczát nagy machzórjába, hogy elűzze a szentségtörő képeket, melyek őt még itt is, még a bűnbánás szent napján, Adónáj színe előtt is kisértik.

Az Óvinú malkenú felbugó zársora elhangzik, a könyörgéstől kimerült alakok felegyenesednek, letörlik könyes szemeiket, összehajtják a halotti köntöst, a talleszt és a machzórt. A női karzatról zárba pattanó imakönyvek csattanása, selyemruhák susogása hallatszik, aztán lassanként kiürül a kis templom, csak egy-egy fehér alak marad ott mozdulatlanul a helyén, nagy machzorja fölé hajolva, hogy hívő ájtatosságba merülve,

Istenével virraszsa át az éjszakát. Az agg rabbi lassú, roskatag léptekkel hagyja el imaszékét és Reb Simon végig gombolja hosszú kabátját és karját nyújtja az aggastyánnak, hogy a templomudvarán lévő paplak ajtajáig elkísérje.

Aztán kilép az utcára; künn még mindig permetezik a hideg, őszi eső, a köd nedves fátyolként borul arczára és beszivárog ruháiba, átsiklik a felhevült tagokon. Hideg borzongás reszket végig Simon testén, mélyen szemébe húzza kalapját és kezeit zsebébe mélyítve ballag hazafelé. A templom ajtaja előtt csoporttá verődve várják a férfiak a női karzatról késedező feleségeiket. Simon felsóhajt. Neki nincs kit várnia. Nem is kell sietnie, nem várja otthon senki. Bőrig ázva, dideregve a hidegtől ér a kapuhoz és belép a komor, boltíves folyosóba, melyre három álmosan pislogó viaszgyertya veti sárgás fényét. Mintha itt még hidegebb volna, mint ott künn; olyan fagyos lehelet csapja meg, mintha az utcák ködgomolyai behatoltak volna a házba és sötét foszlányai árnyakként lebegnének körötte. Benyit a lakószobába; a fehér abroszszal leterített asztalon ott lobognak a viaszgyertyák a hétágú ezüst gyertyásban, a nagy álló tükör gyertyái is megvannak gyújtva és a tömör, ódon, fiókos tölgyfaszekrényen is felgyultak az ezüst gyertyatartók piros papírózsák kelyhéből kiemelkedő gyertyái. De ez a szokatlan fényesség se oszlatja el a szoba sötét kárpitozatú falairól hullongó sötét árnyakat, melyek nyomasztón boronganak a szoba mennyezetén, a nagy zöld cserepes kályhán, a rézfoglalatú tölgyfaszekrényeken és az asztalt borító nagy, barnabörkötésű, ezüstkapcsú szent könyveken.

Egy lehelet se bontja meg a csendet, a hű öreg Channe már rég lepihent és nincs, a ki háborgassa imáit. Gépiesen leül és felüti a szent bibliát. De a kúsza héber betűk összefolynak szemei előtt és az ihlet, mely elfeledteti az egész világot és istenéhez vezet, csak nem akarja lelkét megszállni; a nigen egyhangú mormolásában turbékoló ezüstkaczagást vél hallani; a sorok közül rózsás, mosolygó, bogárszemű, édes női arcz bontakozik ki és incselkedve zavarja meg ájtatóságát. Az álmodozó felrezzen és körültekint, a varázs eloszlott. Nem! nincs itt senki, a ki háborgassa és ő újra rákönyököl a vén bibliára.

— Adónaj, te adtad és ő elhagyott, üzd el bűnös szolgálótól a kísértő szellemeket!

És halk mormolással kezd el újra olvasni, de a síri csendben megijed szavának tompa visszhangjától. Ha most tipegő léptek szőnyegbe süppedő nesze bontaná meg a csendet, ha most édes gagyogás és csengő kaczaj tölténé meg étellel és meleggel a rideg házat — mint egykor — tán újra el tudna tévedni lelke a jóleső zsi-bongás közepett a szent tan csodás útvesztőjébe, mint akkor, midőn a szép Leát, a pozsonyi jesive-bócherok titkon imádottnak eseményképét, a dúsgazdag Reb Avrom egyetlen leányát hozta haza otthonába.

Minő teli volt a ház kaczagással, fénynyel és vidámsággal; minő gyermeteg, pajkos kedvű volt a fiatal asszony — midőn tizenkilencz éves gyermekekével fel nem fogva a szent tanba való elmélyedés nagy életfeladatát, minden perczen megzavarta szent ihletét és nyakába csimpaszkodva visszahívta lelkét a szentírás virányairól, hogy gyermeteg örömmel dicsekedjék,

milyen jól sikerült ma a barchesza, vagy hogy elszontyolodva panaszolja el, hogy az a szép hizott lúd tréfi ám! Aztán kiszökött újra a konyhára és ő újra felvette eszméinek elejtett fonalát, hogy egy pár perczel később a kipirult arczu ifjú asszonyka, újra félbeszakítsa és puha gömbölyű karjait nyaka köré fonva elvonja őt komoly foglalkozásától és csókjainak gyarló földi gyönyörére csábítsa.

Aztán jött a gyermek, a parányi kis csipkékbe és szalagokba pólyázott, siró és mosolygó teremtés és a fiatal anya túláradó örömeiben versenyt incselkedett a rózsásarczú babával, hogy a chald hieroglyphákba elmerült apát el-elcsalják könyvei mellől; majd odatette ölébe kézzel lábbal rugdalódzó kis lánykáját; majd odahívta férjét, hogy nézze meg, minő édesen szundikál a piczi bölcsője patyolat párnáin. És ha ilyenkor a sok háborgatást megunva, komolyan rá szólt: «Ne háborgass Lea, nem játék az élet!», ragyogó bogárszemei könybe borultak, hogy engesztelő, szelíd szavára újra mosolyogjon. A következő perczen aztán már is újra behallatszott a szomszéd szobából a kisdédet ringató anya lágy bölcsődala, összefolyva a férj ajkán felcsendülő nigennel és a buba nevető gügyögésével. Így mult nap nap után és a komoly fiatal lamen eleintén tréfás szóval bontakozott ki mind gyakrabban az ihletét háborgató ölelésekből, aztán komolyan tiltakozott a gyermekével hanczurozó anya zajos sürgés-forgása ellen és végre, midőn egy esős borús szombati napon Simon gyönyörrel merengett el a talmud egy mondatának új magyarázatán és Lea lábujjhegyen melléje lopózkodva puha kacsóival lefogta a szemét

és pajkosan súgta a fülébe: «Ezek a csúf könyvek elrabolják tőlem a férjemet», ő legszentebb érzelmeiben megsértve villámló szemekkel felpattant:

— Hát nem lesz nekem már soha többé egy nyugodt perczem sem!?

Lea könyekre fakadva borult le gyermeke bölcsője mellett és szomorún zokogta:

— Az apád nem szeret bennünket, gyermekem!

Ezentúl mind ritkában hangzott fel a fiatal asszonyka csengő nevetése; a beszédes nyelv csicssergése elnémult; csókos ajkai nem tapadtak kéretlenül ingerlő édességben a komor férj ajkaihoz. És kis leánykája is félénken simult anyja ruháinak redőibe, ha az apa nagy könyvei fölé hajolva, mystikus szavakat mormolt.

Simon pedig háborítlanul könyvei fölé hajolva észre se vette, hogy fiatal neje örczáin hervadnak a rózsák, szemeiből kihál a sugár; csak midőn Jomkippur estéjén a templomból kijövet a böjtös sanyargatás daczára rózsás életerőtől duzzadó nők között megpillantotta ifju feleségének bánatos halovány arcját, nyilalt a szívébe aggódó félelem. És karjába fűzve Lea karját gyöngéden vont a közelebb magához, a fiatal asszonyka könyek közt mosolyogva simult hozzá és így haladtak szóttalanul végig a szűk utczákon, a langy szeptemberi est rájuk boruló homályában. Alig lépték át szobájuk küszöbét, Lea a szokásos jomkipपुरi bocsánatkérést rebegve nyakába borult és tüzes ajkai hosszú édes csókban tapadtak férje ajkához. De Simon ijedten vont ki magát ifju neje öleléséből és méltatlankodva kiáltott fel:

— «Lea, mit csinálsz? Elfelejtet, hogy Jomkippur-kor tilos a csók!»

Az ölelő karok lehanyatlottak, a mosolygó arcz biborra gyúlt és véresre harapott ajkai hidegen rebegték: Nem fogom többé elfelejteni. És másnap nem tartóztatta őt a fiatal asszony duzzogva, mint máskor, midőn templomba ment tanulni, és midőn a szent tanból merített menyei békével lelkében visszatért édesen hívő otthonába, a fészek üres volt. Házának csicsergő, csókos pacsirtája elszállott és magával vitte a kis fiamadarat. Csak egy fehér papirlapot talált a barnafedelű machzoron: Visszamentem a gyermekemmel a szüleimhez. Isten veled!

Minő hideg van itt. Simon egész testében megbor-zong, jéghideg kezeivel végigsímítja lázban égő homlokát. Most nem háborgatja többé csengő kaczaj, nem ingerlő tilos csók; mert ő nem hívta vissza ifju nejét; levelet nem menesztett utána, hogy megtudakolja: «miért tetted ezt?» Az első percz lesujtó fájdalmát elfojtva, némán, büszkén élte tovább az életet, nejének megrendült egészségi állapotával hozakodott elő a kérdezősködőknek és a késő est és a virradó hajnal még ott találták könyveinél. De az Úr kegyelme nincs többé vele, mert előtte mindig ifju nejének bánatos arcza lebeg, fülében mindig szavának ezüstcsengése zeng.

Tenyerébe nyomja két kezét, és hangos imaszóval elhessegeti a kínos emlékek raját. Egyszerre hideg lég-áram csapja meg. Megrezzelve feltekint és mintha álomkáprázatai testté váltak volna, előtte áll az ajtó sötét keretében — Lea. Bö köpeny ömlik alá vállain, sötét hajáról szivárványszínben csillogó esőcseppek hullanak

klasszikus metszésű arczába. Tűzben égő szemére könyes fátyol borul, csókratermett ajkának gránátpirja ingerlőn csábít. És Simon visszafojtott lélegzettel bámul a szép vízióra, meg se mozdulva, hogy a tündéri káprázat szét ne foszoljon.

De az alak körvonalai kibontakoznak az ajtónyílás homályából és Lea közelebb lép.

— Én vagyok az, Simon.

A fiatal lamden egész teste görcsösen megvonaglik; karjait önkénytelenül kitarja, hogy kebléhez vonja azt, kiről ébren álmodozott, de aztán feleszmél, karjai lehanyaglanak, fel akar kelni, de térdei roskadoznak; szólni akar, de hangja elcsuklik, végre fuldokolva rebegi:

— Mit akarsz? Minek jöttél? Nem hívtalak!

— Igaz, suttogta halkán a fiatal asszony, tudom, hogy nem hívtál, tán észre se vetted, szent könyveidet bújva, hogy feleséged és gyermeked elhagyták házádat. Minek is neked asszony? Hisz itt a talmud. De én mégis eljöttem, elhoztam az apának gyermekét.

— Ez nem az én gyermekem!

— Simon! tört fel Lea ajkairól fellobbanó szenvedélylyel; arczán tűz rózsák bíborlottak; alakja mintegy nőni látszott, a mint szikrázó szemekkel lépett Simon elé, ki lassan felegyenesedett és kezével a nehéz asztalra támaszkodva állt szembe ifju nejével.

— Ne szólj, Lea, nem ilyen bűn az, a mivel vádollar. Tudom, hogy erényes nő, hű hitves voltál; tudom, hogy e gyermek hús az én husomból, vér az én véreimből; de lelke nem az én lelkemből való. Te elszakítottad az apjától és eltörölted gyermeki lelkéből az emlékeimet;

eltépted azt a vékony szálát, mely ifju szivét szivemhez kötötte; felfogod nevelni irántam való közönyben, ha nem is gyűlöletben. Ez a gyermek nem lesz az én gyermekem!

E perczben megmozdultak Lea köpenyének leomló redői és a fiatal asszony egy hirtelen kézmozdulattal lecsatolta azt vállairól.

«Tu-tut, ma-ma!» kaczagta egy édes csengő gyermekhang és az anyja keblén édes álomból ébredt, aranyfürtös, mosolygó babaarcz bontakozott ki az ölelő karokból, és két puha, rózsás, gödröcskés kis kacsó fonódott Lea nyaka köré. Aranyos, göndör fürtök omlottak inceselkedve habfehér homlokára, hamvas orczáira az álom gyújtotta fel biboros rózsáit és piczi piros ajka hizelkedve tapadt édes anyja arczához, aztán megfordult, ökölbe szorított kacsókkal dörzsölte ki az álmot nagy buzavirág szeméből és mindkét kezét kinyujtva, kaczagva markolt Simon selymes fekete szakállába és édesen gügyögte: Bá-bá!...

Simon összerezzen e puha kacsó érintésénél és mintha villamáram czikkázott volna át testén, oly szenvedélyesen ölelte magához a gyermeket, hogy a piczi ajkak egy perczre sírásra csücsörödtek; de aztán kaczagva simult, mint fiamadár a puha fészekbe, apja ölelő karjaiba, melyek többé el nem bocsátották és tépegette azt a szép göndör szakállt és megsimogatta azt a bajuszos, deli férfiarczot, melyen két csillogó nehéz köny harmatozott.

— Miriam! édes, kis leányom, suttogta halkan, önfeledten.

Lea halvány arcán, mint fellegeken átszűrődő nap-

sugár villant meg egy pillanatig a diadalmas örömsoly, aztán remegő hangon megszólalt:

— Tudtam, hogy nem fogod megtagadni a gyermekedet. És most hallgass meg, Simon. Ha lábaim átlépik most küszöbödöt, utaink elválnak örökre. Hallgass meg és meg fogsz érteni, mert bölcs és tudós vagy. Jaj nekem, ha meg nem értesz! Simon, mindketten fiatalok vagyunk még, mindkettőnknek van még jogunk a boldogságra.

— Én lemondtam már a boldogságról, válaszolt Simon sötéten.

— De én nem tudok lemondani, kiáltott fel Lea szenvedélyesen. Könnyű neked ezt mondani. Te a szent tannak és Istennek szentelted az életedet, annak az égi gyönyöreit ízleled. De én tudatlan, egyszerű nő vagyok, én nem tudok betelni a hit gyönyöreivel, én nem tudom a rideg törvény ölé betüinek alárendelni a szívemet, én a földön akarok boldog lenni, akarok élni, szeretni és szerettetni. Te megnöcsültél, mert Istened parancsolja, hogy a jámbor zsidó családot alapítson, de én fiatal vagyok és szerelmet akarok. Te nem tudod, mi az csókot szomjazó ajakkal hiába epedni csók után, ölelésre tárt karokkal, vágyódó, édes szerelemben fellobogó szívvel érintésünk alatt szétfoszló árnyakat ölelni; te nem tudod, hogy a vén bölcsök tiltó törvényei nem szabhatnak mértéket a szív érzelmeinek, nem parancsolhatják meg az ajkaknak, mikor szabad csókra nyilniok, a szívnek, mikor szabad szívhez simulnia. Neked a talmud mindenek előtt, nekem a szeretet.

— Hallgass, asszony, vétkezel.

— Nem, nem lehet az bűn, mert Isten adta a szí-

vünkbe. Nem lehet az bűn, mert Isten maga a szeretet és mert a szeretet az ő legszebb ajándéka és mindazokban a gyönyörű könyvekben, a miket lopva olvastam, Istentől megáldott nagy költők ezt vallják a szív legdrágább kincsének, az ember legnagyobb erényének. De te ezt nem fogod megérteni soha, mert te nem tudsz szeretni. Te örökre el tudod viselni a fagyos magányt, én nem. Add meg hát nekem a szabadságot. Adj nekem gett-et.

Simon arcza vérbe borult, halántékain kiduzzadtak az erek, a nehéz tölgyfaasztal pattogva recsegett a rá nehezedő ököl görcsös szorításától, aztán hidegen válaszolta :

— Szabaddá tegyelek, hogy újra férjhez mehess ? Hiába könyörögsz, nem adok gett-et !

— Simon, hallgass meg, a te házad is üres és puszta, gyermeked új örömet derítene rá. Meghozom ezt a legnagyobb áldozatot is, lemondok a gyermekemről örökre ; legyen az tied — add meg nekem a válólevelet !

A férfi csikorogva szorította össze fogait, egész teste megvonaglott, a mint fuldokolva tompán rebegette :

— Hát annyira szereted — azt a — másikat, hogy gyermekedet is feláldozod érte ?

— Szeretem, suttogta Lea s szemének könyes fátyolán át végtelen szeretet tüze ragyogott fel — igen szeretem !

Simon habozva szorította magához a mosolygó pajkoskodó gyermeket, egy perczig némán állt és harapdalta duzzadt ajkait ; aztán sötét dacz fellege borult arczára. Hosszú forró csókot nyomott a gügyögő baba homlokára, gyengéden leültette őt a szőnyegre, hol a buba a szövet bibor rózsáit kezdte simogatni,

asztán elfordult, hogy elrejtse arcának kínos vonaglását és akadozva odaszólt.

— Vidd el a gyermekedet, én nem adok gett-et.

Lea biborban lángoló arcczal tekintett rá, könyben csillogó szemében sajátságos tűz lobogott fel, kezét lázasan dobogó szívéhez szorítva újra megszólalt :

— Simon, hisz ha nekem megadod a szabadságot, te is szabad lélsz. Házad, a jámbor zsidó háza nélküli az asszonyt, ki megtartsa szent törvényed szertartásait. Adj nekem gettet és te is más, jobb nőt hozhatsz házadba . . .

— Soha — tört fel végre Simon ajkáról. Soha! És mintha e sikolylyal visszafojtott keserűségének zsilipjei megnyilottak volna, lázas szenvedélylyel folytatta :

— Nem kell soha többé más asszony a házamban. Tudom, hogy a jámbor zsidó szent kötelessége házas életet élni, tudom, hogy még a sírba szállt feleségét se szabad holtig özvegyen siratni. De az Uristen, dicsértessék az ő szent neve, meg fogja bocsátani, ha szent törvényét meg nem tartom — mert az én feleségem nem halt meg a világnak — csak nekem halt meg — elhagyott. Az Isten színe előtt esküdtél nekem örök hűséget és elhagytál; nekem megtörted az esküt, de az Istennek nem fogod megtörni és újra más férfinak hamis esküt esküdni. Nem, soha! Hallod, soha! Lopva hagytad el házamat, lopva vitted el gyermekedet, el nyugalmamat, kifosztottad otthonomat. Árván hagytad a házamat, pusztán a zsidó tűzhely szentélyét; nincs ki péntek este áldással szentelje be a szombati gertyákat, nincs a ki kenyereből áldozatot mutasson be az Urnak; nem lesz kis fiam, ki a széder szent estéjén

kérdezze tőlem emlékünnepeünk jelentését; nem lesz fiam, kit bevezethetnék hitem és tudásom fonalán a szent tan fenséges labyrinthusába. Egyedül ülök az asztalomnál és egyedül leszek mindig, bú és öröm ünnepein idegeneket fogok magam köré gyűjteni, hogy a szent szertartásokat végezhessem. És igazad van! Mind ezen segíthetek egy szavammal. De azt a szót nem fogom kimondani, soha. Belenyugszom a rám mért büntetésbe. Soha asszonyhoz közeledni nem fogok, mert az asszony mind csalfa és könnyelmű. Minden hiú a földön, csak egy van, a mi állandó, örök: az Isten! «Havél havolim hakkol hevel.»

— De te se léssz másé soha, folytatta kitörő szenvedélylyel. Te is szenvedd tovább a magán kínjait, mint a hogy én szenvedtem, mióta álnokul itt hagytál; te is sirjad vissza a vesztett boldogságot, mint a hogy én visszasírtam későn — hiába.

— Szenvedtél? — hebegte Lea elcsukló hangon — szenvedtél, hát szerettél?

— Szenvedtem és szerettelek és szeretlek még most is, és foglak szeretni halálomig, mert a férfi nem játszik a szívével és azért, ha nem is vagy az enyém, de sohse léssz másé. Soha más férfi nem fog édes kéjben ringatózni bársony karjaid ölelésében, soha nem fog férfi csókos mézet szívni égő ajkidról. Hallod, soha, soha!

Az erős férfi lábai elcsuklottak, leroskadt a nagy bőrkarosszékre, rákönyökölt a vén bibliára és míg könyvtől homályos szeme előtt összefolytak a szent írás betűi, erőltetett nyugalommal folytatta:

— És most menj és ne bontsd meg a Jomkippur szentségét!

Bűnbánva csókolta meg a szent könyv sárga lapját, melyen két csillogó csepp ragyogott.

Lea lázasan pihegő kebelével hallgatta a férfi szenvedélyes kifakadását; szemében menyei öröm sugara vilant meg; szép arcza átszellemült édes-kéjes boldogság sugárderűjében és ujjongó örömsikoly tört fel ajkairól.

— Miriam, gyermekem, apád még szeret.

Aztán odaborult a szent biblia fölé hajló férfi lábaihoz és magához ölelve a rózsásarcú babát, ki majd zokogó anyjára, majd Simonra bámult, megfogta férje lankadtan lehanyatló kezét.

— Simon, nem megyek el, fogadj vissza szivedbe, házadba, a melyből forró szerelmemet megdermesztő hidegséged kiűzött. Oh! Mert hisz szeretlek; szerettelek, mikor mint fiatal bócher először jöttél apám házába; szerettelek mikor feleségedül hoztál ide otthonodba; szerettelek, mikor vérző szívvel elhagytalak, mert dőre lelkelem azt hitte, hogy nem szeretsz; szeretlek, még ha elüzöl is magadtól és foglak szeretni mindörökké.

Simon mereven, mozdulatlanul ült karosszékében. A Lea-ajkáról elröppent örömsikolyra hirtelen megfordult és most merőn bámult az esdeklő nőre. Vörös vérfátyol homályosítja el szemét, füle zúg; mintha távolból csengene fülébe Lea szava, mintha ködbe vesznének alakjának körvonalai; fel akarja emelni, de elzsibbadt karja megtagadja a szolgálatot; a bocsánat engesztelő szava fel akar törni ajkain, de csukló zokogássá válik; szeme káprázik a boldogság felderülő verőfényétől, aztán érthetetlen rebegéssel borul Léa vállaira: Lea, hitvesem, ne hagyj el!

Künn még mindig permetezik az őszi eső, rythmikus ütemben verve az ablaktáblákat, a hideg szél fütyülve sepri végig a kiholt utcákat, a hervadás szomorú memento moriját dalolva. De benn az ezüstkaros gyertyatartókban fényesebbre gyúlnak fel a gyertyák a szeretet és béke éltető leheletétől, a puha szőnyegen álomba merült gyermek aranyfürtjein játszadozó sugaraktól szétfoszlott a szobára boruló magány bús árnya. És Simon nejét szorosan magához ölelve, mintha soha nem akarná többé elbocsátani, rajongó, lázas, hívő buzgalommal remegő, harsány hangon hajlongva rázendíti az ujjongó háladal Isténének, kinek fenyítő haragja megengesztelődött, ki özvegyi gyászát örömmre váltotta.

És ha háladalának felbugó rhytmusa időről időre neje gyöngéd csókjába fül is, ma nem fordul ijedten félre; hívő lelkének feltámadó jámbor aggályát, mely ezzel vétkezni vél a Jomkippur szentsége ellen, halkan elrebegett imával csittítja:

Adonáj, te adtad nekem vissza a Szombatok Szombatján; ne ródd fel nekem bűnül bűnbánó sanyargatásunk napján nagy boldogságomat — — — —
— — — — — — — — — —

És Adonáj nem rója fel bűnül!

Budapest.

Cserhalmi H. Irén.

BUDAVÁR VISSZAVÍVÁSÁNAK EGY SZEM- TANUJA ÉS LEIRÓJA.

1686 szeptember 2-án hanyatlott le a félhold Buda vár-fokáról, ugyanekkor pusztult el, vált romhalommá az ottani virágzó, fényes multu, emlékekben gazdag zsidó hitközség. Ritka eset, hogy ostrom idején valamely városnak történeti világa a győző talpa alatt a végső szikráig kialudjék. Mintha valamennyi gonosz szellem találkára gyűlt volna e vérázott földre; a vad, prédárávágyó harczosokkal versenyt pusztított az ádáz elemek dühe, hogy Buda emlékét letarolja a föld színéről. Sem a zsákmány, sem a mi a rejtek alá került, túl nem élhette az általános veszedelmet. A morzsát, melyet a hódító elhullajtott, felfalta a mohó tüzláng. Temetővé vált, a hol egykoron Buda virult, de emlék nem jelezte rajta, hogy ki-mi szunnyad alatta. Sívár rom és hamutömeg feküdte meg azt a helyet, a melyre még nem régen sóváran tekintett a keresztény Európának szeme. A fészkből felvert lakosságra a diadalmas hadak vetették magukat, váltságdíjat sajtoltak ki a lábáról még le nem vert zsákmányból. Az étellel elhamvadt a mult; kő kövön nem maradt, a nyilvános élet emlékei, jelei összeroncsolva heverték, üresség, halálcsend meredt a történetírás muzsjára is, a midőn kutatva az egykori Budát felkeresni indult.

A vihar első sorban a zsidó község apróbb szövétnekeit oltotta ki. A nyilvános áhítatnak hajlékait elfujta helyükről, nyomtalanul tüntek el a sírokkal; kő nem maradt hirmondóul, mely számot adhatna arról, a mi odaveszett. A szilárd intézményeken, a törzsökös hagyományokon felépült hitközségnek alkotó részei világgá széledtek, zsákmányul odavetve a bizonytalan, reménytelen jövőnek, kemény rabszíjra fűzve, kiket módosabb irgalmas hitsorsosok mintegy embervásáron váltottak ki. Az üldöztetés tengernyi szenvedéseiben, a csupasz élet megmentése miatti aggodalomban végképpen elfonnyadt az emlékezés; kétségbeesettek nem jó historikusok. Innen van az, hogy mindeddig csak egy-egy fakó nyom, elszórt sovány vonásból alkothattuk meg az ostromlott budai ghattó sorsának képét. Mintha a pusztulás itt végezte volna legalaposabban munkáját; fény nem derengett, mely eloszlatta volna azt a mélységes homályt, mely a megsemmisült budai ghattót beburkolta.

Mint a sírból jövő hang, oly benyomást tesz reánk, midőn váratlanul, a nélkül, hogy sejthettük volna, megszólal e rettenetes események egyik szemtanuja, ki hálából, hogy kibontakozott ezernyi halálból, feljegyezte az utókor számára ama izgalmas napok emlékét. A mint a zsinagógákban az Eszter-tekercsből évenként örök emlékül felolvassák a zsidóság csodás megszabadulását, azonképpen kívánta a megmenekült is, hogy családja körében a budai megilla regélje az utódoknak ősük kinzatasait, veszedelmét, a halál torkából Isten segedel-mével való megmenekülését. Azonban e feljegyzés szerzője nemcsak történeti érzékének ilyenén bizonyí-

téka és a mozgalmas eseményekben való részvétele miatt érdemel figyelmet, hanem jelesül az okból tarthat igényt a zsidók történetének egyik lapjára, mivel személye lánczszemet képez a históriailag kiemelkedő zsidó családok sorában, és mivel egyik derék tagja volt a budai gheftónak, melynek veszedelmét átélte.

Schulhof Izsák, kinek sorsa hozzásimul Buda történetéhez, a XVII. század dereka felé született Prága városában. Apját Zálmánnak hívták, a ki, mivel Mózesnek fia vala, Zálmán Mósel's néven is ismeretes. Schulhof Zálmán hitvese Bacharach Sámson leánya Fögele volt; egybekelését abban az időben ünnepelte, midőn ipja még Prágában prédikátoroskodott, vagyis az 1650. esztendő nyara előtt, ekkor költözött Bacharach Sámson Wormsba, a hol rabbiul választották. E házassága folytán Schulhof beolvadt a zsidó szellemi arisztokráciába; tagjává lőn a német birodalom legtekinélyesebb, a zsidóságnak, de főleg a prágai gheftó mondákkal körülszótt alakja: a hires Löw rabbi (hoher Rabbi Löw) családjának, kinek törzsét minden újabb sarj újabb erényekkel nemesítette s gyarapította. Neje a hires Löw rabbi ama leányának viselte nevét, ki férjhez menvén Kóhén Izsák ben Sámson morvaországi főrabbihoz, ösanyjává lett a jeles utódok által meghiresedett Bacharach családnak. Ipja és sógora Bacharach Jáir Chájjim révén Schulhof Zálmán közeli viszonyba került azokkal a kiterjedt előkelő családokkal is, a melyek az említett két férfiu rokonságához tartoztak.

Schulhof Zálmán a prágai rabbi curia assessoraként működött már több éven át, midőn orosz hitrokonainak kegyetlen üldöztetéséről, embertelen mérszároltatásáról

a hír hozzá eljutott. Hogy is sejthette volna, hogy a sors hulláma Ausztriába sodorja a vilnai hitközség egyik családját, a mely egykoron háza s neve hírének megalapítója lesz. A mi Lengyel- s Oroszországban az 1648-iki vérengzés elől elevenen megmenekülhetett, abból 1656-nak eseményei szoritották ki a párát. A végzet ekkor mérte kemény csapásait a tudományosága által világhírűvé vált vilnai zsidó gyülekezetre. Az istenes község megriadt nyájként szaladt széjjel a zsidók réme, a gyilkoló, hamvasztó kozákok elől, kiknek már neve hallatára is; a vér felkorbácsolódott a zsidó ereken. Az 1648-iki esztendő iszonyatos jelenetei kísértetek gyanánt kergetődtek a hazátlanok mögött; kinek jártányi ereje sem volt, annak a félelem adott gyors szárnyakat. Tömegesen jöttek az üldözöttek Ausztriába, felekezetbeliekben szánalmat, de egyszerűsmind méltó bámulatot keltve. Mert a számüzöttek közt olyanok is akadtak, a kiknek bármelyikére bizvást büszkék lehettek a gyülekezetek, ha fejükül, vezetőjükül megválasztják. Az üldözés lecsillapultával Ausztriában és a német birodalomban egy sereg vilnai maradt hátra, melyből a hitközségek a hires rabbikat maguk számára kiszemelték. Kóhén Sabbatháj, a morva Holleschau rabbija, a zsidóság Verböczyje, ennek fivére Menáchem Náchum ben Méir, Kaidenover Sámuel majna-frankfurti rabbi, vallásügyi kérdésekben korának valóságos orákuluma, ennek kiváló képzettségű fia Czebi Hirs, Hillel ben Náftáli Hirz altona-hamburgi rabbi, kinek nevét a «Béth Hillel» című munkája örökítette meg, a mély gondolkodásu s Amszterdamban tudást terjesztő Rivkes Mózes, kit műve folytán a «dia-

spora kutja» megtisztelő jelzővel illetnek — ezekkel, hogy csak néhányat említsek a szemenszedett tudósok közül, gazdagította Vilna a külföldet ama katasztrófa lezajlása után. Különösen szomorú, de szerfölött érdekes módon játszadozott a sors egy családdal, a mely akkortájt Vilnát elhagyni kényszerült. A vilnai rabbicuria elnökét, Kóhén Efráimot, ennek családját, vejét, a tudománya következtében már fiatalon megbecsült Jakab ben Benjámín Farkast, hányta-vetette a végzet kényekedve szerint. Efráim rabbi, kit tudásának rendkívüli gazdagsága már Vilnában is a legelőkelőbb tudósok sorába iktatott, a morva Trebitschben találta meg új otthonát, a hol egy Reich Kaufmann nevű vagyonos zsidó fiát oktatta héber ismeretekre. Az ipa már élvezte a nyugalmat, de vejének sorát, tartózkodását még a titok fedte. Egy kozák fejére mérte szablyáját, — így adták kézről-kézre a hirt, — voltak, kik hittel is erősítették, hogy tetemét felismerték a hullatömegben; de fiatal nejében, kit korának legismertebb rabbija, az éles elméjüségé miatt közmondásossá vált Hesel, már felmentett a szalmaözvegység alól és megengedte neki az újólagos férjhezmenetelt, egy benső szózat tartotta ébren azt az édes sejtést, hogy holtnak hitt, megsiratott férje valamikor még visszaérkezik és együtt élnek boldog napokat. Mint olyat, ki hamvaiból, sírjából támad fel, köszöntötték Jakab rabbit, mikor övéi Trebitschben viszontlátták. Nem ez volt az utolsó megpróbáltatás Efráim rabbi számára, mielőtt elfoglalta áldásos tevékenységének tág munkakörét, a budai zsidó hitközséget, mely 1666-ban rabbijául választotta. A puska-poros idők, a háborúk, melyek Morvát megfeküdtek,

Csehországba üzték Efráim rabbit. 1664-ben Prágában élt mint egyik talmudiskolának rectora. Prága városában barátkozott meg Schulhof Zálmánnal, kinek fiát, Izsákot, értekezésünk főalakját, összeházasította Eszter leányával.

Efráim rabbit emlékezetes esztendőben installálták budai hivatalába. A budai zsidókat a Törökországgal tartott üzleti összeköttetésük, valamint politikai helyzetük, mélyen berántotta a sabbathiánus mozgalom hálójába. A keleten, Törökországban, fellépett álmessiasról, a Sabbatháj Czebiről keringő híreket a budaiak első kézből kapták, innen keltek aztán szárnyra Európa minden tája felé. A megváltás óráját, melynek az évben kellett volna bekövetkeznie, nagyobb izgatottsággal s feszültséggel, mint Budán, alig várták egyebütt. A vezeklések és istenes gyakorlatok, melyek a megváltás gyorsítása miatt tartattak, torkig árasztották a zsidókat. Még a keserves kiábrándulás sem mosta le végképpen e mélységes hitet, e buzgó vallásos érzületet. A budai hitközség három zsinagógájában nem volt elegendő hely az ájtatoskodók számára. A nyilvános istentiszteletnek rendes, megszabott idei nem elégítették ki a túlbuzgóság szükségleteit; a késő éjnek évadja is talpon találta a vezeklőket, még a hajnalhasadást is megelőzte az áhitat.

A budai gyülekezet Efráim rabbiban akadt az ilyféle hitbuzgalom s jámborság igazi középpontjára, mintaképére; oly vezére volt ő hitközségének, kit elődjei, bármennyire is övezte nevüket a tisztelet, a közbecsülés, semmiféle tekintetben túl nem szárnyaltak. Valamint szülőföldjén és ama tartományokban,

hol átmenetileg tartózkodott, a rabbinikus tudomány napjaként bámulták, úgy most jó nevének hirtelen híre keresztül-kasul járta a széles nagy török birodalmat. A szefárd gyülekezetek tudományra termett fejei készségesen hajoltak meg a Budára szakadt tekintély előtt. Korának szellemóriása: Kóhén Sabbatháj, Kaidenover Sámuel, Mózes ben Izsák Jehuda vilnai rabbi, ki könyvének a «Törvényhozó jussa» czímén ismert a zsidó irodalomban, atyafiságban állottak Efráim rabbival; az Áskenázi Gerzson rabbihoz hasonló férfiak pedig tisztességtudással közelítettek feléje; őt szemelvén ki döntő birónak, kinek ítéletét mindnyájan alázattal fogadták s követték.

Efráim rabbi bámulatos éleselméjűségéhez, a törvényt magyarázat terén tanúsított éber, mindent felölelő talmudi tudományához hozzásorakozott jámborsága, mely a nélkülözésben, az önszántából rendezett böjtökben lelte kielégíthetetlen gyönyörét. Az étkezéstről annyira le tudott szokni, a böjtölésben oly tökélyre vitte, hogy a szombati napon kívül az egész héten át böjtöt tartott, a nélkül, hogy agya vagy egészsége ennek kárát látta volna. Gondolkodását, bírálatát, vallásos meggyőződésének tisztaságát nem hajtotta ugyan a kabbala járma alá, de mégis életét s viselkedését a buzgó rajongás, az aszketizmus szötte át jellemző szálaival. Egyébiránt a kabbala nem volt előtte ismeretlen, a kabbalának hatalmába vetett hit hagyományként öröklődött családjában. Felesége Ráchel asszony — atyjának, Éliásnak révén — dédunokája vala a chelmi csodatevő rabbinak, Éliás «báál sém»-nek, ki a zsidó mondákban, a híres Löw rabbihoz hasonlóan, homun-

culus teremőjeként szerepel. E híres őznek szertelen miveleteiről Efráim rabbinak fia: Jehuda Löw Jeruzsálemben egyet-mást el is regélt Azulai Ch. J. D. apjának; szintugy Efráim rabbinak egyik unokája, a tiszta eszű, felvilágosodott Askenázi Czebi rabbi, szive egész hitével beszél Éliás ősének az isteni név erejének támogatásával létre hozott homunculusáról, melyet egyedül ő, már mint Éliás rabbi, birt azzá tenni, mint a miből teremtődött, tudniillik semmivé.

Oktatva, zsidó műveltségét tanítványaiival közölve, ítéletét mindenfelé érvényesítve, Efráim rabbi mind mélyebb gyökeret vert új otthonának talajában, melyben, mint a fakadó virágot, övéi odaadással környezték, szeretettel erősítették és üdítették. Nechuma leányának, a halál pallosa alól megszabadult Jakabbal kötött frigyéből származott, fia: Askenázi Czebi, a nagyatyának örömét, reményét képezte; már gyermekkorában tanítványa s büszkesége volt. Efráim fiának Jechizkijának oly tekintélye volt a hitközségben, hogy fiatal éve daczára beválasztották az előljáróságba. Efráimnak másik fia: Jehuda Löw, az említett Czebivel versenyezve indult atyjának pályáján. Ez ifjakban örömmel látta Efráim tudásának letéteményeseit és életcéljának követőit. Nőül vevén Efráim leányát Esztert, e férfiak körébe került Schulhof Izsák is, Schulhof Zálmán ben Mózesnek Prágából Budára költözött sarja.

Budán, a török világ eme végállomásán, a vilnai rabbicuria egykori elnöke a szefárd zsidóságba úgy beékelődött, hogy szeme fényét, Czebi unokáját, mikor még legénytoll sem pelyhedzett az állán, Szalonikibe küldte, hogy ott megismerkedjék a szefárd talmudmes-

terek módszerével, és hogy a szefárdok által is megbecsült, méltányolt tudóssá kiképződjék az 1689-ben meghalt Kubó Éliás rabbi iskolájában. A nagyapa merő öröm lett, valahányszor unokája a szefárd iskolák sikeres tanmódszeréről meggyőzte, a melybe a fiu rendkívüli tehetsége folytán villámgyorsan beleélte magát.

A végzet úgy akarta, hogy Efráim sokáig szemmel ne kíséresse reményteljes unokájának eredményes haladását. Tizenkét esztendőn át, érdemekkel gyarapítva a rabbi hivatalt, állott a budai gyülekezet élén, gyönyörködve hitközségének szellemi s vagyoni fejlődésén, midőn 1678 tavaszán Budán megfészkelődött a ragály, az ugynevezett contagio, mely országokon végig szárnyalva, halálos mérgével kevesbítette a lakosságot. Családjában pénteken május 20-án szemelte ki a nyavalya az első áldozatot: fiát Jechizkijáhut, a budai hitközség elnökét, fiatalon, még csak 30 éves volt, ragadta ki az élők sorából. E korán elhunytban apját siratta az árván maradt Áron fiu. Az elhunyt fölötti gyász hét még el sem telt, midőn a pestis Efráim második fiát, tanítványát s reményét, Jehuda Löwöt a kórágóba vetette. A bánattól megtört atyja ajakáról ekkor az az imába foglalt kívánság röppent el, — így beszéli Jehuda maga, — hogy fia helyett bárcsak őt fosztaná meg a halál az élettől. Az ifjunak egészsége helyreállott, de alig nyolcz nappal ezután Efráim rabbi fölött már a sir domborult. Pénteken junius 3-án, életének 62. évében megszűnt élni. Végso kívánságát képezte, melyet immár egyetlen fiának Jehudának ajánlott figyelmébe, munkáinak, szellemi hagyatékának összegyűjtése és kiadása.

A gyülekezet, talán az elköltözött iránti kegyeletből,

ennek vejére, Jakabra ruházta a rabbitisztséget. Czebi, a kire valamennyi szem szegződött, fiatalabb volt, sem mint ily terhes hivatalt elfogadhatott volna. Czebit egy vagyonos budai vejének választotta, ki ezzel levette válláról a kenyérkeresés gondját. Jehuda Löw továbbra is Budán maradt, hogy atyjának végrendelkezéséhez képest ennek irodalmi hagyatékát rendezze. Atyafiainak oldalán maradt Schulhof Izsák is, ki a hódoltság idején sem tántorodott meg a haza s király iránti szeretetben. Még Efráim életében született Schulhofnak fia, ki az 1670 április 19-én meghalt wormszi rabbinak, Bacharach Sámsonnak nevét kapta; de tulajdonképen egy hajdani budai zsidónak, a rosszakaróinak fondorkodásai elől Prágába menekült budai Akiba unokájának nevét örökölte. Sámson — budai Akiba unokája — atyja annak a Kóhén Izsáknak, ki, leánya Chava asszony által nagyatyja lön Bacharach Sámson rabbinak.

Schulhofban a tudomány nem volt ugyan csordultig, mint sógorában vagy unokaöccsében, de azért elegendő ismerettel s képzettséggel rendelkezett; ügyesen kezelte a héber nyelvet, költeményeket is nyélbe tudott ütni. Zsidó műveltsége folytán bejutott a község szellemi elitejébe, egy kör pedig tanítóját tisztelte benne. A kitközségnek tudományos és jámbor szükségletei többeknek adtak foglalkozást. Társulatok alakultak, hogy épületes oktatásban részesülhessenek. A hét 3 napján, hétfőn, szerdán meg csütörtökön, egymást felváltva, imával köszöntötték a pirkadó hajnalt. A község ifja és véne három egyesületet képezett, a melyeknek alapszabályai arra kötelezték a tagokat, hogy hetenként egy éjjelt imában és tanulásban elmerülve

átvirraszszanak. Egy ily társulatnak tanítója, jóformán rabbinusa, volt Schulhof Izsák, a hódoltság utolsó három évében.

A megélhetés Budán ekkortájt nem volt valami nehéz mesterség. Az 1678. és 79-iki években kövér esztendőök toppantak Budára. Az élelmiszerek — Schulhof feljegyzése szerint — mesés olesóságúak valának. A marhahus fontját négy, a legkövérebb bárány és kecskehus fontját 8 filléren árulták. Különféle izletes húsú halat sovány pénzen vásároltak. A száraz torok két császárgarasért megnedvesedhetett egy pint borral; a ki pedig maga készítette a boritalt, 3—4 krajczárjával juthatott pintjéhez. Schulhof e zsiros esztendőkhöz fűzi a szerencsétlenség kezdetét. Thököly Imre uramnak hívták a szerencsétlenség kutfejét. A ghettóbeliek nagyon is jól informálódtak a «kuruczkirály»-ról, II. Rákóczy Ferencz fejedelem mostohaapjáról, kinek pályáját oly figyelemmel kísérték, mint akár a rémes üstökösét, mely vérvörös sávjával kitoppan az égboltra. Sokat hallottak portyázásáról, egyre növekedő hatalmáról, arról a kegyről, melylyel a szultán dédelgette, a veszedelemről, melylyel szépséges Zrinyi Ilona férje, a király, I. Lipót ő felségének hátát néha-napján megborzongatja. Meggyőződésük volt, hogy csakis a kurucz seregek vérengzése, a magyarországi királyi részeken véghez vitt rakonczátlankodásaik birták a királyt arra, hogy szakítson békés hajlamával, levetkőzze báránytürelmét. I. Lipót királyt, Alsó-Ausztria és Magyarország nyugoti határhelységei zsidóságának üldözőjét, a zsidó krónikás oly színben tünteti fel, mintha merő jóság, kegyesség lett volna, kiben szikrányi sem volt a

kegyetlenségéből, a kinek még a «rebellisek» gonoszságával szemben is nehezebbre esett, hogy kikeljen a béketűrésből. A ghettóbeliek értesültek a Konstantinápolyba menesztett küldöttségről is, a kihívó daczos válaszról, melyet Stambulban kapott, melynek az volt a veleje, hogy a «császár» adja át a töröknek Komárom és Győr várakat. A háborút már nem halogathatták. 1683 zsidó pünkösdi idején Thököly hadával megjelent Buda alatt, hol a várnak hős parancsnoka ördög Ibrahim basa — így nevezték — egyesült vele. Kassa elszakadt a királytól, Felső-Magyarország végei megnyiták a kuruczoknak, kik portyázásukban nem értek rá arról gondolkodni, hogy mi illik, mi nem. Most az a hír kelt szárnyra, hogy szultán ő Felsege a maga dicsőséges személyével szerencsételti Magyarországot, a honnan a haláldöfést méri Bécs városára.

Nehéz napok virradtak a hazára. A budai ghettóban megtörtént csodákról, észlelt jelenésekről keringett a hír. Rebesgették, hogy másfél napon át valamennyi forrást, lusta vizet, sőt a szőke Duna hullámain is apró vörös férgek borították, oly annyira, hogy a vedrekben csakugy hemzsegték a kigyócskák, és az édes vizek élvezhetetlenné váltak. Majd egy rémségesebb jel adott okot a szófiabeszédre. Ismeretlen, idegen madárseregek röpdöstek a levegőben, a melyektől megriadván a hazai szárnyasok, védelmet meg sem is próbálva, odahagyták fészüket és elköltöztek Budáról. Valjon kiolvasták-e eme jelenésekből, hogy ostromlók teremnek legközelebb Buda alá, hogy fegyverükkel megmutassák a más világra vezető utat? Bécs alatt táborozott a török had, midőn Budán fényes nappal egyszerre elhomályosult a nap,

a vak sötétben iszonyatos vihar kerekedett, mely mennydörgéssel s tüzes istennyilával Buda fölött toporzékolva, a keresztények szentegyházát szempillantás alatt pehelyként elfujta. A jelenések fejtevései ez egyszerűen nem valósultak meg. A törökök kétségbeesett futással illantak el Bécs alól, arczukról az izzadság patakzott, fejükből meg a vér csorgott. 1683 szept. 12. a kereszténység győzelmi- s ünnepnapja volt. A rémhírral érkeztek Budára a rémképek: sebesült csapatok, a megvert, felbomlott török armádia töredékei jelentek meg a falak közt. A keserv már a zsidó pünkösdnapon mutatkozott. A budai ghettót szomorú napok látogatták meg. Az ünnep szentsége nem akadályozta a zsidókat, hogy napkeltétől napestéig munkát végezzenek, kemenczét fűtsenek; mert kenyér kellett a kiéhezett seregeknek, a sebesülteknek. Budán csak 10,000 főből álló őrség maradt hátra, a mi rendelkezésre álló munitió volt, azt Belgrádba szállították, hol a csúf kudarcot szenvedett török armádia újólag egyesülni akart. Az engesztelő-nap komolyságát tetézte a bekövetkező események előli aggodalom. A futók nyomába szél-szárnyakon kapaszkodtak az üldözők, Budától már csak félnapnyira jártak. Visegrád elesett, okt. 9-én vívták a párkányi ütközetet, mely a királyi seregek diadalával végződött. Úgy látszott, hogy Buda ostroma csak napok kérdése. De az aratás ideje még nem érkezett meg, a halál érett kalászbá kívánta kaszáját vágni; a királyi seregek téli szállásaikba vonultak. Ha akkor — így vélekedik Schulhof, nézetét egynémely szakértő is osztja — Buda ostrom alá kerül, a védtelen, a vezir által védelmi szereiből kifosztott vár, az iszlám védő-

fala, Konstantinápoly és Jeruzsálem kulcsa, mint az érett gyümölcs a fáról, könnyű szerrel, kezökbe esik vala. Azonban a király Buda ostromának tervét nem ejtette el, csak halasztotta, egerészett a várossal. Hóolvadás idején újra megeredt a jajszó. Az események hirnökei: az égi jelek sehogy sem akartak Budán elülni. Kemény tél volt az 1683-ból 84-be forduló tél. Betegségek grasszáltak, a contagio újra megidézte áldozatait. Gonosz látványok ijesztgették az izgatott lelkeket; a jövődő ott guggolt az utcasarkon. Emberemlékezet óta most történt meg először az éberül őrzött Budavárban, hogy az örök egyszer reggel a bécsi kapunál a felvonó hidat lebocsájtva találták, lánczai maguktól oldódtak fel, ezért hullott le.

Az 1684. esztendő a várt ostrommal nem maradt adós. Élelmi- s hadiszerekkel megrakott hajók délről indulv úsztak Buda alá, hogy fokozzák ellenállási képességét. A 60,000-nél több emberből álló ármádiából, melyet a vezir hozott, 30,000-t Budán helyeztek el, a többit a vezirrel leküldték az eszéki hidfőnél, eme fontos sztratégiai pontnál fekvő táborba. Úgy tervelték a törökök, hogy addig is, míg a vezir visszaérkezik, Buda derekasan megállja majd helyét, aztán a császáriakat két tűz közé, a várbeliek kirohanása és az érkező segédsapatok közé szorítván, derekasan összelapíthatják. A királyi hadak harc- s győzelemlágygyal hagyták el téli szállásaikat. 1684 jun. 17-én szombaton a király kezére került Visegrád. Kedden, jun. 27-én, a mikor a ghattóban a tammúz 17-ikének böjtjét tartották, a várból meg lehetett látni a tűznyelveket, melyek a 3 órányira fekvő Vácot nyaldosták. A királyi hadak elfog-

lalták s felégették. Az ostromló had mind jobban közelgett, a vár köré csakhamar megvonták a gyűrűt, az ágyúk megkezdték romboló munkájukat. Az elővárost, a mai Vizivárost, sebtiben karmuk közé kaparították, a török lakosságot iszonyatos vérfürdőbe fojtották. Az ostrom rendkívüli hevességgel folytatódott, mint a tűzeső, egy huzamban sisteregve gyujtogatva hullott a városra a nehéz lövedék. De az Ördög maga vezényelte a megtámadottakat. Az oroszánbátorságu várparancsnok Ibrahim basa, az ördög, számos kirohanással meghiúsította a támadók munkáját, a kikhez az éhség vendégképpen beköszöntött. De a városban is, hol azelőtt a bőség terpeszkedett, a drágaság lett úrrá. Rozskenyérnek, így beszéli Schulhof, hire-hamva sem volt, a kölesből sült kenyérnek pedig igen megnőtt a becsülete. A hus fontjának ára két tallérra szökött, a bornak, mely azelőtt pátakban folyt, két rénes forinton mérték itczéjét. Negyedfélhónapig, az ostromlók számítása szerint 120 napig, volt a város körülzárva, midőn az ostrom vezetője, Bécsnek védője Starhemberg, Rüdiger gróf, a hadi-tanácsban nehéz szívvel abba egyezett, hogy kudarczczal visszavonul és beszünteti az ostrommunkát, a mely óriási áldozatokat emésztett fel. Október 29-én az ágyúkat felrakták a hajókra, okt. 31-én takerodót fujtak. Az ostromló ármádia jó $\frac{1}{3}$ -ára olvadva visszavonult. Buda fellelékezett, az éhség is tovább állott, mivel a felszabadult városba a gulyák és társzekerek újra betorkolhattak.

Schulhof Izsák családjában rövidre szabódott az öröm ideje. Az átszenvedett nagy félelem utólagosan követelte áldozatát. Szeretteinek köréből, melynek közép-

pontja vala, 1684 nov. 15-én szerdán ragadta ki a halál, életének 66-ik évében, Ráchel asszonyt, Efráim rabbinak özvegyét, kin gyermekei oly odaadással esüngtek. Ezzel elszakadt a szál, mely fiát, Jehuda Löwöt, eddig Budához fűzte. Atyjának, kevéssel halála előtt, a jeruzsálemi hitközség felajánlotta rabbihivatalát; nemes szívének sugallata hajtotta most a jámbor ifjút a szent földre. Buda tűzhányóvá vált, mely lakóit előbb-utóbb eltemeti; a talaj, melyen szülőinek hajléka állott, már-már inogni kezdett. Így érlelődött meg benne a szándék, hogy a szent földre költözködjék családjával, a melynek tagjává fogadta Áront is, korán elhunyt Jechizkijáhu fivérének fiát. 1685-nek tavasza már úton találta, a melyen csak kemény tengeri viharok után érhetette el ábrándjának célját.

A törökök, kikben Buda ostromának abbanhagyása miatt felbuzdult a bátorság, az 1685-iki esztendőt arra akarták fordítani, hogy kiköszörüljék a rajtok esett esorbákat, hogy visszafoglalják az elesett erődöket. Vácznál kedvezett nekik a szerencse, Visegrádnál is jól jártak. Most Esztergom visszavívására készültek. De a csapodár szerencse, mely eddig ölelgette az Ördögöt, most hűtlen lett hozzá. Lothringeni Károly serege, mely Érsekujvárnál táborozott, útjába vetődött, hogy megvédje Esztergomot. Az Esztergomnál aug. 15-én vívott ütközet a császáriaknak megszerezte a győzelmet. Diadalukat megkoronázta Érsekujvárnak ugyanazon hó 19-én történt visszafoglalása. Buda szerencsésen kimászott a bajból, noha eleinte úgy látszott, hogy ütött a végórája. A vár parancsnoka, Ibrahim basa, 10,000 főből álló örsereget Budán hátrahagyván, Belgrád alá vo-

nult. A fényes porta szemében e tett egyenértékű volt Buda feladásával; Ibrahim basának az esztergomi ütközet óta második főbenjáró bűne. A szultán szeszélye halálát kívánta e vitéz harczosnak, ki a török birodalom legderekabb bajnoka, Budának rátermett védője vala. A török császár visszaszívta ugyan a halálos ítéletet, de már akkor késő volt, mert mikor a kegyelmet vivő futárok Budára értek, Ibrahim hideg nyaka körül már megfeszült a selyem zsinór, megfojtva találták.

A rovás megtelt, érkezett a leszámolás ideje. Még mielőtt az 1686-iki esztendő lehull vala az idő vén fájáról, Buda falán újra kitűzik a keresztet. Keresztes hadjáratra készülődtek ismét. A pápa, az egyházak, országok, városok, világi és papi rendek javukat, pénzüket ajánlották fel áldozatul, hogy a törökjárasnak szárnyát vegyék, Buda elestével a félhold hatalmának megadják a kegyelemdöfést. Az a hír kalandozott mindenfelé, — tényleg így is határozták eleinte a hadügyi tanácsban, — hogy a hadak útja elsősorban Székesfejérvárra fog vezetni. Buda új basájának fülébe mászott a mende-monda, szímaranyinak vevén a fámát, pőrén hagyta a várat, melyből 30,000 embert küldött Fejérvárra segédcapatokul. Azonban Lothringeni Károly terve győzött a haditanácsban — és Buda lőn a jelszó. Budavárát a zsidó pünkösdi után ismét körülzárta a szövetséges keresztény ármádia. Az ostromlók 1686. jun. 21-én nyitották meg az ostromárkot.

Néhai Efraim rabbi családját a szerencsétlenség már az ostrom kezdetén látogatta meg. Bomba csapott abba az épületbe, melyben Czebi unokája házassága óta lakott. A romhalmaz eltemette családi boldogságát,

feleségét és leánygyermekét; míg ő maga, Isten csodája, hogy megmenekülhetett. A gondviselés játszott közbe, hogy még a városból is kijuthatott. A megszállást a szerajevói hitközség választotta rabbijául. De rokonai visszamaradtak, hogy az ostromlókkal együtt a szenvedések kelyhét a végső cseppig kiürítsék. Tizenkétszer ismétlődött az ostromtámadás. Mint valamely rendesen visszatérő vendég fogadására, úgy készültek a ghattóbeliek a szombatonként alkonyat felé bekövetkezni szokott támadásokra. Julius 22-én egy bombaszilánk széjjelrobbantotta a löportornyot, melynek detonációjától remegett a föld, a Duna megduzzadt medrében. Künn úgy vélekedtek, hogy Buda végére jár, hogy az ostromlottakat a vár feladására lehet szorítani. De a számadásból kifelejtették azt a nagyértékű tényezőt, a vén Abdurrahmánt, a ki elszántan, utolsó csepp véreig kivánta a vezényletére bízott várat megoltalmazni. Julius 23-án a fejevári kapuhoz Königsegg gróf vitte Lothringeni Károly üzenetét, hogy hagyják el a várat a katonák s polgárság szabad elvonulásának feltétele mellett. Csakhamar értesültek a ghattóbeliek is a fitymáló, visszautasító feleletről, melyet a követ kapott. Az ostrom folytatódjék, — így hangzott a válasz, — a körülzártak senki mástól, csak az Uristentől és az érettek könyörgő Muhammed prófétától fogadnak el kegyelmet, irgalmazzon nekik Alláh. Abdurrahmán még számított segédcsapatokra, úgy ígérték, hogy küldenek neki. 700 oroszánbátorságu janicsár meggyöngyítván egy helyen az ostromgyűrűt, utat tört a városba. De kárba veszett minden hősiesség, Buda sorsa meg volt pecsételve, Isten legyen az, a ki a végzetnek élet veszi.

A bátorság és kitartás, mit ezentúl a védők kifejtettek, ártalmukra vált. Hétfőn szeptember 2-án — a ghettóban elul 13-át számították — készültek a szövetséges hadak a végső megrohanásra. Mielőtt lehunyja szemét a nap és ébred a hold, Buda várfokáról le kell hanyatlnia a félholdnak.

Mialatt a falon ütött réseknél vadul folyt az ütközet, a budai zsinagógában gyanutlanul, a küszöbön levő veszedelmet nem is sejtve, mélységes áhitatba merülve imádkozott Sámson fiával Schulhof Izsák. Erejét nem fogta munkába, tűrésre, nagy csapások elviselésére tartogatta azt. Az ostrom kezdetétől fogva mentsvárába, a zsinagógába vonult vissza, hol nap nap után buzgó imába temeté szívének aggodalmát. De ime, Isten házának ajtaját törik, keserves velőtrázó sikoly veri fel a szent hajlék csendjét. Mindennek vége. Buda elesett, a hódító már a városba nyomult. Alig hogy lélekjelenlétéhez jut, már kétségbeejtő jajszóval kusza embergöngyölly, a halálra rémült zsidó gyülekezet, segedelmet esdeni ront a templomba. Inséges helyzetében Schulhof filáktériáit és «Czion kapuja» imakönyvét ragadja kezébe és gyermekével s feleségével, kiket a nagy tolongásban csak kétségbeejtő kapkodással tudott magához vonni, elrejtőzik a szószék mögé, mely a budai zsinagógában a szent ládával szemben nyugati irányban emelkedett azért, hogy a predikátor szónoklás alkalmával ne álljon háttal a frigyláda felé. A következő pillanatban Isten háza vesztőhelylyé lett, a hol az embertelen harcosok a védtelen áldozatokat letéperték, lemészárolták. A muskétások karabélyaikkal, a huszárok kardjaikkal rontottak be, hogy gyilkoljanak ott, hol

nem volt zsákmányolni való. Schulhofot és övéit is előhúrczolták rejtekükből, három muskétás halállal fenyegetvén őket. E rettenetes pillanatban az a mentő gondolata támadt, hogy karjaik közé veti magát, hittel erősítvén, hogy földijük, prágai származású és a királynak hűséges alattvalója. Hallgass — förmedt rá a landsknecht — gyorsan elő pénzeddel! Schulhof örömmel adta át a zsebében heverésző pénzét és mintegy megmentőjéhez, simult a muskétáshoz, átszolgáltatván magát neki, mint hadifoglyot azzal a biztatással, hogy Morvában jókora váltságdíjat kaphat érte. Így menekedett meg a gyiloktól, a puska csöve alól, melyek hirtelenében vérfürdővé alakították a zsinagógát. Künn új munka várt a vérebekre, mohón estek újabb áldozatokra. Ez alatt tova rohanó huszárok magukkal czipelték Schulhofot, hogy zárja fel házát; útjok a lemészárolt lakosság hulláin át vitt. Az utczai tolongásban Eszter asszonyt ellökték férje mellől, soha többé egymást nem láthatták. Schulhof csak háza ajtajánál vette észre, hogy szerencsétlen felesége nincs oldalán, de megmentésére nem is gondolhatott, mert új iszonyat várt reá. Egy hadnagy meztelen karddal állván elébe, a remegő atyától elragadta a fiut, kit örökre kellett elveszítenie. Hasztalan minden ígéret, rimánkodás; könyörgésére azzal felelt a fránya hadnagy, hogy szívébe akarta mártani pengéjét, mely elől Schulhof iszonyattal hátrált. Ereje elhagyta, ájultan összerogyott. Feleszmélve, pinczéjének padlóján feküdt, a hova, hanyattvágódva, a nyitott ajtón át esett. Mikor önkívületi állapotából magához tért, új jelenség tárult eléje. A pinczében fegyverek villogtak, 30 katona munkálkodott, hogy zsákmány

után kutatva, felbolygassa. Néhány hitsorsosa aranyat, ezüstöt, árucikkeket rejtett ide. Mikor a prédálók észrevették Schulhofot, ez a kincsekre mutatva könyörgött, hogy elégedjenek meg a gazdag zsákmánnyal és ne kívánják életét. De egyikük vérszomját a kincsek látása sem tudta kioltani. Élesre fent kardjával megrohanni akarta Schulhofot, de bajtársai visszatartották, rábirták, hogy fenn az utcán végezze ki áldozatát. A katona előre felsietett; most regénybe illő fordulat állott be, mely Schulhofot visszaadta az életnek. Keresztény cseléd oltalmazta meg zsidó urának életét a szűk pincze homályában. E keresztény cselédet a törökök rabszíjra fűzve Bécs alól Budára hurczolták, hol az emberséges Schulhof kiváltotta. Zsidó gazdájának házában szeretettel bántak vele, ugyanitt a zsidó szokásokkal anynyira megbarátkozott, hogy a ház és konyha vallásos rendjére való felügyeletet is rábízhatták. A leányzó könnyes szemekkel hallotta kétségbeesett urától, hogy gyermekét, feleségét elvesztette, Schulhof rimázkodott, hogy ne engedje összevagdaltatni. A katona tajtékozós dühvel szállt a pinczébe, hogy áldozatát végre felcipelje. De ezalatt a cseléd elhuzódva a pincze egyik félreeső fülkéjébe, entestével takarta el gazdáját. A katonák osztozkodván a zsákmányon, úgy vélekedtek, hogy Schulhof fenn a házban illant el. Szolgálója tanácsára még három órán át rejtőzködött a pinczében, midőn fény világította meg a homályt. A szövétnek világa elárulta Schulhof búvhelyét. Három muskétás és egy káplár lépett a pinczébe, hogy zsákmányt böngésszenek. Vezetőjük megkönyörült a szegény lelkén, kit, minthogy földije, prágai volt, oltalmába vett. Alkonyat

borult a tájra, midőn Schulhof a katonák kíséretében a falrésen át kijutott a városból; hullákon és vérükben fetregő sebesülteken át vezetett útjuk.

A jókedvű katonák, kiktől megvált a káplár, gúnyt űzve a kimerültségtől és ijedtségtől félholt Schulhofból, zsákmánynyal megterhelt batyujukat fejére rakták és fenyegették, hogy lelövik, ha nem tart velök lépést. Éppen kellő időben jelent meg megmentője, kivel éjfél-tájt eljutott a főhadiszállásra, hol a szomjuságtól és éhségtől elgyötört embert víz és falatnyi komiszkenyér életre hozta. Hajnalhasadás előtt vaklárma veri fel a tábert; azt hitték, hogy a török segédc csapatok megérkeztek, hogy megütközzenek a győzőkkel. Holott takarodóra szólt a trombitaharsogás, ez keltette az izgalmat. Mialatt a hadak rövid pihenőt tartottak, Schulhof reggeli imáját végezte, balkezére s homlokára öltvén filaktériait, melyeket a tolongásban sem bocsájtott el markából. Most a kimerültség leveri lábáról, összeroskad. Szomorú ébredés várt rá, midőn félálmból fel-tápáskodott. A sereg parancsot kapott, hogy üldözze a törököt. A foglyot nem hurcolhatták magukkal, hogy tehát megszabaduljanak a tehertől, már mint Schulhoftól, agyonveretését tervelték. Különösen az egyik muskétás űzte vele bolondját, egyre ijesztgette a halállal. Schulhof tudta, hogy a tábor közelében, ott, a hol hid köti össze a Duna két sarkát, zsidók vannak, morva zsidók, kik az ármádia mögött társzekereiken szállítják az élelmi szereket. Oda kívánczozott, ott bizonyára lesz hitsorsosa, — így tartotta szóval a káplárt, — a ki ki fogja váltani. Kérését teljesítette. A káplárhoz szegődött az a katona is, ki fenyegetésekkel kínozza; az eset-

ben, ha váltságdíj nem kandikálna a megjelölt helyen, hóhéra akart lenni a zsidónak, kinek hulláját a Dunába kivánta dobni. Akadt ugyan egy, a ki alkuba állott, azért, — úgy mondá, — hogy bosszuját töltse a foglyon. De a vásárból mi sem lett, az árban nem tudtak meg-egyezni. Az idegen suttyomban megsúgta Schulhofnak, hogy ő is zsidó, Morvában, Nikolsburgban van hazája, de titkolja a katonák előtt, mert különben jóval felcsapnák követelésüket. Állítólag csak a hídon akart át-menni és aztán visszajönni, hogy megkösse az alkut, azonban ekkor már leszállott szeptember 3-ikának estéje és az elgyötört Schulhof szemére ránehezedett a közelgő halálnak árnyéka. Ekkor a Dunán uszó egyik hajóról egy uriasszony magához inti a parton levő Laczikonyha előtt álldogáló káplárt s tudakolja, hogy nem-e eladó zsákmánya? Káplár uram nagy serényen felemeli bugy-rát, melybe a prédálásnál elsinkofált jussát begyömö-szölte, de a hölgy nem ezt, hanem a foglyot akarja vala megvásárolni. Csakhamar eljutottak az áldomásig. Har-mincz arany forintért és egy flaskó nekkárborért vásárolta meg az uriasszony a rabszíjra fűzött Schulhofot. Schulhof viszontagságait még a káplár is méltányolta, mert áldozatát azzal a megjegyzéssel szolgáltatta át a hölgynek, hogy istenes embernek kell lennie, mivelhogy megpróbáltatásaiból mindig szárazon került ki, de hozzátette, hogy ha gyorsan nem akadt volna vevője, úgy hullája most már annak a makranczos paripának, a Duna vizének hátán lovagolna. Schulhof alig birt hálaszóhoz jutni, eszméletlenül terült el a földön, üdítő s illatszerekkel kellett életét talpra állítani. Ekkor fogant meg terve, hogy viszontagságainak és csodás megme-

nekülésének emlékére, családjában elul 13-át böjt és 14-ét örömnapként fogja megörökíteni. A katonák megindultsággal búcsúztak el tőle, védangyala pedig eladdig oltalmazta, miglen a Spira Hirscl ipjának, a stomfai Hirscl Lázárusnak — utóbbi valószínűleg őse a Pálffy grófok udvari zsidójának, a bazini Lazarus Hirsclnek, ki, a mint egy más helyen kimutattam, Heine Henrik költő családjának oldalágához tartozik — közbenjárásával kiváltotta Oppenheimer Sámuel, más néven Heidelberg Sámuel, ki ez időben jött Németországból Bécsbe, hol a császári udvarnak hitelezője és a hadak élelmezési szállítója lett. Oppenheimer Sámuel házában 1686. szeptember 27-én pénteken az engesztelő napnak előnapján jutott Schulhof végképpen a szabadsághoz.

A kiváltott és a világgá üzött zsidóknak akkori főtanúján, Nikolsburgban, hova a szabadlára helyezett Schulhof iziben elköltözött, jutott hozzá a hír, hogy Sámson fia három hónapon át hurczoltatott fogolyként és a fogság szenvedései Györött vették el életét, ugyanott hantolták el a zsidó temetőben. Így lőn a Bacharach Sámson rabbi és a Sámson ben (budai) Akiba nevének örököse, életének alig 8-ik évében, Buda ostromának áldozata. Eszter asszony pedig, Schulhof neje, leánya a budai főpapnak, — így nevezték Kóhén Efráim rabbit, — még szeptember 2-án lehelte ki nemes életét a budai mézszárlás alkalmával, a melylyel a bosszúvágyó katonaság megpecsételte a városba való berohanását. Schulhof kétségbe se vonhatta, hogy neje agyonveretett.

Egyike ama bámulatos véletleneknek, melyek a zsidó történet kútfőit őrizték meg ott, a hol a hagyomány

fonala elszakadt, a hol síri csend fogadja a kutatót, mintegy a rettenetes vérengzés órájában oly emlékkövet mentett meg, mely szép szavaknál ékebben hirdeti a zsidók kegyeletének halottak irányában szerzett diadalát a kétségbeesés legfőbb pillanatában. A budai zsidó község — így hangzik a közlemény — naponként sorshuzás útján 20—20 embert szemelt ki, kik a várfokán az ágyúgolyókat adogatták a török tüzérek kezébe. Budán a török hatalomnak végső menedéke a vár volt. A város már a szövetséges hadak kezén volt, a vén Abdurrahmán ezüst szakállát már saját vére festette pirosra, de a vár körül a harcz még egyre dühöngött. E harczban török részen az a húsz budai zsidó is részt vett, kik sorshuzás folytán szeptember 2-án várszolgalatot végeztek. Az elfoglalt Buda városból a győzők zsidó tolmácsokat vittek magukkal a várfalak elé, hogy megadásra szólítsák fel az emberfölötti védelmet kifejtő törököket. Az ostromlott zsidók ekkor értesültek ama szomorú sorsról, mely övéiket a városban érte. Kóhén Ábrahám, az utolsó napnak egyik ágyútöltő zsidója, később hittel erősíté a nikolsburgi rabbicuria előtt, hogy a tolmácsoktól megtudakolta feleségének és gyermekeinek sorsát. A tolmácsok róluk mit sem tudtak, de közölték, hogy a mészárlás közben sok zsidó elhullott, ezek tetemét hitsorsosaik sebtiben összegyűjtötték, neveiket feljegyezték, és oda, hol azelőtt a hasznavehetetlenné vált zsidó nyomtatott és írott dolgokat szokták elföldeni, a templom közelében levő «genizá»-ba rejtették őket. A győzők megtiltották, hogy a zsidó halottakat még az nap eltemethessék; a következő napon azonban már késő volt, a tüzlángok, melyek

Budát elhamvasztották, az elrejtett hullákat is megemésztették. Porukat elhordta ugyan a szél a világ minden tája felé, de neveik együttesen fennmaradtak a wormsi mázkir könyv egyik lapján, ebben az ideális temetőben, mely Oppenheim Dávid kézirat-kincseivel Oxfordba vándorolt. Nevük lajstromát egy száműzött vihette Wormsba, a hol, hála Schulhof híres nagybátyja, Bacharach Jáir Chájjim rabbi, kegyeletének és történeti érzékének, az utókorra maradtak. Az áldozatok listájából nem hiányzik Eszter asszonynak, Kóhén Efráim rabbi leányának neve; valószínűleg közvetlenül azután, hogy férje mellől ellökték, lett a halálnak prédája.

Schulhof fiának és feleségének emlékére megható gyászdalt szerzett. Jehuda Löw, ki 1688-ban Európába való visszatértekor nővérét már nem láthatta az élők közt, az atyjának irodalmi hagyatékához írott bevezetésében, mintegy az édes atyjának állított emlék talpazatára odavéste ama fájdalmas szavakat, melyekből kisír a felejtethetlen derék huga, Eszter asszony iránti nagy szeretet. Schulhof Buda veszedelmét is gyászdalba foglalta, melyben emléksorokat közöl ama áldozatoknak is, kiket vérengző huszárok, mint hadifoglyokat egy hajón lemészároltak és azoknak, kik a huszárok dühe előli félelmökben elemésztették magukat a Duna vizében.

Schulhof sógora, vilnai Jakab, Budának utolsó rabija és Áskenázi Czebi atyja, övéivel együtt a győztes brandenburgiak kezébe került, kik rabszijra fűzve Berlinbe hurczolták, a hol lágyszívű hitsorsosaik által kiváltattak. Európában villámgyorsasággal terjedt el

Buda elestének híre. A török hatalom bukásáról remegő szívvel értesült a szerajevói rabbi, ki még idejekorán szökött el Budáról. Hivatalában nem birt továbbra megmaradni. Mint a felvert vad járt helyről-helyre, hogy hírt szerezzen szülei és testvérei felől. Spira Benjámín Zeéb, Prágának akkori helyettes főrabbija, családjához akarta fűzni az által, hogy leányát, ki később Backofen (Reischer) Jakabnak lön hitvese, nejévé kívánta tenni, de Czebi elutasította a megtisztelő ajánlatot. Feltartózkodhatatlanul sietett tovább, miglen övéit fellelte Altonában, a hol meg is telepedett.

Véglegesen Prágában telepedett meg, miután szülei-vel együtt ette a fogság és hazátlanság keserves kenyerét. Czebinek fivére Farkas, ki nevét örökölte a vértanuságot szenvedett Sack német családból származó Askenázi Benjamin Farkasnak, ki a híres lublini rabbinak, Jakabnak, volt tanítványa. Farkast egykori tartózkodási helye folytán Ofner (= budai) Farkasnak hívták Prágában. Ipja, Löw Hirsch, valószínűleg a budai ostrom idején pusztult el. Farkas szülei Altona-Hamburgból Jeruzsálembe vándoroltak, hogy éltök végső napjait itt fejezzék be. Askenázi Czebi, ki a zsidó irodalomban «Chachám Czebi» néven ismeretes, Altonában maradt talmudtanítói minőségben; újabb dicsőséggel gyarapodott neve, midőn vejévé lett a Bécsből száműzött Neumark-Mirels Mesullám Zálmán hamburgi rabbinak, kinek Isten különös kegyelméből az a szerencse jutott részül, hogy életében 150 unokában s dédunokában telt öröme. Származására, érdemeire s rabbinikus tudományára való tekintetből a prágai hitközség Ofner Farkasra ruházta az előimádkozói és a

hites hivatal, a melyen akkor még vastagon feküdt a becsülés. Farkas sammesz néven a prágai ghettonak egyik legismertebb alakja lett, hol még egy félszázadig eléldegélt. Bárha szerényebb állást is viselt öseinél és fivérénel, mégis derekasan megállta helyét és tiszteletet hozott családjára. Arról a tiszteletéről s ragaszkodásról, melyet a zsidóság legnagyobb ghettojában, Prágában, elért, még ma is tanuskodik sírköve; 1732 november 19-én szerdán hunyt el Prágában. Első feleség Cheile asszony, ki vele együtt elmenekült Budáról, a hol atyja Löw Hirsch, a veszedelem idején megöletett, már 1701 augusz. 20-án szombaton költözött el az élők sorából.

Schulhofnak a sors nem engedte meg, hogy a keserves benyomásokat, melyek egyhuzamban rá támadtak, csendes boldogság közepette elfelejthesse. Alig hogy felésmélt az előző csapások után, új szerencsétlenség ólálkodott rá. 1689 junius 21-én éjjeli 1—2 óra között a prágai Karpfen-utczában levő «Fekete sas»-ban tűz ütött ki, mely a ghettonak és az ó-városnegyednek java részét elhamvasztotta. Borzasztó sebességgel, mely a menekvésre időt sem engedett, faltak fel a lángnyelvek 11 zsinagógát, 100 tórárt és minden drágaságot, mit a kegyelet és hitbuzgalom emberöltőkön át felhalmozott. Martalékul estek a tanintézetek is könyveikkel, kézirat drágaságaikkal. Emberéletben is kár esett, többen a lángokban és az romhalomban lelték halálukat. A hitközségnek előkelő tanítója, a rabbicuria tagja, Schulhof Zálmán ben Mózes — Schulhof Izsák atyja — szintén odaveszett második nejével — az elsőt Fögele asszonynak hívták — Mirjám asszonynyal együtt, ki Tein Jakab leánya volt. Schulhof Zálmán nejével a hitköz-

ségi fürdőben keresett oltalmat, de a víz elem nem volt jó menedék a perzselő tűz ellenében. A törvénytudománynak és jámbor cselekedeteknek szentelt szerény élet fejeződött itt be, melynek elveszte oly mély fájdalmat s gyászt ébresztett, hogy a szerencsétlenség okozta általános szomorúságot is felülmulta. Egész Izraél siratja a tűzáldozatot, így szól sírfelirata, mely megmérhetetlennek, pótolhatatlannak hirdeti az elhunyt talmudismereteinek gazdagságát. Szellemének, vasszorgalmának tanusága nem maradt az utókorra, ez házában elhamvadt még azzal is, mit Schulhof Izsák atyjánál őrizetül elhelyezett.

Árván és vagyonától megfosztottan került ki Schulhof Izsák e katasztrófából; méltán nevezhette tehát magát Buda és Prága veszedelméből megmenekült romhalomnak, aláírásaiban e jelzöt szokta nevéhez illeszteni. Atyjának szerencsétlen halála új hivatalt szerzett neki, ennek örökébe lépett, a prágai rabbicura tagjának nevezték ki. Új nemzedék nőtt fel, mióta Schulhof szülőföldjét elhagyta, de meg volt írva a sors könyvében, hogy még egy újabb nemzedéket lásson erősödni, és hogy gazdag, fényestartalmú korszak homályosítsa el rettenetes élményeinek tűzlángját. Öröme telt serdülő gyermekeiben is, kik figyelemmel csüngtek az atya ajakán, valahányszor csodás megszabadulására fordítá a szót és izgatottan várták évenként *elul* hónap 14-ik napját, melyet a szülői házban purimként ünnepeltek. Szülőföldjének viszonyaiba újra beékelődött, tekintélye egyre jobban erősödött hitközségében, hol Spira Benjamin Farkas és Oppenheim Dávid rabbik idejében, mint a rabbicuria tagja, a zsidó írók munkáin

ékeskedő approbatiók alá gyakran odabiggyesztette nevét. Vénnapjaiban örömet s büszkeségét képezték vejei, az egyik, ki Gütel leányát (megh. 1745 május 30-án vasárnap) vette feleségül, Kóhén Szimcha volt, a tudós Popers családnak sarja, teplitzi rabbi és a prágai rabbi-curia tagja, a másik Duschenes Horovitz Izsák vala, ki Schulhof Chavvát (megh. 1752 július 5-én szerdán) bírta hitvesül. 1733 január 19-én hétfői napon, magas kort elérve dőlt ki Schulhof az élők sorából; második neje Hanna asszony 1740 decz. 7-én szerdán követte a sírba. Érdemes férfit volt, ki erényeit atyjától örökölte, vénség, tudás s jámborság által egyformán jeleskedő, ily szavakkal méltatja sírköve.

Budapest.

Dr. Kaufmann Dávid.

KELET.

Ki ismer nálad szentebb birodalmat,
Titokzatos, mosolygó napkelet!
Még egyre csábít bűbájos hatalmad,
Vágyakra gyújtva alvó véremet.
Valami ábránd, szent, megfoghatatlan,
Valami ösztön kerget innen el,
Szivem, a mely most bágyadt, nyughatatlan,
Tudom, hogy ott majd nyugalomra lel.

Feledve lesz majd, a mit elkövettem:
Ha vétkes tett, ha bűnös gondolat,
Ott mint a hó, úgy megtisztul a lelkem
S olyan fehér lesz, mint a patyolat.
Reggeltől estig oh mint vezekelnék,
Mily örömet hullatnám könnyemet,
Ha csak már én is gyermeked lehetnék,
Titokzatos, mosolygó napkelet!

És azután — mint kinek gondja nincsen,
Bolondos szívvel, dallal ajkamon,
Nap nap után gyönyörködném a kincsen,
Mely ott hever a földön, szabadon.
Hol minden rögnék ajka van regélni
A multakról egy csodaszép regét —
Gyönyörúség ott napkeleten élni,
Oh én is, én is sovárgok feléd!

Mint egykor ő . . . A Tájó vize mellől,
Hol dalos szive nyugtát nem lelé,
Mefoghatatlan égi szererelemből
Elindult útnak napkelet felé.
Szerelmes szív oly forrón nem szerethet,
Mint a hogy ő imádta kedvesét:
A keletet. Oh én is így szeretlek,
Oh én is, én is sovárgok feléd !

S ha meg kell hálnom, hadd haljak meg ottan,
Ott ébresszen fel a nagy kikelet,
Nem álmodhatnék sehol boldogabban,
Mint rögeid közt, nyájas napkelet !
Hol a virág nem fonnyad el a nyárral,
A hól örökké mosolyog az ég ;
Meghalni ott — mint ő, olyan halállal,
Nem fájdalom, hanem gyönyörűség.

Budapest.

Makai Emil.

VIDA ANDRÁS CONTRA VELISCH JÓZSEF.

(1832.)

A mindennapi élet apró eseményei olykor tanulságos és jellemző történeti adatokat nyújtanak. Gyorsan áttekinthetők, könnyen megérthetők és azért kiválóan alkalmasak arra, hogy párhuzamot vessünk köztük és más idők, kivált a jelenkor megfelelő viszonyai között. Ilyformán kicsiny, de rendszeren megbízható mértéket szolgáltatnak a történelmi fejlődésnek, haladásnak vagy visszaesésnek meghatározására, nem ritkán kortörténetet mutatnak dióhéjban.

Az ilyen, művelődési és jogtörténeti tekintetben nem érdektelen adatot nyújt a következőkben elbeszélt esemény. Olyan idegenszerűnek és régiesnek tünik fel modern tudatunk előtt, hogy valamely középkori történetet látnánk benne, ha hivatalos okiratok nem igazolnák, hogy csak a jelen század harmadik tizedének elején játszódott le.

A szóban forgó okiratokat, három magyart és egy németet, boldogult nagyatyám, Kohn Schwerin Götz, bács-bodrogmegyei főrabbi hagyatékában találtam, külön fascikulusban, melynek külzete: Vida András contra Velisch József (1832). Nagyatyám ugyanis hivatalos minőségében közbenjárt az ügyben, mely annak

idején sok port vert fel zsidó körökben, és következőképen folyt le.

Vida András nádudvari kovácsnak magánjogi peres ügye volt Velisch József bajai zsidóval. A pert megnyerte, a neki odaitélt pénzösszeget azonban adósán be nem hajthatta, «mivel a marasztott zsidónak semmi látható vagyonát nem találták.» Erre a bajai úriszékhez fordult «könyörgő levéllel», melyben «Velisch József megbukott adósának *személyét is* neki megítéltetni és *természetben* által adattni» kérte.

A bajai úriszék ezen mai napság nagyon is furcsán hangzó keresetnek helyt adván, 1832. Szt. György hava (április) 3-án tartott ülésében a következő végzést hozta:

«A végre hajtó Számtartó Úr Tudósításából hivatalosan kijöven az, hogy Velisch József Bajai zsidó az ellene Vida András részére hozott Birói marasztás teljesítésére fordítható érték egy általjános heányosságában vagyon — Velisch Józsefnek *személye is* a harmadik Rész 28-ik Czikkely engedelmevel Vida Andrásnak a kereseti adóság lehajulásába *oda ítéltetvén, valódi végrehajtás rendeltetik*, és annak meg tétele Tóth György Számvevő Urra adandó Tudóssítás terhe mellett bizattatik.»

«Ki adta Scultétý János Urad.

Ügyvéd, és a' Tiszteltt

Uri Szék Jegyzője.»

A «harmadik Rész 28-ik Czikkelye», melyre itt hivatkozás történik, Verböczynek, tudvalevőleg a XVI. század elején keletkezett *Hármas könyvé*-nek megfelelő fejezete, mely arról szól «Hogyan kelljen megvenni a

károkat és adosságokat azon parasztokon, a kiknek vagyonuk és örökségük nincs?»

A kérdést úgy dönti el, hogy ilyen esetben «a földes úr köteles az elmarasztalt parasztot *fogva ellenfelének kezébe adni és bocsátani*. Az ellenfél vagy fölperes pedig 15 napig . . . *a saját börtönében fogva tarthatja őt* Testén azonban, díjának büntetése alatt, semmi kárt nem szabad tennie, azonközben élelméről és italáról gondoskodnia kell.»

Verbőczy egyik megalkotója volt az 1525-ben hozott azon törvénynek is, mely szerint «a lutheránusok, bár hol találatnak, megégetendők.» Ezt a törvényt soha el nem törölték, de nem is alkalmazták, legalább 1832-ben nem; de igenis alkalmazták még akkoriban Verbőczy Hármaskönyvének fentidézett rendelkezését, legalább a szegény Velisch Józsefre, kinek személyét, adóssága fejében, ellenfelének «természetben általadták.»

Vida András derekasan élt jogával, illetve a szőröstül bőröstül neki odaitélt Velisch József személyével. Hogyan? Megmondja a következő, Baján 1832. auguszt. 1-én kelt rendelet, melyet Velisch egy rokonának beadványára és boldogult nagyatyám közbenjárására Mérszáros, bajai főszolgabíró adott ki:

«Demnach herr Ab. Hirsch sich beschwohren, dass durch dem Bájáer Herrnstuhl der Jude nahmens Welis dem Nadudváer Schmiede, welchen er schuldig war, auf 15 Täge zur abarbeitung seiner Schuld übergeben worden. Nun aber der Schmiede mit dem Juden unmenschlich verfahret, *ihm gegen seinen Glauben mit Speck speisen will, so auch den Sabbath zu feiern*

nicht lasse, des Nachts in der Gänsteige einsperrt und mit Eisen ihn zu schlagen ihm drohet: von diese un-menschliche Behandlungen soll ihm der Richter verbieten, denn da er auch Jude und Arrestant ist, soll er doch als Nebenmensch betrachtet werden, mit einen Wort, in meinen Nahmen befehlen Sie ihm, dass er (nicht?) so umbarmherzig mit ihm verfare, dass ich ihm zur verantwortung darüber ziehen werde.»

Bár Mészáros eleget erölködött, hogy a német lakos-ságu Nádudvar birájával magát megértesse, — úgy a hogy németül irván neki, — biró uram még sem akarta őt megérteni. Nádudvar ugyanis csak egy mértföldnyire van Bajától, de emez Bácsmegyében, amaz már Pest-megyében fekszik. Ott pedig édes keveset törődtek a bajai főszolgabiró rendeletével; a biró tán tudomásul sem vette, annyi bizonyos, hogy Vida András rá sem hederített, hanem Velischt továbbra is fogva tartotta a lúdketreczben.

Kohn Schwerin Götz rabbi most Velisch nevében a «Tekintetes Nemes Pest Vármegyéhez» fordult panasz-szal, előadván, hogy a 15 nap, melyre Velischt hitele-zőjének odaitélték, már letelt, de Vida András még min-dig «magánál tartóztatja, kegyetlenül vele bánván».

A megye 1832. aug. 23-án tartott kis-gyűlésén az ügyet tárgyalta és utasítást adott Madarassy László al-szolgabirónak, «hogy a folyamodásbeli kitételt meg-vizsgálván, annak valósága esetében a folyamodó sze-mélyét előbbeni szabadságában azonnal helyeztesse vissza, és igyekezzen ezen panaszos tárgyat elintézni, melyre ha reá nem mehetne, tegyen a tapasztalandók-ról Tudósítást.»

Öt nappal rá Madarassy következő utasítást menesztett a nádudvari bíróhoz :

«Velisch József Bajai Izraelita azt adván fel a Tettes Nemes Vármegyére, hogy a Személye 15 napokra lévén Nádudvari Kováts Vida Andrásnak ítélve, és már a 15 napok régen eltelték volna, mindazon által ötet szabadon nem ereszti, sőt a legnagyobb kegyetlenségeket véle elkövet, hogy ha már a megítélt idejét eltöltötte, vévén ezen Levelemet, azonnal a Biró nevembe parancsolja meg neki, hogy a kérdéses letartóztatott zsidót szabadon bocsássa, *ellenkező esetben pedig az megítélt időig tartóztathattya*, de legkissebb kegyetlenségeket, vagy kínzásokat rajta el nem követhet.»

«Költ Pesten 28. Aug. 1832. Madarassy m. k. Al Szolga-Biró.»

Ezen határozott parancsra Velisch végre valahára kiszabadult Vida András fogságából, miután legalább öt keserves hetet töltött hitelezője hatalmában!

Így törlesztették még 1832-ben a behajthatatlan adósságokat. Szinte hihetetlen, hogy édes hazánkban 62 év előtt ilyesmi megtörténhetett.

«Dicsértessék Isten neve örökön örökké! Ő megváltoztatja az időket és korszakokat!»

Budapest.

Dr. Kohn Sámuel.

A ZSIDÓK AZ 1848—49-IKI SZABADSÁGHARCZBAN.

A magyarországi zsidók újabb történetének egyik legérdekesebb és egyuttal legmeghatóbb mozzanata bizonyára a zsidók részvéte a magyar szabadságharczban.

Midőn a hazának különböző nemzetiségei bűnös önzéstől hajtva föltámadtak ellene és túltettek küellen-ségein, akkor a nem egyenjogusított, sőt jogfosztott magyar zsidóság szívvel, lélekkel küzdött, áldozott és vérzett a magyar ügyért.

Ez elvitázhatatlan ténye a történetnek, melyet belőle kitörölni a zsidógyűlölet sokoldalú tehetségének sem sikerülhet. Valóban mindenkor jogos büszkeséggel hivatkozhatunk hazai történetünk e részletére, ha a rosszakarat irigysége le akarja tagadni a magyar zsidó odaadó buzgalmát hazája ügyeért és élénk részvétét annak előmozdításában! Joggal utalhatunk a még nem emancipált magyar zsidóság igazán esodálatos, lelkes részvétére a magyar szabadságharczban.

Jelen cikk, kiszabott keretében, csak vázlatos képét nyújthatja ez örökké dicső részvétnek, nagyjában rajzolja a fővonásokat, a mint a rendelkezésére álló térszűke miatt nem utalhat a kútforrásokra sem, melyekből merített. Ezt nagyobb monografiánk számára

kell fenntartanunk, a midőn részben nyomtatott, részben levéltári adatok alapján akarjuk kimerítően tárgyalni a zsidók részvétét a magyar szabadságharczban.

A mi a lélekbuvár előtt érdekessé, de mindenki előtt igazán bámulatossá teszi a zsidók részvétét a magyar szabadságharczban, az akkori sanyaru helyzetük hazánk minden részében. A zsidók, nem csak hogy polgárságot nem élveztek akkor Magyarországon, de még lakniok sem szabadott minden városában a hazának és a hol hajlékot nyertek, ott is csak megtűrtek voltak, egyaránt kiteve a városi tanács és a lakosság önkényének.

«Ellenszenvvel» viseltettek hivatalosan és nem hivatalosan a zsidók irányában és röviddel az örökké emlékezetes márczius 15-ike után ez ellenszenv sajnos módon nyilvánult az ország különböző részeiben, mintha a sötét középkor fekete szelleme szállta volna meg az egyes városok polgárságát és nem a szabadság hajnala hasadt volna Magyarország egén oly sokat ígérőn.

Szombathelyen április 4-én garázda nép a zsidó templomot pusztítja, kilencz tóratekercset széttép és kutba dobál, azoknak ékszereit elrabolja, zsidó lakházakat fosztogat és kicsibe mult, hogy a kisebb nagyobb testi sérülések mellett emberélet nem esett áldozatul a garázdálkodók munkájának. Ez azonban még nem elég; másnap népgyűlésen elhatározzák, hogy Szombathely és szomszédos községeiből a zsidók *húsz* nap alatt «minden kivétel nélkül eltávolíttassanak.» Ezen határozat ugyan nem lett foganatosítva, de az események az egész megyére kihatottak és hasonló üldözéseket hoztak létre.

Ugyanazon időben Székesfehérvár polgárai ugyan-

csak népgyűlésen elhatározzák, hogy a városban lakó zsidók *három* nap alatt kitakarodjanak és ezen határozatot a városi tanács végre is hajtja.

Iszonyú volt a zsidók üldözése Pozsonyban, hol rövid néhány óra alatt százakat kiraboltak, a zsidó iskola épületét lerombolták és még az örök álmukat alvók nyughelyét sem kímélték meg kegyetlenségükben.

A pozsonyi példa csakhamar elég méltó követőre talált, de mindet felülmúlta Vág-Ujhely, hol másfél nap alatt körülbelül 400 zsidó család jutott a tót lakosság szívességéből koldusbotra.

E szomorú állapotok jellemzésére, melyeknek hatása súlyosan nehezedett a magyar zsidókra, szolgáljon még egy másik tény, mely őket mély megalázásnak tette részeseivé.

Midőn ugyanis az első független magyar kormány megalakítása után országszerte kezdték a nemzetörséget szervezni és a törvény értelmében minden «honlakos» köteles lett volna benne résztvenni, a városok szűkkeblű tanácsa és lakossága a zsidókat kizárja belőle.

Pozsony jár elől a jó példával és nem marad e téren egyedül. Pesten ugyancsak egy obscurus ügyvéd által egybehívott u. n. népgyűlés, melylyel együttjárt egy kis zene-bona, tüntetés a zsidók ellen, többek közt azt követeli a kormánytól, hogy «a zsidók a nemzeti örsergbe föl ne vétessenek, az eddigi fölfegyverkezettektől pedig fegyvereik elszedessenek.» És egy április 22-iki miniszteri rendelet rááll a jogtalan kérelemre és «ideiglenesen» fölmenti a zsidókat a nemzetörségi szolgálat alól. De ez még nem elég; egy másik miniszteri rendelet minden fegyvert elszedet az összes pesti zsidóktól,

Veszprém városának nemzetőrségi bizottsága is visszaveti a zsidókat, «nem akarván a nép között a zsidók ellen mutatkozó ellenszenvnek táplálékot adni;» pedig Veszprém városának «izraelita közönsége alázatosan folyamodik», hogy vegyék be a nemzetőrök sorába. Kijelenti azt is, hogy azon hir, «miszerint az Izraeliták ünnepnapjaikon a parancsszóra megjelenni nem fogának — alaptalan; mert — azt mondja — úgy vagyunk meggyőződve, hogy Istenünkhöz ájtatosabban nem imádkozhatunk, mint midőn a Haza iránti tartozó kötelességünkben pontosan eljárunk.»

Szombathelyen május elején a bizottság ugyan összeírja a többivel a zsidókat is, de azt javasolja, hogy az «izráliták elleni ingerültség tekintetéből» azok az örse-regből ideiglenesen kihagyassanak.

Székesfehérvár sz. kir. városában pedig a nemzetőrségi zászlóaljok szavazást rendeznek, vajjon bevegyék-e a zsidókat is soraik közé avagy nem. Az eredmény itt is, mint másutt, hogy az ellenük észlelhető «ingerültségre» való tekintettel egyelőre mellőztetnek.

Ime, szabadság, egyenlőség, testvériség uralkodik — a papíron, de nem tényleg és nem a zsidók számára is.

Őket kizárják természetes jogaikból, visszautasítják nemes szolgálatukat és még a kormány is a türelmetlenség malmára hajtja a vizet.

E körülmények, a rosszlelkű bujtogatók által, leginkább nem magyar vidékeken létrehozott vad üldözések egyrészt, a jogtalan és kiméletlen visszautasítás másrészt, természetes, hogy leverőleg és bénítólag hatottak a magyar zsidókra és nem igen csodálható azért, ha többeknek fejében egy különös eszme fogamzott meg,

szabadulni e sanyaru viszonyokból és egy jobb hazát keresni.

Együletet alakítanak Pesten, Pozsonyban, hogy az eszmét megvalósítsák, hogy t. i. tömegesen vándoroljanak ki Amerikába, az igazi szabadság honába, hol egyenlő emberi jogokat élvezhet mindenki, nemcsak a kiváltságosak.

Csalódik azonban mindenki, a ki azt hiszi, hogy e mozgalomnak eredménye is lett. Nem, a magyar zsidók itt maradnak Magyarországon és hirlapilag mondanak köszönetet a városok hatóságainak, ha az őket a vad erőszak ellen megvédelmezi.

Midőn pedig a magyar állampénztár üres, midőn a pénzügyminiszter a haza polgáraihoz fordul segélyért, ott vannak az adakozók között első sorban — a zsidók. «A pesti izraelita társulat» 1848, június elején 50,000 frtot ad kölcsön az államnak; a pesti zsidó község leszedi templomaiban a tóratekercekek ékszereit és ezüstjét felajánlja a hazának. Ezt teszi a chevra kaddisa is; ajándékot ad a budai, az ó-budai község és nem maradnak vissza a vidéki hitközségek sem. Nem különben részt vesznek egyesek is a nagylelkű áldozásban, krajczárt, forintot, százakat és ezreket tesznek le a «haza oltárára,» a ki mint teheti.

És midőn a haza veszélye már nagy volt, mert a kamarilla levette szenteskedő álarczáját, nyiltan lépett fel garázda terveivel és katonákra volt szükség — a zsidók, feledve a szomorú tapasztalatokat, újra önkényt ajánlják fel karukat a haza védelmére.

Pesten pl. 1848. május 31-ig jelentkező 1100 önkénytesnek egy harmadrésze zsidó és egy zsidó ifjú Utasi,

előbb Strasser nemcsak összes vagyonát, 10,000 frtját, ajánlja fel a hazának, de életét is.

Majd a nemzetőrség is megnyitja a zsidók előtt eddig elzárt sorait és Arad a szab. kir. városok közt az első, mely június 10-én tartott közgyűlésén egyhangulag hozott határozatával a jó példát megadta. Ezt követik más városok is, mint Kaposvár, Szombathely, Székesfehérvár stb.

A zsidók pedig mindenütt örömmel ajánlják fel magukat akár a nemzetőrséghez vagy honvédséghez, akár a népfelkeléshez, mely szükségessé vált a veszély elhárítására. Igy pl. Pakson a csekély számú zsidóság *tíz* embert állít és szerel fel, Bonyhádon *harminczhat* embert ad a népfelkelés számára; sőt itt a német parasztok is zsidó ifjakat bérelnek fel maguk helyett.

Pápán mintegy 300 zsidó lett fölvéve a nemzetőrségbe és midőn július elején a dunántuli nemzetőrséget mozgósítják, hogy a rácok ellen vonuljon, közte 110 zsidó kel utra csak Pápáról is, élükön Löw Lipót rabbival, ki a fegyveren kívül még egy más hatalmas eszközzel szolgál a szent ügynek, midőn a sellyei táborban lelkesíti a honért küzdő hiveit. Most már minden zászlóaljban találkozunk zsidó katonával; többnyire persze köztvezet, de van köztük hadnagy és főhadnagy is, különösen pedig számos alorvos. Mindenütt hűen és kitarotn küzdenek, és pl. július 17-én a Tisza-Földvár melletti támadásnál elesett *öt* honvéd közül *három* zsidó, úgy mint október 27-én a felette fontos és nevezetes hadieseménynél, midőn néhány kálozdi (Fehér m.) lakos élete kockáztatásával Rothnak egész seregét feltartóztatta, egy zsidó is volt köztük.

November 18-án Bogsabányán egy zsidó közör volt az elsők között, kik átrohantak az ellenség torlaszain. A szucsáni zsidók önkényt léptek be a mozgó nemzetőrségbe és saját költségükön vonultak Simonich ellen.

Midőn pedig a «kedves bán» szeptemberben Pozsony felé közeledik — ó gunyja a sorsnak, — ép a *kivándorlási egylet elnöke* szólítja fel hitsorsosait, hogy a horvátok ellen síkra szálljanak a magyar nemzet jogainak védelmére és a *kivándorlási egylet helyiségében* fogadja a jelentkezőket. A zsidó hitközség küldöttségileg ajánlja fel a nemzetőrség parancsnokának szolgálátát, de a parancsnok úr meggondolási időt kér és elfelejti a zsidókat fegyverre szólítani.

Mindazonáltal, midőn nem sokára ezután egy cs. kir. tábornok árulása kiderül és a nemzetőrséget, valamint Pozsonynak minden fegyverfogható lakosát alarm utján szólítják fegyverre jóm-kippur napján, több zsidó fegyvert vagy kaszát ragad s megjelenik a főpiaczon, hol azon minden esetre új és nem remélt kitüntetésben részesülnek, hogy a pozsonyi nyárspolgárok hangos éljennel fogadják őket.

Midőn pedig Jellachich Pozsony alól tovább vonult és azt hitték, hogy Pestet fogja ostromolni, ott nagyban készültek a védelemre; sánczokat vetettek, melyeknél még a legjámborabb zsidók is dolgoztak szombaton. Maga Horváth Mihály mondja történetében: «a város valóságos táborhelylyé változott. Még a zsidók is, kiket a polgárság a nemzetőrségben nem túrt maga mellett, e sérelmök daczára is külön, csaknem ezerre menő zászlóaljat gyűjtöttek keblökben.»

Majd nemsokára jön az alterego, Windischgrätz,

hogy helyreállítsa a megzavart rendet. Deczember második felében a magyarokra nézve szerencsétlen n.-szombati csata után Pozsonyba vonult és ott, valószínűleg azon reményben, hogy a zsidókban is, mint a szerbek, rácok és oláhokban szövetségeseket nyer, igen loyálisnak mutatkozik velök szemben. Elrendeli, hogy mindazokat, kik az áprilisi zsidóüldözésben részt vettek, börtönbe vessék. Kapott is érte a zsidóktól egy hálafeliratot.

Midőn pedig bevonult Pestré és egymás után látnak proklamációi napvilágot, azoknak egyike kizárólag a zsidókkal foglalkozik. Meghagyja nekik, hogy Kossuth-tal, a honvédelmi bizottmányokkal és a rebellis országgyűléssel mindennemű összeköttetéstől tartózkodjanak. Tudja, hogy a zsidók a magyaroknak szállítói és kémei, hogy feladatuknak tekintik a magyar ügyről hamis, kedvező hírek terjesztését, azért minden zsidóért, kit e vétségeken érnek, az illetékes községe 20.000 frt. büntetést fog fizetni.

Igen, mikor az állampénztár üres volt és többnyire utalványokkal fizetett; a magyar seregek készületlenek, fegyver, ruha és élelmiszer nélkül szűkölködtek — a zsidók vállalkoztak mindennek szállítására. És midőn az országban lakó nemzetisegek a magyar ügy ellen emelték fel gyilkos kezüket — a zsidók a kémei a mily nehéz és veszélyes ép oly nélkülözhetetlen és hasznos feladatát is teljesítették. Windischgrätznek alkalma is nyílt 1849, május elején a pesti hitközséget 40,000, az ó-budait 20,000 frtig megsarczolni, mert a proklamáció daczára is szállításokat eszközölt néhány községebeli a lázadó magyarok részére,

Mig Windischgrätz Budán tanyáz, a magyar kormány Debreczenből intézi az ország ügyeit és változó sikerrel folyik a harcz, melyben a zsidók tevékeny részt vesznek. Még 1849. áprilisban Görgei hadügyminiszteri kinevezéseiben több zsidó tiszttel találkozunk és 1849 márcziusában az egyetemi légióban a különféle harcztereken számos zsidó egyetemi ifjú küzd, a kik különben kezdettől fogva tömegesen vettek részt az egyetemi katonai kurzusban.

Végre május 22 reggelére a magyarok kemény ostrom után, sok áldozat árán visszafoglalták Buda várát, de a siker nem volt végleges és csak rövid néhány hónapig tartotta még fenn a magyar kormányt.

A sok, elkeseredett harcz természetssen sok emberáldozattal járt. De a mig az elesettek legfőlebb csak egy sírgödröt kívántak, hogy nyugodhassanak vérükkel áztatott szent földjében a hazának, sokkal több gondot okozott a számos sebesült, kiket ápolni, gyógyítani és azután segélyezni kellett.

Az állam nem bírta a terhet egyedül és ismét csak jó szíví polgáraihoz fordult. És íme, a zsidó jótékonyágot ott látjuk mindenütt, a hova csak eljuthatott.

Ott vannak a zsidók a debreczeni tábori kórház számára gyűjtők és adakozók között, hozzájárulnak a N.-Károlyban felállított katonai kórház felszereléséhez, úgy mint a besztercei, naszódi és miskolczi kórházakban sínlődő honvédek felsegéléséhez, nem különben gyűjtést rendeznek szép eredménnyel a Budavár borzasztó ostrománál megsebesült honvédek számára.

Igy törekedtek a magyar zsidók a szabadságharcban hazájuk szent ügyét mindvégig legjobb tehetségük

szerint támogatni és előbbrevinni. Örömnapp volt számukra a magyar ügy győzelme, gyász és bánat annak elveszte. Elismerte ezt az osztrák hadvezér, midőn a zsidókat külön sarezolja meg és bünteti a szabadságharczban való részvételükért. Fogsággal is nem egy zsidó lakolt meg lelkesedéseért és jó szolgálatáért, melyet hazájának tett. Többek között Löw Lipót és ipja Schwab Löw pesti rabbi ült a harc lezajlása után hosszabb vizsgálati fogságban és csak előkelő, hatalmas pártfogásnak köszönhatték, hogy életük meg lett mentve az önkény szeszélyének kegyetlenségétől.

De nemcsak a sarezoló győző ismerte el büntetésével a magyar zsidók érdemeit, a szabadságharcz magyar kormánya is lerótta irányukban elismerését és háláját, még mielőtt végleg feloszlott.

Jóvá akarva tenni hosszas mulasztását 1849. július 28-án a szegedi országgyűlésen benyújtotta a zsidók egyenjogusításáról szóló törvényjavaslatot, mely ugyan törvényerőre nem emelkedhetett, de legalább nyíltan tanuskodott a magyar zsidók mellett, kifejezván azt — mint Szemere Bertalan miniszterelnök mondta — «hogy egyenjogú testvérekül fogadja azokat, kik e szövetséget már szívük vérével pecsételték meg, hogy igaz magyaroknak ismeri el azokat, kik Magyarországért többet tettek és szenvedtek, többet működtek és áldoztak (a harc alatt), mint bármely más néptörzs.»

Szombathely.

Dr. Bernstein Béla.

PEDAGÓGIAI TANULSÁG A BIBLIÁBÓL.

Két hatalmas állam között lévő ország ősidőktől fogva nemcsak igen sok kellemetlenségnek, hanem annak is ki van téve, hogy nagyhatalmú szomszédjai a harc szinterévé válasszák. Egy ilyen kis ország semlegessége mindég nagyon illuzórius dolog; mert a határán lakó nép, csak hogy békében elhessen, mindég számolni fog a szomszéd állammal, s így a keleten vagy északon lakóknak mindég más kívánságai és hajlamai, más céljai és eszközei vannak, mint a nyugaton és a délen lakóknak. Ezért észlelni lehet, hogy egy ily állítólag semleges területű ország lakosainak nem csak különböző, hanem épenséggel ellentétes nézeteik vannak. Ez épen oly természetes, minthogy két félre oszlik két mágnes között fekvő vasdarab, s egyik fele jobbra, a másik pedig balra vonzódik. Minthogy azonban a két mágnes között levő vas egy irányba sem hajlik el, azt képzelik, hogy a vas semlegesítve van, pedig közepe tényleg határ- és válaszfalat képez a két delejes hatáskör között. És a mint a reális, mint az ideális világban is észlelhetjük ezt: a művészet és a tudomány két nagyhatalom, melynek mindegyike eszmékkel és elvekkel foglalkozik, s a mely korántsem érintkezik vala-

mennyi határpontjánál. Épen azért neutrálisnak tekintenek mindent, a mi közöttük fekszik. De létezik-e oly disciplina, vagyis, jobban mondva, oly theória, a mely nem tartoznék vagy a művészet, vagy a tudomány köréhez? A ki ilyen kérdést fölvet, az nem tudja, hogy még napjainkban sincs teljesen eldöntve azon vita, vajjon a pedagógia a tudományokhoz vagy pedig a művészetekhez tartozik-e?

Ezen vita addig fog tartani, s addig is kell tartania, a míg be nem látják, hogy a pedagógia a szó szoros értelmében két részre oszlik, tanításra és nevelésre, oktatásra és képzésre. A tudomány a tanítást és oktatást saját szakmájába vágónak tekintheti; a nevelésre és képzésre azonban számot nem tarthat. Hiszen kétség nem fér hozzá, hogy valamit alakítani nem a tudomány, hanem a művészet köréhez tartozik. Természetesen mindig nehéz dolog marad ezen két momentum elválasztása, mivel minden oktatásnak nevelő és minden nevelésnek oktató célzattal kell bírnia; mindamellett egy pontra nézve elválnak egymástól, mert elfogadott elvnek mondható, hogy minden gyermeknél a nevelést sokkal előbb kell megkezdeni, mint az oktatást.

De hogyan kezdjük a nevelést?

Ez épen a nagy pedagógiai kérdés.

Ez a kérdés régi, nagyon régi, már azért is mivel-hogy már a bibliában találunk rá feleletet. A szentírás a mint ismeretes, sok pedagógiai intést foglal magában; több elbeszélésében azon alapelvől indul ki, hogy minden nevelés a növendék egyénisége, sajátosága, természetí képességei figyelembe vételével esz-

közöltessék, de kevésbé ismeretes azon tény, hogy a Sámson születéséről szóló elbeszélés a pedagógia szempontjából kiváló fontossággal bír. A ki Sámsonban görög minta szerint fél-, vagy egész hőst lát, az minden-
 esetre megérti azt, hogy miért jelent meg az angyal Sámson szüleinek, mert illő, hogy egy hősnek születése legalább a szülőknek hirdettessék előre; de nemcsak fölöslegések, hanem egészen talányszerűek maradnak az anyjához intézett amaz intelmek, hogy sem bort, sem kábító italokat ne igyék, sem tisztátalant ne egyék. Milyen összefüggés van a leendő anya önmegtartóztatása és a jövőben születendő fiú názírsága között? Ezen kérdést élesen kell felvetni, hogy azonnal beláthassuk, hogy a Bírák könyve egész 13. fejezetének súlypontja ezen intelmekben rejlik. A szentírás, hogy mindjárt kimondjam, arra akar figyelmeztetni, hogy ha a szülők gyermekeiket helyesen akarják nevelni, ne a gyermekén, hanem szükség esetén magukon kezdjék a nevelést. Nagy emberek nagy ösztönökkel vannak megáldva, s mentől hatalmasabbak és nagyobbak ezen ösztönök, annál korábban kell velök megküzdeni és őket fegyelem alá vetni. Ezért nem szabad csodálkoznunk, hogy a gondviselés, még Sámson születése előtt, anyjának utasításokat adott, gyermekének nevelését illetőleg. Nem fér kétség ahhoz, hogy az angyalnak kevésbé volt feladata Mánóah feleségének kijelenteni, hogy: «anyának fogod magad érezni, s egy fiúnak adsz életet», mint-hogy meghagyja neki: «örizkedjél, ne igyál sem bort, sem kábító italt, s ne egyél tisztátalant». Sámson hatalmas egyéniségének jellemzése sokkal tisztábban tűnik ki azon elengedhetetlen szükségből, hogy az

anyának tartózkodó életet kell folytatnia, mint csodálatraméltó hőstetteinek elmondásából; s ebben rejlik egyszersmind azon megfejthetetlennek látszó talány kulcsa is, hogy Sámson a rajta nyugvó isteni szellem daczára mégis elbukott.

Az érzékiség benne sokkal jobban ki volt fejlődve, mint az isteni szellem s távolról sem alkothatunk magunknak fogalmat arról, hogy mennyire fejlődött volna ezen érzékiség, ha nem vették volna oly korán fegyelem alá. Sámson érzékisége oly határtalan s oly nagy volt, hogy nemcsak neki, hanem szüleinek, anyjának és atyjának is a tartózkodásban gyakorolnia kellett magát. Nyomatékosan hangsúlyozom: *anyjának és atyjának* s a ki ezen állításnál kételkedve rázza fejét, az vegye kezébe a bibliát és olvassa el eredeti szövegben az egész 13-ik fejezetet. A ki ért héberül, egyet fog velem érteni, hogy Mánóah magára is vehette azon tilalmat, hogy ne igyék bort és ne egyék tisztátalant, sőt épen-séggel magára is *kellott* azt vennie. Miután az asszony tudósította urát az imént hallott kijelentésről, Mánóah fohászzkodott s így szólt: «Kérlek oh Uram, jönné még egyszer hozzánk az Isten küldöttje, s oktasson bennünket, mit tegyünk a fiúval, a ki születni fog». Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Mánóah, nemcsak azt akarja tudni, hogy mi az anya, hanem azt is, hogy mi az ő, az atya teendője a születendő fiút illetőleg. Imáját meghallgatja az Úr; az angyal ismét eljön az asszonyhoz s a midőn urát előszólítja s ez azt kérdezi: «Ha beteljesedik szavad, milyen legyen a fiú nevelése?» ezen feleletet kapja: «Mindenek előtt őrizkedjék az asszony attól, a mit neki mondtam.» Vajjon nem

puszta ismétlése ez annak, a mit az angyal az asszonynak első ízben lelkére kötött, s ezek szerint nem volt-e fölösleges másodszori megjelenése? Valóban rejtélyes marad az angyal újabb megjelenése, minthogy Mánóahhoz intézett szavai semmi újat nem foglaltak magukba; mégis téves azon föltevés, hogy az angyal semmi újat nem mondott Mánóahnak, már csak azért is, mivel nem felelt volna azon kérdésére, hogy milyen legyen a fiú nevelése? Nemcsak egy, hanem két új momentum van feleletében, egyik a férfi, s a másik az asszony számára. A mit az angyal csakis az asszonynak mondott, azt ő csak a Sámson születése előtt való időre vonatkoztathatta volna, a mit azonban a férfinak mondott, azt az asszonynak a születés után való időre is kellett vonatkoztatnia. «Nemcsak addig őrizkedjék feleséged bortól és kábítóitaltól, valamint minden tisztálatantól, a míg a gyermeket szíve alatt hordja, hanem később is, még sokáig, miután a gyermek el lesz választva, hogy jó példát mutasson neki.» S ezzel megfelelt azon kérdésre, hogy a két szülő, apa és anya, mit tegyen a gyermekért. Tegyék azt, a mit a fiútól is kívánnak, hogy tegye, s őrizkedjenek attól, a mitől kívánják, hogy a fiú is őrizkedjék. Az angyal Mánóahal héberül beszélt, s minthogy Monoah, mint héber, tudott héberül, világosan megértette. Monoah bizonyára tudta, hogy a himnem második személye és a nőnem harmadik személye a héber igénél a jövő időben ugyanegy alakkal bír, s ezért értette meg oly jól, hogy az angyal így szólt hozzá: «Mindenek előtt a mit az asszonynak mondtam, attól őrizkedjék ő, őrizkedjél te; ne egyék ő, ne egyél te semmiből sem, a mi a szöllő-

töről jön, ne igyék ő, ne igyál te bort és kábító italt; s tartsa meg ő, tartsad meg te mindazt, a mit neki mondtam».

Ily felfogás mellett a Bírák könyvének tizenharmadik fejezete egészen más színben tűnik fel, mert azon nagyfontosságú intelmet foglalja magában, hogy a szülőknek, a kik gyermekeiket nevelni akarják, a nevelést gyakran magukon kell megkezdeniök, s hogy ezen nevelésnek néha még a gyermekek születése előtt kell megkezdődnie. A megnövesztett haj a régi Izraélben sem tett senkit názirrá, de az önmegtartóztatás csak a szülők fegyelme és erényei folytán mehet át az ember vérébe. De azért a szülők fegyelme és erénye még távolról sem képeznek elegendő kezességet arra nézve, hogy a fáradtsággal fékezett érzékiség egy váratlan pillanatban széjjel ne törje békóit. Erre nézve csak egy biztosíték létezik: azon megismerés, hogy az anynyiféle dologtól elvakított érzékiség előbb vagy utóbb tökéletesen megvakúl és Sámsonhoz hasonlóan magát és sok mást romok alá temeti.

. Bécs.

Dr. Schwarz Adolf.

EGYRŐL-MÁSRÓL ÉS ÖNMAGAMRÓL.

Habár izléstelen és nem ügyes dolognak tartom, ha valaki önmagáról ír, vagy a társaságban önmagáról beszél, mégis, főleg azért, mert a 16 éven át általam szerkesztett napilapban hetenként kiváló államférfiak, nagy írók, jeles művészek és érdemes tudósok mellett hirlapírók is irtak önmagukról, a nélkül, hogy unalmasakká váltak volna, sőt bizton állíthatom, hogy cikkeiket a legnagyobb érdeklődéssel kísérték: magam is merészkedem oly dolgokat megírni, melyek a mellett, hogy, nézetem szerint, kulturahistóriai becsesel birnak, csekély személyem életével szoros kapcsolatban állanak.

*

Az 1862-ik év vége felé történt. A «Pesti Napló» akkoriban a Deákpártnak nagytekintélyű organuma, tudósítást közölt, mely szerint a néhány év előtt elhunyt *Trefort* Ágost vallás- és közoktatásügyi miniszter a Magyar Tudományos Akadémiában, a fajokról tartott felolvasásában úgy nyilatkozott, hogy a zsidóknak gyöngé a becsületézésük. Az ilyen megjegyzés a mostani indifferentizmus korában legfeljebb hirlapi polémia adna okot; de akkor a felháborodásnak valódi

vihara zúdult fel nemcsak a zsidók részéről, hanem a főváros összes köreiben. Az akkor fennállott «Izraelita magyar egyletnek», melynek célja volt a magyar nyelv és magyar szellem terjesztése, fiatalabb tagjai rögtön gyűlést tartottak és elhatározták: hogy ezen egylet ötven tagból álló választmányát egybehívják és hogy Treforthoz két tagot küldenek ki, a kik még a gyűlés előtt hiteles információt szerezzenek nyilatkozata felől. Ezen tanácskozás eredménye, s hogy *Mezei Mór* és az én csekélységem küldettek Treforthoz, már az esti lapokban olvasható volt. Még az nap délután fölkerestük Trefort Ágostot, a ki akkortáiban a nádor-utczában lakott, de úgy értesültünk, hogy elutazott és csak másnap érkezik vissza.

A következő nap reggelén megjelent nálam Eötvös József báró, kijelenté, hogy a kérdéses felolvasásnál ő maga is ott volt, hogy a «Pesti Napló» tudósítása nem hű és hogy Trefort a fővárosba való visszaérkeztekor nem fog késni a helyreigazítással. Addig is arra kért, iparkodjam az ellene megindult akciózt elnyomni. Kijelentettem a nemes bárónak, hogy rögtön fölkeresem barátaimat és befolyásomat érvényesíteni fogom, hogy kivánságát teljesítsem. És valóban senki másnak szava nem gyakorolt volna oly hatalmas benyomást reám, mint azon férfié, a ki huszonnyolcz évvel a zsidók egyenjogusítása előtt, huszonnég éves korában tanulmányt írt, a melyben gyalázatnak nevezte, hogy vannak emberek ezen országban, a kik nem élvezik a teljes egyenjogúságot.

Az akcióz elmaradt. Eötvös báró jó akaratomnak ezen csekély jeléért egész életén át hálás maradt. Sohasem

haladt el mellettem az utcán a nélkül, hogy meg ne szólított volna és kérdéseket ne intézett volna hozzám, melyek irántam való érdeklődését mutatták. Az 1868—69-ik évben, az izraelita országos kongresszus alatt, melynek én is tagja voltam, Eötvös báró kultuszminiszternek bizalmi férfiakép szerepeltem. Minden csütörtökön referálnom kellett neki a kongresszus működéséről és röviddel halála előtt felszólított, hogy nyujtsak be a közoktatásügyi miniszteriumhoz folyamodványt egy tanfelügyelőség elnyerése végett. Halála után már nem látszott előttem kívánatosnak ezen állás elérése.

*

Körülbelül egy évvel a Trefort-ügy után, heves izületi gyuladás szegezett az ágyhoz. Ezen idő alatt, 1864. január havában, az általam akkor szerkesztett «Magyar Izraelitában» rövid tudósítás jelent meg, a melyben a teljes név megemlítése nélkül az foglaltatott, hogy nagy hazánkfia D . . . úgy nyilatkozott, ne adjanak el zsidóknak birtokokat, ne hogy ezek az ő kezeikbe jussanak. A hirt rögtön a bécsi lapok is átvették, és mindenfelé kínos feltűnést keltett.

Lapom minden pénteken jelent meg. Hétfőn, az említett cikk megjelenése után, délelőtt 10 órakor belépett betegszobámba Deák Ferencz. Megnevezte magát, leült ágyam mellé és résztvevőleg kérdezősködött bajom felől. Miután legnagyobb elfogultságomban választam neki — sejtettem látogatásának célját — óvatosan felrakta pápaszemét s lapom legutolsó számát kihúzva kabátjából, így szólt:

— Nem volna szíves nekem megmondani, ki az a D . . . , a kiről ezen cikkben szó van.

Feleletem röviden ez volt:

— Deák Ferencz.

Rövid szünet állt be, mely után a nagy hazafinak megmagyaráztam, hogy a jelzett hír csak az én betegségem folytán jelenhetett meg, a nélkül, hogy előzetesen tőle megkérdeztem volna, vajjon ezen közlemény misztifikáció-e, vagy sem? A hír egy levélben foglaltatott, melyet *Kern* Jakab akkori nagytekintélyű kereskedő mutatott meg nekem. A levél egy kaposvári kereskedőtől eredt, a ki birtokot vásárolt. Állítólag a birtok eladója hallotta Deák szájából e szavakat. Deák Ferencz az ő szívet megnyerő, kedves modorával végig hallgatta magyarázatomat s így válaszolt:

«Én ismerem *Kern* Jakabot és meg vagyok győződve, hogy nem hazudott. Meg vagyok arról is győződve, hogy az ön által említett levél nem hamisítvány, mert különben *Kern* nem mutatta meg volna önnek. Így tehát kettő lehetséges: vagy a levél írója (S. úr) hazudott, vagy I—s földbirtokos, a ki ezen hamis szavakat szájamba adta. A dolog tisztába fog jönni. Úgy S.-et, valamint I—s-ot rögtön felkéretem Pestre. Á propos, milyen napon jelenik meg lapja?»

— Minden pénteken, válaszoltam.

— Talán megtehetné nekem azt a szívességet, hogy ez alkalommal egy nappal késleltetné a kinyomatást, folytatta Deák megnyerő modorában. Nem tudom, lehetséges lesz-e, hogy az a két úr már csütörtökön Pesten legyen.

Természetesen a legnagyobb készséggel egyeztem be és Deák Ferencz elbucszott, mialatt szívélyes szavakkal mielőbbi gyógyulást kívánt.

Nem volt szükségem a következő szám megjelenését elhalasztanom, mert már csütörtök este megjelentek lakásomon S. a kaposvári levélíró és I—s földbirtokos és írásbeli nyilatkozatot adtak, hogy az az állítólagos Deák-féle nyilatkozat misztifikáczió alapul. Ez a nyilatkozat már másnap reggel megjelent és nemcsak én, hanem Deák és az egész közvélemény is tudta, hogy ketjük közül melyik hazudott.

*

Két évvel később Pesten «Egyenlőségi kör» cím alatt *Klapka* György tábornokkal az élén klub alakult, melynek, a mellett, hogy a művelt és szabadelvű polgárokat valláskülönbség nélkül maga köré törekedett gyűjteni, zászlajára ki volt tűzve, hogy a szabadság, egyenlőség és testvériség nagy elveit akarja terjeszteni az országban. E kör feladatát híven teljesíté. Ott láttuk a főváros kiváló polgárait, a kik versenyezve törekedtek a kitűzött czél előmozdítására. A zsidók egyenjogúsítása mellett nagy gyülekezeteket tartott, és mondhatom, nem kis része volt abban, hogy ezen eszmét mindinkább népszerűvé tette.

1868-ban, és pedig a zsidók egyenjogúsítása után néhány hónappal, Vácson honvédünnepélyt ültek. Ez volt 1849 óta a honvédeknek első nagyobb ünnepélyes összejövetele. Meg volt híva az «Egyenlőségi kör» is, mely *Klapka* György vezetése alatt öt tagot küldött ki. Köztük voltam én is, a ki egész lelkesedéssel nemcsak meghallgattam, de magam is részt vettem a «Szózat» és más hazafias dalok eléneklésében. Különösen gyak-

ran hangzott fel: «Ha még egyszer azt izeni, Mindnyájunknak el kell menni».

Minekutána a temetőt, elhagytuk, mintegy ötszázán délben nagy ebédre sereglettünk össze. Megkezdődött a felköszöntők sora és elhangzott az első, második és harmadik tósz. Mindegyik egyedül Kossuth Lajosról emlékezett meg. Ekkor felkelt helyéről Klapka, odalép hozzám, és mint vezére az «Egyenlőségi kör» küldöttségének, szinte parancsolólag a következő szavakat intézte hozzám: «Ön, Tenczer barátom, rögtön fel fogja köszönteni Deák Ferenczet».

— Bocsánatot kérek, tábornok úr, feleltem erre, tekintve attól, hogy ez önhöz jobban illik, nincs is e társaságban ehhez bátorságom».

Nem használt az okoskodás, mert a tábornak megmaradt óhaja mellett és én kénytelen voltam engedni. Visszament helyére és néhány percz múlva Klapkának taktikája folytán több oldalról hallottam nevemet hangoztatni, kénytelen voltam, bármennyire nehezemre esett, azon félelemben, hogy e társaságban kudarcot vallok, helyemről felállani és beszédemhez fogtam.

Felköszöntöm, mely talán azért, mert nagyon rövid volt és még inkább azért, mert Deák Ferenczczel foglalkozott, következő napon az összes pesti lapokban szóról-szóra megjelent, következőleg hangzott:

«Magyarország legnagyobb honvédjére emelem poharamat. Honvéd volt *már* akkor, mikor még honvédek nem voltak, honvéd volt *még* akkor, midőn már honvédek nem voltak. Honvéd most is, hiszen neki köszönhetjük első sorban, hogy ezt a fényes ünnepélyt megülhetjük. Ismétlem, Magyarország leg-

nagyobb honvédére emelem poharamat. Éljen Deák Ferencz!»

*

1864-től kezdve gyakran találkoztam a nagy hazafival, a ki irántam a legnagyobb jóakaratot és érdeklődést tanúsította, de én többszöri felszólítása daczára sem alkalmatlankodtam neki látogatásommal.

Az 1869-ik év kezdetére estek a képviselőválasztások. Majdnem minden kerületben késhegyig küzdöttek egymással a Deák-párt és az ellenzék, s a küzdelem oly szenvedélyességgel folyt, hogy még Deák Ferencznek is állítottak ellenjelöltet kerületében, a belvárosban. Csak a Lipótvárosban küzdött két Deák-párti a mandatumért: Falk Miksa és Wahrmann Mór. A választási mozgalom igen heves volt. A legjobb barátok ellenségként állottak egymással szemközt, a minthogy mindenhol és mindig hevesebb a személyekért, mint az elvekért való küzdelem. A legelkeseredettebb küzdelem közepette elhatároztam, hogy fölkeresem Deák Ferenczet az «Angol Királynő»-ben való lakásán. Nem volt kevesebb a kívánságom, mint hogy Deák Ferenczet reábirjam, — álljon Wahrmann Mór oldalára.

Deák Ferencz szép nyugodtan és határozottan visszautasította kérésemet.

— Nagyon sajnálom, szolt. Épen most volt itt Pulszky Ferencz, ki szintén Wahrmann érdekében jött, s vissza kellett kérését utasítanom, mert ott, a hol két elvtársamról van szó, ott nem foglalhatok pártot az egyik vagy a másik mellett. Annál kevésbbé nyilatkozhatom

Falk Miksa ellen, mert neki a kiegyezés körül hervadhatlan érdemei vannak.

De azért nem kapituláltam.

— Engedjen meg még csak egy szót, válaszoltam. Megengedné-e nekem, hogy levél alakjában nagyságodhoz kérdést intézzek; vajjon szükségesnek tartja-e, hogy az egyenjogosítás ne csak a papírra irt holt betű maradjon, hanem ezen nagy elv gyakorlati kiviteleképpen oly férfiú kerüljön a képviselőházba, a ki egyúttal az egyedüli volna, a ki a parlamentben az ipart és kereskedelmet képviselné?

Még látom a nagy hazafit, mint ismeretes Cabanos szivarját szíva, rövid ideig gondolataiba elmerült. Azután hirtelen fölemelkedett, papirost és tollat rakott elé, és így szólt:

— Jól van, írja hát!

Elképzelhető, hogy siettem, hogy ezen felszólításnak megfeleljek. Deák átfutotta soraimat, leült íróasztalához és a következő levelet intézte hozzám!

«Pest, jan. 29.

T. cz. Tenczer Pál úrnak!

A választások szabadságát és részrehajlatlanságát annyira tisztellem: hogy azokra sem közvetve, sem közvetlen befolyást gyakorolni nem kívánok.

Önnek hozzám intézett kérdéseire tehát egész általánosságban felelek.

Igenis óhajtom, hogy a közelebbi országgyűlésre legalább a főváros részéről, ha lehet, valamely kereselmi notabilitás is választassék, mert a kereskedelmi érdekek hazánkra a legnagyobb fontosságúak,

Kivánatosnak tartom, hogy a zsidók egyenjogusítása e részben tetteleg életbe lépjen, s minthogy közöttük oly sok kitünő kapacitás van, óhajtom, hogy ezen intelligens férfiak a törvényhozás terén is működhessenek az ország javára.

A mi a lipótvárosi választást illeti, az már speciális kérdés, melyhez irányadólag nem szólhatok. Mindenik jelölt kitünő egyéniség s óhajtásom az volna: hogy az országgyűlés tagja legyen mindenik — mert Wahrmann úr mint kereskedő, Falk úr pedig mint publicista és államgazdász nyereség lenne a törvényhozásnál. Egy kerületből ez természetesen nem történhetik, de hogyan lehetne azt elérni, azt nem tudom. Isten áldja!

Tisztelettel

alázatos szolgája

Deák Ferencz.»

Rögtön Wahrmannhoz siettem, a kinek megmutattam e levelet, mely ő részére azonos volt a lipótvárosi mandatummal. Deák levele még az nap megjelent a «Pester Lloyd» esti lapjában. Falk Miksa rögtön gyűlésre hívta össze választóit a Széchenyi-sétatéren és kijelenté, hogy tekintettel Deák levelére, minden esetre visszalép a jelöltségtől. Wahrmann Mórt egyhangulag választották meg képviselőnek.

A kaposvári levélnek és a váczi tósztnak volt bizonyára köszönhető, hogy Deák Ferencz egy fél évvel később nekem megtette azt, a mit Klapka Györgytől és Pulszky Ferencztől megtagadott. Ha tehát nem is merem azt állítani, hogy az első zsidó képviselő Wahrmann Mór nekem köszönheti mandatumát, mert lehet-

séges, hogy Deák Ferencz levele nélkül is nem Falk Miksa, hanem Wahrmann Mór lett volna megválasztva, azt azonban senki sem fogja tőlem megtagadhatni, hogy az első zsidó képviselőnek *egyhangú* megválasztatása kizárólag e levélnek tulajdonítható.

*

Falknak visszalépése óriási szenzációt keltett a fővárosban, és minthogy ezen visszalépést igen természetesen nevemmel hozták kapcsolatba, nem csodálkoztam azon, hogy *Jókai Mór*, a ki éppen akkor mint képviselőjelölt *Gorove István* kereskedelmi miniszterrel állott szemben, engem fölkeresett, hogy én őt a terézvárosi zsidóknál támogassam. Bármennyire hizelgő volt reám nézve az, hogy a legnépszerűbb magyar író annyi súlyt fektet az én támogatásomra, kötelességemet vélttem teljesíteni, a midőn kérelmére következőkép válaszoltam: «Én nem a Terézváros, hanem a Lipótváros polgára vagyok, de ettől eltekintve, mint a Deákpártnak tántoríthatlan híve és mint olyan, a ki a Lipótvárosban magamat Wahrmann mellett exponáltam, nem tartom korrektnek, hogy én, bármily tisztelettel is viseltessem *Jókai Mór* iránt, most a Deákpárti *Gorove* ellen foglaljak állást.» *Jókai* személye azonban oly mély hatást gyakorolt reám, hogy társalgás közben elragadtattam magamat a következőnek elbeszélésére:

«A midőn az 1861-ik év elején a pesti zsidó község intéző személyei azon véleményben voltak, hogy az 1861-iki országgyűlésen a zsidók egyenjogúsítása fog

napirendre kerülni, eljártak az ország legbefolyásosabb államférfiaihoz: Deák Ferenczhez, báró Eötvös Józsefhez, gróf Teleki Lászlóhoz és Gorove Istvánhoz.

Deák Ferencz azon meggyőződésének adott kifejezést, hogy a képviselőház teljesíteni fogja kötelességét. Báró Eötvös József fájdalmanak adott kifejezést, hogy az országgyűlésnek még nem volt alkalma e kötelességet teljesíthetni. Gróf Teleki László bocsánatot kért maga és elvtársai nevében, hogy a nemzet eddig is elmulasztotta e kötelesség teljesítését. Csak Gorove István volt az, a ki oda nyilatkozott, hogy ő csak akkor lesz a zsidók egyenjogósítása mellett, ha a zsidók a nemzeti nyelvet elsajátítani fogják. Ha — ekkép fejeztem be beszédemet — a zsidókat a Terézvárosban Gorovénak ezen nyilatkozatára figyelmeztetni fogják, azon meggyőződésben élek, hogy igen sokan vagy nem, vagy ellene fognak szavazni azok közül, a kik különben támogatták volna szavazatukkal.»

Beszédem a nagy íróra és különösen a képviselőjelöltre kiváló benyomást gyakorolhatott, mert alig fejeztem be, midőn mohón azt a kérdést intézte hozzám, nem jelent-e meg Gorove ezen nyilatkozata valamelyik lapban, hogy ennek megezáfolása ki legyen zárva. A kérdésre megadtam a kívánt választ, hogy az a hír megjelent a *Löv* Lipót szegedi főrabbi által szerkesztett «Ben Chananjá»-ban.

Jókai legnagyobb köszönetének kifejezése mellett távozott tőlem és huszonnégy órával később a Király-utca sarkán, az Orezy-házban felfüggesztve láthattuk több példányban a «Ben Chananja» című lapnak azon oldalát, a melybe annak idején a tudósítást megírta

Barnay Ignác, a pesti izr. hitközség titkára, a ki most véletlenül Gorove Istvánnak főkortese volt.

Jókait megválasztották. A választás eredményét lakásán én tudattam először. Feledhetlen marad előttem a nagy költőnek végtelen öröme, a ki a neki adott tanácsot soha el nem felejtette és azóta kérelmemet soha meg nem tagadta.

*

A második zsidó, a kit a főváros képviselőnek megválasztott, *Horn Ede* volt. Jókai győzelme a Terézvárosban nem csekély mértékben járult ahhoz, hogy egyik legbensőbb barátja, Horn Ede, Párist elhagyta és visszatért hazájába. A lángeszű tudós sokat remélt elérni, de az első években minden terve meghiusult. Végre 1875-ben, midőn a Deák-párt és a balközép között fuzió jött létre, Horn Ede a kereskedelmi miniszteriumban államtitkár lett. A fuzió után, tehát éppen akkor, midőn Horn államtitkárnak kineveztetett, 1875. márczius havában megindult az egész országban az akezió a képviselőválasztásokra.

És most el fogok valamit mondani, a mit dr. Falk Miksán kívül alig tud valaki a fővárosban.

1875-ben elhatároztam magamban, hogy *Falk Miksát*, a kinek igazi tisztelői közé tartozom, kárpótolni fogom azért, a mit ellene 1869-ben elkövettem, mikor Wahrmannal állott szemben a Lipótvárosban. Felkerestem a kitünő publicistát és felkértem, hogy a Terézvárosban fogadja el a jelöltséget. Falk erre nekem a következő választ adta: «Ön, tisztelt barátom, sanguinikus, ha azt hiszi, hogy ön azt a pártot, mely 1872-ben

Jókait meg tudta buktatni, a Terézvárosban, bárkivel is legyőzni képes lesz.»

Ezen határozott kijelentésre én magam részéről oda nyilatkoztam, hogy *Horn* Edét fogom felkérni és bebizonyítom, hogy *Falk* csalatkozott. Huszonnégy órával később *Horn Ede* kijelentette előttem, hogy ő a jelölést elfogadja.

Több heti működés után a *Horn*-párt annyira népszerű volt a kerületben, hogy az ellenpárt nem jelölte ki eddigi képviselőjét, *Radocza* Jánost, hanem felkereste a kerület legkiválóbb polgáraiból álló küldöttség útján *Falk* Miksát, hogy a jelöltséget fogadja el. A nagyérdemű és kiváló publicista rossz kortesnek bizonyult be, a midőn a jelölést most csakugyan elfogadta, mert *Julius* harmadikán, a választás napján meggyőződhetett arról, hogy *Horn Ede* pártja a kerület túlnyomó többségével rendelkezik és ő, mielőtt még a választás be volt fejezve, kénytelen volt visszalépni.

*

Wahrmann is, *Horn* is éltük utolsó perczéig őszinte hálával viseltettek irántam. Az első többször kijelentette, hogy a pesti izr. hitközség elnökségét soha el nem fogadta volna, ha nem én vagyok az, a ki ezt határozottan követeli és *Wahrmann* működése a pesti izr. hitközségnél a magyarhoni zsidóságra, de különösen a pesti izr. hitközségre örök emlékü marad.

Horn Ede levelet intézett hozzám megválasztatása után, a melyben többek közt ezt mondja: «Nem ismerek senkit, a ki engem nagyobb hálára kötelezett, mint ön.» A benső barátság, mely közöttünk kifejlődött, fáj-

dalom, nem tartott sokáig, mert Horn Ede, mindenkitől meggyászolva és megsiratva, még ugyanazon évnek november hó második napján sirba szállt. Családja a legnagyobb szegénységben maradt vissza. Klapka György, Schweiger Márton és én gyűjtést rendeztünk és családjának, mely nemsokára Párisba költözködött, jelentékeny összeget bocsájtottunk rendelkezésére. Derék fiai megőrizték apjuk szent emlékét.

*

Budapest Wahrmannon és Horn Edén kívül még csak egy zsidót választott országgyűlési képviselőnek. Fel léptek ugyan még többen mint jelöltek: 1872-ben a Lipótvárosban Wahrmann ellen a nagytudományú *Akin* Károly (a ki a múlt évben oly szomorú véget ért), 1881-ben a jeles hírlapíró *Bródi* Zsigmond, szintén Wahrmann ellen, 1892-ben az ideális lelkületű kiváló publicista *Mezei* Ernő, a ki azonban kijelentette, hogy őt tudta és beleegyezése nélkül kandidáltak gr. Andrassy Gyula ellen. Ugyanezen évnek december havában a Lipótvárosban *Krausz* Lajos, előkelő nagyiparos és dr. *Friedmann* Bernát, a jeles kriminalista léptek föl *Mezei* Mórral szemben, a kit 1893 január havában a pótválasztásnál megválasztottak Krausz Lajos ellen a Lipótváros képviselőjének.

A mit *Mezei* Mór megválasztása érdekében tettem, azt *Hieronymi* Károly belügyminiszteren kívül egyedül *Mezei* Mór tudja, s a minek megírása, nézetem szerint, még korai volna.

*

Budapestnek tehát 1869 óta három zsidó képviselője volt. Közöttük Wahrmann Mór a legszellemesebb és legokosabb, Horn a legzseniálisabb és legtudományosabb és Mezei Mór a legigazibb zsidó. Horn Párisban hitfelekezet nélküli lett, és csak akkor tért ismét vissza a zsidó hitre, midőn államtitkárnak nevezték ki. Wahrmann igazi lelkesedése a zsidó ügyek iránt csak akkor keletkezett, midőn Istóczyval párbaja támadt, és később a pesti izr. hitközség elnökségét elfogadta. Mezei azonban 1860 óta, mióta zsidó ügyekkel foglalkozni kezdett, minden alkalommal fényesen bebizonyította, hogy ő hitfelekezetének rendületlen hive.

Budapest.

Tenczer Pál.

A BIBLIA ESZMÉI A THEODICEÁRÓL.

A filozófia és theológia, a melyek az utolsó évezredben az emberiségnek hol javára, hol kárára, a magán- és közélet kormányzói és szabályozói voltak, korunkban, melyet több büszkeséggel, mint joggal neveznek a természettudományok és az exakt ismeretek korának, elvesztették nemesak hatalmukat, hanem vonzó erejüket is a népek szélesebb rétegeire. Az emberek elméjét és szívét különösen hazánkban sokkal praktikusabb tudomány tartja fogva: a politika. A vallás és a gondolkodás problémái, melyek a műveltek lelkében még a múlt század első felében is magasabb hullámzásokat keltettek, mint maga a politika, a jelen nemzedéknél legföljebb csak ezzel kapcsolatban képesek még forróbb érdeklődést ébreszteni.

De azért téved mindenki, a ki azt hiszi, hogy az említett problémák a középkorral — a mint mondani szokás — örökre letűntek. Korántsem. Ezek a kérdések élnek, minden ember gondolatvilágában jelentékeny helyet foglalnak el, habár e tényről nem bír világos tudással. Nemcsak a vallás általánosságban foglalkoztatja az embereket, hanem a theológia, sőt a hitelvesztett — némi aggodalommal irom le e szót — metafizika legtöbb kérdései is, mert ezek oly természetűek, hogy

az emberi elmeben önmaguktól sarjadzanak ki és követelik, hogy velük szemben valamely irányban állást foglaljunk. A ki sohasem vett kezébe theológiai művet, a ki a metafizika szót sohasem hallotta, az ezek körébe tartozó problémákról a nézeteknek egész sorozatával rendelkezik, mert ezekre nem egyszer, hanem igen sűrűn nagy szüksége van. Ugy vagyunk ezekkel, mint akár a politikával vagy a pedagógiával. Ezekről is meg van mindenkinek a maga nézete, akár alapos, akár felületes, de megvan. A theológiai és filozofiai szükséglet talán még erősebb, mert az ember legbelsőbb lelki életét érinti. Valamely világnézettel mindenki bír, ha az nem rendszeres és nem teljes is. Az egyéni lét kérdéseiről minden egyes kénytelen magának valamely véleményt alkotni, épugy mint az állami és nemzeti létről. Jobb tehát, ha e nézetalakulás tudatos gondolkozásnak és nem alkalmi ötleteknek a terméke. Az élet talányai is más világosságban állnak előttünk, ha azokat hosszas és érett gondolkozás útján ismerjük fel. Sok foka van a nemtudásnak.

Ezen megfontolásból merítem én a bátorságot arra, hogy az olvaszó szives figyelmét kikérjem oly probléma tárgyalásához, a mely első pillanatra azon látszattal bír, hogy megszokott eszmekörétől távol esik. Tényleg azonban e tárgy senkire sem idegen; egyik-másik alakjában a legtöbb gondolkozó nagyon is ismeri, habár nézeteit nem foglalta össze egy kerek egészszé. A tárgyalandó probléma különben az etikába is mélyen belevág és ez okból is igényt tarthat szélesebb körű érdeklődésre. Ezenfelül a szentírás a vallásos érzelmek és eszmék oly gazdag kincses háza, hogy azok megis-

merése azokat is gyönyörködtetni képes, a kik a vég-eredményt elfogadni nem hajlandók. Azon eszmék, a melyek annyi kiváló elmét, annyi mély érzésű szívet forrongásba hoztak és ismét megnyugtattak, minden körülmények között érdemesek arra, hogy nekik néhány muló perczet szenteljünk, hogy így néhány örök gondolatot megtartsunk. A théma modern és népszerű: a földi javak és bajok egyenlőtlen megoszlásról szól.

*

A régi héber szellem nem ismeri a rendszerességet. A bibliai írók és költők nem filozofálnak elvont kérdésekről, hanem konkrét tárgyokról. Ezen körülményből értjük, hogy azon problémák közül, a melyeket filozófusok és theológusok az Isten kormányzásának igazolásáról szóló tanban tárgyaltak, csak *egy* szolgál a vizsgálódás és elmélkedés alapjául. A theodiceában, a mint azt az első és nagy német bölcseész, Leibniz, ismert művében összefoglalta, hat kérdés — három filozófiai és három theológiai — lett fölvetve. A theológiai problémák: az eredendő bűnről, a kegyelemről és a praedestinatióról szólnak; ezek ugyan az első emberpár bibliai elbeszéléséből veszik eredetüket, de azért nem bibliai eredetűek és a zsidóságot, a mely a praemissákat tagadja, sohasem foglalkoztatták.

A filozófiai problémák: a szükségszerűségről, az akaratszabadságról és a baj (malum) eredetéről szólnak. Ezek közül az első kettő a zsidó hagyományban és a középkori bölcészeknél tárgyaltatnak ugyan, de a bibliai költők és a próféták nem ismerik. Ők az ember akaratának szabad nyilvánulásában nem kételked-

nek; ennek semmiféle korlátozásáról nem tudnak; sem ebben összeütközést az Isten mindenhatóságával, mint tudásával és előrelátásával nem látnak. Csupán az utolsó pont az, a mely körül felfogásuk szerint különböző nehézségek merülnek fel.

A kérdés az, milyen viszonyban áll a földön a cselekedet és jutalma? A bibliai iratok szerzői — a tépelődő Prédikátort talán kivéve — valamennyien azon meggyőződést nyilvánítják, hogy egyenes arányban. A jó tettért jutalom, a bűnért büntetés jár; erény és boldogság, bűnösség és boldogtalanság elválaszthatatlanul össze vannak egymással kapcsolva. Az érdem foka állapítja meg a javak mennyiségét; ép úgy a bűn a bajokat. Szeget szeggel: ez az elv, a melyet az Isten az emberrel szemben követ. Népeknek és egyeseknek érdem szerint méri a javakat és a bajokat. Sem a jót rosszal, sem a rosszat jóval nem fizeti, mert az ellenkeznék igazságosságával. A jámborral jámborul, a görbével görbesége szerint bánik el. Megtorlás és megjutalmazás a földi igazságszolgáltatásnak is főkelléke, mennyivel inkább az isteni igazságszolgáltatásé.

Ez a felfogás az egész szentíráson áthuzódik. A földi bajnak a kútforrása tehát az ember, a ki rosszaságával a rosszat előidézi. Az Isten nem kívánja a gonosz vesztét, erre a gonosz által mintegy kényszerítettetik. Az Isten jósága nem szenved csorbát az emberekre mért csapások által, mert ezeket bűnhődésképen kiérdemelték. A rossz is az Istentől származik, mondja Ámosz próféta. Ez okból a bibliai irók nem kénytelenek a rossz, a malum, eredetének megfejtése czéljából a két hatalom, egy jó és egy rossz, elméletéhez folyamodni, mint a

parsismus, mint egy másik a talmudban sűrűn emlegetett szekta, a milyen a zsidóságon kívül még a 17-ik században is létezett. Azon kérdés: si est Deus, unde malum, si non est, unde bonum, sohasem nyugtalanította az őskor héber gondolkodóit.

Ezen nézlet az erkölcsi világrendről minden nehézség nélkül vihető keresztül mindaddig, a míg egész népek sorsáról van szó. A tömegben mindig elég erkölcsi romlottság található, a mely a beállott végveszedelmet, a pusztulást az Isten igazságossága szempontjából igazolja. Más tekintetben pedig a büntetés halasztása ilyen esetben szintén érthető volt, mert nemzet mától-holnapra nem semmisül meg. Ezt könnyű volt belátni és elfogadni. A próféták épen ezen körülmény folytán fenyegetéseiket, általános jövendöléseiket akár Izraél, akár más népek sorsáról bátran hirdették, a nélkül hogy a tapasztalással összeütközésbe jöttek volna, mert ama szilárd és megdönthetetlen meggyőződésben éltek, hogy az Isten igazságszolgáltatására alapított profecziák épen ezen körülménynél fogva okvetlenül be fognak következni. A jövendő idők eseményeibe való hitet semmiféle ellenkező tapasztalati tény meg nem ingathatta. Ha Izraélt valamely hatalmas nép sanyargatta, ez egyrésztől megérdemelt bűnhődésnek tekintetett, másrésztől pedig teljes biztosságban éltek a felől, hogy a világ ura az elkövetett vétket az elnyomó bekövetkezendő sujtása által igazságosságának elve szerint ki fogja egyenlíteni.

Nagyobb nehézséget gördített a visszatorlás elve elé a pártküzdelem Izraél kebelében. Hogy minden esetben az erkölcsösebb fél győzött volna, azt a legyőzött

semmi esetre sem hitte. Mi sem. A mint az megtörténni szokott, a jámborokat elnyomták a gonoszok. Az Isten igazságosságában való hitet azonban ez a körülmény nem képes megingatni és egy pillanatra sem tette azt, a mint a zsoltárok és a példabeszédek költőinek mély érzést és rendületlen bizalmat lehellő nyilatkozataiból meggyőződünk. A gonoszak nem diadal-maskodnak véglegesen; csak időt nyernek. Egész biztosan üt a megtorlás órája: a jámborra száll az ő jámborsága, a gonoszra a gonoszsága. A gonoszok útja a sötétség, nem tudják, miben botlanak meg; hirtelenül következik be a romlásuk; hétszer bukik el a jámbor, de mindannyiszor fölkel, a gonoszok azonban megbotlanak a szerencsétlenségben; olyanok ők, mint a pelyva, melyet széjjel hord a szél.

A legegységibb fokon áll az a theodicea, a mely a visszatorlás elvével, az Isten igazságosságával ellenkező tényeket egyszerűen tagadja. A Zsoltárok és a Példabeszédek telvék ily irányú nyilatkozatokkal. Magasabb fokon ilyen fajta tapasztalati tények concedálva vannak, a kiegyenlítés azonban a jövőbe helyeztetik. A bűnös szerencséje és boldogsága csak pillanatnyi, muló értékű; hirtelen csap le a romlás; szarvai letöretnek. A jámbor szenvedései szintén meg fognak szünni; boldogsága és győzelme nem marad el. Ezen alapeszme sűrűn fejtegettetik; tisztán a 37., 49. és 73. zsoltárban. Az első és utolsó ezen gondolattal kezdi, mielőtt a kérdést még fölvetette volna.

Az erény és a boldogság, a bűn és a boldogtalanság azonosításán alapszik ama, a bölcsesség irodalmában sűrűn kifejezésre jutó felfogás, hogy a gonosz balga és

a jámbor bölc. A gonosz elragadtatja magát a pillanattól, nem mérlegeli a jövőt, nem látja a bekövetkezendő romlást, tehát balga; a jámbor ellenben a jövőbe lát, nyerendő jutalmát, tehát bölc. A hagyomány szintén ezen nézetből indul ki, midőn a bölc egyetlen ismerető jelének az előrelátást mondja. A jámbornak tehát nem szabad megtántorodni, nem szabad a gonoszok sorsát irigyelni és hozzájuk csatlakozni, mert a vétkek hamar elhervadnak, mint a mező füve. Ez a gondolatnak erkölcsi hatása.

Ebben a gondolatban, hogy az Isten a megzavart erkölcsi világrendet jövő büntetéssel, mely a bűnös ivadékainak sujtása által is elérhető, fogja helyre állítani, nagyrészt megnyugodtak azok, a kik a földi jogtalanság, büntetlenség kérdésével csupán elméleti érdeklődés folytán álltak kapcsolatban. Hevesebb kifakadásokat hallunk azoktól, a kik saját szenvedéseik és üldözés révén ébredtek e problémára. Jeremiás háborgó lelkével pörbe száll az Istennel; miért szerencsés a bűnösök útja, miért boldogok a rosztat forralók? Az elnyomottnak mindig igaza van; ő minden esetre megvan győződve arról, hogy a küzdelemben vele az igazság ügye bukott el. Érthető tehát, hogy ilyen esetben a legsűrűbben hangzik fel a panász, melynek veleje: mi képen egyeztethető össze az Isten igazságosságával, hogy az igazakat veszni, a gonoszok által elnyeletni engedi.

És ez a problémának súlyosabb oldala. Honnan származnak az igazak szenvedései?

E szenvedések annál fájóbbak, ha a jámbor a jámbortalanok boldogságát látja. Az Isten igazságos kor-

mányzása ellen szól tehát az a tény, hogy az igaznak rossz a sora, holott a bűnösnek jó a sora. Minél hosszabban gondolkoztak e témáról, minél mélyebbre hatoltak, annál erősebben jelentkezett a kétely, annál inkább szaporodtak a talányok. Minden idők tapasztalása megerősíti azon bibliai igazságot, hogy a szerencsétől környezettek «kirugnak». Egy német közmondás szerint:

«Je krümmer Holz, je bess're Krücke
Je ärger Schalk, je grösser Glücke».

Sőt azok is, a kik nehéz viszonyok között rendületlenül megmaradnak az egyenes úton, sorsuk jobbrafordultával nem ritkán meginganak. Helyesebbnek látszanék e szerint a tételt így formulázni: «A szerencsések jámbortalanok, a szerencsétlenek jámborak», mint megfordítva. A Prédikátorral szólva: az igazakat az igaztalanok és az igaztalanokat az igazak cselekedetei után járó sors éri. Az elnyomó boldogul, az elnyomott elvész. Az ember viselkedése és sorsa kiáltó ellenmondásban állnak egymással.

A probléma, mint látjuk, három alakot ölt: a gonosz szerencséje, a jámbor szerencsétlensége és a kettő összekapcsolása, a mi a két elsővel nem teljesen azonos. Az első kérdésre, a mennyiben a tény fölött már nem kételkednek, azzal felelnek, hogy a gonosz szerencséje nem tartós. A büntetés csak késik, de nem marad el. A bűnös csak halasztást nyer, hogy megtérhessen, mivel az Isten nem kívánja az ember vesztét. A vétkes reménye ökörnyál, bizodalma pókhálóház; mint a szőlőtő egrese, mint az olajfa virága, oly hamar vész el.

Ha nem teljesednék be rajta a büntetés, majd eléri ivadékait, elpusztulnak, nyomuk vész. Más és magasabb felfogás az, hogy a gonosz boldogsága csak látszólagos, mert benső nyugtalanság zaklatja, lelkiismerete gyötri. Az igazi boldogság nem honolhat annak szívében, a ki Istennel nem él harmóniában, a ki a legmagasztosabb és lehatalmasabb lénybe nem helyezheti bizodalját, a ki nála beállható kedvezőtlen helyzetben nem találhat megnyugvást és vigasztalást.

A biblia gondolkodói ezen eszmékben megnyugvást találtak; etikájuk tiltotta az irigységet és ezen körülmény jelentékenyen járult hozzá ahhoz, hogy a gonosz boldogságából eredő kételyeket a legfelsőbb lény igazságos eljárását illetőleg elnémitsa. A probléma súlypontja tehát az ellenkező kérdésben fekszik: hogyan egyeztethető össze az abszolút igazságossággal az igaz szenvedése? A legrégebbi és legegyszerűbb föltevés az volt, hogy a szenvedés elkövetett vétkekre szabott büntetés. Nincs jámbor, a ki csupán jót, de rosszat nem cselekednék, a Mindenható a legszentebbekben sem bíz, a csapások tehát senkit sem érnek érdemtelenül. E felfogás szerint a büntetés a bűn mértéke; bűn és bűnhődés egyenes arányban állanak egymással; minél nagyobb a szenvedés, annál súlyosabb vétkekre lehet belőle következtetni. A legszerencsétlenebb a leggonoszabb. A szenvedések fájdalmát súlyosítja még az a tudat is, hogy a szenvedő embertársai szemében ezen körülmény által elveszti azon becsülést és tiszteletet, a melyben mint igaz és egyenes részesült. Boldogságával erkölcsi értéke is csökken. A visszatorlás elméletének ezen végső megdöbbenő consequentiája ösztökélte az

ókori Izraél nagy költőjét és gondolkodóját, a Jób szerzőjét, hogy ezen eszmét minden oldalról szemügyre vegye és megvilágítsa. Nála minden gondolat, mely a régi Izraélben a theodicea e részéről létezett, szóhoz jut.

Jób könyvének szerzője azonban nemcsak bölesész, hanem költő is volt, ép ezért gondolatait nem elvont száraz rendszerbe foglalva, hanem költői mezbe öltöztetve adja elő. Adott esethez fűzi vizsgálódását. Jób, egy őskori patriarcha, jámbor, egyenes, istenfelő férfit. Gazdagon van megáldva gyermekekkel, és földi javakkal. Az Isten égi tanácsában megkérdezi a Sátánt: ismersz-e oly jámbor és tökéletes férfit, mint szolgám Jób. Erre a sátán azt feleli: «Nem ingyen fél Jób az Istentől», bőven meg van áldva; «nyújtsd ki csak kezedet és nyúlj hozzá valmihez, a mi az övé: nem fog-e szemedbe káromolni?» Erre az Isten Jób és mindene sorsát a Sátán kezébe teszi le. Ez gyors egymásutánban váratlanul elraboltatja barmait, juhait, tevéit; fiaira és leányaira a vihar ráborítja a házat. Jób nem tántorodik meg és áldja az Istent: Meztelenül jöttem a világra, meztelenül fogok innen elmenni. Erre megveri a legcsúnyább és legfájdalmasabb betegséggel, az elephantiasissal. Jób felesége már elvesztette türelmét és bizalmát és így szól: «Még mindig ragaszkodol jámborságodhoz, káromold Istent és halj meg». Jób azonban tántoríthatatlan marad, feleségét megfeddi, mert a rosszat és a jót egyféleképp kell az Istentől fogadni. A nagy csapásoknak messze terjed híre és eljön Jób három barátja, három tartományból, hogy vigasztalják. Hét napig némán ülnek, mert sajognak Jób sebei. Erre Jób megszólal, elátkozza ősi szokás szerint születését. Így indul

meg a vita Jób és barátai között. Ezek, a témani Elifaz, a suachi Bildad és a naamabeli Czófar, fölváltva beszélnek, Jób mindenkinek felel. Az első kettő három-háromszor, az utolsó kétszer beszél, úgy hogy összesen nyolcz párbeszédben tárgyalják a témát, melyet Jób-nak záróbeszéde fejez be. A barátok a régi nézet képviselői.

Jób kifakadásával megindul a szóharcz. Az első eszme, a melyet a barátok hangoztatnak, az emberi bűnösség. Nincs teljesen ártatlan és hibátlan. A Jóbot ért csapások megérdemelt büntetés szüleményei. Hogy ezt a nézetet a költő nem helyeselte, világos. Először Jób az Isten tanúsága szerint ártatlan; másodsor a szenvedések sulya nem állhat semmi esetre sem arányban a vétkek nagyságával, mert hisz Jóbot nem lehet a legnagyobb gonosztevőnek tekinteni.

Egy másik rokon eszme az, hogy a szenvedés figyelmeztetés a sújtottnak arra, hogy keresse hibáit, álljon meg vétkes útjában és térjen meg. A fenyítésnek célja nem büntetés, hanem feddés; nem bosszúból szabatik ki, hanem szeretetből, hogy a ferde útra indult térjen vissza az egyenes útra, és ily módon ismét érdemessé váljék az isteni kegyre, a mely bőségesen fog rá kiöntetni. Az embert érő csapás nevelő eszköz, épúgy mint a fenyítés az apa kezében. A szenvedés a lélek tisztító tüze. Ebből a felfogásból fakad az a mondás: «Boldog az az ember, a kit Isten megint; a Mindenható fenyítését ne vesd meg.»

Ez eszme értéke tagadhatatlan. Az emberi sors számos eseteiben elegendő lehet a szenvedés forrásának megmutatására, de nem *minden* egyes esetben. És pe-

dig a már említett okból: a szenvedés nem áll arányban az esetleges vétkekkel; továbbá a javulás, a megterítés céljához képest igazolatlanul súlyos. Ez a gondolat lebegett a költő előtt, azért ecseteli Jóbot általánosan ismert tökéletes, vétek nélküli férfinak; sőt az olvasó előtt ezt az Isten által jelenteti ki.

Mindkét eszmének alapjául az a föltevés szolgál, hogy a csapások által sújtott vétkes. Az állítás a legegyszerűbb logikai következtetésen alapszik. A jámbor szerencsés, a bűnös szerencsétlen; tehát a szerencsés jámbor és a szerencsétlen bűnös. Ezen föltevés ellen a leghevesebben küzd Jób, tagadja, hogy az ember külső sorsa belső erkölcsi értékének fokmérője. Ártatlanságát nem engedheti kétségbevonni; kemény szavakra fakad barátai ellen; zúgolódik az Isten ellen és egyenesen rá hivatkozik, hogy még halála után is ki fog derülni ártatlansága. A költemény hősének keserűségéből kiérezzük, hogy milyen elkeseredett harczot folytat a költő épen ezen meggyökeresedett tévhit ellen. Nem engedheti, hogy a balszerencse által üldözöttek szenvedései még az erkölcsi megbélyegzés által is fokoztassanak.

Egy harmadik eszme az igaz szenvedéseinek megokolására a megkísérlés, a próbára tevés eszméje. Ezt a Sátán világosan kimondja: nem ingyen istenfélő Job. Igaz ugyan, hogy ezt csak a Sátán mondja, de mint-hogy az Isten a próbába beleegyezik, föl kell tételeznünk, hogy a költő ezt lehetségesnek vélte, mert különben az Isten igazságosságát minden esetre kétségessé tette volna. A szenvedés célja tehát az volna, hogy az igaznak alkalmat szolgáltatson jámborságá-

nak, a legfelsőbb lényhez való föltétlen és semmi által meg nem ingatható ragaszkodásának a beigazolására. Minthogy Jób a próbát kiállja, nem kételkedhetünk benne, hogy ezen eszme kimutatása a költő előtt szintén mint czél lebegett.

Könnyű azonban belátni, hogy ez a költeménynek sem alapeszméjét, sem főczélját nem képezte. Ugyanis az ellentétes vélemények harcának befejezése után az Isten maga jelenik meg; Jóbnak igazat ad és barátait megfeddi, de megoldást a problémára nem nyújt. Ha már most a főczél az lett volna, hogy bebizonyíttassék a próbára tevés lehetősége, akkor érthetetlen volna, hogy miért hallgatja ezt el az Isten? Nem lett-e volna egyszerűbb a küzdő feleknek megadni a felvilágosítást, hogy háborgó lelkük megnyugodjék? De az Isten ezt nem teszi, meghagyja Jóbot, kit elvesztett javaiért bőségesen kárpótol, és barátait régi tudatlanságukban és csupán azt nyilvánítja ki, hogy ez nála egy «határozat».

Fenséges beszédének alaphangja és célzata az, hogy az ember véges eszével a Mindenható tetteit nem foghatja fel, épúgy mint nem végezheti véges hatalmával a Mindenható cselekedeteit. Egész biztos e befejezésből, hogy a költő alapeszméje az, hogy az Isten útjai kiismerhetetlenek. Határozatainak mindig van alapja és célja, de mi nem tudhatjuk, hogy az egyes esetben milyenek és melyek ezek. Ime Jób szenvedéseinek, e valóban felfoghatatlan csapásoknak, szintén volt alapja, a nélkül hogy erről ő vagy barátai csak halvány sejtelemmel bírtak volna. Ha Jób megtántorodik és Istentől elpártol, a Sátán győz, a ki az embert önző és megbiz-

hatatlan természettel vádolja. A Mindenttudó és Mindenható eljárása az emberrel szemben nem oly egyszerű, hogy azt az adott visszatorlási elv alkalmazásával mint valamely csupa ismeretes tényezőkkal operáló számtani feladatot megfejteni lehetne. A gondviselés körébe tartozó jelenségek nem lehetnek világosabbak, mint a természet számos tüneményei. Valamint ezeknek törvényszerűsége nem vonható kétségbe azon okból, mert az emberi elme azt felfedezni nem képes, épügy nem kételkedhetni a gondviselés igazságos eljárásában, ha nem is vagyunk képesek ezt minden egyes adott esetben megérteni.

*

Mellözve ez alkalommal azon eszmét az ártatlan szenvedéséről, a melyet a második Ézsajás fejt ki, hogy az másokért történik, a Jób főeszméjét vesszük még szemügyre, a melyhez azután néhány általános észrevelt fűzünk. Azt mondják, hogy a költő nem nyújt megfejtést, nem üzi el a felidézett szellemeket. Ez ellenében figyelemre kell méltatni azt a körülményt, hogy az adott esetben nem kellett külön megoldás, mert az megvan, még mielőtt megindult az eszmék harca, az előszóban. A költő az összes gondolatokat, a melyek az igaz szenvedéseinek motiválására felhasználhatók, előadja. De minthogy minden egyes esetben más-más ok tételezhető fel, a költő még egy végső okot is mond, a mely minden körülményre kiterjed. Az ember nem illetékes bírása saját erkölcsi értékének, még kevésbé, mint intellektuális képességeinek. Felebarátja helyes és igazságos megítélésére nézve rendesen egyáltalában

nem képes. A szenvedő ritkán fogja elismerni, hogy büntetését megérdemli; embertársa pedig ritkán fogja belátni, hogy felebarátja nem érdemelne valamilyen leczkét. Ép ezért ki van zárva az, hogy mindenki által elfogadható megfejtés adassék.

A költő sem az Isten igazságos kormányzásában, sem a megtorlás elvében nem kételkedik; ennek bizonyítására mutat be oly példát, a mely előtt megáll az emberi ész, ha nem tudná, hogy mi történt a függöny mögött. Ez az egy eset bizonyítja az emberi ész végességét és ugyanezért meg kell nyugodni a szenvedések minden más jelenségeinél, mert az Isten minden egyes tényét felfogni képesek nem vagyunk. Ezt gyönyörűen bizonyítja be, midőn az emberi véges tudást és hatalmat szembeállítja az isteni végtelen tudással és hatalommal. Más megfejtést még évezredek múlva, milliók gondolkodó munkája után sem tudtak adni. Leibniz velejében ugyanezen megoldást proponálja, midőn arra az eredményre jut, hogy a jelen világ a lehető világok között a legjobb s összealkotásában immanens törvényei szerint a baj, a malum elkerülhetetlen. De azt már nem képes bizonyítani, hogy miért volna ez a világ a legjobb, minthogy a többieket egyáltalában nem ismeri és a létező világegyetemnek szintén csak egy elenyésző csekély tényezőjét. Más szóval ez az optimizmus annyit jelent, hogy a probléma véges emberi észszel meg nem fejthető.

És ezt a végeredményt nem szabad kicsinylenünk, ha a theológia irányában nem támasztunk magasabb igényeket, mint más tudományszakok irányában. Nincs a tudománynak az az ága, a melynek nem volnának

kérdő jelei. A haladás valamely ismeretkörben nem közeledés a végcél felé, hanem ennek a végcélnak a távolba való kitolása. Minden megoldott talány újabb talányok szülője. A görögök nem fejezték be a szépszépséget, sem a rómaiak a hadászatot, sem a régi izraeliták a theológiát, sem az újkori népek a természet ismeretét. Naiv hit az, hogy a természettudományokban nincs rejtély. A bámulatos fellendülés és haladás ideig-óráig elkábíthat ugyan, de mihelyt a szokatlan fényhez hozzászoktunk, észrevesszük, hogy itt is, ott is vannak hiányok, sötét pontok, a melyek kitöltésre és megvilágításra szorúlnak. És ez így lesz örökkön-örökké. E tekintetben nincs különbség szellemi és természettudományok között, mert mindkettő az emberi szellem terméke és eredetét nem tagadhatja meg. A meddig az emberi agy jelen alkatát, az elme jelen képességét és a világegyetem jelen rendjét tartja meg, mindaddig a kérdések nem fognak eltűnni. Nem lesz idő, a mikor a legbiztosabb ismeretnek, a matematikának, nem lesznek többé meg nem fejtett feladatai. Az utolsó probléma az utolsó emberi elmével fog megszűnni.

E megfontolás mutatja, hogy Jób költőjének gondolkodó ereje minden alap nélkül lett némely részről kétségbe vonva. Minthogy az emberi életnek csak e földön nyilvánuló jelenségeit veszi figyelembe, a túlvilági élet tekinteten kívül hagyásával, az egyedül lehetséges megoldást nyújtja. Hogy ismerte-e a lélek halhatatlanságának eszméjét, nem vitatjuk. Bizonyos az, hogy a földi lét ellenmondásainak kiegyenlítését nem a túlvilágba helyezi, a hol minden egyes elveszi jutalmát és büntetését, a hol minden kérdésre felelet, minden rej-

télyre megfejtés vár. Ezt az eszmét bőven a hagyomány fejti ki és különböző változatban alkalmazza a földi szenvedések megmagyarázására és kiegyenlítésére, a minnek bemutatása föladatunk körén kívül esik.

A minden theológiától ment tiszta ethika természetesen szintén kénytelen a felvetett kérdés lényegével, az emberi cselekedetek és az emberi sors közötti összefüggéssel, foglalkozni. Bővebb kifejtése e keretben nem lehetséges, azért csak érintjük. Az eredmény annak konstatálása, hogy a boldogság, a szerencse kívülünk fekvő tényezők összeműködésétől függ, míg cselekedeteink saját erkölcsi felfogásunktól. A kettő pedig egymástól független. Ha a külvilág erkölcsi cselekedeteink szerint igazodnék, akkor megszűnnék törvényszerűsége, mert folytonosan változnia kellene erkölcsi életünk szerint, a mely a szabad elhatározáson alapszik, mert különben nem lehet szó erkölcsi cselekedetről. Egyébiránt a tett erkölcsössége megszűnik abban a pillanatban, midőn rugója valamely jutalomra való kilátás, remény, várakozás. Tisztán erkölcsös csak az oly cselekedet, a mely pusztán kötelességből, a jó iránti önzetlen odaadásból folyik. A jutalom legfeljebb csak az erkölcsös tett felett érzett megalégedés lehet. Ehhez hasonlóan az Istent sem szabad szolgálni díj fejében, mint a rabszolga az urát.

*

Végig tekintve a biblia tárgyunkra tartozó eszméin, azt vesszük észre, hogy a bajok közül hiányzik egy, a melyet a legfőbbnek tartanak — a halál. Ezt a régi izraeliták nem tartották bajnak, ha nyugalomban és jólét-

ben eltöltött élet után a természet rendje szerint öregkorban következett be. Világnézetük általában derült volt; a földi javakat, mint a pessimismus, nem vetették meg. Reményüket soh'sem vesztik el; a végső perczig bíznak az Isten kegyelmében. Hogy közömbös lenne az ember sorsa iránt, hogy eltaposhatná, mint az ember a férget, azt nem tételezik fel. Ennél kevésbé kételkednek létezésében, egész lényük át van hatva tőle. Bármily állást foglaljunk tehát el theodiceájukkal szemben, e pontokra nézve tanulhatunk tőlük. A földi javak utáni sóvárgásunkban ne feledjük el, hogy szerény méretű az a boldogság, a melynek befogadására az emberi szív képes és hogy az emberi boldogságot az a távolság határozza meg, a mely javai és vágyai között létezik. Az emberek szerencséjének külső egyenlőtlensége nem jelenti a boldogság egyenlőtlenségét, mert ennek nem külső, hanem belső javak a fokmérői. Tanuljuk meg végre azt, hogy a gyengét, a szerencsétlent ne vessük meg, mert jog és erő, igazságosság és a hatalmasok tetszése nem azonosak. Nekünk zsidóknak e tanulság megbecsülésére különös okaink vannak; csak egy futó pillantást kell vetnünk a múlt és a jelen tapasztalataira.

Budapest.

Dr. Blau Lajos.

A 137. ZSOLTÁRHOZ.

A kékegű keletnek,
A honnan elszakadtunk,
Regéből ismerem csak
Napját, legét, virágját.

Regéből ismerem csak
A haragos Jehóvát,
Ki fölemelt, hogy aztán
Annál mélyebbre vessen.

Szétzüllesztett a földön
És ránk rová az átkot:
Tengjünk, de ki ne vesszünk
Az idegen talajban.

Azok nyelvén beszéljünk,
Kiknek szavunk nevetség,
Azok szívét keressük,
Kik minket megköveznek.

Már meg sem értem a szót,
Az őseim danáját,
És meg nem ráz az érzés,
Melyért halálra mentek —

Nyugatnak eszmelánga
Fűződik az agyamban,
Nyugatnak jelszaváért
Hevül rajongva szívem.

De mégis, öntudatlan,
Titokban, álmaimban
Az elvesztett hazába
Még visszasír a lelkem.

Bénúljon meg a jobbom,
Tikkadjon el a nyelvem,
Ha téged, Jeruzsálem,
Valaha elfeledlek!

Budapest.

Ignotus.

MAZKIR NESÓMÓSZ.

UTAZÁS UJSÁGIRÓI SÍROK KÖRÜL.

A harczos, a ki sűrű csatasorban neki rohant az ádáz ellenségnek, egyszer csak azon veszi észre magát, hogy csak kevesed magával folytatja a harczot; míg ő elszántan előre nyomúlt, társait leteríté a messzetaláló, halálhozó löveg.

Az élet csatájában is gyakran hasonló megdöbbentő érzés fog el bennünket. Sokan valánk, kik kivonulánk, egyenesen a kitűzött célnak tartva, nem nézve sem jobbra sem balra; de ha a tusa rövidke egy szünete visszapillantánunk enged, akkor, mi maroknyi bajtársak, a pályát mögöttünk telehintve látjuk sírokkal és ismét sírokkal. De nem sokáig van megadva törőd-nünk az elesett társak sorsán, mert az élet csatái tovább dúlnak, tovább folynak és ifjú nemzedékek teremnek, vernek föl mellettünk, mögöttünk, a támadt hézagokat betöltve, az elejtett fegyvereket fölszedve, nem sokára el is hagyva bennünket, a küzdelemben már-már is ellankadókat . . .

A kik a magyar zsidóság szellemi küzdelmeiből egy negyedszázaddal ezelőtt részünket kivettük, beh gyérültek soraink! Legjobbaink a sírkertek diasporáját ké-

pezik; és e sírokat ma holnap befújja a feledés futó homoka, sírköveik elsüllyedőfélben, neveiket lemossa róluk az idők permetező esője. Hadd jegyezzek föl egy-nehány ily nevet szellemi életünk jövő történet-írója számára; hadd mutassam, mennyi tehetséget, mennyi lelkesedést, mennyi reménységet fogyasztott el és temetett el a magyar zsidóság egy rövid negyedszázad alatt; hadd utalok rá, szellemi életünk talaját ezen élet hány martirja porladozó hamvai termékenyíték meg, lehetővé téve a jövő dús termését!

*

Három hírlapírói műhely felé révedeznek a hatvanas évek két utolsójáig visszaérő ebbeli emlékeim. A sas-utczában egy olyan telken, a hol ma díszes kőpalota emelkedik, állott az egyik, az «Ungarischer Lloyd» szerkesztősége. Midőn a már akkor «öreg» számba ment, de még most is ifjonti kedélyességtől duzzadó *Rothfeld Samu* főszerkesztő első kéziratommal együtt egyik mellékszobába vezetett és «Dux Adolf úrnak» bemutatott, akkor csaknem ijedezve elkiáltá magát a bemutatott gyermek ifjú: «A híres *Dux Adolf!*» mire nyájas mosoly vidítá föl a különben mogorva arcz szögletes vonásait. Akkor nem sejté a jóságos pályatárs, hogy 14 évvel ezután az akkor naiv bámulással feléje közeledett ifju a Kisfaludy-Társaság egyik ünnepélyes ülésén úgyszólván mint utódja a díszes körben meg fogja eleveníteni az ő emlékét számos előkelő hallgatóság jelenlétében.

Dux Adolf az első zsidó író volt, a ki polgárjogot vívott ki magának a magyar irodalomban, mi annál na-

gyobb érdemül róható föl neki, mert mindennapi kenyere a német toll volt. Becsületet szerezve a magyar névnek, a magyar irodalomnak külföldön s a belföldön is, németül beszélő polgártársaink körében, becsületet szerzett egyszersmind a zsidó névnek a magyar irodalom tüzhelyén. És midőn egy ködös borongós őszi délelőtt kivittük öröknyugalomra, akkor őszinte gyászt öltött a nemzeti irodalom is.

Jóval korábban kiköltözött az élők honából e műhely egy másik kiváló munkása, *Schwab Dávid*. A mostani hírlapíró nemzedéknek alig van tagja, a kinek mondana valamit e név. Pedig híres család egyik derék sarja szállott benne sírba. A pesti hitközség Schwab-jának a fia, Szeged Löw Lipót-jának a sógora! Hogy mint lett hírlapíró e tudós, a ki valamennyi fakultás tudását és hozzá még egy jesiváét is egyesíté magában! A zsidó idealizmusnak egyik typusa volt, a ki tanult és tanult, a tanulást mindig önczélnak tekintve, soha pedig kenyérkereset eszközévé alacsonyítva azt le. Mikor kenyeret kellett keresni, akkor kereskedő lett, de a ki mindenhez értett, az üzlethez nem értett és tönkre ment. Hírlapíró lett, irt vezércikket és tárczát, tárczát és vezércikket, de mint élő «Conversationslexikon» is megérdemelte volna a havi fizetését. Két évig szemben ültünk egymással; az örökké jókedvű öreg mindig dolgozott és mindig beszélt, feleletet soha sem várva, mert nagyot hallott és mindig csak saját emlékezetéből és saját kedélyéből merítve. Halála alkalmával Löw Lipót sógora ide sietett, hogy búcsúztassa az elhunyt idealistát, a kinek az élet annyival tartozott, de a ki a legkisebb részletfizetéssel is nagyon megelégedett.

RÖVID ELMÉLKEDÉS AZ ÓHÉBER IRODALOMRÓL,

ÖSSZEHASONLÍTVA AZ ÓGÖRÖGGEL.

Az államtudományok volt hirneves német tanára, Bluntschli J. C., az ő «Altasiatische Gottes- und Weltideen» czimü felolvasásaiban csak úgy odavetőleg minden indokolás nélkül, azt állítja, hogy a semita fajnak, de különösen az őskori Izraélnek népszellemén és kedélyén nem az államalkotó nemzetiség elve, hanem kizárólag a *vallásnak* eszméje uralkodott és az ő jellemző eredetiségét örök időkre szintén ez határozta meg.

Ezen érdekes állításnak egyik legvilágosabb lélektani bizonyítéka — szerény véleményem szerint — akkor tűnik elénk, ha az óhéber irodalom tartalmát és irányzatát az ógörögével egybevetjük. Ezen összehasonlítás folytán a következő tényt észlelhetjük. Mig az őskori Izraélnek alkotó népgéniusza *vallási* téren örökbecsü és hatású művekben oly fényesen nyilvánult, a nemzeti politika terén pedig *egyetlen-egy oktató iratot* sem hagyományozott az utókorra; addig az ógörög népgéniusz teljességgel teremtménye volt a nemzetiség eszméjének úgy, hogy eltekintve történelmi, politikai s állambölcsészeti műveitől, még isteneit magasztoló és jellemző költeményeire és imáira is rányomta a nemzeti tekintetben tulzó hellenizmusnak jellegét. — Rá-

nyomta azt oly annyira, hogy annak, a ki e vallásos költeményeket nem csak nyelvileg megérteni, hanem tartalmilag is átérezni akarja, szívben-lélekben valódi göröggé kellene válnia. Mert nem egy emberségesen, hanem csak egy *görögül* érző szívet tudott az olympiai ének igazi szent borzadálylyal megragadni; de reánk nem görögökre, bármennyire értjük és méltatjuk annak nyelv- és formaszépségét, legfőlebb egy igen kellemes æsthetikai benyomást gyakorolhat, de léleknevelítő vallás-ethikai hatást, *mint például a zsoltárénekek*, elő nem idézhet.

Az ózsidó irodalom ellenben, melynek gondolat- és érzelemtartalma, mint Humboldt Sándor oly találóan mondá, *reflexe a monotheismusnak*, nem csak vallásos költeményeiben, de összes prózai műveiben, sőt a néptörténelem előadásában is egy oly oktató irányzattal bír, mely vallásos tanulsága által korunkban is minden emberi szellemre és kedélyre hatni képes. Főoka ennek, hogy ez irodalom az ózsidó népéletben előfordult tények és tünemények döntő központjává nem a nemzeti istenséget, hanem az egész emberinemre terjedő isteni gondviselést tette, melynek örök világkormányzata egyedül meghatározhatja nem csupán a jámbor vagy bűnös Izraél, de az összes népek emelkedését vagy süllyedését is.

Az ózsidó történészek nézete szerint nem a nemzeti lelkesedés vagy a nemzeti közönyösség, hanem a vallásos hűség vagy hűtelenség Isten és törvénye iránt mozdította elő a szerencsés vagy szerencsétlen korszakokat Izraél történelmi fejlődésében. Azért annak nagy tetterős férfijaiban is, kik vezérletére valának hivatva,

nem az államférfiúi bölcseséget, nem a harczias bátorságot, nem a nemzet-politikai alkotásokra való tehetséget magasztalják a reánk maradt ózsidó-történelmi évkönyvek, — miként ezt, p. o. Thukidides nemzete hősei iránti lángoló szeretettel kiemeli —, hanem egyedül a *monotheistikus hit* iránt tanusított magatartásukat hangsúlyozzák, melytől a fölöttük hozandó kedvező vagy történelmi ítélet kizárólag tétetik függővé. — Sőt a *prófétai beszéd is*, mely bizonyosan nyilvános népgyűlések alkalmával az ózsidó állam legjobb polgárainak ajakán hangzott fel, a reánk maradt prófétai könyvek szerint szüntelen csak a szív- és lélekbeli tiszta istenszolgálat gyakorlatára buzdított, minthogy az izr. népelet virágzását egyedül a pogány polytheizmus ki-méletlen kiirtása és a tiszta monotheizmus általános diadala biztosíthatja.

A nemzet-politikai törekvések és czélok elérésével pedig, mely egy ország jólétét és hatalmát mozdítják elő, vajmi keveset törődött a prófétai ékesszólás, mely a pogányság kimélését vagy a vele kötendő szövetséget ép úgy, mint a tóra még akkor is kárhoztatta, mikor ez az ózsidó nemzet politikai érdekében tanácsos lett volna. Míg tehát egy *Demosthenes* lelkesítő és intő szónoklatai örökké klasszikus mintául fognak szolgálni azon államférfiaknak, kik nemzetük önállóságáért szóban és írásban bátran harczolnak; addig egy *Jesája* lángbeszédei örök minták maradnak azon hitszónokok számára, kik a külformák- és czeremóniákban megfásult vallásos életet egy oly igazi valláseszmény által elnyomni törekednek, mely az érzületek tisztaságát, a cselekvések erkölcsiségét tekinti a legfontosabb és leg-

szentebb istenszolgálatnak. A héber nyelven irt *zsoltárok* szintén nem lehettek sohasem hivatva arra, hogy az izraelita nép keblében nemzeti érzelmeket keltsenek; de igen is örökké hivatva lesznek arra, hogy az igazán jámbor és nemes *emberi* érzelmek hatályos ébresztői legyenek. Mert a költői szellem, mely azokat átlengi, nem egy speczifikus zsidó-nemzeti, hanem ama *monotheizmus*, melynek nemzeti különbségre való tekintet nélkül az egész civilizált embervilág hódolhat és hódol is! Ha tehát *Pindárnak* egy ódája, bármely idegen nyelvre fordítva, nem csak az ő lelkesítő erején, de az ő világos értelmén is nagy csorbát szenved; úgy *Dávidnak* egy zsoltára, bármely emberi nyelven előadva, ép olyan léleküdtető, vigaszt s bátorságot nyújtó hatást gyakorol a fogékony emberkedélyre, mint gyakorolt egykor az ő eredeti héber szövegével az ózsidó fohászokodókra.

E szerint lélektani bizonyíték alapján állíthatjuk: hogy míg a hellén irodalom az ógörög nemzetiség megtestesítése, a nemzeti istenek-félistenek és hősöknek dicsőítése, mely minket mint idegen embereket *aktuáliter* nem érdekelhet, addig az óhéber irodalom, tökéletesen áthatva az egyistenség vallásos gondolatától, az egyetemes emberiség eszméjétől, a minden embernek és népnek lelkületét mélyen megragadó, örökké érdeklő *humánitásnak- és erkölcsiségnek* a méltó kifejezése! És valamint Izraél történelmi küldetése nem nemzeti, hanem az egész embervilágra szóló vallási; úgy az ő irodalma is, mely részben eme küldetésnek teljesítése, nem a minden idegent érdekköréből kizáró nemzetiségnek, de a minden emberit az ő isteni légkörébe

vonó és a humanizmus jellegével ékített vallásosság-
nak szolgálatában áll, melylyel épen ez *okból az új-
testamentum* is bir, hiszen eminenter az óhéber iro-
dalmi szellemen nevelkedett!

Több irodalomtörténész nagy fogyatkozás gyanánt
tünteti fel azt, hogy az óhéber irodalomban a költészet-
nek két legkiválóbb neme, az «*eposz*» és a «*dráma*»
hiányoznak. Ez a szemrehányás jogosulatlan, mivel
lélektanilag nem indokolható. Mert hiszen egy oly nép-
életnek körében, a hol az emberi hősök nemzeti vagy
vallási kultusza a legszigorubban meg volt tiltva; a hol
a legnagyobb, legtevékenyebb és legbátrabb emberszel-
lemek is, mint p. o. a monotheizmusnak és az izraelita
népszabadságnak megalapítója *Mózes* próféta, vagy az
izraelita államnak kiterjesztője és megerősítője *Dávid* ki-
rály, nem a saját hatalmukkal teremtő önálló hősökként,
hanem csupán csak az isteni gondviselésnek méltó, de
teljes *akaratlan* eszközeiként szerepeltek és éppen mint
ilyenek méltattatnak: oly népelet körében — mon-
dom — sem az «*eposz*», mely az emberhősök glorifiká-
lását, sem a «*dráma*», mely az emberi egyéniség tra-
gikus, gyakorta a mindenható istenekkel merészen
daczoló, küzdelmét ecseteli, irodalmilag nem fejlőd-
hetett. — «Az eposzban» — mondá röviden, de igen
találóan *Jean Paul* «a világ hordozza a hőst, a drámá-
ban a hős a világot»! Ámde az ózsidó világnézet sze-
rint a népherosz nem hordoztatik az ő világától, sem ő
nem hordozhatja azt óriási karjain, hanem maga a
mindenható és mindent eldöntő Isten egyedül hőse a
világtörténelemnek, és a legerélyesebb emberjelleme-
k, melyek abban szerepet viselnek, csupán az ő akaratá-

nak *passzív* teljesítői. Maga az istenség pedig, mely minden földi változástól független, mely a sors hullámzatának korlátlanul *parancsol*, nem válhatik egy eposzi vagy drámai hőssé, hanem csak egy a *lyrikus* zsoltárköltemény által csodás tettei miatt imádott és dicsőített szellemi lény. És ilyen lyrikus énekek költésében az ózsidó népgéniusz tényleg őseredeti teremtő erővel birt, miként ezt az örökké klasszikus zsoltárok bizonyítják. *Homéros* eposza az óhellén nemzetiségnek *énekek-éneke*, mely az *isteneket* is csak mint *halhatatlan görögöket* dicsőíti, kiknek halandó fiai a görög nemzet harczoló herosjai. Egy világot átkaroló, az egész emberi nemre kiterjedő érdeklődést ez istenek nem ismenek; a görög nemzet ellensége az ő ellenségük is; a nemzeti szeretet és gyűlölet bennük époly szenvedélyesen működik mint Achilles lelkében; a trójai nyíl ép úgy sebzi őket, mint a görög harczost, ők maguk képezhették tehát az «eposz» vagy a «dráma» hőseit. Ama nagy vallásos gondolat, mely az isteni szellemet a szűk nemzeti érdekkorláton túlemeli és azt egy az egész emberiséget szeretettel átölelő világszellemmé varázsolja, a csodálatra méltó, de nemzeti szűkkeblőség által durva önzéstől áthatott ógörög költészetben fel nem található.

Benne is minden lény és minden tény csupán csak nemzetileg görögül él, érez és alakul. Ennek legélesebb ellentéte az óhéber költészet. Ebben minden partikularisztikus nemzeti tendenzia hiányzik. Az Isten, kit e költészet elragadó képletekben jellemez, nem kizárólag az izraelita népé, hanem az egész embervilágé igazságával és szeretetével; Izraél csupán az ő kijelölt világtörténelmi hirnöke, mert «övé az egész föld»! Ő nem azok-

nak az ellensége, kik az izr. nép ellenei, hanem megfordítva: Izrael ellensége mindazon népeknek, melyek az egy Isten ellenei. Ezért az ózsidó népgénius nem is fejezte ki soha az ő költői vagy prófétai irataiban az óhajtást, hogy a népekkel való küzdelmében egykor az ő nemzetisége, de igen is, hogy az ő valláseszménye — az egy Istenben való hit —, arasson világszerte elismerést és diadalt. Ám ezen általános diadal nem függ a nemzeti hősök győzelembiztos edzett erejétől, melyet az «eposz» vagy a «dráma» megénekel, hanem az emberi kedélyek lassankinti nemesülésétől, «az emberi szivek édes bölcseségé»-től, az önzetlen szeretettől, valamint az emberi elmék világos bölcseségétől, mely mint az isteninek visszfénye itt a földön működve különösen az ós-zsidó néptörzsöt tette fogékonnyá a «*monotheizmus*» világeszméje iránt oly annyira, hogy ennek megfelelően egy oly vallásos irodalom megteremtésére is képesítette, minőt a pogány nemzetek megteremteni nem bírtak, mivel az ő vallásos irodalma, a nemzeti partikulárizmuson messzire tulemelkedve, az *egyistenségnek az irás által történt valódi kinyilatkoztatása*. A történelemírás bebizonyítja az egy Isten igazságos kormányzatát a népek és egyének sorsa fölött; a prófétai beszéd küzd és lelkesít az egy Isten ügyeiért; a költészet dicsőíti az egy Istent, mint a természet és az emberiség mindenható urát, kinek legelőször Ábrahám ivadékai hódoltak a földön!

Ez okból a vallásos irodalomnak különféle tartalma is, mely a héber nyelven kívül más zsidó-nemzeti jelleggel nem bír, ép úgy, mint annak szellemi központja, mint maga az Isten, az egész gondolkozó és érző embe-

riséghez fordul, melynek szive s lelke — a nemzeti különbségek daczára — tényleg meg is nyíltak iránta, «Számptalan ember — mondá Bluntschli — nyert már Izraél irodalmából bátoritást az inségben, erősítést a létért való küzdelemben, vigaszt a fájdalomban, reményt a veszélyben, emelkedést a lélek számára. De még számtalanok fogják a jövőben is ugyanezen forrásból az *igazságosság* utáni szomjukat csillapítani, az isteni világkormányzatban való hitöket megújítani. Az óhéber iratok nem egy tudományos gondolkozásnak és egy művészeti erőnek az alkotásai; ezek általában kifejezései egy személyesen megindított kedélynek, felhívásai egy Isten után epedő léleknek; szóval nagyobb vagy kisebb hullámvetések *a vallásos lelkesedés* folyamában!» — És ezen folyamnak valóban széles medret ásott a gyöngye izraelita néptörzs az ő szívós és önmegtagadó kitartásával mindenütt a történelem mezején, hogy a nemzetek ingadozó élethajói az erkölcsiség- és az isteni bizalom kormányzata által könnyebben elérhessék különféle nemzet-politikai és társadalmi céljait. Eme célok elérésében pedig mindig a leghívebb társ-kormányzók lehettek és lesznek a monotheizmus első hívei; minthogy ők — eredeti irodalmukban is nyilvánuló népszellemük szerint — már történelmi létük kezdetétől fogva praedestinálva vannak arra, hogy nemzetileg gyorsabban és könnyebben egybeforhassanak minden oly nemzettel, mely a kultura magaslatán állva megadja nekik azt a jogot és szabadságot, melyeket ők sohasem nemzetiségük, de igen is vallásuk érdekében méltán követelnek, még pedig azon remény folytán, hogy az ő vallásos eszményüket egykor

az egész emberiség el fogja ismerni. Erről beszéltek a próféták oly elragadó és meggyőző ékesszólással, a minőt csak egy isteni igazság varázsa adományozhat; de arról, hogy egyetlen-egy nemzetiséget is fog valamikor az emberiség elismerni, ők mitsem szóltak, de nem is szólhattak. Mert az ózsidó profétaságnak még csak a távol jövőben valósulandó eszménye nem nemzeti, hanem merőben vallásos, és ez is csak oly módon, hogy nem a vallásos szertartás és külső kultusz, hanem kizárólag csak az egyistenség eszméje fog *egyetemessé* válni a szélrózsa minden irányára felé szétszórt izraelita nép küldetése folytán. Ámde világtörténelmi küldetését, a különböző nemzetek körében élő Izraél csak akkor teljesítheti a legkönnyebben és leggyorsabban, ha vallásos irodalmával foglalkozva, annak legdrágább, örökké klasszikus kincseit arra az édes anyanyelvre teszi át, mely neki — valamint egykoron a tóra nyelve az igazságot — megszentesi szabadságát.

Arad.

Dr. Rosenberg Sándor.

ZSIDÓK A MAGYAR PUBLICZISZTIKÁBAN.

Mielőtt elmondanám rövidre szabott vélekedésemet a zsidóknak a magyar publicisztikában való részvételéről, első sorban is azt a vallomást teszem, hogy teljes elfogulatlansággal én erről a tárgyról alig irhatok; mert magam is szerény munkás vagyok a publicisztika terén, s ezenkívül zsidó létemre, alkalmasint nem vagyok képes se az emberek, se a viszonyok tökéletesen tárgyias bírálására. Ép ez okból, hogy kikerüljem egyrészt az egyéni tehetségek szubtilis megítélésével járó nehézségeket, másrészt, hogy lehetőleg megszabaduljak az egyes emberek iránt bizonyára bennem is meglévő különböző elfogultság nyügeitől: egészen általánosságban maradok s nem foglalkozom a magyar-zsidó publicistákkal személyenként. Előrebocsátom azt is, hogy kizárólag a saját tapasztalásaimról és megfigyeléseimről adok számot, kizárólag a magyar viszonyokról szólván. Nem bocsátkozom se történeti fejtegetésekbe, se a hazai viszonyoknak a külföldiekkel való összehasonlításába. Teljesen feleslegesnek tartom ezt azért, mert a mi sajtó- és publicisztikai viszonyaink egészen önálló módon fejlődtek s a magyar zsidóság állapotának a historiai fejlődése is nagyon sokban eltér a külföldi példától.

A magyar napisajtó, mely a publicisztikának nálunk csaknem kizárólagos tere, a legutóbbi két évtized alatt óriási fejlődést mutat. Bátran mondhatjuk, hogy ez a fejlődés rohamos volt. De hozzátehetjük azonnal, hogy ez a rohamosság nem járt egészségtelen tünetekkel, a mi pedig különben a rohamos fejlődéseknél igen gyakran észlelhető. Ha csak a magam, körülbelül tizenöt esztendő ujságírói pályám kezdetére tekintek vissza, s összehasonlítom a mostani sajtóviszonyokat amazokkal, a miket tizenöt esztendővel ezelőtt láttam Budapesten s megfigyeltem az egész országban: szinte magam is elálmélkodom, bár én együtt nőttem ezekkel a fejlődő viszonyokkal s benne voltam ezeknek valamennyi fázisában. Pedig a magyar sajtó távolról sincsen és nem is lehet soha olyan kedvező helyzetben, mint a minőt a nyugoteurópai nagy kulturnemzetek sajtója élvez régi idők óta. A magyar sajtó bele van szorítva azok közé a földrajzi határok közé, a mik úgyszólván körülsánczolják a magyar nyelv elterjedésének a körét. Ezeken a szigorú határokon túl mi nem terjeszkedhetünk, hanem rá vagyunk utalva a határokon belül élő magyar társadalomra. Ebben hódíthatunk és hódítunk is, de a dolog természeténél fogva csak a magyar közművelődés általános fejlődésének az arányaihoz képest. Magyarországon a napisajtó egy igen jelentékeny kulturintézményt alkot, s egész öntudatossággal végzi ez irányban működését; mert hiszen a saját életérdekei követelik, hogy terjeszsze a kulturát, mely életének és ereje izmosításának az egyetlen forrása. Minél szélesebb arányokat ölt a magyar nyelvnek földrajzi határok közé szorított körében a tudás és műveltség: annál több olvasója,

annál nagyobb közönsége lesz a napisajtónak. A nem nagy számú s csak lassú tempóban növekedő egészen magyar olvasóközönségre való ráutaltsága tarentette meg a magyar sajtónak a specziális erényeit és hibáit. Folyton-folyvást szem előtt kell tartania a közönség és a közvélemény hangulatát, a föl-fölmerülő és uralomrajutó áramlatok természetét és ízlését, a miből azután természetszerűen következik az, hogy a napisajtó szellemében is gyakorta beállanak az egymást fölváltó hullámzások. Másrészről azonban ez a viszony teremtette meg a magyar sajtó igazi nemzeti karakterét, s ennek folytán szerezhette meg azt az erőt, melylyel most már befolyással is lehet a közszellem irányítására. Az utóbbi idők nem egy nagy eseménye, nem egy jelentékeny áramlata tehet tanuságot a sajtónak erről a befolyásáról. Az emberek lehetnek jó vagy rossz véleménynyel egyik-másik áramlatról, mit a sajtó lendületes munkája teremtett vagy istápol; de azt senkise tagadhatja, hogy a sajtó nem érhetne volna el ezekre az áramlatokra való hatását, ha nem lenne tisztában a nemzeti közgondolkozás geniuszával és természetével, s ha maga is nem lenne közvetlen részese ennek a közgondolkozásnak.

A magyar sajtó hatalmas föllendülésében s kifejtésében a munkájában igen jelentékeny része van a magyar zsidóságnak. Hozzájárult anyagi támogatásával s hozzájárult intellektuális erejének a sajtó terén való közvetetlen érvényesítésével is. Az utóbbi tizenöt-húsz esztendő alatt, miközben a magyar sajtó átment a rohamos fejlődés proccessusán, a magyar-zsidó hirlapírók és publiczisták egész gárdája nevelődött fel. Én nem kutatom azokat az okokat, melyek előidézték azt, hogy

manapság a magyar sajtó munkásainak egy igen nagy kontingensét, talán a felét, a zsidók alkotják. Azzal az egygyel tisztában vagyok s tisztában lehet mindenki, hogy se az anyagi téren való könnyű boldogulás vágya, se a nehéz munkától való félelem vezette a zsidókat a zsurnalistikai pályára. Mert bizony ezen a pályán se a könnyű vagyonszerzés titkait föl nem fedezik, se az olesó dicsőség gyönyöreiben nem részesülhetnek. Hiszen jobbára szegények és névtelenek. Habár az anyagi viszonyok az utóbbi időkben javultak is, bizony jobbára csak nagyon szerényül élhetnek s a névtelen hősiség önfeláldozó, nehéz munkáját végzik. Legfőképp elmondható azokról, kik tevékenységök tereül a publiczistikát szemelték ki. Se az anyagi, se az erkölcsi beneficziумok, a miket élveznek, nincsenek arányban azzal az odaadó nagy munkával, a mit végeznek.

Pedig mennyire gyanusítják, mennyire rágalmazták őket! Bizony, bizony nem érdemlik meg!

Ezek a magyar-zsidó publiczisták, kiknek száma az utóbbi esztendőkből annyira megnövekedett, hogy a magyar publiczisztika hivatásának igen jelentékeny terhét ők viselik, igazán becsülésre méltó csoportot alkotnak. Ezek a férfiak, kik jobbára az újabb nemzedékből rekrutálódtak, birnak mindazokkal a tulajdonságokkal, mik a zsidó faji jellegnek a modern társadalmi viszonyokkal való assimilálódása, a nemzeti közszellemmel való összevegyülődése s a korszerű tudás és műveltség áldásaival történt fölfrissítése és ennek révén való nemesülése folytán rendszerint beállanak.

Gyakorta fölhangzanak a mi közéletünk terén is azok a hitvány gyanusítások és alaptalan frázisokba bujta-

tott vádak, a mikkel a zsidó ujságírókat és publiczistákat illetni szokták máshol is. Hogy kezökben tartják a sajtó hatalmát; hogy nem ismerik a nemzeti közszellemet; hogy kozmopolita irányban gondolkoznak és irnak; sőt még azt is elmondja róluk néha egy-egy honatya — természetesen germanizált magyarsággal, — hogy nem ismervén a magyar nyelv geniuszát: megrontják a szépséges magyar literaturát! Boldog isten! Ha csakugyan kezökben tartanák a sajtó hatalmát, föl is használnák arra, hogy elnémítsák az alaptalanul gyanusítókat és vádaskodókat; pedig ezek közül soha egyiknek se görbült meg egy hajaszála se a zsidósajtóhatalom erejétől. Szinte különös jelenség számba mehet, hogy a zsidó ujságírók és publiczisták ép a specziális zsidó érdekek oltalmazása körül szerénykednek leginkább, mert minden föl-fölmerülő esetben tartózkodnak e specziális érdekek hangoztatásától, nehogy valami kézzelfogható okot adjanak a bántalmazásokra. Azt lehetne mondanunk, hogy a zsidó publiczisták szinte elhanyagolják a specziális zsidó érdekeket hivatásszerű munkálkodásuk terén, s ha gyakorta föl is lángol bennök a megsértett faji érzékenység, kedélyök elkeserülésének alig adnak kifejezést ezikkeikben.

Mindazok a vádak, miket ellenök fölhoznak, jobbára igaztalanok. Ezek a zsidó publiczisták, kik többnyire az újabb nemzedékhez tartoznak, jórészt magyar forrásból meritették tudásukat és műveltségöket. Itt nőttek föl, már többé nem a zsidók exkluziv köreiben, hanem a fejlődő magyar nemzeti társadalom eszméinek a hatásai alatt. Ha tudásukat fokozták is az idegen kulturák fölhasználásával, a mi csak becsületökre válik, az idegen

kulturák eszméi már a sajátukká vált magyar gondolkozás és közszellem retortáján át szűrődtek beléjük. Tisztán és tökéletesen magyarok gondolkozásra úgy, mint nyelvre, s a leghaszontalanabb ráfogás épen az, hogy a magyar-zsidó ujságírók és publiczisták hamisítják meg a magyar nyelv szépségeit, mert a kik irodalmi viszonyainkat ismerik s a modern, kifejlett magyar nyelv szabályait is értik, jól tudják, hiszen látják, hogy zsidó íróink, hirlapíróink és publiczistáink a leggondosabb magyar stílisták.

És a ki azt mondja, hogy a magyar-zsidó publiczisták káros hatással vannak a közszellemre, azok mind a korszerűtlen orthodoxyába szerelmesek és rettegnek az újabb idők szabadelvű szellemének a hódító hatalmától. Mert alig ismerék magyar-zsidó publiczistát, a ki mindig nem a hamisítatlan liberalizmus ügyét szolgálta volna egész tudásával, hitének, meggyőződésének egész erejével, odaadó lelkesülésének szinte perzselő hevével. A liberalizmus eszméinek a terjesztése által csakugyan hatással vannak a közszellemre, s ennek legutóbbi liberális áramlatát elő is segítették, úgy hogy büszke önérettel mutathatnak rá a magyar közszellem szabadelvűségének arra a hatalmas nyilvánulására, mely a magyar nemzet számára tiszteletet és becsülést szerzett országvilág előtt. Ennek a dicsőségnek a megszerzésében jelentékeny részök van, s az eredmény, mit elérték a legfényesebben bizonyítja, hogy ők megértették a nemzet közszellemét, mert eszméikkel hatni tudtak rá, s a leghamisítatlanabb fogékonyságuk van a tiszta magyar nemzeti érdekek iránt, mert azok az institucziók, a mik mellett lelkes propagandát csináltak, csakugyan az egy-

séges magyar állam megteremtéséhez szolgáltatják a szilárd alapokat. A ki az ő legutóbbi szereplésök után azt mondja róluk, hogy kozmopoliták, az a magyar nemzet közszellemét itéli el; mert ez teljesen összeforrott a szabadelvű institucziók után való lelkes vágyakozással.

Gyakran elhallgatom a régibb idők tanuit, kik szokott fontoskodással mondanak hangzatos szentenciákat az újabb magyar publiczistikáról, melyet szerintök felületesen végez a mai kor publiczista nemzedéke. Hivatkoznak egyes kimagasló férfiakra, kik annak idején roppant hatást tudtak elérni czikkeikkel a közügyek intézésére, jelentősebb politikai fordulatok teremtésére. Megfeledeznek arról, hogy a sajtó-viszonyok roppant változásával a publiczistikai működés terén is nagy átalakulás következett be. Akkor a publiczistika egyes kiváló tekintélyeknek kétségtelenül jelentős szerepléséből állott s egyes köröknek a tekintélyek hatalmával való meghódítására vagy megfélemlítésére szorítkozott. Ma már a publiczistika tevékenységének a tere roppantul kiszélesedett s nem egyes politikai körök véleményének az irányítására, hanem az egész magyar társadalom fölfogásának, közgondolkozásának a szabályozására törekszik. Manapság vajmi keveset érnének azok a nagy tekintélyek, mikor az országos közvélemény is részt követel magának a közügyek intézésében és ennek a közvéleménynek, mely nem csupa művelt politikusból áll, nap-nap után irányt kell szabni a föl-fölmerülő események és jelenségek fölfogása és megítélése dolgában. A régibb idők tanui, a régi tekintélyek bámulói, a változott viszonyok megfigyelése nélkül mondják ki

szentenciáikat; mert különben több tisztelettel és méltánylással beszélnének a mai publiczistákról, kik bár nem bírnak a tekintélyek súlyával: a közszellem nemzeties irányítására mégis hatni tudnak, mert megvan bennök az eszmék bősége, megvan bennök a közügyek iránt való lelkiismeretes buzgóság, és tudnak dolgozni ezekért a közügyekért névtelenül is, a tekintélyek dicsőségének gyönyörei nélkül is.

A mai kor e magyar publiczistáinak a sorában igazi önfeláldozással dolgoznak a zsidók, kiknek érdemeit a jövő nemzedék bizonyára jobban fogja méltányolni, mint a mostani.

Budapest.

Szatmári Mór.

ZUNZ LIPÓT ÉLETÉBŐL.

A berlini «Lehranstalt für die Wissenschaft des Judenthums» 12. értesítőjében nemrég megjelent fenti cz. értekezésem azon sajnós, minthogy téves, hithez szolgáltatott alkalmat, hogy Zunznak a zsidó tudomány terén való jelentőségét az itteni hitközség kebelében nem méltányolták volna teljesen. Ebben természetesen nem lehet szemrehányás az itteni hitközségre nézve, még akkor sem, ha ezen föltevés való tényeknek felelne meg. Mert a zsidóság tudománya azon időben csak keletkező félben volt, s csak a tudomány terjedésének s a belőle kisarjadzó új szellem keletkezésének lehet eredménye a tudománynak laikus körben való méltánylása. Annál sajnálatosabb ezen föltevés, mivel Zunz munkálkodását és törekvéseit már korán és pedig épen Berlinben érte a jól kideremlett elismerés. Az ellenkező föltevés csak úgy keletkezhetett, hogy értekezésemet az itteni tanítószeminárium alapításával fejeztem be, s ennél fogva csak hiányos képét adhattam azon viszonynak, mely a község vezetői és Zunz között fennállott s a mely idővel mindinkább bensőbbé alakult. Értekezésem folytatása majd okmányok alapján fogja bizonyítani, hogy — az 1849—54. éveket kivéve, a mi-

dön az új orthodoxia ragadta meg Berlinben a kormány rúdját, s minden liberális vívmányt, többek között a tanítószemináriumot is megszüntette, — Zunz a zsidó hitközség előljárósága és képviselői részéről mindig a legmagasabb becsülésben részesült. Hogy azonban ezen téves felfogást már most megezáfoljam, azt hiszem, elegendő lesz az itt következő átirat közlése, melyet Zunzhoz a berlini zsidó község előljárósága 1845 márczius 28-án intézett, s a melyet kulturtörténeti tartalma folytán itt szószerint közlök.

VORSTAND DER JÜDISCHEN GEMEINDE IN BERLIN.

Der Commission der Sieben und Zwanzig * der hiesigen jüdischen Gemeinde haben wir unter dem 5-ten August pr. vorgestellt, dass Ew. Wohlgeboren bei uns eine pecuniäre Verbesserung Ihrer Stellung nachgesucht hätten. Um diesen Ihren Antrag auf eine Ihrer würdige Weise der Commission der Sieben und Zwanzig zur Bewilligung vorzustellen, haben wir dabei Folgendes herausgehoben :

« Wenn es wahr ist, dass jede Gesammtheit nur dadurch existirt, dass sie ein Bewusstsein von sich selbst hat, dass sie weiss, was sie ist, was sie will und soll, so ist keine Gesammtheit mehr als die Juden verpflichtet, sich in jedem Augenblick über diese Lebensfragen ihres Daseins Rechenschaft abzufordern. Eine genügende Antwort aber ertheilt nur die Wissenschaft, das tiefe Nachdenken über die Grundlehren des Judenthums, die ernste und unpartheiische Erforschung seiner Geschichte. Nur dadurch, dass wir über

* E bizottság rangra és működési körre a későbbi képviselő-testületnek felel meg és különösen a berlini zsidó hitközség pénzügyét vezette.

die Entstehung und allmähliche Ausbildung der von unsern Vorfahren uns überlieferten religiösen Institutionen belehrt werden, können wir uns ein Urtheil darüber bilden, ob diese Institutionen beizubehalten, oder ob sie den veränderten Zeitbedürfnissen anzupassen seien; von feindseligen Gewalten rings umgeben, die es uns vorwerfen, dass wir überhaupt noch an unserer Religion festhalten, können wir den echten Gehalt unseres religiösen Lebens nur durch die Wissenschaft darlegen, nur mit Hülfe derselben können wir die zahllosen Vorwürfe zurückweisen, die Vorurtheile und Entstellungen gründlich wiederlegen, die gegen uns nicht selten mit dem Schein tiefer Gelehrsamkeit vorgebracht werden. Die Wissenschaft des Judenthums, weit entfernt, ein unnützer Luxus zu sein, hat vielmehr für Juden und Judenthum eine *unmittelbar practische Seite* und wenn es gebildeten Menschen überhaupt zur Unehre gereicht, die Wissenschaft gering zu schätzen, so würden die Juden durch die Vernachlässigung der wissenschaftlichen Erforschung und Begründung des Judenthums gegen die erste Pflicht, die Pflicht der Selbsterhaltung, verstossen.

Wenn wir nun aber fragen, was denn für die Pflege dieser Wissenschaft geschieht, so sind wir um die Antwort verlegen. Der Staat hat keinen Katheder für jüdische Geschichte, Literatur und Theologie; wir Juden, denen eigentlich die Sorge für diejenigen obliegt, die sich diesem Zweige der Wissenschaft hingeben, wenden uns gleichgültig von demselben ab, ja, wir haben bis jetzt noch nicht einmal eine Anstalt für die Bildung von Rabbinen begründet. Und doch empfinden wir das Bedürfniss nach einer würdigen und kräftigen Vertretung durch die Wissenschaft. Wenn die Noth des Lebens über uns hereinbricht, wenn böswilliger Wahn die längst verschollene Sage wieder heraufbeschwört, dass wir Christenblut zu unserem Pessachfest gebrauchen, wenn man uns durch Machtsprüche in der Ent-

wickelung unseres religiösen Lebens hemmen und uns von aussen her vorschreiben will, was wir als jüdisch und was als nicht jüdisch zu betrachten haben, wenn eine feindselige Theorie der bürgerlichen Gleichstellung mit unsern christlichen Mitbürgern in den Weg tritt, dann sehen wir uns nach unsern Gelehrten um und verlangen von ihnen, dass sie mit Muth und Geist für die Wahrheit zeugen sollen, ja, wir schelten sie vielleicht, wenn sie unsrer Meinung nach nicht schnell genug zum Kampfe bereit sind. Sind wir denn aber auch darauf bedacht gewesen, dass diese Gelehrten die nöthige Musse haben, um ohne drückende Lebenssorge sich ihren Studien widmen zu können, haben wir die erforderlichen literarischen Hülfsmittel ihnen dargeboten, ohne die jedes Studium überhaupt undenkbar ist? Wir wollen es uns eingestehen, dass es kein beklagenswertheres Schicksal giebt als das des jüdischen Gelehrten, den unsere Gleichgültigkeit recht eigentlich zum Märtyrer macht. Nachdem er eine mühselige Studienzeit durchgekämpft und allen Ansprüchen auf eine Stellung zum Leben entsagt, nachdem er die meistentheils seltenen und kostbaren Hülfsmittel seiner Studien durch ausserordentliche Opfer sich erworben hat, arbeitet er, wenn es ihm gelingt, seine Arbeit veröffentlicht zu sehen, ohne Lohn und ohne Aufmunterung.

Haben wir aber einmal gefunden, dass dieser traurige Missstand wirklich vorhanden ist, so sind wir auch verpflichtet, jedes Mittel zur Beseitigung desselben aufzusuchen, namentlich aber dasjenige nicht zurückzuweisen, wozu sich unter den gegebenen Verhältnissen eine nahe liegende Veranlassung darbietet.

Seit 29 Jahren lebt Dr. Leopold Zunz in unsrer Mitte. Seine literarischen Verdienste zu würdigen, ist hier nicht der Ort; nur die Thatsache dürfen wir anführen, dass er mit dem Vice-Oberrabbiner Rappaport in Prag als der vorzüglichste Kenner jüdischer Literatur und Geschichte gilt

und ihm dieser Rang von seinen Fachgenossen bereitwillig zuerkannt wird. Vor Rappaport hat er noch den wesentlichen Vorzug voraus, dass seine Bildung durchaus auf dem allgemeinen wissenschaftlichen Boden der Zeit beruht und seine gediegene Darstellungsweise ihn recht eigentlich zum Sprecher in den Angelegenheiten der Juden befähigt. Durch sein unübertroffenes Werk über die gottesdienstlichen Vorträge der Juden hat er unter Anderem auch eine Lebensfrage unsers Gottesdienstes zur Entscheidung gebracht, indem er unwiderleglich nachgewiesen hat, dass die Predigt in der jedesmaligen Landessprache nur aus Unkenntniss der jüdischen Geschichte als eine Neuerung betrachtet werden könne, dass sie vielmehr, als ein ursprünglich jüdisches Element, unserm Cultus nicht fehlen dürfe, ein Resultat der Wissenschaft, welches noch vor zehn bis zwanzig Jahren heftig bestritten, heute schon zum Gemeingut geworden ist. Mehrfach hat der Gemeindevorstand sich veranlasst gesehen, die Hülfe der Gelehrsamkeit des Dr. Zunz in Anspruch zu nehmen. So z. B. ist die Darstellung, die wir unserer Immediat-Eingabe an des Hochseligen Königs Majestät in Betreff der bekannten Cabinets-Ordre wegen der Namen der Juden beilegte, aus seiner Feder geflossen.

Seine treffliche Schrift über diesen Gegenstand ist eine Erweiterung jener Darstellung und es ist bekannt, dass das Resultat derselben der Cabinets-Ordre vom 9-ten März 1841 zu Grunde liegt. Auch von auswärtigen Gemeinden wird ihm fortwährend das ehrenvollste Zutrauen gezeigt. So hat ihm die Gemeinde Posen die Beantwortung der ihr vorgelegten Ministerialfragen übertragen, und das Rabbinat in Frankfurth a/M. hat erst vor kurzer Zeit, nachdem Gutachten von vielen Rabbinen eingeholt waren, über die Beschneidungsfrage das Votum eines Mannes eingefordert, der durch Charakter, Gelehrsamkeit und Talent gleich ausgezeichnet, und durch eine amtliche Stellung als fungirender Gemeinde-

Rabbiner nicht gebunden, als ein unpartheiischer Schiedsmann angerufen worden ist.

Wenn wir nun auch für die Folge in Herrn Rabbinats-Assessor Dr. Sachs einen gelehrten und geistvollen Vertreter unserer Interessen gewonnen zu haben glauben, so wird es um so mehr von der grössten Bedeutung sein, dass die Gemeinde auf die geeignete Mitwirkung auch des Herrn Dr. Zunz wird rechnen dürfen, als gerade in den nächsten Jahren lebhaftere Diskussionen über solche Fragen bevorstehen, die nur auf der Grundlage wissenschaftlicher Erörterung aufgeklärt werden können. Es kann nicht fehlen, dass auch die höchsten Staatsbehörden Fragen dieser Art aufwerfen werden, und es ist daher höchst wünschenswerth, dass dieselben den Behörden und der Gemeinde gegenüber von verschiedenen Gesichtspunkten aus begutachtet und beleuchtet werden können. Der Dr. Zunz hat als Dirigent des Seminars ein Gehalt von Fünfhundert und eine Mieths-Entschädigung von Zweihundert Thalern. Bei sehr mässigen Ansprüchen an das Leben kann ein Mann in seiner Stellung, der ausser den Nöthigkeiten des Lebens auch noch für Ankauf von Büchern und für eine ausgebreitete gelehrte Correspondenz ungewöhnliche Auslagen zu machen hat, mit dem angegebenen Gehalt in Berlin unmöglich auskommen, und er sieht sich daher genöthigt, neben seinen Amtsgeschäften und seiner literarischen Thätigkeit noch einen stetigen Broderwerb zu suchen. Unter diesen Umständen dürfen wir seine Zeit nicht durch ausseramtliche Geschäfte in Anspruch nehmen, welche, wenn wir sie auch honorirten, doch nur ein ungewisses Einkommen gewähren und ihn in seinem regelmässigen Erwerb stören würden. Und auf diese Weise sind wir zu unserm Bedauern schon mehrfach des Vortheils verlustig gegangen, den wir uns von seinen Gutachten versprechen durften.

Die Berliner Gemeinde, die Moses Mendelssohn zum

beständigen Mitglied ihres Vorstandes erwählt hatte, um sich seiner weisen Rathschläge bei jedem Anlass zu erfreuen, sollte auch darauf Bedacht nehmen, dass ein Mann wie Dr. Zunz in den Stand gesetzt werde, ihr seine Kräfte in höherem Maasse zu widmen, als dies bisher der Fall sein konnte. Soll etwas der Art geschehen, so ist es hohe Zeit in Beziehung auf den Dr. Zunz, der, nachdem er das fünfzigste Jahr überschritten, in einem Alter steht, wo ein gesichertes Auskommen doppelt erforderlich ist, wenn Geist und Gemüth Kraft und Ruhe zur Arbeit gewinnen sollen; wir unsererseits würden es uns mindestens nicht vergeben können, wenn wir nicht Alles aufgeboden hätten, um den Dr. Zunz unserer Gemeinde zu erhalten».

Nachdem wir solches vorausgeschickt hatten, wurde von uns darauf angetragen, dass die Commission der Sieben und Zwanzig Ihnen, um Ihnen eine sorgenfreiere Stellung zu verschaffen und Sie in den Stand zu setzen, Ihre Musse der Wissenschaft ungestört widmen zu können, einen Gehalt gewähre, dessen Höhe dem Ermessen der Commission überlassen bleiben möge. An diesen Gehalt sollte unserem Antrage nach keine weitere Bedingung geknüpft werden, als dass Sie dem Gemeindevorstande über diejenigen Fragen, die derselbe Ihnen vorlegen wird, Ihr sachverständiges Gutachten abzugeben haben.

Wir haben ferner noch hinzugefügt, dass wir diejenigen weiteren Aufschlüsse und Mittheilungen, deren die Commission der Sieben und Zwanzig zur Beurtheilung der von uns gestellten Anträge noch bedürfe, zu geben mit Vergnügen bereit sind. Die Commission der Sieben und Zwanzig hat laut Protokoll vom 21. August pr. dahin resolvirt, dass wir noch eine nähere Erklärung in Betreff unseres Antrags abgeben mögen.

Unter dem 2-ten September pr. machten wir der Commission die Mittheilung, dass unsere Ansicht nicht gewesen

sei, eine Erhöhung desjenigen Gehalts von 700 Thaler zu beantragen, welches Sie in Ihrer Eigenschaft als Dirigent des Seminars beziehen, sondern dass ein Ihnen von der Commission zu gewährendes Gehalt ganz unabhängig von Ihrer anderweitigen Stellung als ein Anerkenntniss der Verdienste bewilligt werden möge, die Sie durch Ihre wissenschaftlichen Leistungen um Juden und Judenthum sich erworben und als eine Aufforderung, Ihre Kenntnisse in höherem Maasse, als dies bisher geschehen konnte, zum Nutzen unserer Gemeinde zu verwenden. Die Höhe eines solchen Gehalts betreffend, so haben wir geglaubt, dass dasselbe mindestens Dreihundert Thaler Preuss. Courant wird betragen müssen, wenn der angegebene Erfolg dadurch erreicht werden soll.

Die Commission hat sich in ihrer Sitzung vom 18-ten September pr. dagegen ausgesprochen. Unter dem 24. Februar c. haben wir den Antrag erneuert und die Commission der Sieben und Zwanzig hat nun in ihrer Sitzung vom 13. d. M. resolvirt, dass Ihnen ein Jahrgehalt von Dreihundert Thalern bewilligt und daran die Bedingung Ihres Wohnsitzes in Berlin geknüpft werden soll, so wie die Verpflichtung, dass Sie diese 300 Thaler für eine Remuneration für solche Arbeiten anzusehen haben, mit denen der Gemeinde-Vorstand Sie vorkommenden Falles betrauen dürfte.

Indem wir Sie hiervon in Kenntniss setzen, benachrichtigen wir Sie, dass wir nach Eingang Ihrer Erklärung die Zahlung des in Rede stehenden Betrages vom 1-ten April c. ab veranlassen werden.

Berlin, den 24-ten März 1845.

Die Ältesten der Judenschaft

Meyer.

Veit.

Riess.

An

den Herrn Dr. Zunz, Wohlgeboren.

Ezen okmányból világosan látjuk, hogy a berlini hitközség vezetősége a zsidó tudomány szükségességétől és hasznosságától tökéletesen át volt hatva. Szebben és igazabban e tudományról és művelőiről ma sem lehetne nyilatkozni. Tény az, hogy Zunz első és talán legnagyobb alkotása, a zsidók istentiszteleti előadásairól szóló műve, a melyben a cím által nem is sejtetett gazdag kincs rejlik, tudományos hatásán kívül közvetlen gyakorlati hatással is bírt. A porosz kormány a zsidók belső villongásainak alkalmából betiltotta a német hitszónoklatot a zsidó istentiszteletnél, mert az ellenkezik a zsidó vallással. Ez ellenében bizonyította Zunz, hogy a hitszónoklat zsidó eredetű és hogy ősidők óta szokásban volt ezt a mindenkori nemzeti nyelven tartani. A német hitszónoklat tehát nem újítás a zsidóság körében. A sérelmes rendelet az említett mű hatása alatt tényleg vissza lett vonva.

A másik mű, a melyről ezen átiratban említés tétetik, a zsidók neveivel foglalkozik. Ezen irat szintén egy kormányrendeletnek köszöni keletkezését. A porosz kormány ugyanis megtiltotta a zsidóknak, hogy más mint zsidó neveket viseljenek. Zunz erre a nevezett kis műben összeállította a zsidó, két évezredet meghaladó mérhetetlen irodalomból a zsidók neveit, a melyek fényesen bizonyították, hogy a zsidóknak sohasem voltak sajátlagos neveik, hanem olyanok mint a többi lakoságnak és hogy sok jelenleg specifikus zsidónak tartott név régebben jó német volt. E művel argumentált a berlini zsidó község a porosz kormánynál a megszügyenítő intézkedés ellen és szintén sikerrel.

A berliniek a zsidó tudományt és annak legnagyobb

német képviselőjét épúgy megbecsülték egy félszázad előtt, mint ma, midőn Zunz már nincs az élők között. A mód, melylyel őt anyagi gondoktól megmentették, hogy tisztán tudományos foglalkozásának élhessen, finom tapintatra vall. Nem fizetését emelik tudományának elismeréseül, sem alamizsnát nem nyujtanak neki, hanem állandó honorariumot oly munkálatokért, melyekkel jövőben őt esetről-esetre megbizzák. Az ajánlat Zunzra nézve megtisztelő, nem sérti sem önérzetét, sem szerénységét. Az átiratban felsorolt érdemek köztudomású tények voltak és távolról sincs bennük tulzás. A berlini hitközség az évi járulékot Zunzknak elismerést érdemlő oly alakban ajánlotta fel, hogy ezt a támogatást minden scrupulus nélkül elfogadhatta.

Berlin.

Dr. Maybaum Zsigmond.

TEPLOMBAN.

Sok év előtt volt, jól emlékszem,
Künt a tavaszi szellő játszott,
És milliónyi méh belepte
A himbálózó, friss akácztot.

Bent a templomban zsongás-bongás,
Mintha ott is sok méh repdesne,
És száll az ima fel a légbe :
Ó, áldva légy sevúosz estve !

Kábító illat terjed széjjel,
Öröm, fény, szín minden zugolyba',
Pünkösdi rózsa, szekfü, mályva,
Virágerdőbe összefolyva.

Díszben ragyog csillárok fénye,
Fénylik minden, a merre nézek.
Meglep egy boldogító álom,
Elfog egy búbájos igézet

És múlnak évek. Kis falumba
Mint meglett férfi visszatérek.
Ó, elröppent szép ifjuságom,
Ti eltűnt drága gyermekévek !

S a templomba fordultam újra,
 Talán ott ismét megtalálom
 Az elveszített nyugodalmat,
 Tán visszatér a régi álom.

Mély csend honol a nagy templomban,
 Eltűnt a fény, eltűnt az illat.
 Az ajtó zárjai rozsdásak,
 Csak kelletlen, nyikorgva nyílnak.

És bent a ständer és a lámpák
 Sűrű, piszkos porral belepve,
 A zajra ijedten repül fel
 Egy felzavart éjjeli lepke.

A falakon nagy repedések,
 Bennük a pók tanyáját verte,
 A fakó ablakok bezárva,
 S fülledt, dohos szag szállong szerte.

És sóhajtozva látja lelkem,
 Hogy nemcsak ifjuságom vége,
 De romba dülve, szétomolva
 Gyermekkorom sok szép emléke.

Megkérdem a templom szolgáját,
 Miért e szörnyű pusztulás itt,
 Tán egy hívő elköltözködött
 S koldusbotra jutott a másik?

Ó, nem lettek bizony szegények,
 Felelt reá bambán a szolgál,
 Mindegyiken segített Isten.
 S templomba járjon? Más a dolga.

A MAKKABÉUSOK ÜNNEPÉNEK ELEJEI.

Az első templom elpusztulásával, a független nemzeti élet fölbomlásával a zsidó nép letette a harc z fegyverét, melyet mindaddig változó szerencsével, de mindig bátorsággal forgatott a Palesztina kies földjét kaján szemmel néző számos szomszéd ellen. A babyloni fogságban való félszázados időzés teljesen megváltoztatta hajlamait és gondolkodását, úgy hogy azon időtől fogva a mikor a zsidók régi hazájukba visszatértek, a nemzeti törekvések csak második sorban állottak, míg az elsőt a vallás foglalta el, a mely egyedül lett hivatva a másoktól függő nemzet minden szándékát, vezéreinek terveit kijelölni és megérelni. A háború — mondhatni — megszűnt a zsidó nép számára létezni, mert nemzeti fönnállását nem fenyegették többé szomszédok a hatalmas főurtól való félelmökben, és a zsidók csak akkor ragadtak fegyvert, ha mások támogatására kényszerítette politikai függésük.

De volt egy dolog, mely a háborútól való tartózkodásból kiragadta és lelkes, lángoló harcosokká változtatta Izraél leggyöngébb fiait, kik fegyvert soha nem láttak: a vallás ellen irányított tamadás, hite megsértése, mely rettenthetlen bátorsággal töltött el a legfélelmete-

sebb zsarnok ellen is. A csaták, melyeket a zsidóság vív, tehát egyedül vallásának szólnak, a győzedelmek, melyeket nyer, hitét illetik, mert a nemzeti élet vezetője és irányítója a vallás. A kérdés, mely bennünket itt foglalkoztat, már most az, miként fogja a zsidóság az ily diadalt és annak emlékét megörökíteni?

Az emlék czélja, nem a harcznak dicsőítése lesz, sem a hősi tettek ünneplése, bátorságra akar ugyan inteni, de nem égbemeredő várak támadására; lelkesedést ébreszteni, de nem az országok meghódítására, önfeláldozásra tanítani, de nem a haza határainak megvédésére, hanem a *valláshoz* való ragaszkodásra, a hit szabadságának és épségének megoltalmazására. Ez lévén a czél, az emlékek a vallás keretén belül kell állania; a tett, mely utánczásra serkentsen, a nap, melynek nagy eseménye a késő unokákra is hasson, a vallási gyakorlatban kell, hogy megörökítve legyen. Ez alapgondolattól vezérelve a zsidóság szellemi fejei félünnepekké avatták mindama napokat, a melyeken diadalt ült a vallás vezette fegyver, az elnyomás és szenvedés emlékét pedig bőjt napokra bízták. Ez intézkedésüknek az volt a természetes következménye, hogy e nemzeti örömnepok, jóllehet a víg s lelkesedő kedély szabad nyilvánulását egy szóval sem korlátozták, a nemzeti ünnepnek vallási jelleggel való fölruházása folytán vallási ünnepekké fejlődtek és a más ókori népek emléknapjainál megfigyelhető kicsapongást eleve kizárták.

Különösen egy korszaka a zsidó történelemnek adott alkalmat lelkes hőstettekre, a vallást szabadító küzdelmekre és példás, páratlan önfeláldozásra; akkor a veszély, melyet a buzgó hősiesség elhárított, nemcsak

az állami élet valamely fontos tényezőjét fenyegette, hanem a zsidóság évezredekre szóló fentartó erejét, az egy istenben való hitet akarta az eszelős zsarnok keze megsemmisíteni. A makkabeusok fölkelését értem, melyről fölösleges dicséneket zengeni, miután minden nép, mely a történelmet olvassa, elismeri a bámulatos tettek elragadó hatalmát. Isten csodás segítsége oly mélyen hatott a népre és Antiochus Epiphanes, szir király, e konok támadása oly gyűlöletessé vált a zsidók előtt, hogy a makkabeusok nemcsak ama napokat avatták ünnepekké, a melyeken a jeruzsálemi templomot az oltárra állított bálványkép eltávolítása után újra fölszentelték, hanem a harcz minden egyes mozzanataira való tekintettel azokat is, a melyeken Antiochus király idegen földön Istentől sújtva meghalt s hasonló szellemű fővezére, Nikanor, ki gyalázó szóval és fenyegető ököllel fordult a templom felé, a Juda Makkabi elleni ütközetben legyőzve elesett. Minthogy e győzelmek a zsidó vallás és a nemzeti élet ellen irányuló fondorkodásnak nem vetettek véget, hanem a szir királyok, a zsidó főpapoktól és jellemtelen híveiktől támogatva, folytatták támadásaikat a zsidóság ellen, a folyvást zaklatott nép ellenszenve a főpapok vezérlete alatt álló zsidó hellenisták ellen fordult és örömnapoknak jelentette ki azokat, melyeken a makkabeusok amazokat az ország legfontosabb váraiból kiüzte, a melyekből hosszú éveken át intézték volt támadásaikat testvéreik vallásos meggyőződésének gyakorlata ellen.

Szorosan véve mindazon emléknapok alapgondolata a valláshoz és annak megvédéséhez vezet vissza, a mint ez azon félünnepekben is nyilvánul, a melyeket a

zsidóság szellemi vezérei néhány évtizeddel a makka-beusok első nagy győzelmei után a jeruzsálemi templom ellen áskolódo szamaritánusok szentélyének és fővárosának elpusztításának emlékére az ünnepek sorába iktattak. Ugyanazon vonás jellemzi az emléknapok egész sorát, a melyek keletkezésüket ama hosszantartó, heves küzdelmeknek köszönik, mely a zsidóság két hatalmas pártja, a farizeusok és szaddukeusok közt folyt. Azon napokét, melyek a jeruzsálemi tanács s főtörvényszék hatalmát a farizeusok kezébe szolgáltatták; melyeken hosszú erőlködés után megdöntötték az addig divó, a szentírás betűjéhez ragaszkodó, sokszor kegyetlen elvű igazságszolgáltatás irányát és a jeruzsálemi templom áldozati szertartásaiban is a farizeusok felfogása érvényesült. Ezen az ország bensejében folyó, gyakran véres küzdelmekkel és a belőlük kiinduló pártgyűlölettel függ össze a tény, hogy azon napokat is írták az ünnepek sorába, melyeken a Jan-nai Alexander, a szaddukeus szellemű zsidó király üldözése elől menekülő tudósok csodás módon elkerülték a halált s a vérengző fejedelem meghalt.

Mint e példák, melyekhez még néhányat lehetne csatolni, mutatják, hogy a zsidónép ép úgy a bensejéből kiinduló támadásnak, mely vallásos meggyőződése ellen irányul, mint a külellenség ádáz gyűlöletének és fondorlatainak megghiúsítását ünnepli. Mindannyiszor melőzi, de nem hálátlanságból, a hősnek személyét, ki a győzedelmet kivívta, egyedül a tettet látja és Istenének csodás közreműködését és azért a napot, melyen ezt észlelte, Istenének szenteli.

Mindezen emléknapok, mivel a nemzeti küzdelmek-

kel, az állami élet különböző tényezőinek váltakozó győzelmeivel és hanyatlásával bensőleg összefüggnek és azoknak következményei, ama pillanatban kezdtek feledésbe merülni, midőn a zsidó állam mindenestől a rómaiak pusztító kezébe került és a zsidók elszakadva a hazai földtől, nagy fájdalomukban, melyhez újabb üldözések járultak, öröme s örömnapokra alig gondolhattak. Alig tudnánk a félünnepek hosszú soráról — a chanukkát kivéve — valamit, ha régi irodalmunk egyik terméke fön nem tartotta volna jegyzéküket. A «megillath taanith», a böjtök tekerese, — helyesebben a napoké, melyeken az öröme való tekintetből böjtölni nem szabad — a hónapok sorrendje szerint állítja össze a 35 kiváló napot, megtoldva a felsorolást a nagyrészt későbbi időből származó s azért nem mindig megbízható magyarázatokkal s megokolással. Nem szándékozom ezen igen érdekes történelmi kutforrással behatóbban foglalkozni, melynek homályos, sokszor megfejthetetlennek látszó adatait a lángeszű zsidó történész, Graetz, világította meg, föl kutatva az egyes emléknapok valódi eredetét. De nem akarok minden megjegyzés nélkül azon föltűnő jelenség mellett elhaladni, melyre részben már ráutaltam, hogy tudniillik az összes emléknapok közül épen a chanukka ünnepét mentette meg számunkra az idő, míg a többi nyomtalanul vészett el vallási életünkéből. A purim fönmaradását azon körülmény biztosította, hogy a története a bibliában van megírva, de a chanukka magyarázata is véleményem szerint igen egyszerű.

Mig ugyanis az említett jegyzékbe föl vett összes félünnepek csupán a nép emlékezetére voltak bízva, a

nélkül, hogy régi tanítóink, kik behozták, valami vallásos gyakorlatot fűztek volna hozzájuk, a chanukka az által vált ki a többiek sorából, hogy a makkabeusok templomavatása emlékére az ünnep jelentését kifejező lámpagyújtást rendelték bölcseink, még pedig még a jeruzsálemi templom főnállásakor. E vallásos gyakorlat oly mély gyökeret vert a nép szívében, hogy a templom lerombolása s a nemzeti élet föloszlása ép oly kevésbé tudta gyöngíteni avagy megsemmisíteni, mint bármely más a nemzeti élettel legtávolabb összefüggésben sem álló vallásos szokást.

Megemlítésre méltó még egy másik igen érdekes tény, melyet szintén egyedül a chanukkánál veszünk észre. Ugyanis az emléknapok tárgyalásánál ama kérdés merül fel, miként viselkedtek a Palesztinán kívül lakó zsidók egy ilyen új ünnepnappal szemben, melyet egy Jeruzsálemben lefolyt esemény emlékére létesítettek? Tekintetbe véve a számos példával bizonyított tény, hogy az egyiptomi, babyloni és kisázsiai zsidók a jeruzsálemi templomot tekintették szentélyüknek, melyben itt-ott áldoztak is s a melyhez állandó adóval hozzájárultak, természetesnek fogjuk találni, hogy ez egyetlen szentély megfertőzése ép oly fájdalmasan érintette az alexandriai zsidót, mint a jeruzsálemit, habár az elnyomás és üldözés nem fokozta ragaszkodását. Mig tehát az Antiochus király és fővezére, Nikanor halálát aligha ünnepelték a külföldi zsidók, elvárható hogy a megszakadt vallási élet helyreállítását az elszórt zsidóság középpontjában minden vallásért melegen érző zsidó fogja megünnepelni. Várakozásunkkal szemben azonban egy régi, görög nyelven megör-

zött irodalmi emlék arról szól, hogy az egyiptomi zsidók, midőn a jeruzsálemiek a chanukka megünneplésére fölszólították, nem hajtottak reá és újabb levélre volt szükség, mely egész terjedelmében reánk maradt s érdekes fényt vet a két ország zsidóinak egymáshoz való viszonyára.

E levél a héber bibliából kizárt, ugynevezett apokrif iratok sorában a Makkabeusok II. könyvének elején foglal helyet; ez utóbbi mint a czime is mutatja, az Antiochus Epiphanes ellen küzdő hősök történetét tartalmazza, melyet az épen említett levél megelőz. Mint mondtam, ezt a jeruzsálemi zsidók intézik az alexandriai zsidó községhez a chanukka ünnepének befogadása ügyében. A levélírók arra hivatkoznak, hogy már 19 évvel ezelőtt fordultak hozzájuk ugyane tárgyban, de — mint a fölszólítás ismétléséből láthatjuk, — eredménytelenül. Az egyiptomi zsidók valószínűleg az első levélre is válaszoltak, és a chanukkával szemben tanúsított tagadó magatartásukat avval okolták meg, hogy az említett ünnep a bibliában nem áll, kötelező erővel tehát reájuk nem birhat. Ez azonban csak kifogás volt, a tulajdonképi okot a levél, melyben ismételve fordulnak hozzájuk, árulja el és ez ok elég alapos volt arra, hogy a chanukkát mint félünnepet be ne fogadják.

A chanukka ugyanis a jeruzsálemi templom újra való beszentelési emlékét őrzi, de az egyiptomi zsidók vezérférfiai épen e templom új szentségét nem akarták elismerni, s ez okból tagadták meg a fölszentelés ünnepének megülését. A jeruzsálemi templomhoz való e viszonyuk a makkabeus küzdelmeket közvetlenül megelőző évek eseményeiben leli magyarázatát. Antiochus

Epiphanes zsidó bérenczei s hívei ugyanis, kik odaadó lelketlenséggel és hazaáruló hűséggel támogatták a zsarnoknak a zsidó vallás kiirtására czélzó törekvéseit, eltették láb alól a czéljainak utban álló összes akadályokat, utoljára orgyilkosok segítségével III. Onias főpapot is, az évszázadok óta főpapi méltóságot viselő Czádok családnak akkori képviselőjét. Helyébe a törvény intézkedése ellenére rövid időközökben több, más papi családból származó főpapot választottak. A meggyilkolt Onias fia, nem lévén kilátása a szir király hiveinek garázdálkodása alatt az őt megillető méltóság birtokába jutni, bevárta az üldözések lezajlását, hogy nyugodt idők beálltával jogos igényeit érvényesítse. De ekkor a makkabeusok maguk vették birtokukba a főpapi méltóságot és a templom vezetését, melyre a templomért való harcokban tanúsított önfeláldozásuk^{a 104} méltóvá.

A fiatal Onias, reményeiben csalatkozva, Egyiptomba ment s az ottani királytól, kinek szolgálatába állott, engedélyt kért egy másik, a jeruzsálemihez minden tekintetben hasonló templom fölépítésére. Evvel kimondotta az anyaszentélytől való teljes elszakadását s annak törvénytelenységét. A jeruzsálemi főe^{da. alic} meg nem akadályozhatták Onias elpártolását, minden^{minden} részben el kellett ismerniök igényei jogosultságát és csak húsz évvel a chanukka keletkezése után, midőn újabb diadalok öregbitették a makkabeusok érdemeit 144. évben a rendes időszámítás előtt, fordulnak az egyiptomi zsidókhoz, hogy a chanukka ünnepét befogadják, a mivel egyszersmind a jeruzsálemi templom elismerésére akarták birni. De azok, tán a még élő

Oniasra való tekintetből, ki politikai s szellemi fejük volt, nem engedtek a fölszólításnak. Húsz évvel később, midőn újabb nagy győzelmekkel dicsekedhetett a makkabeus család képviselője, Hyrkan Jochanan, érveléshez láttak az épen megbeszélte levélben és a jeruzsálemi templom egyedüli szentségét iparkodnak kimutatni.

Semmivel sem bizonyíthaták ezt hathatósabban, mint azon tényre való utalással, hogy Isten a makkabeusok fölszentelte templomban megjelent. E czélből elmondják a levélben, hogy a szent tűz, mely hajdan az égből leszállott, még most is ég a templomban; mert e tüzet, mely az első jeruzsálemi szentélyben, annak Salamon királytól való fölavatásakor lecsapott a magasból és annak elpusztulásáig az oltáron égett, Jeremiás prófétának parancsára a frigylárával és az oltárral együtt a Nebó hegyének egyik barlangjában rejtették, a honnan a második templom beszentelője, Nehemiás elvitte és az oltárra tette. Mindkét jeruzsálemi szentély fölavatásakor ugyanazon isteni jelenségek nyilvánultak, mint akkor, midőn Mózes a pusztai hajlékot fölszentelte, a mi egyenrangúaknak bizonyítja mindhármukat. Minthogy a jeruzsálemiek az ő templomukban s régi oltárral és a szent tűzzel rendelkeznek, — e következtetést engedi a levél a sorok közt olvasni, — a mi nélkül az egyiptomi szentély szükölködik, méltó reá, hogy fölszentelése emlékét, mint Mózes, Salamon és Nehemias, nyolcz napig megünnepeljék.

A levél irói még sok más részletben, melynek megbeszélése messzire vezetne, utalnak irátuk tulajdonképi czéljára, hogy meggyőzzék az alexandriai zsidóságot a

jeruzsálemi templom isteni szentségéről. Nincs azonban tudomásunk róla, mily eredménnyel járt e második levél, aligha kedvezőbben, mint az első; de nem szenved kétséget, hogy ha e személyes és politikai okok fönn nem forognak, az egyiptomi zsidók ugyanily lelkesedéssel csatlakoztak volna palesztinai testvéreik örömnepéhez és a nagy eseményeket megörökítő emléket ugyanily hűséggel őrizték volna, a milyen híven osztoztak minden fájalmukban és örömükben.

Bécs.

Dr. Büchler Adolf.

A ZSIDÓ PAP HELYZETE A MULTBAN ÉS JELENBEN.

A történelmi események, az állam és társadalom terén megérlelt fejlemények, miknek hatása elől a zsidó hitközségi élet sem vonhatja ki magát, nagyot változtattak a zsidó pap állásán és helyzetén az utolsó évtizedekben. A zsidó papra is vonatkoztathatók Hóseának a dolgok elevenére talált szavai: «A milyen a nép, olyan az áldozár» (4. 9). A ghetto pettyhűdt levegője, valamint a hitközségi élet mezején nagyon is kedvezett a penész és egyéb gomba fejlődésének, úgy a pap vérszegénységről tanuskodó arczvonásain is félreismerhetetlenül meglátszott. Szabad mozgását a «halacha négy rőfje» amugy is megakasztotta volna, ha botránykövek feleszámban nem is állották volna útját, ép úgy mint hitközségét, melynek élére állította jó vagy balsors. Hiszen az állami és társadalmi szükkeblűség egyenlő mértékben mért a köznépnek és vezetőinek, és a kevés kivétel, mely társadalmi állását pusztán a vagyonnak, vagy az adóslevelek mennyiségének köszönhette, csak a szabály általános voltának illusztrációjául szolgált. A mily mérvben eltekintettek a zsidó hitütől a közügyek dolgában, kizárván őt a polgári jogok gyakorlásából, de szorítván őt a kötelességek teljesítésére és terhek

tehetségeddel, sziporkázó szellemeddel, de leginkább hű, odaadó szíveddel sok barátot szereztél magadnak, a kik kétségbeesve nézték gyötrelmes vergődéseidet, a beboruló elme görcsös kapaszkodását az öntudat fény-sugaraiba. És midőn élted csillaga alátünt örökre, midőn a legmagasztosabb harmonia után sóvárgó lelked éktelen dissonanciában zúzatott szét, akkor nem csak a hazai zene irodalomban, de baráti körben is hézagot hagytál, a mely betöltetlenül marad sokáig.

Reiner Bertalant, a ki a magyar jelenkor történetéből merített tárgyú essay-eivel méltán feltűnést okozott és a ki hírneve felhasadó hajnalát nem sokáig élte túl, szintén mint a «Pester Lloyd» halottját sirattuk meg, és mint ilyenre röviddel ezelőtt *Dr. Zilahy Pál* ravatalára tettük le koszorunkat. E ravatal katolikus templomban állott legyen bár, és talán a circumdederunt hangjaival kísérték örök nyugalomra, mi mindig magunkénak vallottuk a pesti jogászt, a ki az öreg, kazárokkal rozszúlbánó Wenzelnek valamennyi első évesek előtt, azok hahotájára a «Kozri» könyvből előadást tart, a prágai bóchert és rabbijelöltet, a kinek viselt dolgaitól akkor visszhangzott minden jesioa és minden rabbi-iskola és végül az ezermester ujságíró, a ki kifogyhatatlan ötletei közt elvégre azt a tréfát is megtette, hogy meghalt, mire utolsóelőtti, halála előtt megtett komoly lépése is nyilvános lett, t. i. hogy ősei vallását elhagyta. Legyen neki könnyű a közös anyaföld, a melyen a vizsontagságok soka lőn az ő osztályrésze is.

*

Horn Ede midőn meghalt, sirt az egész magyar zsidóság. De megérdemelte, hogy sirassa meg az

egész magyar nemzet. Ha Dux Adolf polgárjogot szerzett magának a magyar irodalomban, ha Lőw Tóbiás becsületet szerzett a zsidó névnek a magyar jogász- és hivatalnoki világban, Horn Ede a magyar politikában ép úgy állott helyet, mint a nemzetközi tudományban. Jellem dolgában kivált óriásként az egész nemzedék közül. Elvhűsége, meggyőződése tisztasága és tántoríthatatlan akaraterije, lefegyverezték ellenségeit is; ez az, a mi sorsa tragikumával némiképen kiengesztelni képes, sorsa tragikumával, a mely abban áll, hogy alig ért czélt, államtitkári minőségben hazája kormánya körében vezető szerephez jutván, midőn élete fonala megszakadt. A száműzetés keserves kenyere, az ellenzéki küzdelmek hosszú évei után, egy pár hónapja a díszes megélhetésnek és akkor mindennek vége, vége örökre; családja pedig hontalan, kenyér nélkül kevés a magyar hírlapíró sírja, mely ily szomorú gondolatokat fakaszt!

*

Utazásunkat befejeztük. Szomorú volt, de lélekemelő is. Láttuk, mennyi szép tehetséget termett az elnyomtatás korszaka, mennyi nemes becsvágy, milyen lángoló hazaszeretet támadt az emanczipáció nyomán, de láttuk azt is, hogy becsvágy, honszeretet és akár mily fényes tehetség, mily szépen és összhangzatosan megfért a zsidó öntudattal s a zsidó önérzettel is. Ezt az összhangot szeretném látni az ifjabb, jövő nemzedék szívében és jellemében is!

Budapest.

Sturm Albert.

helynököt egy pompás díkezióval ünnepelhesse? Hát az ilyenek elébe nem teendő az a régi világból való *sancta simplicitas*, a ki még a «pénzérem külformáját» sem ismerte?!

Nagybecskerek.

Dr. Klein Mór.

JÓZSEF ÉS PUTIFÁRNÉ TÖRTÉNETE A SAHNÁMÉBAN.

Mózes I. könyvének az a néhány bájos fejezete, melyben Izráel fiának Egyiptomban viselt dolgai vannak elmondva, a bibliából átment a Kóránba, s e révén aztán hatott az arab és perzsa költészetre is. Kivált az utóbbiban sűrűen akadunk nyomaira. A legterjedelmesebben Dsámi (1450 Kr. u.) foglalkozott e tárggyal; hét nagy romantikus éposza legszebbjét, a «Juszuf és Szulejka» címűt ennek szentelte, 9000 párversben írva meg a legendát. Természetes, hogy sokszorosan eltért úgy a kóránbeli, mint a bibliában foglalt elbeszéléstől. Hogy egyebet ne említsek, nála Szulejka szerelme érzékiből tisztán szellemivé magasztosul s az éposz végén boldogan egyesül Juszuffal, épúgy, mint a legenda egy hindosztáni feldolgozásában, melyet Muhammed Amin írt 1600-ban Kr. u. De már négyszáz esztendővel Dsámi előtt Firdúsi is hozzányúlt e tárggyhoz, egyfelől «Juszuf és Szulejka» című költői elbeszélésében, másfelől a Sanahméban. Ez utóbbinak Kej-Kavusz királyról szóló részében foglaltatik az az epizód, mely a bibliai elbeszélésnek nyilvánvaló, noha teljes költői eredetiséggel készült utánzata. Azt hiszem, nem tévedek, ha

mindamaz alkotások közül, melyeket a József története a világirodalomban inspirált, ezt a Sahnáme-részletet vallom a legértékesebbnek. Az epizód külömben a hatalmas hőskölteményben is a legelőbbskelő helyek egyikét foglalja el; ha nem is a legszebb — «Zál és Rudabé» története, valamint «Rosztem és Szohráb» talán fölötte állanak — de minden esetre a legszebbek egyike.

Az epizód czime — annak hőse után — «Szijavus története». Körülbelöl ötezeröttszáz verssorra terjed, s az a pár száz sor, melyet itt közlök, nemesak a tárgynál, hanem a feldolgozásban nyilvánuló jellemfestő és elbeszélő művészetnél fogva is bizonynyal megérdemli, hogy nyelvünkön is olvashassuk. Fordításom — mind az ötezeröttszáz sor készen van — a Vullers-féle szövegkiadást veszi alapul, mint kétségkívül a legjobbat, melylyel mostanában rendelkezünk; ettől csak ritkán tértem el, vagy a Turner Macan kiadását, vagy a párizsi Mohl-félét tartva szem előtt, vagy végül — de már ezt csak egyes verssorok egymásutánját illetőleg — a magam érzéke után indulva. Az eredeti versmértéket, a mutakaribot, el kellett ejtenem; nyelvünkön lomha, czammogó és szörnyen monoton ez a mérték: ◡—| ◡—| ◡—| ◡—. Sem a rhythmusban, sem a rímben, melyet mindig jambikusnak kíván, nem enged változatos-ságot, s ezért hosszabb ideig alkalmazva, tűrhetetlenné válnék. A magyar alexandrinushoz folyamodtam tehát, mely a perzsa mértéknél csak egy szótaggal hosszabb, szintén páros rímű és külömben is megközelíthetőbbé teszi a perzsa költőnek népiesen naiv egyszerűségét. A magyar alexandrinus nekünk ugyanaz, a mi a perzsának a mutakarib. Ezért bátran követtem a formát ille-

tőleg Arany böles igéit, a ki már 1863-ban a «Koszorú»-ban ezt írta: «Egyébiránt mi nem vagyunk föltétlen hívei az alakhü fordításnak, mi irodalmunkban mintegy az örök igazság tekintélyéig emelkedett. Mi azt hisszük, hogy bizonyos körülmények közt a fordító eldobhatja az eredeti mértéket, ha a költő szellemét inkább kifejezheti oly idomban, mely nemzete nyelvén amazzal analog s mint megszokott nemzeti idom jobban behizelgi magát.»

S most hadd következék fordításom. Megértésére csak annyit kell előre bocsátanom, hogy Kej-Kavusz sah Hamaveránban járva, az ottani király meg akarta öletni. De a király leánya, Szudabé, megmentette s aztán neje lett. Kej-Kavusznak egy másik feleségétől volt egy fia: a Rusztem-fölnevelte Szijavus. Ez a mi hősünk.

SZUDABÉ BELESZERET SZIJAVUSBA.

Ismét szállt az idő; s Irán sehriárja
Örvendezve nézett serdülő fiára.
Egyszer, hogy Szijavus ott ült apja előtt,
Szudabé véletlen s váratlanul bejött.

S látva, Kej-Kavuszsza fia is hogy ott van,
Zavart lett és szíve megdöbönt legottan:
Olyanná lön arcza, mint a bíbor szőnyeg,
Mint az üveg, melyet láng elébe tőnek.

S elküldött valakit Szijavushoz, mondva:
«Menj el, édes szolgám, keressed föl nyomba»,
Súgd meg neki titkon: arra kívánkoznám,
Asszonyi lakomba ha benézne hozzám!»



El is ment a hirnök, el is végzé dolgát;
 Ám a nemes ifju így feddé a szolgát:
 «Nem vagyok én — ne híjj! — nők lakába való!
 Nem vagyok én — ne híjj! — ármányszövő csaló!»

Elindult Szudabé másnap virradóra,
 S Irán királyához ilyenképen szóla:
 «Nép ura! nem ösmer sem a hold, sem a nap
 Fejdelmet, ki nálad dúsabb, hatalmasabb!»

Nincs a kerek földön fiadnak se párja —
 Hát engedd: a világ kedvére csodálja!
 Hadd lássák lakukban apja feleségi,
 Szeretted húgai örvendjenek néki!

Asszonyidhoz jönni, mondd, hogy bátran merhet —
 Mondd, hogy legyen sokszor testvérei mellett!
 Mind ki fátyolt visel, epedez utána,
 Könnyben ázó szemmel mind csak őt kívánja!

Jőjjön el, oh jőjjön s tisztelve köszöntjük,
 Gazdag ajándékink lába elé öntjük!»

S mond a király: «Ajkad szép szavakat ejtett,
 Szivedbe száz anya szeretetét rejted!»

S fiához: «Elnyomni sohase lehetett
 A vér szavát — úgymond — és a szeretetet.
 Olyannak teremte a mindenek atyja,
 Hogy megszeret bárki, ha orczád láthatja.

Tiszta törzsbül lettél; anya nem szoptatott
 Nálad tisztább vérü, nemesebb magzatot.
 De nézd, ha az olyan, kivel *egy* a véred,
 Csakis messziről lát: rokonnak se vélhet!

Van sok húgod nőim függönyös termében,
S köztük Szudabé, ki szeret anyádképen.
Menj oda, hol fátylas hölgyeim pihennek :
Hadd kérjék fejedre áldását a mennynek !»

Szijavus meghallva, mit kér apja tőle,
Zavart tekintettel néz a beszélőre.
De meghányva-vetve a király hagyását,
Szive aggodalma mégis csak alászállt.

Azt véli, hogy a sah csak próbára tette :
Meg akarja tudni, mi lesz feleletje ?
Mert az símaszavú, okos, éles-szemű,
Ámde ravasz úr volt s gyanakvó szellemű.

Szijavus hát mostan magában így beszél :
«Szudabé felől fúj — jól tudom én — e szél.
Az asszonyok közzé ha én most bemennék,
Tudom, Szudabétól nyugton sose lennék !»

Azért hát így felel : «Óh én dicső apám,
Hatalmam, koronám, trónom tőled kapám ;
Tudom, hogy onnantól, a hol a nap felkel,
Elárasztni földünk fénynyel és meleggel,

Nincsen fejedelem, ki hozzád fogható,
Nincs oly okos, kegyes, oly nagy, annyira jó !
Ám nekem móbedek, bölcsek kellenének,
Világ folyásába beavatott vének ;

Nekem lándsa való, buzogány meg íjjak,
Elleniddel szemben mikkel majdan víjjak ;
Fényes trónod körül, a te udvarodban,
Lakomán, bor mellett — az én helyem ott van.

Mire fog tanítani engem e sok asszony?
 Bölcseségre útat talán nő mutasson?
 Mégis, ha királyom ezt rendeli nékem,
 Szavát megfogadnom szent kötelességem!»

«Oh fiam, légy boldog!» — így felelt apja —
 «Légyen a bölcsesség tetteid alapja!
 Kevés ily okos szót hallottam, keveset —
 Ezentúl is mindig bár így nőjön eszed!»

Ne tünődj, ne töprengj, ne gondolj te rosszat,
 Légy vidám és üzd el, a mi bút okozhat!
 Menj e gyermekekhez — csak *egyszer* kívánom —
 Menj, hadd örvendjenek ifju daliámon!»

S amaz szólt: «Már holnap megyek, fejedelmem;
 Királyi szavadnak hogy' szegülnék ellen?
 Itt állok előtted, hódolatra készen,
 Testestül-lelkestül a tied egészen.

Elmegyek, miképen ajkad parancsolta —
 Világbiró sah vagy, én pedig csak szolgál!»

SZIJAVUS ELMEGY SZUDABÉHOZ.

Élt ottan egy ember, úgy hitták, hogy Hirbed.
 Ármányos volt, ravasz, gonoszlelkű s hirhedt.
 A hölgyek lakában ez egyre ki-bejárt,
 Őrizve a háznak mindegyik ajtaját.

E férfihoz így szólt Irán legnagyobbja:
 «Holnap, mihelyt a nap földünk beragyogja,
 El kell nagy-titokban Szijavushoz menned,
 S a mit tőled kíván, nyomba' meg kell tenned.

Rendeld el, hogy nőmnél sok ajándék várja,
Sok-sok drága ékszer, pézsma-illat árja.
Testvérei pedig s a szolgálók népe
Sáfrányt és gyöngyöket hintsenek elébe.»

S mihelyt a nap arcza ott fénylik a hegyen,
Már íme Szijavus apja elé megyen,
S köszönti, sok áldást kívánva fejére.
Aztán négyszem között szólott a sah véle.

Mikor meg végeztek, Hirbed állott elő
S néhány szót ennek is mondott a hadverő.
Aztán így szólt: «Fiam, ez vezérli utad ;
Örvendj a sok ujnak, mit ma néked mutat !»

Ezzel fia s Hirbed megindultak sebtén,
Gondoktul szabadon, vigan mindaketten.
Ám midőn a függönyt Hirbed félrevonta,
Szijavus lelkére balsejtelem ronta.

Elébe tódultak a nők mindahányan,
Ünneplő köntösben, mosolygva vidáman.
Egész fényes házuk végig, mindenfele,
Aranynyal, sáfránynyal, pézsmával volt tele.

A hol ment, ezüstpénz pengett lába alatt,
Rubint, szmaragd hullott, a merre csak haladt.
Kína szőnyegitől hűvösek a termék,
Szanaszét a pallón gyöngyszemek hevernek.

Bor meg zeneszerszám, sok dalnok is volt ott,
A ki a homlokán diadémet hordott.
Mint a paradicsom, olyan volt az a ház,
Csupa bájos asszony, csupa fény, ragyogás.

Szijavus, bemenve az órjas terembe,
 Láta, arany trónus ragyog vele szembe,
 Kirakva mindvégig szép türkisz-kövekkel,
 Bevonva mindvégig szép brokát-szövettel.

Szudabé ült azon, a hold-arczulatu,
 A viruló-színü, édenkert-illatu,
 Fényre a Szoheil-csillaghoz * hasonló,
 Gyürüdzik a haja, a vállára omló.

Illatos szálai le sarkáig érnek
 A nagy koronától, mely dísze fejének.
 Előtte a szolgák, arczuk földre szegve,
 S aranyos sarukat tartván a kezökbe'.

Hogy ott állt Szijavus a függönyök előtt,
 Szudabé a trónról gyorsan elébe jött.
 Hozzáment, ajakát köszöntésre nyitva,
 Jó Szijavust hosszan keblére szorítva.

Csókot nyom arczára, csókot a szemére,
 Gyönyörködve nézi, mily deli személye ;
 S magasztalta istent ezerféleképen,
 Szólva : «Áldom náppal s éjnek idejében ;

Mert ily ifjut, mint te, senkinek sem ada,
 Egy királynak sincsen ilyen szép magzata !»

Szijavus jól látta, e nő miként szeret,
 S hogy az a gyöngédség rossz forrásbul ered . . .
 Hol hűgai álltak, oda fordula hát,
 Mert Szudabé mellett rosszul érzé magát.

* A Canopus.

Húgai fennhangon áldották, dicsérték,
 Aranytól csillogó trónushoz kísérték.
 Ott is maradt soká az ifju dalia ;
 Végre visszaindult apja csarnokiba.

Ám a nők közt soká róla folyt a beszéd,
 Magasztalták arcját, csodálták az esztét.
 «Vélnéd, nem is ember — így szóltak felőle —
 Bölcsesége fényt vet a nála levőre !»

Szijavus apjához e szókkal sietett :
 « Voltam női lakod függönyei megett.
 Tiéd minden, a mi szép van a világon,
 Nem kérheted, isten hogy még jobban áldjon.

Dsemsid-, Feridunnál dicsőbb vagy te magad,
 S Husengnél is * — olyan a te kincsed s hadad !»

Ezen a sah szíve nagy öröme gerjedt,
 Házát földiszíté, mint tavaszi kertet ;
 Hozat bort ; a flótás, a cziterás eljő,
 S lelkök minden gondja tovaszáll mint felhő.

Hogy a nap hanyatlott s leszállt az északa,
 Kejkavuszt fogadá az asszonyok laka.
 Szudabéhoz fordult, imezt kérdve tőle :
 «El ne titkold, kérlek, mit gondolsz felőle ?

Vaj' bölcsnek véled-e uradnak gyermekét ?
 Biráld meg arczait, szavát és termetét !
 Meg vagy elégedve ? Tartod valamire ?
 Most, hogy láttad, mondsza : rosszabb, mint a hire ?»

* Mindhárom régi perzsa király.

S amaz így válaszolt: «Sem a hold, sem a nap
Nem látott még királyt, ki nálad gazdagabb.
A mi tiszta való, bátran kikiáltom:
Nincs fiadnak mása széles e világon!»

S az szólt: «Csak, míg nem lesz embernyi emberré,
Valamely gonosznak szeme meg ne verné!»
S mond Szudabé: «Hogyha helyeselnéd szavam,
Te is azt gondolnád, a mit hiszek magam:

Feleségül néki egy rokonát szánnád,
Nem pedig valamely főnemesed lányát.
Csak így fog születni olyan dicső fia,
Ki miatt apjának nem kell pirulnia.

Vagynak leányaim — adjunk egyet néki;
Ők tiszta törzsednek tiszta sarjadéki.
Hadd legyen hitvese Kei-Aris fajta,
Vagy Kej-Pesin-leány — mind kapnának rajta!»

S válaszolt a király: «Ez vágyam nékem is,
Ezt javallja hírem, ezt dicsőségem is!»

Szijavus oszt' reggel apja elé állta,
Ég áldását kérve trónra, koronára.
Emez, hogy fiával négyszem között legyen,
Inte, hogy távozzék mind, ki csak idegen.

Aztán így szólt: «Attól, a ki úr e földön,
Csak egy boldogságot, csakis ezt könyörgöm:

A te neved s híred el ne múljék veled,
Legyen majd sehriár, ki magvadbul ered,
Kinek látásától a szíved fölvidül,
Miként az én szívem ajkad szavaitúl!

Csillagokból láttam, e földön mi vár rád,
Móbedek * belőlük kiolvasták pályád'.
Azok jövendölték: oly fiad lesz néked,
A ki e világon föntartja emléked.

Menj és válaszs sz tehát nemes nőt számodra,
Menj és tekints hát a Kej-Pesin lányokra,
Kej-Arisnál szintén sok szép leány akad:
Nézz te szét mindenütt, s határozd el magad:»

Szijavus így felelt: «Hű cselédet látsz itt,
Ki fő-hajtva hallja urának tanácsit.
A kit te választasz, én is azt áhitom —
Világbiró király, úr vagy szolgálidon!

De csak Szudabéval szándokod ne sejtess,
Azon volna, tudom, terved' hogy elejthesd.
Mást akar — mutatta mindegyik szavában
Termeibe többé be nem teszem lábam!»

A király e szókra derülten mosolygott,
Nem sejtván a veszélyt, melyben üdve forgott:

«Téged illet csupán, megválasztani nődet,
Se Szudabé, se más nem lesz gát előtted!
Sőt Szudabé eléd gyöngéd szókkal járul,
Ő fog gondoskodni lelked nyugalmáru!»

Vidítá Szijavust ez igéknek súlya,
Titkolt gyanujától már-már szabadúla.
S kezdte dicsőíteni a világ királyát,
Földig lehajolva, mondott neki hálát.

* Papok.

Am eszébe jutván, Szudabé mi fondor,
 Szíve meg-megreszket, hogyha rája gondol.
 Érti : apja szavát e nő sugalhatta,
 S lelke összeborzadt arr' a gondolatra . . .

SZIJAVUS MÁSODSZOR IS ELMEGY A NŐK LAKÁBA.

Ujra elszáll az éj, újra egyet kerül
 A menny boltozatja a sötét föld körül.
 Vigan ül Szudabé czifra trónus-székén,
 Rubintok ragyogván aranyos fej-ékén.

Lányaival köntöst szebbnél szebbet öltet,
 Aztán minden leányt arany-székre ültet ;
 Rabnőit is sorba felállítja oda —
 Hinnéd, hogy éden ez, nem földi palota !

S most Hirbedhez így szól a holdképü asszony :
 «Menj el Szijavushoz, s mondd', hogy ne várasson,
 Mondd : keresd föl nyomban a női termeket,
 Hadd lássa Szudabé arczaid', termeted' !»

El is szaladt Hirbed az ifju sah elé,
 S elmondta, mit izen, ki szerelmes belé.
 Szijavus ezt hallván, lelke béborula,
 S felsóhajta : segíts, óh világnak ura !

Keresett kifogást, de nem ment semmire —
 Zavartan, támolygva el kelle mennie.

Ott lelte Szudabét a terem fő-helyén,
 Aranyos trónusán, diadém-mal fején.
 Az leszállt a trónrúl, s elébe ment vigan,
 S tündökölt az ékszer haja szálaiban,

Trónjára ültette s maga a földre ült,
 Keresztbe font karral eléje települt.
 S mutatta lányait: nézzen reá mindre
 — Gyöngyszemekre, miket kéz még nem érinte —

S aztán szólott hozzá: «Látod magad előtt
 E sok ifju szűzet, diadém-viselőt.
 Gyönyörűbb faj nincsen Tárászba' se, tudom;
 Csupa báj, szemérem ömlik el arczukon.

Nézd csak a növésük, nézzed arczvonásik,
 S mondd meg: legdelibbnek néked melyik látszik?
 Szijavus percz alatt végignézte mindet,
 Ámde reá vissza egyik se tekintett.

Hamar összesúgott halkán valamennyi:
 «Nem illik őt néznünk — jobb lesz tovamenni!»
 Vissza is huzódtak sietve lakukba:
 «Vaj' ki lesz a boldog?» tünődtek magukba'.

Szudabé pediglen ily szavakat ejtett:
 «Miért hogy előttem gondolatid rejted?
 Nem mondd meg, szíved hogy melyiket kéri —
 Te ki olyan szép vagy, mint valamely Péri!

Mind, ki, bár messziről, látja deliséged:
 Érted eszét veszti, s téged áhit, téged!
 Nézd hát bölcsen végig e szép-arczuakat.
 S melyiket kívánod, határozd el magad!»

Szijavus zavart lett s nem válaszolt soká,
 De tiszta szívében ímezt hánytorgatá:
 «Hajh, tudom nagyon jól, megsiratnám mindég,
 Hogyha asszony-társat ellenségtül vinnék.

Nékem arról sokszor sok bölcs ember beszélt:
 Hogy Hamaveránban mi baj lett ilyesért!
 Királya fajunkra mily átkot idéze,
 Hogy' elpusztult Irán nem egy jó vitéze!

E ravasz Szudabé nem hiába lánya —
 Ő is egész nemünk romlását kívánja!»
 Miglen Szijavusnak így aggódott lelke,
 A Péri-orczáju fátylát fölemelte,

S ily szavakat monda: «Ha egyszerre látod
 Trónjukon a napot és a holdvilágot:
 Csoda-e, ha kebled hold-sugarat megvet,
 S hogy a napot öleld, csak arra van kedved?»

Ha ki engem meglát elefántcsont-széken,
 Meglátja türkiszés, rubintos fej-ékem':
 Csoda-e, a holdat ha meg se nézheti,
 Engem vél csak szépnek, én kellek csak neki?

Ajánlok hát frigyet. Ha azt elfogadnád,
 Ha lelkemnek szomját híven oltogatnád:
 Lányaim egyikét odaadnám néked,
 S inkább rabnőd volna, mint a feleséged.

Nosza esküdj tehát erős esküvéssel,
 Hogy attól, mit kérek, semmibe' se térsz el:
 Ha majd egykor a sah e világrul elmén,
 Helyébe, Szijavus, te fogsz állni mellém.

Bajom hogy ne essék, elém tartod vérted',
 Úgy fogsz majd szeretni, mint tulajdon élted'.
 Ezér' én előtted úgy állnék, mint rablány,
 Testestül-lelkestül magam neked adnám,

Mindenbe', mit akarsz, kedvedbe' kén' járnom,
 S holtomig kellene viselnem e jármom'!»
 S ezzel átöleli, csókokkal borítván —
 Szemérmet és erényt buja lelke mit bán?

Szegény Szijavusnak arcza lángba borult,
 Szeme pilláira véres könnyü tolult.
 S ekkép szólt magában: «Óvj meg a div-ektől,
 Kejvan-csillag* ura! s pokoli művöktől!

Megcsaljam apámat?! Ilyen árulásra
 Ahrimánnak legyen szövetséges társa?!
 Mégis, vágyó szavát ha hidegen veszem,
 Tudom, dühe lángja rettenetes leszen,

Vesztésemre, tudom, gonosz csapdát állit,
 S édesapám néki elhisz majd akármit.
 Jobb lesz tán, ha meleg, szép szókkal felelek,
 Édeskés beszéddel, mely neki hizeleg!»

Ezér' hát így felelt: «Nincs tehozzád illő,
 Kerek e világon sehol sincsen ily nő!
 Bájadhoz fogható nincsen más, csak a hold,
 Csak a király méltó, hogy te átalkarold!

Oh elég, elég, ha hozzám adod lányod —
 Még egy nőre, terád, hogy' tarthatnék számot?
 Maradj meg e mellett, s apámmal is szólj majd:
 Kedvére vagyon-e, a mit szíved óhajt?

Kész vagyok gyermeked' feleségül kérni,
 Kész vagyok, hitemre azt is megigérni,

* Saturnus.

Hogy míg itten látom ezen a világon,
Más nőre, kívüle, addig sose vágyom !

Arról is beszéltél, hogy az arcom deli,
S mutattad, hogy szíved szerelemmel teli.
Oh nő, kinek bája legszebb fényben ragyog :
Istennek kegyelme, hogy én ilyen vagyok.

Ám te érzelmeid' senki elé ne vidd,
Én sem árulom el, téged mi vágy hevit.
Oh te, király neje, asszonyink elseje :
Anyámnak tekintlek, oh hercegnők feje !»

Ezt mondja Szijavus ; hamar el is indul,
S amaz tovább szenved a szerelmi kintul.

Másnap a sah bément a női terembe ;
Szudabé meglátta és elébe menve,
Fia felől néki víg hírekkel szolgált,
S ekkép beszélte el Szijavusnak dolgát :

«Eljött s látott mindent, a mi csak van e helytt,
Sok barna leányzóm mind elé seregelt.
Annyi szép nő volt ott, annyi deli forma,
Mintha a hold bája ide áradt volna.

De a többi szűzet nem vette semmibe,
Csak a lányom nézte, ahhoz vont a szive !»
Kej-Kavusz homlokán vidám öröm látszott,
Képén, mint holdsugar, derült mosoly játszott.

Majd drága-köveket, szép arany öveket,
Hozat kincstárából dús arany szövetet,
Karpereczet, násfát, gyűrűt, drága kendőt,
Trónust, hosszú lánczot, hatalmat jelentőt.

Mindezt összehordták s a ki odamene,
A sok ragyogástól káprázott a szeme.
Kej-Kavusz meg így szólt: «Mind e drágasággal
Fiam parancsoljon, s te add neki átal.

S mondjad neki azt is: kicsiny ez ajándék,
Neki édesapja kétszáz-annyit szán még!»
Szudabé csak nézi, csak ámul e pompán,
Gonosz ő szívében e szavakat mondván:

«Hahogy meg nem tenné, a mit követeltem,
Érzem, e Szijavus összezúzná lelkem'.
Próbálok hát mindent, szépet avagy rútat,
Taposok egyaránt nyílt és rejtek útát:

S hogyha szándokátul nem térítem el őt:
Be fogom vádolni király és nép előtt!»

SZIJAVUS HARMADSZOR IS ELMEGY A NŐK LAKÁBA.

Ül Szudabé trónján, gyönyörű függővel,
Fején a korona, sok-sok drágakővel.
Hivatja Szijavust, s alighogy ez belép:
Megint arról beszélt, a miről az elébb.

«Neked apád, úgymond, annyi kincset ad ma,
A mennyit más király egy sem ajánlhatna.
Annyiféle s oly sok az, a mit idetett,
Hogy kétszáz teve kell, majd ha elviteted.

Mondtam, neked szánom hajadon leányom,
De óh csüngjön szemed arczom- s koronámon,
S mondd meg: mért gyűlölöd az én nagy szerelmem?
Testem és ajakom mér' van kedved ellen?

Mióta láttalak, halva vagyok, drágám,
Egyre sirok szívem boldogtalanságán.
Nem látom a napot bánatom ködétül,
Mind az egész világ nekem elsötétül!

Óh én Szijavusom, hét éve szeretlek,
Könyeim utánad hét éve peregnek:
Vidíts föl csak egyszer! Add nekem, oh add hát
Ifju éveidnek egyetlenegy napját!

Kapsz tőlem köszöntyűt, kapsz drága fejéket
Többet, mint a mennyit a király ad néked.

De tudd meg, Szijavus, ha nem értsz a szóbul,
Beteg szívem tőled hogyha meg nem gyógyul:
Apádnak országa nem marad soha rád,
Nem látod a napnak, a holdnak sugarát!»

S az felelt: «Hűségem hát szélnek ereszszem,
Csakhogy, a mit kínálsz, mindazt megszerezsem?

Vajon hát, apámat elárulni tudva,
Erényt, bölcseséget dobjak-e a sutba?
A sah neje ha vagy, ha a trón napja nagy:
Meg mered kísérti, hogy ily bűnbe ragadj?»

Igy beszélt, fölkelve nagy haraggal telve:
Ám az kézen fogta, e szókkal felelve:

«Én titkaim bátran mind elibéd tártam,
De te rossz szándokid elrejtéd, hálátlan'!
Oda akarsz vetni, te örült, prédának,
Ki akarsz kiáltni könnyelmű czédának!»

SZUDABÉ MEGCSALJA KAVUSZT.

Kezei ruháit tépik a hol érik,
Körmeivel arczát felkarmolja vérig ;
Lármáz, sikoltozik — majd leszakad a ház,
Kihat az útra is a szörnyű jajgatás ;

Az egész palota siralommal tele,
A föltámadásnak mintha vón' éjjele.

A zshivaj Kavusznak szintén fülébe jut,
S királyi székéről nagysietve lefut,
Aranyos trónjáról szívemésztő gondba'
Egyenest a hölgyek termeibe rontva.

S meglátja Szudabét, összekarmolt képpel,
S mind a házat tele síró-rívó néppel.
Ki volt itt? mi volt itt? rémüldözve nyomoz,
De senkisémet tudja, mit tőn az a gonosz.

Végre az oda jön, rettenetes jajjal,
Keserűn zokogva, szertezilált hajjal.
S ígyen szól: «Szijavus betört ide durván,
Erőszakos módon karjaimhoz nyulván.

S ekként fogadkozott: «Tiéd a szerelmem,
Szép asszony, oh mondd csak, miér' állasz ellen?
Tovább nem titkolom — kell, hogy ma kimondjam! —
Soha más asszonyért nem epedt még szomjam!»

S pézsmás fürtjeimnek leszaggatta ékét,
Szaggatta testemnek drága öltözékét!»

E szókra Kavuszban nagy döbbenés fakad ;
Sokféle kérdéssel kikérdez sokakat ;

S aztán ígyen töpreng : «Ha, mit mond, igazság,
Ámítón fiamat ha nem rágalmazták :
Fejét kell vesztetnem, ki kell végeztetnem,
Bűnre való kedvét így kell fékeztetnem !»

... Nem véled-e, oh bölcs, hallva ezek sorát :
Regém csöndes habja vérpatakba foly át ?

S mert a házbeliek semmit se vallottak
— Szolgák és ravaszok, hát mitse hallottak —
Mind elküldte a sah, aztán színe elé
Csupán csak Szijavust, Szudabét rendelé.

Majd ily mérsékletes, bölcs szavakat ejtett :
«Titkodat előttem, fiam, minek rejtetted ?
Létre nem te hoztad mindezt a sok rosszat :
Csupán dőreségem', csupán azt okozzad !

Mért küldtelek hozzá ? Ez borított gyászba,
Te pedig ezért vagy így megbabonázva !
Mondd el az igazat nyílt homlokkal, fiam,
Tárjad elém rendre, a dologba' mi van ?»

Sorra most Szijavus mindent közölt véle :
Hova vitte nejét örült szenvedélye ;
Eládta rendre, hogy közöttük mi folyt,
Az a titkos eskü, a mit kívánt, mi volt ?

De amaz szól : «Ne hidd e sok hazugságot !
Minden hölgyem közül ő csak énrám vágyott,
Elmondtam, mik lesznek a sah ajándéki,
Titokban és nyíltan mit fog adni néki :

El, hogy a te lányod feleségül nyerné,
 Trónt, koronát, ékszert, kincset kapna mellé.
 S mondtam, hogy tőlem is néz rá ugyanannyi,
 Mindenem lányomnak, annak fogom adni!

De ő azt felelte: „Mit nekem kincs-özön?
 A te leányodhoz nincs egy szikra közöm!
 Nékem csak te kellesz ezen a világon:
 Minden kincsek közül csupán terád vágyom!”

És hogy, a mit kívánt, kényszerítsen arra,
 Dühvel megragadott kőnél erősb karja,
 S mikor ellenálltam, felkörmölte képem’,
 Szaggatta fürteim’ rettenetesképen.

Tetőled, a ki a földet igazgatod,
 Méhembem ép mostan hordok egy magzatot,
 S ő majdnem eloltá ezt az ifju éltet —
 Óh, a világ nekem azóta sötét lett!»

Szólt a sah magában: «Mindakettő vádol —
 El hogy’ igazodjam kettejük szavából?
 Hajh, a hamarkodás bal-útra terelne —
 Ha a szív háborog, nem higgadt az elme.

Megvizsgállok mindent; csak úgy itélkezem,
 Ha már lelkem ismét nyugodalmas leszen,
 S látom, hogy jó sorsra ki méltó, ki rosszra,
 Ki arra, hogy karom sujtva ostorozza?»

S megtudni a valót, ez vala eszköze:
 Vizsgálta, mily szagú fiának a keze,
 Karja, feje, melle, piros arczatja?
 Mind az egész testét végig szagoltatja.

Tudja, Szudabénak mik illat-szerei:
 Drága rózsavizét, pézsmáját ösmeri;
 Ámde Szijavuson ilyesmit nem érez,
 Nincs nyoma sehol, hogy hozzáért nejéhez.

S párjára most dühvel s megvetéssel gondol
 S elszorúl a szíve sajtó fájdalomtól.
 S riad: «Nosza mérje enkardomnak éle
 A szörnyű büntetést parázna fejére!»

De mostan eszébe Hamaverán ötlék:
 Viszályok, veszélyek, melyek ottan gyötrék,
 S hogy a midón keze rabbilincset hordott
 S barátja, rokona egy lélek se volt ott:

Ez a nő szolgálta nappal meg éjszaka,
 S nem lankadt és zokszót nem ejtett ajaka!

«Szerető szíve van, gondolja, de mostan
 Én voltam, a ki őt kísértésbe hoztam!
 Aztán tőle való egy pár fiam s lányom —
 De már csak ezér' is meg kellene szánnom!»

Így oszt', mikor kitünt, hogy ártatlan fia,
 S igaz-szívűségét be kellett látnia,
 Szólt Szijavushoz: «A mi történt, feledd,
 S ezentúl is járjon a bölcsesség veled.

Senki előtt erről ne szólj semmi áron —
 Nem szabad, hogy tőlünk e hír tovaszálljon!»

SZUDABÉ VARÁZSLÓNÓVEL TANAKODIK.

Hogy Szudabé hallá, ő maradt a bajban
S ura többé rajta nem csügg úgy, mint hajdan :
Megint keres útat, melyen menekülhet,
Az ármány fáiból megint egyet ültet.

Lakott termeiben egy gonosz bűvésznő,
Fortélyos elméjű, ördögös igéző,
Ki ép akkor viselt méhében magzatot,
S immáron terhétül bajjal haladhatott.

Ennek mindent elmond s kéri, hogy segélje,
Aztán, hogy szót fogad, esküt tetet véle.
Amaz megesküszik, pénzt is kap legottan,
Hogy azt, a mit meghall, tartsa majd titokban.

«Magzathajtó-szert végy — mond az asszony néki —
S dúsgazdaggá tesznek kezem ajándéki ;
Szülötted engem a gyanutól megválthat,
Erőtlen né tehet mindenféle vádat.

Mivel uram előtt enyémmnek vallanám,
Hogy *ezt* nyomta agyon az a kész Ahrimán !

Ha hát találsz útat, végbevinni tervem,
Talán majd sikerül, hogy őt porba verjem.
De ha te is elhagysz : híremet szenny fedi,
Trónusomat birnom a sah nem engedi !»

Válaszolt az asszony: «Cseléded vagyok én,
Bármilyen neked tetsző, mindent ráhagyok én !»

S mihelyt esteledett, holmi italt bevett
 S megszült két Ahrimán formájú kisdedet,
 A minő fajzata csak diveknek volt tán,
 Minőknél rútabbat nem szült még boszorkány.

Az most arany tálat hozott elő maga —
 Hogy semmitse tudjon eselédei hada —
 A két Ahrimán-fit e tálba helyezte,
 S aztán ágya leplén nyúlott végig teste.

Elrejté az asszonyt s jajgatott, rivalgott,
 Úgyhogy szobáiból messzire kihallott,
 Úgyhogy a sok rablány egy perczenet alatt
 Az egész szerájlból mind-mind összeszaladt.

S a mint látják: ottan két piczi halott van,
 Eget verő sírást kezdenek legottan.

Hogy a nők lakából kihangzott a lárma,
 A sah összerezzen s félbeszakadt álma.
 «Mi zaj ez? mi történt?» nagyijedve kérdi,
 S hogy nejét mi lelte, csakhamar megérti.

S álomra már többé nem csukódott szeme,
 S alighogy megvirradt, asszonyihoz mene.

Gyönyörű Szudabét párnái közt leli,
 S mind az egész házat búbánattal teli;
 A két kis idétlent azt is ott találja,
 Csúful odadobva arr' az arany tálra.

Könybe borult szemmel így szólt most Szudabé:
 «Kisütött hát a nap! Óh Kavusz, látod-é?
 Ugy-e mondtam neked, mit tőn az a durva?
 De te *neki* hittél — el voltál vakulva!»

Ezzel a királyban újra gyanút kelte ;
Töprengett, tusázott, tanakodott lelke :
«Hol veszem — tünődött — e bajnak gyógszerit?
Könnyelmű döntéssel itélni ki mer itt?»

KAVUSZ MEGVIZSGÁLJA A GYERMEKEK ÜGYÉT.

Számlálgatta Kavusz, kik a csillagjósok,
Jövendőkbe látó legkülömb tudósok ;
És értök küldetve, mind egybegyűjtette,
Arany trónusokra körébe ültette.

S elmondta : nejével hogy most hányadán van,
Mit tón ez érette nagy Hanaveránban,
Beszél ikreiről, hadd ösmerjék dolgát,
Itéljék meg bölcsen bajának mivoltát.

Azok ég-golyóbist, csillag-táblát fognak,
Hét napig keresik nyitját a titoknak.
Végre előjönnek, imigyen feelve :
«Óh sah, te bort keressz a méreg-kehelybe ?

Messze fogantattak ez ikrek tanyádtól,
Nem királyi magból, nem is ez anyától ;
Mivel ha királyi eredetjük volna,
Csillagos táblánkon meglelhattük volna.

De így — ezt a titkot nincs ki megfejthetné,
Se égen, se földön nincs a mi sejtetné!»

Mikor aztán végül ama csillagnézők
Kezdték szóba hozni a gonosz bűvésznőt :
Előtört Szudabé, igazságot esdve :
«Becsületem, kiált, így tartjátok becsbe' ?

Én voltam, ki midőn trón- és koronátlan
 Sebesülten fekvél, híven melléd álltam,
 S most, hogy ez a nagy bú feldúlja kebelem
 S megtébolyít szinte : így bánhatsz-e velem ?»

Ámde a sah rászólt : «Légy ma nyugodt, asszony,
 Holnapig panaszszal ajkad ne zaklasson !»

Szavára bejönnek a palota-őrök :
 Induljanak sebtén — azt kívánja tőlök —
 Kutassanak átal várost, falut, tanyát,
 Teremtsék elébe azt a gonosz banyát !

Nyomára is jöttek nem is messze onnan,
 Követték is nyomát ügyes buzgalomban,
 S mikor rátaláltak, lökve, ránczígálva,
 Verve agyba-főbe, kísérték a várba.

Szelid szóval a sah vallomását kérte,
 Biztatta napokig : meg is fizet érte ;
 De a vén szipirtyó titkát be nem vallá,
 Mígnem a fejdelem végre megsokallá.

«Vigyétek, kiáltja, s erővel vagy csellel,
 Vallassátok ti is akármilyen szerrel ;
 S ha nem vall : vágjátok fűrészszel kétfelé !»
 (Így bűnhődött akkor, a ki érdemelé.)

Azok kihurczolják a várkapun által,
 Fenygetik tömlöcz-, bitóval és bárdal,
 De az szilárd, s ajkat vallomásra nem nyit :
 Azt hajtja, ártatlan, miről se tud semmit !

Megmondják uruknak : így mire se jutnak,
 Átlátni a valón a teremtető tud csak !

Hívja nejét a sah, s a mikor az belép
Elmondják a jósok, a mit már az elébb :
Hogy azok az ikrek — bizonyág alakjuk —
Nem méhe szülőtti : áhrimáni fattyuk !

Ám Szudabé bátran odalép melléjük :
«Nem, szól, mintha homály takarná elméjük —
Hazugságot nyelvök nem ez okbul beszélt :
Félnek Szijavustól, ezért teszik, ezért !

S félnek Rusztem hőstől, ki nagy mint elefánt,
A kit a pusztáknak oroszlánja se bánt,
Kivel elefántok nyolczvanan se bírnak,
Ki el tudná zárni folyását a Nílnak !

Ő vele, a kinek puszta megjelente
Elég, hogy szaladjon százezer levente :
Énnekem magamnak hogy' lehetne bírnom ?
Hogy' ne kén' miatta véres könyüt sírnom ?

E jósok is tudják : az ellene vétők
Széles e világon nem találnak védőt !
. . . Óh ha te se szánod magzatidat s gyászom
Mi lesz velem, kinek nincs kivüled másom ?

Hogyha czudar vádjuk szemedben is való :
Am itéljen köztünk az Örökkévaló !»
S ezzel több csepp hullott gyöngé orcájára,
Mint fölszív a Nílból a napnak sugára.

A király e szókra búnak hajtja fejét,
S könyvet ejt maga is, sírni látva nejét.
Elküldte azután, de a lelke vérzett.
Szívében mély sebet, nagy bánatot érzett.

Végre : «Meg nem nyugszom, mond a fejedelem,
A míg e titoknak kulcsát meg nem lelem !»
Tudós móbedeket hivat minden tájrul
S gyásza története előttük föltáruul.

S most az egyik móbed ilyen szókat ejte :
«Fájdalmaid oka ne maradjon rejtve ;
Ám az igazságot ha látni kívánod,
Nagy dolog az, melyre el kell magad szánnod.

Látom, szeretettel csüngesz a fiadon
S ez a sötét gyanú fáj szívednek nagyon ;
Szerelem köt össze bájos Szudabéddel
S e részben is, imé, ostromol a kétely.

Mert hát ellenmondók az ő vallomásik,
Menjen át a tűzön egyik avagy másik ;
Úgy intézi a menny csodás rendeléssel,
Hogy a ki ártatlan, láng között se vész el.»

S most a világ ura parancsát kiadja,
Szudabét, Szijavust magához hivatja :

«Kialudt, imígy szól, a bizalom bennem,
Nem hiszek se nőmben, sem a gyermekemben,
A valót a máglya míg ki nem tünteti,
A vétkest a lángja míg meg nem bünteti !»

Ám Szudabé ekkép mondott neki ellen :
«Engedd, hogy szódra az igazat feleljem !
Halott magzatimat tenszemeddel láttad —
Én ellenem, óh sah, ki emelhet vádat?

Ő tisztázza magát, lángba vivén testét —

Ő vetemült rosszra, ő kereste vesztét!»

Szudabétől a sah fiához fordula :

«Mit válaszolsz erre?» szólta a világ ura.

S az így szólta : «É szégyen, hogy rám gyanakodol,
Jobban fáj énnekem, mint maga a pokol !

Lehet a láng hegynyi : engem készen talál —

Nékem gyalázatnál kedvesebb a halál !»

SZIJAVUS KERESZTÜLMEGY A TÜZÖN.

Jó Kavusz királynak nehéz vala kedve,

Fia, neje miatt el volt keseredve :

«Bármelyikre, így szól, süljön rá ez ármány :

Nevethet majd népem fejedelme kárán !

Hogy is ne ? Fiamról, szó vagyon a nőmről,

Jaj nekem ! szó vagyon vérem- és velőmről !

Mindegy ; e gyanutól meg kell szabadúlnom :

Akármikép fáj is, e módhoz kell nyúlnom.

Ama böles királynak szavára gondolok :

Dúlt szívvel trónolni, hajh ! keserves dolog !»

Most hivatja Deszturt s azt kívánja tőle,

Száz karaván tevét hajtasson erdőre,

Hordjon fa-hasábot mind a száz karaván —

Egész Irán bámult ennyi teve hadán.

Ment, ment a tengernyi veres szőrű állat,

A sok fa-hordásba éjjel-nappal fáradt ;

Míg oly nagy rakás lett, hogy fölért a mennyig —

Maga a képzelet se képzelhet ennyit !

Két farazangnyira ellátszott a máglya:
 «Lehull ma, szólt a nép, a nagy titok fátyla.
 A fényes igazság kibú a sötétből,
 Felbukkan a gazság meg ármány ködébül!»

. . . Hogyha figyelsz, mesém míg végig lesz szöve:
 Megtanulod, mit tesz bizakodni nőbe'.
 Nőbe' csak a tisztát, csak a szűzit válaszd —
 A rossz nő fejedre gyalázatot áraszt!

Már a síkon ímé a két fa-hegy készen,
 S odagyűl a tömeg, hogy ámulva nézzen;
 Úgy körül van véve sűrű sokasággal,
 Hogy azon lovas se törtethetne átal.

Azt rendeli mostan Irán sehriárja,
 Szén-fekete naftát öntsenek a fára.
 Aztán kétszáz ember jött és tüzet rakott,
 Által-varázsolván éjjelé a napot.

Mivel elejente csak fekete füst jött,
 De a láng a füsttel nem sokáig küzdött:
 Fényesebb lett a föld, mint a ragyogó ég,
 S milliók rivalgták: Fellobbant már — jól ég!

Nő a láng s a népnek melege lesz nagyon,
 S mindinkább búsulnak az ifju lovagon.

Most Szijavus megállt apjának előtte;
 Ragyogó homlokát arany-sisak fődte,
 Hónál is fehérebb köpönyeg volt rajta,
 Szíve reménykedő, mosolygó az ajka.

Gyönyörű járású fekete lova volt,
 Mely egész a holdig tudta rúgni a port ;
 Testére meg kámfort hintett a dalia,
 Mintahogy szokták a holtak ruháira.

Most az ifju herczeg apja elé járul,
 És hogy üdvözölje, leszáll a lovárul.
 Ám a sah arczait a szégyen piritja,
 Ajkait biztató, nyájas szókra nyitja.

De az így szól : «Ne félj, Bizzál, apám, bennem,
 Az ég akarata, hogy ezt kelljen tennem.
 Most gyalázat borít, de e próba árán,
 Ha büntelen vagyok, menekülés vár rám.

Ám ha vétkes vagyok, ám ha bűnbe estem :
 A mindenek ura hadd akarja vesztem !
 De hiszem az istent, ád majd nekem erőt,
 Hogy meg ne rémüljek ama lánghegy előtt !»

S most a tűzhöz érve, ily imára fakadt :
 «Uram, ki segélled a nyomorultakat,
 Adj erőt, e lángon áthaladnom épen —
 Legyek mocsoktalan, királyom szemében !»

Ezt az imádságot elrebegvén halkkal,
 Gyorsan, mint a füst száll, a láng közé nyargal.
 S ím százezrek ajkán rémsikoltás hallik,
 Mindenki szivébe fájdalom nyilallik.

E sikoltozásra, hogy a tüzet lássa,
 Szudabé terméből fölsiet a házra,
 S a levante felé vad átkot küldözve,
 Csak azért könyörög : vajha égne őszve !

De a népnek szeme a királyra mered —
Szívébe vad harag, nyelvén szitok ered.

Beugratott a hős a tűz közepibe
Magát is, lovát is magos láng szegi be ;
Tűz jobbján és balján, fölötte s alatta —
Nem látszik se ménje, se az ő alakja.

Mindenki könnyet ejt, ki a piacon van,
Mind szorongva várja : vaj' kijön-e onnan ?
S ím — kijött az ifju, így mint bement elül :
Arcza, mint a rózsa, ajkán mosoly derül.

Meglátja a tömeg s milljók szava kiált :
«Kijött már ! Nézzétek a fiatal királyt !»
Ép a ló s a lovas, s a lovas köpenyje —
Most is olyan fehér, mintha liljom lenne.

Hisz ha a tengeren áthaladt volna,
Ruhája akkor is száraz maradt volna ;
Mert ki fölé isten terjeszti a kezét,
Se tűzben, se vízben nem féli a veszélyt.

Mondom, mikor feltűnt a hős deli arcza,
Ujjongástól hangzott a város piarcza.
Száz lovas dalia száguldozott felé,
Ezer s ezer ember pénzt szórt lába elé ;

Nem birnak kedvükkel, se kicsik, se nagyok,
Mind az egész világ vigasságtól ragyog.

S mialatt a jó hírt egy a másnak adja,
Hogy ím az ártatlant isten el nem hagyja :
Odafönn Szudabé hajzatát tépdeli,
S hullatja könyjeit szilaj dühvel teli.

Most, ki érintetlen tűztől, füsttől, portul,
 Jó Szijavus herczeg a királyhoz fordul.
 Ez leszállt ménjéről s ugyanígy tevének
 Minden vitézei, fiatalok s vének.

Az pedig a lángból dicsőn menekülve,
 Gonosz ellenségén győzedelmet ülve,
 Most a világ urát köszöntve jámborul,
 Telve alázattal le a földre borul.

A sah pedig így szól: «Óh vitézlő dalja!
 Óh ragyogó lelkü, dicső nemnek sarja!
 Te ki tiszta nőtől vigaszomra lettél:
 Óh fiam, a világ urának születél!

Jőjj mostan, ölelj meg igaz szeretettel:
 Ha mibe vétettem: bocsásd meg, feledd el!»
 S ezzel lakába tér; s terme legfőbb helyén
 Leül, a kejáni koronával fején.

Bort hozat, hivatja a zenész ifjakat,
 Bármit kér Szijavus, semmit meg nem tagad.
 Három nap folyt a bor, folyt a vidám beszéd,
 S nem volt kincsházán se lakat, se pecsét.

SZIJAVUS KEGYELMET KÉR SZUDABÉ SZÁMÁRA.

Ott ül a király a Kejanidák székén,
 Kezében buzogány, ökörfejjel végén.
 Behívja Szudabét és dühre fakadva,
 Kezdi becsmérelni keserü szavakba:

«Hejh, orczátlan asszony, beh sok rosszat tettél,
 Beh sok fájdalmamnak okozója lettél!

Rút játékot játsztál, hamis vádak örvén
Szegény jó fiannak életére törvén !

Boszorkány-cseleid addig-addig fűzted,
Míg a szerencsétlent lángokba nem űzted !
Ne mentegesd magad' — hiába vón' immár :
Számolj le élteddel, véget ér az mindjár' !

Soha többé részed nem lesz földi jóba',
Galádságaidnak bére a bitófa !»

S válaszolt Szudabé : Hadd el, te hatalmas !
Ne szítsd jajom tüzét : büntess, ne szidalmazz !
Hogyha le akarod vágatni fejemet,
Tetézni a bajt, mely maga alá temet :

Rajta, parancsold meg — szívem meg nem retten
Rajta, bosszuvágyad ne hadd kitöltetlen !
Tán majd valamikor igazat mond fiad,
S oltja gyűlölettől égő lángjaidat ;

Tán egyszer bevallja : Zálnak varázs-csele,
Az tevé, hogy a láng nem birhatott vele ;
Tán, fortélyi révén bár most győzni lássák,
Egyszer nyakát szegi ekkora galádság !»

Tanácskozik a sah Irán bölcseivel :
«Mit érdemel asszony, a ki ilyet mivel ?
Mikép lakoltassam, hogy bosszúmat töltssem ?»
S azok, áldva urok, így felelnek bölcsen :

«Vonagoljon kínban gonosz tetteiért —
Úgy büntesd, oh király, hogy halálra ítéld !»
Föl is kiált nyomban Ihrán sehriárja :
«Eredj, hóhér, kösd fel egy útszéli fára !»

Ármányos Szudabét hogy elviszik onnan,
 Asszonyai között hangos siralom van ;
 Szívében a sah is mély bánatot érez,
 S akárhogy titkolná : az arcza fehér lesz ;

S mind is, a ki ott van, félrenéz, ne lássa,
 Hogy' indul Szudabé gyalázatra, gyászra.

De hősünk eszébe hirtelen ez ötlék :
 «Ha már a poroszlók Szudabét megölték,
 Megbánja ezt apám, tudom, nemsokára,
 S énrám tör haragja, mint búja okára !»

Ezért hát apjához ilyen szókat ejtett :
 «Ne bánkodj ; a multat jobb, ha elfelejted !
 Kérlek, Szudabénak bocsáss meg kedvemért,
 S hogy ezentul jobb lesz, velem együtt reméld !»

A sah, ki amúgy is csak ürügyre vágyott,
 Hogy megbocsáthasson ennyi álnokságot :
 «Óh, ha te is, így szólt, siratod mostohád' :
 Ám legyen, kedvedért szívem is megbocsát !»

A trónt megcsókolva, Szijavus talpra kél,
 Elhagyja a termet s csakhamar visszatér.
 Szudabét is hozza, s mert kéri királya,
 Maga is kíséri vissza a szerájlba.

Ottan a leányok mind elébük futnak,
 Hódolva köszönnek vidám asszonyuknak.

*

S hogy a próba megvolt, s nap nap után repül,
 Im, a király szíve megin' lángra hevül ;
 Egyre jobban vágyik arr' a gonosz nőre,
 El se bírja szemét fordítani tőle.

Szudabé azonban ármánykodik nyomban,
Ördögös terveket szóve alattomban.

Egy vágygyal van tele gonosz ő kebele :
Hogy Szijavust megint bajba vigye bele.

S urában új gyanu ébred szavaitúl,
Bár sose mondta ki, bensejében mi dül.

Budapest.

r. Radó Antal.

A ZEND VALLÁS BEFOLYÁSA A ZSIDÓSÁGRA.

A vallástörténet legérdekesebb feladataihoz tartozik azon magatartást kísérfni figyelemmel, melyet a vallások külső befolyásokkal szemben tanusítanak. A környezet rányomja bélyegét a szellemi élet minden jelenségre s a vallás sem vonhatja ki magát behatásai alól. De valamint minden hatalmas egyéniségnek ereje épen abban nyilvánul, hogy a saját individualitása felett gondosan örködik, hogy azt külső befolyásokkal szemben fenntartani, lényegét veszélyeztető átalakulásoktól megóvni iparkodik, hogy nem tűri, hogy sajátos vonásait bármely körülmények is eltöröljék, úgy a fejlődés magas fokán álló vallások idegen eszmékörökkel és új világnézetekkel találkozáván, azokat tudatosan szigorú vizsgálat alá vetik és vagy tiltakozó állást foglalnak el velök szemben vagy pedig saját uralkodó eszméikkel iparkodnak összhangzásba hozni az ajtajukon kopogtató idegeneket. Hogy az új elemek felvétele időjárával mégis átalakító befolyással van, és hogy minden szinkretizmus az eredetiségnek és tisztaságnak feláldozásával jár, ezt a vallástörténetben lépten-nyomon tapasztaljuk. Nagy bölcsesség nyilvánul azon határvonal kijelölésében, a melyet az idegennek átlépnie nem sza-

bad, ha a gazdát akarják megóvni attól, hogy a vendég ki ne szorítsa a saját házából.

Vallásunk a zsidó nép tragikus sorsánál fogva igen gyakran találkozott idegen gondolatkörökkel és a szemlélőt bámulatra ragadja azon helyes tapintat és bölcs vigyázat, a melyet a nép lelke annak megválogatásában tanusított, a mit sajátosságának különösen pedig vallása jellemének veszélyeztetése nélkül azoktól átvett, a kikkel változatokban oly gazdag történeti pályafutása összehozta. Babilon és Perzsia, Hellasnak és Rómának műveltsége, az arabsok és legtöbbsnyire ezek révén a görögök tudománya, különösen bölcsészete, a kereszténység és az iszlám, rég letűnt kulturák és a legifjabb műveltség világnézete mindmegannyian ott hagyták nyomaikat a zsidóság legszentebb gondolatjain és vallásának intézményein, de nem voltak képesek azokat sajátos jellegökből kivetköztetni.

Tanulságos módon világítja meg ezt a viszonyt azon befolyás, a melyet a zend vallás gyakorolt a zidóságra. A mazdaizmus minden esetre közelebb áll a monotheizmushoz, mint a többi árja vallások, és ha minden elfogulatlan kutató a legnagyobb határozottsággal vissza is fogja utasítani az arizmus vak bámulóinak azon minden alap nélkül szükölködő nézetét, hogy Ahura-Mazda (Ormuzd) és Izraél Istene között alig van különbség, és hogy Zarathustra (Zoroaster) vallása monotheistikus és csak bölcsészete dualistikus (l. Graetz, Geschichte der Israeliten II. b. 410 köv.), nem tagadható, hogy a perzsa vallásnak azon idegen alkotórészekről ment tanai, a melyeket Zarathustrának szoktak tulajdonítani, a vallásos fejlődés igen magas fokát tüntetik

fel (Justi, Geschichte des alten Persiens 67. köv.). Herodotusnak és Strabónak azon adatai, hogy a perzsák istenképeket nem alkottak, kellően megczáfolva nincsenek és az Avestában tényleg vannak helyek, a melyek Ahura-Mazdát magasztos tulajdonságokkal ruházzák fel és oly vallásos felfogást tükröztetnek, mely egyéb árja népek durva polytheizmusán felülemelkedik.

Azon rokon vonások, melyek Izraél vallása és a mazdaismus között valósággal megvannak, egyes perzsa képzeteknek és talán vallásos intézményeknek is megkönnyítették a zsidó vallásba való átszarmazást, de a kutatók legnagyobb része, azt hiszem, még mindig túlbecsüli azon befolyást, a melyet perzsa nézetek és institutiók vallásukra gyakoroltak. Renan p. még utolsó nagy művében is a Purim ünnepének perzsa eredetet tulajdonít. Ezen állítás, mely különben nem tartozik a nagy író termékeny fantáziájának saját szüleményeihez — Lagarde és Smend is a Purim pogány eredetét vitatják — jól jellemzi azt a bámulatos könnyüséget, a melylyel egyes vallásos intézmények idegen eredetét állapítják meg és elég ráutalunk Schorr-ra, a «Chaluz» kiadójára, ki nagy elmeéllel, de az illető nyelvek kellő ismerete nélkül kutatott fel perzsa vonatkozásokat a bibliában és a későbbi irodalomban, hogy ezen irány kinövéseit feltüntessük.

A szentírás a perzsa vallás alaptanával szemben határozottan *ellenséges* állást foglal el. Már az ősiráni vallás középpontja a világosság és sötétség közötti ellentétben van. Ezekből indulnak ki a testi és lelki élet összes tüneményei. A világosság egyaránt kútforrása az érzéki és erkölcsi jónak, a sötétségből ered min-

den anyagi és szellemi rossz. Az égi világosságnak képmása a tűz. A háznak középpontja a tűzhely lángja, mely ha kialszik, a pusztaság és meddőség gonosz szelleme vonulnak be a hajlékba. A tűz ennek következtében a vallásos tisztelet legkiválóbb tárgya és ezen előkelő helyet Zarathustra rendszerében is megtartja, mely csak szellemi alakot adott a világosságra és sötétségre vonatkozó nézeteknek. A világosság minden erkölcsi jónak válik kútforrásává, a sötétségből származik mindaz, mi a rossznak hatalmát előmozdítja. A két felfogás között a tisztának és tisztátalannak képzete közvetít. Szellemi és erkölcsi tiszta a hitnek tisztasága nélkül nem képzelhető, szellemi bűnök testi megtisztulás által engesztelhetők. A világosság országának ura Ahura-Mazda, a sötétség birodalmáé Angra-Mainju (Ahriman). A világosság (a jó) és sötétség (a rossz) közötti ellentét végig vonul az egész perzsa világnézetben, a jóból rossz, a rosszból pedig jó nem származhatik, az ellenséges hatalmak között folytonos harc dúl, a mely Ahura-Mazda győzelmével végződik ugyan, de mindaddig, míg a világosság ura végső diadalt nem arat, az egész világ sorsa a két ellenséges hatalom közötti harcnak befolyása alatt áll.

Ezen dualizmussal vallásunk tiszta és semmiféle elhomályosodást nem tűrő monotheizmusa nem férhetett meg. És ennek világos és félreérthetetlen szavakban kifejezést ad az exilium nagy prófétája, kinek halhatatlan beszédeit a kánon szerkesztői Ézsaiás könyvéhez csatolták. A próféta, kit a perzsa világbirodalom megalapítója lelkes szavakra fakaszt, ki Kyroست az Isten fölkejtjének mondja, világos czélzással a perzsa dua-

lismusra, síkra száll az ő tiszta monotheismusáért, a melyet a nagy perzsa király kegyéért sem hajlandó feláldozni, a melyet semmi szín alatt nem bocsát áruba. «Hogy megtudják» így szól «napkeletről és nyugatról, hogy nincs kivülem senki, én vagyok az Örökkévaló és több senki, alkotója a világosságnak és teremtője a sötétségnek, szerzője a békének és teremtője a rossznak. Én, az Örökkévaló teszem mindezeket.» (45, 6, 7.) A próféta ezen erélyes tiltakozásának jelentőségét a zsidó vallásos köztudat kellően fel is fogta és ott látjuk nyomait a perzsa időből származó mindennapi imádságban, mely a prófétaigét csekély változtatással felvette. A hol vallásunk nagy alapigazsága forgott szóban, ott minden idegen befolyás már eleve ki volt zárva, csak ennél kisebb jelentőségű, noha magukban véve még elég fontos kérdések lehettek azok, a melyeket az uralkodó világnézet nyomása alatt annak szellemében oldottak meg. Ha idegen képzetek behatolását már megakadályozni nem lehetett, legalább annak kellett gátat vetni, hogy a vallás legmagasabb eszméjét ne veszélyeztessék.

De ha a mazdaizmus érintetlenül hagyta is vallásunk alaptanát, mégis mélyreható befolyást gyakorolt a zsidó világnézetre és ha magasabb szempontból nagy jelentőséget nem lehet is tulajdonítani annak, a mit a zsidóság a perzsáktól tanult, ha sikerült is kihevernie azon csapásokat, a melyeket a parszizmus vallásának tisztaságára mért, nem lehet tagadni, hogy a perzsa befolyás nyomai még most sem vesztek ki teljesen és nemcsak a babona egyes jelenségein, hanem még vallásos szertartásokon is felismerhetők. Hogy p. az

ünnepi bokkrétával végzett czeremoniák oly nézeteken alapulnak, a melyeknek perzsa eredete kétséget nem szenved, arra a talmud is ráutal (Szuka 37 b és 38 a.) De a sassanidák uralma alatt keletkezett talmudban sűrűen előforduló perzsa vonatkozásoknál még sokkal fontosabbak azon régibb keletü kölcsönzések, melyekkel a perzsa korszak küszöbén találkozunk. A jeruzsálemi talmud (Rós ha-sána I. 2) és utána egyéb források már megemlékeznek arról, hogy a zsidók a hónapok és az angyalok neveit Babilonból hozták magukkal. Különösen az utóbbi körülmény bir nagy vallástörténeti fontossággal. Az angyalokról szóló tan, perzsa befolyás alatt teljesen kivetkőzött régi egyszerűségéből (l. Stade, Geschichte des Volkes Israel II. 231 köv.) Az angyalok, a mint már nevök (Malakh) is mutatja, eredetileg csak Isten küldöttjeiként szerepelnek, míg a szentírásnak exiliumbeli, de különösen későbbi könyveiben már szemmel látjuk az idegen, kiválóan pedig a perzsa nézeteknek világos nyomait.

Ahura-Mazda mellé, a mazdaismus felfogása szerint, a főszellemek, Amésa Spenta, szám szerint hatan vagy heten, sorakoznak. Már a perzsa névnek etymológiája azon «szent örökre» utal, a kikkel p. Dánielben (4, 10, 14, 20), egyes apokryph könyvekben és másutt is találkozunk. Az Amésa Spentához pedig Jazata név alatt egyéb szellemek és az összes élők azon őrszellemei csatlakoznak, a melyeket Fravasinak neveznek és a melyek nemcsak az ember sorsára gyakorolnak nagy befolyást, hanem a természet elemeiben, annak tünevényeiben és törvényes rendjében is nyilvánulnak. A perzsa mythologia ezen alakjaival léptennyomon talál-

kozunk nemcsak a zsidó, hanem az összes monotheistikus vallásokban és Kohutnak (Über die jüd. Angelologie und Dæmonologie in ihrer Abhängigkeit vom Parsismus 1866) sokszor a legapróbb részletekig sikerült bebizonyítania, hogy az átvétel nemcsak megtörtént, hanem hogy az idegen alakok az új körben is keveset veszítettek eredeti jellegükből.

Sokkal szembeötlőbb még a perzsa befolyás a dæmonokról szóló tanban, a mely egyszersmind tanulságos példája annak, hogy a zsidó monotheizmus hogyan kerülte ki azon veszélyeket, a melyek tisztaságát fenyegették, hogyan módosította a kölcsön vett idegen nézeteket és képzeteket ott, a hol azt a saját érdekei kívánták.

A perzsa felfogásban Angra Mainju, «a támadó» vagy «verő» szellem, a sötétség, a tisztátalanság és hazugság országának ura, nem bir ugyan isteni ranggal és nem tárgya az imádásnak, a mely csak Ahura Mazdát és a jó szellemeket illeti meg, de az ő birodalma is rendkívül hatalmas és a világosság országának veszélyes ellensége. A kíséretében levő gonosz szellemekkel, a divekkel (daevák) egyetemben szakadatlanul Ahura-Mazda teremtményeinek vesztén iparkodik és nagyon is érezteti velök hatalmát, megfenyítve őket, mert a világosság urát szolgálják. A zsidó felfogásban a sátán (Szammaél) felel meg neki, míg a daevák a sédekben lelik társaikat. De mekkora különbség a két felfogás közt! Míg a daevák folyton garázdálkodnak és folyton harcolnak a tiszta szellemekkel, addig a sédek hatalma csak bizonyos napokra szorítkozik és a szent tan tanulmányozásával foglalkozó jámborokra nem terjed ki,

nem is annyira veszélyesek, mint inkább dévajok és pajzánok és a mi legfontosabb: Isten parancsszavának ők is engedelmeskednek, az ő akaratát ők is kénytelenek teljesíteni, nem úgy mint a daevák, Angra Mainju nagy és hatalmas szolgálhada, a mely Ahura-Mazda és annak országa ellen, mint annak félelmetes ellenfele küzd. Nagy jelentőséget nyertek azonban a zsidóvilágnézetben is Asto-Vidhotusz, a halál angyala és Aesma-daeva (Asmodeus), mind ketten a perzsa daemonológiának előkelő alakjai.

Ezekben mutatkozik a legszembetűnőbb módon a mazdaismus befolyása a zsidóságra. De a túlvilági élet-ről, a feltámadásról és a részben legalább a messiásról való nézetek is magukon hordják a perzsa eredet bélyegét; a halál jelenségeinek felfogása és az ezzel kapcsolatos tisztasági törvények egy része, valamint egyes imák is perzsa nézetek behatására vallanak és arról tanuskodnak, hogy vallásunk fejlődésének egyes jelentékeny mozzanatai a parszizmussal való találkozáshoz fűződnek, a mely nem volt képes ugyan a zsidóságot kizökkenteni pályájából, de minden esetre új és idegen elemekkel gyarapította a zsidó világnézetet és módosítólag hatott egyes vallásos eszmékre.

N.-Kanizsa.

Dr. Neumann Ede.

SZEGÉNYÜGY-SZERVEZET A ZSIDÓKNÁL A TALMUDI KORBAN.

Ha a népek jellemsajátságait, a mennyiben azok a történetben megnyilatkoztak, egyetlen vonással kénytelenítettünk meghatározni s ilyképen a történeti zsidó népre nézve is keresnők azt a jellemvonást, mely benne minden más vonások felett leginkább szembezőkőnek bizonyul, mi, bár a zsidó nép hibáit és erényeit valószínűleg elfogulatlanabb álláspontból nézzük, mint a régi agadista, mégis kénytelenek lennünk az ő ítéletét helybenhagyni, ki a zsidó eredet kriteriumát a könyörületességben látja, vagyis a könyörületességben azt a sajátságot, mely a zsidót, az egyest s az összeséget leginkább jellemzi. A szegény agadista t. i., Sabthai bar Marinus a neve, Babilóniába ment, s az oda-valóktól munkát kért, nem kapott, kért hát alamizsnát, azt se adtak, mire azt mondá: ezek az egyiptomi «gyűlevész nép» utódai lehetnek, hisz írva van «irgalmat ad neked (az Ur) s megkönyörül rajtad», a ki könyörül az embereken, arról tudni lehet, hogy Ábrahám őszünk ivadéka, de a ki nem könyörül, tudni lehet róla, hogy nem Ábrahám utódaiból való. (Béczah 32^a.) Az agadistának igaza volt, mert a zsidó nép lelkébe a könyörület véste volt be legmélyebben nyomait, s e néphez való

tartozás próbakövének is lehet tartani, a mennyiben az akkori többi népek lelki életében mint számottevő tényező nem igen szerepelt. Az antik népek tudvalevőleg többé-kevésbé eudaimonistikus világfelfogáson nevedtek, s e rendszerben a könyörületességnek helye nincs. Még Plátó erényei közt sem találjuk a könyörületet, az emberszeretetet, Aristoteles a barátságot erénynek ismeri el, a könyörületesség szerinte talán épen hiba, Rómában gondoltak a szegényekkel, a mennyire megtartásuk állami érdeket képezett, vagy pedig zendüléstől tartottak; a könyörület indulata az antik világ polgárának ismeretlen érzelm lehetett. Jellemző, mert a könyörületességet magasabb szempontból hibáztatja, az Akiba és Turnus Rufus közt folyt beszélgetés, melyet a talmud számunkra fentartott (Baba bathra 10^a), mely, ha talán nem is úgy történt szószerint, a különböző felfogást híven tükrözteti vissza. «Azt kérdezte a gonosz Turnus Rufus R. Akibától: ha a ti Istenetek szereti a szegényeket, miért nem gondoskodik róluk? Hogy mi szerezzünk ezzel érdemet magunknak, viszonzá ő. De hisz fordítva, hibáztok evvel; vajjon ha egy király szolgáját fogságra veti s megparancsolja, hogy ne adjanak neki enni vagy inni, s jön valaki s ad neki, nem vétkezik-e a király ellen? Nem úgy, feleli R. Akiba, ha egy király megharagszik fiára s fogságra veti s jön valaki ki ételt és italt visz neki, ha a király megtudja, nem-e megjutalmazza? És mi gyermekei vagyunk Istennek, mint irva van: «gyermekei vagytok ti az Örökkévalónak a ti Isteneteknek.» A római embernek a szegénység a szegény magánügye, vagy közte és istene közt elintézendő ügy volt, a melybe másnak beleavat-

kozni nem kell, talán nem is szabad; a zsidó előtt eszköz az embernek nemesítésére, érdemek szerzésére. S tényleg e felfogás vonul végig a zsidó nép közintézményein is. A bibliai törvényhozás úgy jogilag, mint erkölcsileg gondoskodik a szegényekről; jogilag, midőn bizonyos megállapított haszonélvezetek birtokába helyezi, s erkölcsileg, midőn minden lehető alkalommal buzdít, hogy el ne nyomják a szegényt, támogassák, emeljék fel. A próféták beszédei s a költők énekei, a korai Ámosz és a késői Sirach, a misna úgy mint az agáda könyörületességről, jótékonyaságról szólnak, s még Tacitus sem tagadja meg a zsidóktól az elismerést, hogy «*misericordia in promptu est*» irgalmasság látható náluk. (Hist. V. 5.)

Természetes, hogy a közgazdasági viszonyok változásával a szegénység képe is változik és változniok kell az eszközöknek is, melyekkel a szegénység ellen küzdeni iparkodnak. Mig Palesztina majdnem tisztán mezőgazdasági állam volt, és a kereszténység keletkezése előtti utolsó századig körülbelül annak kellett lennie, mezőgazdasági törvénnyel védték a szegényt. A mezőgazdaság szolgáltatta az eszközöket a szegények fenntartására. A léket (kalászszedési jog) a sikcha (a mezőn felejtett kévék) a péa (a vetés szélei), melyek a szegényeket illető jutalékok voltak, a maászér áni (a szegényeknek juttatott tized) nagyjában óvhatták a szegényeket a nyomortól, bárha a határozatok, melyek e járulékok kiosztásánál érvényben voltak, arra látszanak mutatni, hogy aránytalanul sokan lehettek, kik azokat igénybe vették s ilyképen valami busás jövedelmet nem igen képezhettek. A péára, a szegényeknek megha-

gyandó vetésszélre nézve azt olvassuk, hogy a szegényeknek tilos volt azt sarlóval learatni, nehogy avval verjék egymást, a miről a concurrentia nagyságára kell következtetnünk, azon mértékekből pedig, melyek a szegény-tizedből az egyes szegényeknek járó minimum-kép lettek meghatározva, valami fényes állapotokat nem olvashatunk ki; midőn p. o. halljuk (M. Péa VIII. 5.) «nem adnak a csürben a szegénytizedből az egyes szegényeknek kevesebbet, mint egy fél kab búzát, egy kab árpát, egy fél lóg bort, egy negyed olajat», ha meggondoljuk, hogy egy-egy kab csak 2·8 liter, egy lóg meg épen csak 7 deciliter, hát nagy bőség szerzésére a tized nem látszik alkalmasnak, de a különböző járulékok összevéve talán mégis megmentették a szegényt a nagy inségtől. Csakhogy idővel még ez állapotok is rosszabbultak, mert a római hódoltság annyi törvényes és törvénytelen adót zúditott a szegény lakosságra, hogy a szegényjárulékot nem igen szívesen viselte, különben is városok alakulásával és az ipari foglalkozások fejlődésével a mezőgazdaság szolgáltatta járulékok a nyomor leküzdésére nem elégségesek. Úgy látszik, ez okok vezettek a szegényügy oly módon való szervezésére, hogy az fejlettségére nézve a mi mostani állapotainkat jóval felülmulta. Az elv, mely felé a modern törvényhozások, ha lassan is, de közeledni látszanak, hogy t. i. a szegényügyet államosítsák vagy más szóval, hogy a szegénység leküzdésére szükséges eszközök nyújtása ne facultativ legyen, de obligatóriussá tétessék, érvényre jutott, mikor kimondották: mindenki vagyona arányában tartozik adózni a szegénypénztárnak s a kivetett összeg végrehajtás útján is beszédhető (Baba

Bathra 8^a). S hogy ez intézkedés nem maradt papíron, arra bizonyítékaink is vannak, midőn p. o. Rába kényszerítette R. Nathan b. Amit, hogy 400 zúzt = vagy 145 frtot fizessen a czedákának, a szegénypénztárnak. (Keth. 49^b).

Természetes, hogy e köteles adó nem elégítette ki mindenki jótékonyági hajlamát és sokan a köteles összegben felül is adakoztak. Így tudjuk, hogy R. Ukba halála előtt adományai jegyzékét hozatta el, melyben 7000 dénárnyi adomány volt kimutatva, nem elégedett meg evvel sem; «kevés útravaló oly hosszú útra», mondá és elosztatta vagyona felét.

R. Jesébabról épen azt olvassuk, hogy egész vagyónát ajándékozta el a szegényeknek (Jer. Péa I. 1.), R. Tanchum b. Abba pedig mindenből, a mit magának vett, ugyanannyit a szegények számára is vásárolt, R. Eleazar nem is imádkozott addig, míg alamizsnát nem osztogatott (B. Bathra 10^a). Sőt úgy látszik, hogy a vagyon elosztogatása oly általánossá vált, hogy háttározatot kellett ellene hozni, hisz különben nem volna értelme a talmudi hírnek, hogy «elhatározták, hogy a ki bőkezű is, az se ajándékozzon el többet vagyona ötödénél (Keth. 50^a), nehogy aztán maga szoruljon mások jótékonyására; és csak végrendeletben lehet az egész vagyont szegényeknek adni, — de hát állandó s szilárd alapot a szegényügy szervezetének csak azok a közszolgáltatások adhattak, melyek kötelezők voltak, a melyek befolyására tehát bizton lehetett számítani. A kezelés pedig következő módon történt. Két állandó tétel volt, az egyik a Tamchuj = a szegények étkezésének alapja és a Kuppa = a hetenként kiosztandó ala-

mizsnáé; szükség esetén aztán kivetettek pótjárulékot szegények felruházására, eltemetésére stb. Fizetni tartozott a helység minden jómódú lakosa. Idegen helyről jöttek, letelepedésük után 30 nappal már kötelesek voltak a tamchujhoz járulni, 3 hónap múlva a kuppához, 6 hónap múlva szegények felruházásához, kilenczre temetési költségekhez. Árvák, ha gazdagok is, nem tartoztak hozzájárulni (B. B. 8.). Asszonyoktól, minthogy saját vagyonuk rendesen nem volt, még önkénytes adománykép is csak kis összegek fogadtatnak el, nehogy férjüket megkárosítsák, tudunk azonban esetekről, mikor az asszonyok ékszereiket ajánlották fel a czedának s elfogadták tőlük. (Baba Kamma 119^a.)

A czedaka kivetése s kezelése különböző személyek által történt. A kuppa számára két ember képezte a kivető, három a kezelő bizottságot, a tamchujt pedig hárman vetették ki és ugyanannyian kezelték. Az egésznek élén állott a gabbaj czedaka, a legelőkelőbb s legjellemesebb emberek közül választva, s oly bizalommal felruházva, milyennel nyilvános intézményeinkben mai napon nem igen találkozunk. A gabbaj, tudniillik senkinek sem tartozott számadással, a pénzzel úgy rendelkezett, a hogy épen akarta. Nyilvánvaló, hogy ily állásra csak a legkiválóbb jelleműt kellett választani s érthető R. Eliezer b. Jákobnak nyilatkozata, mely szerint «ne adjon az ember egy fillért sem a czedakának, ha élén nem oly kifogástalan ember áll, mint R. Chananjah b. Teradjon.» (B. Bathr. 10^b.) Tényleg a gabbaj oly tekintélynek s becsülésnek örvendett, hogy reájuk alkalmazzák a szentírás versét: «Kik őt (Istent) szeretik, mint a pompájában felszálló nap fénylenek»

ezek alatt a gabbajé-czedáka értetnek (Seeltoth. Ki Thissza.). Előkelő voltuk oly kétségen felülinek tekintett, hogy leányát a Kohén (a pap) a különben megkövetelt családi próba nélkül is elvehette (M. Kiddusin IV. 4.). Nem lehetetlen azonban, hogy hatalmuk tudatában avval néha vissza is éltek; legalább arra enged, az a keserű magyarázat következtetni, mely szerint «midőn Isten azt mondja: (Jerem. XXX. 20.) Megbüntetem Izraél minden sanyargatóit, ezek alatt a gabbajé czedáka is értetnek (B. B. 8^b), mert ebből az látszik, hogy a népnek szenvedni kellett a jótékonyági ügyek fejeitől. Másrészről egyes gabbájokról oly vonások maradtak reánk, melyek a nekik adott tiszteletet teljesen igazolják; így pl. olvassuk Benjamin ha-czaddikról, ki a kuppa feje volt, hogy éhség alkalmával a kuppa pénze elfogyván, saját költségén tartott el egy anyát hét gyermekkel; R. Juda ha-Naszi pedig éhinségben magtárákat nyitattott, s különbség nélkül osztatott mindenkinek.

A szegényellátás ilykép hivatalos jelleggel bírván, természetes, hogy meg kellett állapítani, kinek van joga a jótékonytságot igénybe venni és mily mértékben.

Találunk is szabályokat, melyek egész részletességgel intézkednek. Minthogy a tamchujból minden nap osztogattak, a kuppából pedig egyszer hetenkint, elvben ki lett mondva, hogy a kinek két lakomára, vagyis egy napra való eledele van, ne vegyen a tamchujból, kinek pedig 14 lakomára, vagy 7 napra valója van, ne a kupáhból. A kinek 200 zuz = vagy 72 frt vagyona van és nem üz ipart vele, vagy ha csak 50 zuz = 18 frt vagyona van és ipart üz vele, ne vegye igénybe a me-

zögazdasági szegényjárulékot sem, de nem köteles eladni lakóházát s szükséges szerszámait, hogy abból éljen. (M. Peah VIII. 8. 9.) Ha idegen helyről jön szegény, adnak neki legalább annyit, hogy vehessen magának egy körülbelül másfél liter buzának megfelelő kenyeret, ha meghál, tartoznak fekhelyről és takaróról gondoskodni, ha ott szombatol, három lakomára valóra, de ha koldulni jár házról-házra, a hivatalos czedáka iránt semmi igénye nincs, ha azonban odavaló szegényedik el, arról gondoskodnak rangja, méltósága és előbbeni viszonyai szerint, úgy hogy, legalább in theoria, tartoznak neki még paripát és szolgát is tartani, ha előbb ezekhez volt szokva.

Beszélték is az öreg Hillelről, hogy egy jó házból való szegénynek lovat és szolgát vett, Sepphorisban pedig egy szegénynek minden nap egy font baromfi húst vettek, mert előbb avval élt.

Ha árva gyermek nagygyá nő, tartoznak kiházásítani, a szükséges berendezéssel ellátni és 50 zuz hozományyal megajándékozni. (Keth 67.)

Még arra is van szabály, hogy a segédeszközök elégtelensége esetében, mily sorrendben kell a különböző igényeknek megfelelni. «Saját városod szegényei előbbre valók más városéinál;» ha az forog kérdésben, vajjon férfit vagy nőt mentsenek-e meg a haláltól, az elsőbbség a férfié, minthogy a közre több haszon hárulhat a férfire, mint a nő életben maradásából, de felruházásnál, ellenséges fogságból való kiszabadítás és kiházásításnál a nőt illeti az elsőség. (Jer. Hórajoth II. 8). Zsidó és nem zsidó nemzetiségű közt a jótékonyagra nézve nincs különbség. Ha pedig valakinek nincs vagyona és

a jótékonyt még sem akarja igénybe venni, annak szinleg *kölcsönkép* adnak pénzt, de valójábaa oda *ajándékozzák* neki.

Már ezen intézkedésekből is láthatjuk, hogy bár a szegényügy ilyenmő rendezése folytán az alamizsna megszégyenítő jellegéből sokat veszít, mégis elegen lehettek, kik a köz terhére esni nem akartak, de még jobban látszik a törekvés, saját szerzeményéből, ha inségesen is, megélni, azon mondásokból, melyek a jótékonyt igénybe vételére nézve reánk maradtak. «A ki más asztala után kénytelen élni, elsötétül annak a világ.» «Tedd szombatodat hétköznapra, csak ne szorulj az emberekre.» «Még a dög megnyúzásától se iszonyodjál s ne mondd: tudós ember vagyok, előkelő származásu vagyok, — csak ne szorulj az emberekre.» (Peszachim 113^a.)

A zsidók közállapotai a római legyőzetés után majdnem minden századdal rosszabbá és rosszabbá válván, a szegényügy ezen szervezetének is csak romjai maradtak meg, de teljes erőben maradt meg a hajlam enyhíteni a nyomort, támogatni a szegényeket. E hajlam tovább él bennünk, s most is büszkeségünket képezi.
Budapest.

Dr. Weiszbürg Gyula.

KISÉRTETEK.

Ha visszanezünk rég elmúlt időkbe,
A kegyeletbe száanalom vegyül ;
A szent hitért egymást a nép, a dőre,
Hogy ölte, marta kérlelhetlenül.
Hogy bujtogattak lelketlen vezérek,
Kitűzve czégérnek vallásukat ;
A céljuk volt, önző világi érdek,
S a nép csak eszköz, jámbor áldozat.

De hajh, hiába szánjuk így a multat,
Akadna ily vezér ma is elég,
A kik a mult időkön nem okultak,
S ha rajtuk mulna, vér patakzanék.
Kisértő szellemek még visszajárnak,
A középkornak odvas mélyiből ;
A míg megint tovatűnnek az árnyak
A terjedő világosság elől.

Csak vissza, le a rothadt alvilágba,
Ti földidézett ósdi szellemek ;
Uralmatoknak vége van, hiába,
Nyomon már nem követ a vak tömeg.
Már véli, hogy közös mindenki sorsa,
S a vallás mind, *egy* czél felé vezet ;
Alapjuk egy, különböző a forma,
De végökük : az emberszeretet.

A ZSIDÓ «SZELLEMI FÖLÉNYE.»

Sokat beszélnek a zsidó nép természetes intelligenciájáról, melylyel állítólag a többi népeket fölülmúlja és ezáltal közveszélylyé válhatik. Igaz, hogy az ily vádak — mily különös, hogy még az eszességből is vádat kovácsolnak! — sem a francziáknál, sem az angoloknál, sem az amerikaiaknál fel nem merültek. Ezek a nemzetek tehát nem veszik észre az állítólagos szellemi fölényét a zsidónak. Inkább tehát keleten dívik ez a sajátságos zsidó félelem, mely néha oly utálatos gyűlöletté fajul és beszenyezi az emberi nem és az ujkorbéli fölvilágosodás és haladás lapjait.

A történetiró tények előtt szemet nem hunyhat és így bátran megvizsgálhatja a létező zsidófélelem okait, Csudálkozással fogja észrevenni, hogy épen a nagymiveltségű Németország a zsidófélelem és az abból folyó gyűlölet kiapadhatlannak látszó fészke.

Mi szívünkben tiszteljük a nagy Németországot, mely a Mendelssohnokat és Auerbachokat, a Heinéket és Börnéket, a Lassalleokat és Marxokat nevelte. Németország nekünk is sok világosságot adott Kantjai, Lessingjei, Schopenhauerjai és egyéb számtalan nagy elméi által. Vétünk csak az lehetne, hogy mi ezeket a

nagy szellemeket tán jobban értettük, bölcseségük tejét jobban szívtuk volna magunkba, mint a saját fajukbeliek.

Világos, hogy ilymódú intelligenciánk veszélyes volna azokra nézve, kik kénytelenek mögöttünk maradni. Igazán, valljuk be hibáinkat: jobban hevülünk a szépért és igazért, gyorsabban fogjuk fel a tudományt, egyáltalában égető tudásszomjjal birunk, képesebbek vagyunk minden körülménynek szülőokait és következményeit belátni, találékonyabbak vagyunk a célhoz vezető eszközökre nézve, vérünk nyugtalanabb vágyaink elérésében. Szeretjük a szabadságot, a hatalmat. Nagy sora a fő bűnöknek! De ha állítólag illetően sajátosságainknak oly nagy eredményeket köszönhetünk, hogy van az, hogy bennünket üldöznek, a helyett, hogy e veszedelmes sajátosságainkat elsajátítanak? A szellemi méreg is csak olyan, mint a szervi méreg. Be kell oltani a testbe és a méreg rögtön elveszíti pusztító hatását. A németbe nem ártana egy kis zsidó szellemet beoltani, rögtön nem panaszkodnék többé az «idegen vércsőpp» romboló hatása felett.

De távol legyen tőlünk, hogy állítólagos szellemi fölényünkkel kérkedjünk! A dolog nagyon egyszerű. A német nemzetet évszázadokon át pórázon vezették, üldözték ott a szabad gondolatot, a katonai fegyelem volt náluk az éltető szó. A német zsidóban pedig a szabad gondolkodást, a rettenthetetlen kritikát, az erős logikát, mely semmiféle hatósági parancsnak magát alá nem veti, sohasem lehetett megölni. Azért gyűlöltek a német hatalmasok a folyton «forradalmi» szellemű népet, de melynek Németország köszönheti, hogy Heine,

Börne, a napi sajtó és Lasker, Bamberger, Lassalle, Marx és hasonló élesen bonczoló és hatalmasan föl-
építő szellemek segítségével az önérzet és szabadság
utján folyton tovább haladt.

Németországban főleg a hatalmasok azok, kik a zsidó
kritikától, igazságszeretettől, sajtótól ijedeznek és a
német nemzet hagyományos és jól ápoltságát féltik. Hiábavaló ijedezés, mely utóbb a gyűlölet
eszközeihez nyúlt. A szabad gondolkozást és kritikát a
hatalmasok többé ki nem fogják irtani e földgömről.
a míg Mirabeau, Darwin és Washington unokái élni
fognak.

Igy érthető a zsidó szellemi fölény féltése Német-
országban, mely ámbár a tudományban, művészetben,
politikában a legnagyobb lángelmékkal dicsekedik,
mégis a nép zömében fennakarja tartani a vak enge-
delmességet, lenyügözni a szabad gondolkozást és ápolni
a gépies kegyeletet az elavuló intézmények és a magu-
kat lejáráó tekintélyek iránt. A zsidó szellem pedig a
kovász, mely e kivánt nyugalmat és állandóságot min-
dig háborgatja.

Meglepő példát arra, hogy a zsidófélelem megszűnik,
mihelyt a szabad gondolkozás mérgé a nemzet testébe
beoltatik, épen a mi kedves Magyarországunk nyújtja.
Itt a legélesebb kritika nem a zsidó népnél található.
Ezeréves pártélet a magyarban megérlelte a gondolko-
zás függetlenségét és csudálatos látni, hogy a zsidóság
többsége nem az ellenzék, hanem — megfordítva, mint
más országokban — épen a kormánypárton van, nem
támadja meg az állami intézményeket, sőt védi őket.
Ha mégis egyideig a zsidófélelem megtudott fogamzani,

ez onnan eredt, hogy a gentry pusztulása és a zsidóság vagyoni emelkedése okozati összefüggésbe hozatott. E tévedést is bevallják ma és a magyar köznemesség üdvét már nem látják többé a vállalkozó és iparüző osztályok elnyomásában, hanem a modern munkás-szellem beleoltásában az urhatnám kasztba.

De ha el is fogadnók a «magasabb intelligencia» kétséges dicséretét és dicsőségét a zsidónépre nézve, ezt sem magyarázhatnók valami rejtélyes természeti adomány által, hanem oda utalnánk a *zsidó nevelésre és oktatásra*, mely bár rendszerbe nincs szedve és valami híres pedagógiai név által sincs szentesítve, de tényleg nagy előnyökkel bír és biztosította is évezredek át ennek a népnek szellemi fölényét. Ennek a nevelésnek és oktatásnak sajátos rendszerű rendszere abban áll, hogy *család és iskola* soha sem volt egymástól elválasztva, mint a modern korban. A zsidó család mindig a legszigorúbban *nevelte* a fiatalokban a jellemet és istenfélést, gyakorolta bennök a kegyeletet és a szent törvények tiszteletét. Nincsen szigorúbb nevelés, mint melyet a zsidó család véghez visz. A gyermek minden szava, gondolata, lépése a legszigorúbb erkölcsi bírálat alá esik. Még dívik a zsidóknál a szülők, öregebbek, tanítók legnagyobb tekintélye. A család a lelkiismeretnek, a kérlelhetelen erkölcsi bírálatnak szülő és tápláló helye. Innen ered a zsidónak mindig kész és éles bíráló tehetsége. A családi neveléssel párhuzamosan járt a zsidó *oktatás*, mely teljesen a szentírás körül összpontosult. A *szentírás* és annak éles, kimerítő *magyarázatai*, az abból folyó *dialektika* a zsidó tanulót belehelyezte az eleven *történelmi* fölfogásba, szeme elé tar-

totta mindig az erkölcs és a sors legbensőbb összefüggését, megismertette az egész természettel, mint isten kertjével és *kiélesítette elméjét* az isteni ige és az erkölcsi parancsok felfogására, magyarázatára és alkalmazására nézve. A zsidó nevelés és oktatás teljes összhangzásban állottak egymással, a dialektika megköszö-
rülte a fiatal elmét, a család megszilárdította a belé oltott elveket folytonos gyakorlat által.

Ha állami iskoláink teljesen fel fognak hagyni mostani elavult módszerükkel, ha az oktatásnak *eleven, a szívhez és képzelethez szóló központot* fog adni, ha az elmét *dialektice* fogja *kiköszörülni* és a *család*, mindig eleven érintkezésben az iskolával, nemesíteni és megszilárdítani fogja az erkölcsöket, akkor a szellemi fölény, melyet a zsidónak irigyei neki tulajdonítanak, az egész ország népének tulajdonává leend. De eddig a főbaj az volt, hogy az évszázados reakció, mely Osztrák-Magyarországban uralkodott, mindig nagyon távol volt attól, hogy a népekben szellemi fölényt neveljen és inkább arra törekedett, hogy szellemes és jellemes emberek helyett *engedelmes szolgákat* és *hajlongó beamtereket* neveljen. Fájdalom hogy mai szabadelvű kormányunk még nem vette észre, hogy középkori, szolgálkú elvek szerint foly még mindig a nevelés és oktatás szeretett magyar hazánkban.

Budapest.

Dr. Silberstein Ötvös Adolf.

ÉLETKÉPEK.

Ismeretlen világba vezetlek benneteket, olyan világba, melyben áthatolhatatlan, sűrű sötétség uralkodik, melybe még nem jutott a civilizációnak és felvilágosodásnak egyetlen sugara sem. Kérlek, kövessetek. Nem kell félnetek, nem megyünk sem Ázsiába, sem Afrikába. Nem, itthon maradunk, saját hazánkban; mert ma csak a *jesibába*, a talmudiskolába vezetlek benneteket, a magyar jesibába, ebbe a kis komor világba.

Bizonyára ismeritek Szabolcsmegyét, hiszen jelentékeny szerepet játszik a magyar zsidóság legújabb történetében, s ép így nyilván ismeritek Kis-Várda városkát, mely ebben a megyében fekszik. Kövessetek hát ide.

Látjátok ott azt a kis szalmafedelű házat? Oda megyünk be. Előbb keresztül kell ugyan mennünk egy igen piszkos, nagyon sáros úton; de ez nem fog akadályul szolgálni, mert jó magyar létekre ehhez már hozzá vagytok szokva. Kinyitom az ajtót s benn vagyunk a konyhában. Az a levegő, mely itt uralkodik, rögtön meggyőz bennünket arról, hogy itt nem főznek holmi finom fűszerszámmal. Balra és jobbra a két

lakószoba nyílik. Előbb jobbra fordulunk. Itt egy különösen nyikorgó hangot hallunk, mely egy ismeretes héber reggeli imát morzsol le. Midőn kopogtatunk az ajtón, belülről a szokásos «szabad» kiáltás helyett gyanús csoszogást hallunk, mintha nagy papucsok csapódnának a kövezethez. Ebben a pillanatban a lakószoba és a konyha közt levő homályos térben egy rettentően hosszú és sovány alak jelen meg, mely csoszogva mozog előre. Az ismeretlen alak csak némileg hasonlít emberi teremtéshez, melyre női ruha van vetve. Nagyon jól ismerem, mert három esztendeig laktam nála. Van szerencsém bemutatni: Gele Nesó-mechápperen asszonyság. «Nesómechápperen» azt jelenti, hogy «lélekfogó». Ezt a szép nevet pedig azért kapta, mert egyetlen haldokló nő ágyától sem hiányzott. Nincs a városban más olyan asszony, a ki olyan jól értene a beteghez, mint Gele néni. Biztosan megtudja mondani, hogy mely órában lesz «jecziász nesóme», azaz mely pillanatban leheli a beteg utolsó sóhajtását. És ha azt mondja: «gyujtsátok meg a havdólékat!» (a viaszgyertyákat), akkor senki sem kételkedik többé, hogy a haldokló lelke már annak ajkán van. De nem csak a betegszobákban imádkozik, otthon is folytonosan azt cselekszi. Nagyon sokat ad a korbanmincha-sziddur-jára, de sajnos, annál kevesebbet a tisztaságra. E mellett virágos orra azt is árulja el, hogy minden jámborsága daczára a vizen kívül még más valamit is szok inni.

Itthon vannak a bócherok? kérjük őt.

Gele néni csak néma kézmozdulattal felel, mert most végzi reggeli imáját, s a míg be nem fejezte, nem fe-

lelne még a királynak sem. Rámutat a balra nyíló ajtóra. Belépünk oda s a bócher-szálláson vagyunk. Meglehetősen nagy, de szegényesen világított, padozatlan szoba, melynek falairól csöpög a nyirkosság. Mindjárt az ajtó mellett egy ősrégi kályha áll, mely azonban, bár december van, nincs befűtve. Mellette egy nagy láda foglal helyet, mely ruhatárul szolgál, felső részét azonban mosdó-asztalnak használják; láthatjátok, most is rajta van egy nagy dézsa, egy pohár és egy vizes kancsó. A láda és a kályha közt a falba vert szegen négy talesz-zacskó csüng meg egy törülköző kendő, melynek színét nem lehet pontosan megállapítani, de ha közelebbről vizsgáljuk, akkor föl kell tételeznünk, hogy eredetileg fehér vászonból készült. Egészen fenn két durván ácsolt ágy áll s mert egyik szombattól a másikig nincsenek megvetve, ugyanolyan színe van, mint az említett törülközőnek. A szoba közepén egy hosszú, zöldre mázolt asztalt látunk; kétfelől fapadok fogják körül. A padokon négy fiatal ember ül. Sajátképpen fiúk még ők, gyerkőcze az istenadta mind a négy, de mivel hosszú szárú pipákból pöfékelnek és nagyon is komoly arczczal gunnyasztanak hatalmas foliántok fölött, férfiaknak kell őket tartanunk. Négy bócher ez a fiatal ember, a kik a Nesómechapperennél albérletben laknak. Az elsőt Szimche Zbarevnek, a másikat Smáje Mizselabricsnek, a harmadikat Chájem Sztrapkevnék hívják, a negyedik neve: kisasszony. *Egyéni* nevükkel csakugyan így hívják őket, de mivel a jesibában több hasonló nevű bócher van és chukkeszhaggój (nem zsidó szokás) valakit családi nevén szólítani, a mit egy jámbor bóchernek soha sem szabad

tennie, tehát mindegyiket külön arról a városról nevezik el, a honnan való. Szimche Zbarev tehát zborói, Chájem Sztrapkev sztropkói, Smáje Mizselabrics pedig mizselabricsi. Nos igen, mizselabricsi. Miért néztek rám oly furesán? Nem tudjátok talán, hogy merre van Mizselabrics? A térképen, az igaz, Mező-Laborecnek hívják, mi jámbor bócherék azonban csodálatos szép nyelvünkön Mizselábricasnak nevezzük, mert az zsidósan hangzik. Hogy a negyediket miért nevezik kis-asszonynak, azt később fogjátok megtudni; előbb jól meg kell ismernetek hőseimet.

Valamennyinek fölötté áll Szimche Zbarev. Ő már tizennégy éves korában chazer-bócher (korrepetitor) volt, most azonban, hogy három évvel idősebb, a legjobb és legtiszteltebb bócherja a jesibának. Még pedig joggal. Mert Szimchének valóban rendkívüli szellemi képességei vannak, korához képest nem minden nap előforduló olvasottsággal bir a talmudban; bámulatos éleselműséggel ért hozzá, miképen kell egy «psetelt» mondanía és a távoleső fogalmakat művészileg összekapcsolni. E mellett igen jámbor, mondhatni, bigott. Nem csoda tehát, ha általános szeretetnek és tiszteletnek részese. Még Reb Itse is a «szófér», az egész község legtüzesebb chószidja is, a ki évenként háromszor zarándokol Uj-Szandeczbe, hogy megkapja az ottani csodarabbi áldását, — ez a nagy chószid is azt szokta mondani:

Valóban, Szimche Zbarev jó, jámbor gyermek, egy feinszbócher.

Az igaz, hogy hozzá teszi mindig:

De, beavajneszénü horábbim, Isten ne vegye bünül, csöppet sem hasonlít egy jámbor zsidóhoz.

És ebben tökéletesen igaza volt Reb Itsének. Szimche Zbarevnek a külseje csakugyan nem árulja el a zsidót, még kevésbé a bóchert; mert nincs neki sem görbe háta, sem beteges, sápadt arcza, ellenkezőleg egészséges, erős, nagy, nyulánk, arcvonásai nemes formájúak, nagy, kék szeme ritka szépségű és csodálatosan, varázslatosan ragyog, a mikor valamiről lelkesülten beszél.

Smáje Mizselabricsesél már mostohábban bánt a természet. Ő rajta már messziről megismerik, hogy nem csak zsidó, de bócher is; mert ifjúsága daczára is — hiszen mindössze csak 17 éves — már meg van a görbe háta, akkora, hogy egy vén tudósnak is becsületére válnék s olyan nagy szakálla, melyet bátran fésülhetne, ha egy jámbor bócher egyáltalában fésülné a szakállát. Vonásai kissé nyersek, nehéz feje majdnem aránytalanul fejlődött, úgy hogy meglepi az embert nagyságával; de szemében az élet, az értelem és a szelidség csodálatra méltó kifejezése tündöklök. Nincs meg gondolatainak az a merész sasszárnyalása, mely a komoly talmudtanulmánynál majdnem elkerülhetetlen, e helyett azonban tiszta, világos logikával dolgozik. Hetekig képes elmélkedni a talmud egyetlen lapja fölött, de jobban is érti, mint bármelyik kollegája. Egy szóval, ő töprengő, fürkésző lélek, mely lassan, fokozatosan, de annál biztosabban találja meg az igazságot. És nem csak talmudtanulmányokkal foglalkozik, hanem bibliai studiummal is, a mire száz bócher közül alig vállalkozik kettő. Igen, Smáje Mizselabrics alapo-

san ismeri a bibliát, sőt még Ibn Ezra és Kimchi kommentárjait is tanulmányozza, persze csak úgy suttyomban, mert Abraham Ibn Ezrát és Dávid Kimchit nagyon szabadelvű bibliamagyarázónak tartják a jesibán, a kiknek műveit nem szabad olvasni. De Smáje olvassa, sőt mi több, érti is, úgy, a mint sok egyebet ért, a mihez társai nem értenek. Ő például kifogástalanul, a helyesírás minden szabályának megfelelően tud héberül írni, s ezzel megint fehér holló a jesibán; mert nyelvtant, még héber nyelvtant is nagy bűn tanítani vagy tanulni a jesibán. A mi Smájénk sem a jesibának köszönhette héber nyelvtudományát, hanem atyjának, a ki Oroszországból beköltözött metsző volt. Ott pedig előbb a héber nyelvet tanulják, azután a bibliát s végül talmudot.

Chájem Sztrapkev nagyon különös ifjú. Most 16 éves, de jó két esztendővel idősebbnek látszik. Ő a legvígabb ficzkó az egész jesibában. Neki mindegy, akár van ünnepe, akár gyásznapi, akár böjt; valamennyit egyforma jó kedvvel tölti. Mindent megtesz, a mit egy jámbor bóchernek megtennie *nem* szabad, mégis mindnyájan szeretik. Nincs zsidó szakácsnő a városban, a kinek ne udvarolt volna, természetesen nem más célból, mint hogy megtölthesse a gyomrát, a mi legtöbbszörre sikerül neki. Neki mindent megbocsátanak, mert — vajjon megmondjam? — szépen tud énekelni. Szombat este, mikor az egész jesiba és a község nagy része is a Bész-hamedresben van összegyűlve, az ősrégi Zemirósz éneklő, s mindenki föllelkesül, el van ragadtatva; ha egy más alkalommal a Jómkippur-liturgiából ad elő egy mélabús éneket, akkor nem csak az asszonyok szeme

lábad könnybe, hanem szemüket törlik a legerősebb szívű férfiak is. Chájem nem csak szépen és érzelmesen énekel, hanem meg van az a képessége is, hogy bármely embert vagy hangot híven utánozhat. A mult purimkor gazdasszonyának maszkját öltötte fel és utánozta, hogy miképen szokott imádkozni a haldoklók-nál. Megesküdhetett volna az ember, hogy a Nesóme-chapperen asszony áll előtte.

Ellenben a «kisasszony» még valóságos gyermek, alig több, mint 12 éves. Azért nevezték el így, mert olyan tulajdonságai vannak, minőkkel szerintük nem bírhat fiúgyermek, annál kevésbbé egy bócher. Így például nagyon szemérmes és rendkívül érzékeny természetű. Nem csak hogy nem értett szikrát sem a koldulás mesterségéhez, de hogy ha valaki egy sértő szót mondott neki, órákon át képes volt sírni miatta. Azután különös érzéke volt a tisztaság iránt. Nem csak a maga ruháit tisztította ki, hanem a társainak ruháit is. Ámde ez a gyermek sok tekintetben prototipusa számos más bóchernek, mert a mint ő 12 éves korában 30 mérföldet gyalogolt Hevesmegyéből, hogy Kis-Várdára jusson, úgy hagyja el számtalan hasonló korú gyermek szülőhelyét, hogy egy többé-kevésbbé távoli jesibát keressenek föl. És így kénytelen vagyok elbeszélni, *miképen* lett ez a «kisasszony» bócherré. Rövidre szabom a történetet, mert a legszomorúbb a világon az a gyermekkor, melynek nincs napsugara. Ilyen gyermekkort élt a mi kisasszonyunk. Már születésekor sem fogadták azzal az örömmel, a melylyel az új világpolgárokat szokás fogadni. Anyja súlyosan megbetegedett, midőn életet adott neki, atyja nagyon

szegény volt. Melammedje (tanítója) egy kicsi, alig 50 tagból álló községnek. Gondolhatjátok, hogy nem volt elég fizetése egy betegápoló fogadására, arról meg épen nem lehetett szó, hogy dajkát tartson gyermekének. Tizenegy éves korában kapta legutoljára a legédesebb és legszentebb csókot: az anyai csókot. Később atyját is eltemették. Sokan voltak a kis községben, a kik hű tanítójuk elárvult gyermekéből iparost akartak nevelni, de akkor megszólalt lelkiismerete: Micsoda, te mesterember akarsz lenni, s talán még a szent szombaton is dolgozni? Mit fognak mondani a sírban nyugvó szüleid? Nem mondta mindig jó atyád: Tanulj szorgalmasan fiam, akkor te is derék bócher leszel! Vajjon nem volt drága anyádnak az eszménye az, hogy jesiba-bóchernek lásson? Nem, el kell menned a jesibába!

Épen tavasz hónapja volt, az a hónap, mikor számtalan bócher járja keresztül-kasul az országot koldulva, éhségtől üzelve; azok az általunk jól ismert nyomorúságos alakok, a kik hónuk alatt a «talisz-bájtél»-l minden zsidóh zat fölkeresnek sorjában és belépnek párosával, a nélkül, hogy kopogtatnának, s kalapjukat fejükön hagyva, megállanak az ajtóban s ott némán kegyes adományra várnak. Majd mindenik évenként kétszer szokott hasonló útra vállalkozni, hogy megfizethesse azt az adósságot, melyet a fél esztendő alatt csinált. Így nem volt nap, melyen néhány «snorr-bócher» nem kéregette volna végig a kis helységet. A szerencsétlen árva fiú szinte irigykedve nézett rájuk s azt gondolta. «Ah, ha már én is ilyen nagy lennék!»

De ime, egy napon két kicsiny, igen kicsi bócher

jött. Ezek is házról-házra mentek, nekik is adtak kegyes alamizsnát. Ekkor fölbátorodott a «kisasszony», kinálkozott, hogy vezetőjük lesz a faluban és kérdezte, hová valók? «Munkácsiak vagyunk és Szikszón tanulunk», feleltek.

És messze van innen Szikszó?

Bizony nincs messze. Még nincs két hete, hogy eljöttünk onnan s ma már itt vagyunk.

Két hete! kiáltott a fiú esodálkozva, mert hiszen ő még soha sem volt túl szülőföldje határán. És nem félték az úton?

Ostoba! Mitől féljünk? A kutyák megugatnak, de nem harapnak. A keresztyén gyermekek utánunk kiabálják: zsidó, zsidó! de nem bántanak bennünket; ellenkezőleg, ha megkérjük őket, megmutatják a zsidók házait, s aztán nem vagyunk mi bócherek? Nem hordjuk magunkkal a talisz-zacskóban a ciziszt és tefillint és Dávid szent zsoltárait, s nem imádkozzuk naponkint a Tefillasz-Haderechet? Mitől félnénk hát?

Fiúk! Én is szeretnék elmenni Szikszóra, a jesibába; kérlek, vigyetek el engem magatokkal.

Nem bánom én, felelt a kis bócherek egyike, hanem azt előre is meg kell mondanom, hogy még legalább négy hétig kell vándorolnunk, mert tudod, szükségünk van még egy chazer-bócherra, az azonban nem tanulhat velünk ingyen, mert maga is szegény, tehát mi fizetünk neki félesztendőre 15 frtot. Érted? Tizenöt forintot pengőben. De mivel a szüleink szegény emberek s nem adhatnak pénzt, hát évenként kétszer addig megyünk kéregetni, míg meg nem kerestük a 15 frtot.

Joszel, mondá azután útitársának, mutasd meg csak, meddig kell még mennünk.

Joszel kivett kopott kabátja zsebéből egy hosszú ív papirost, mely tele volt írva héber betűkkel. Négy vármegye helységének neve volt oda jegyezve. Olvasni kezdte a neveket.

De hát hogyan ismeritek mind ezeket a helységeket? kérde a tapasztalatlan fiú ámulva.

Bolond! felelt Joszel, vannak a mi jesibánkban nagy bócherok is, a kik már mindenütt voltak; van azonban egy, Gedálje Szemergüt (Szentmargittai) a neve, a ki nem csak hogy el tudja mondani az ország összes helységeit, de azt is meg tudja mondani, hogy mennyi pénzt lehet minden helységben gyűjteni. Két forintért csinál négy hétre szóló strézelt (útiterv, — Strasse, Stróz, Strézel, így képződött ez a gyönyörű szó. Tanuljatok, filologusok), négy forintért nyolcz hétre szólót. Mi három forintot ígértünk neki, ezért hat hétre készített nekünk útitervet, s mivel alig tettük meg eddig az út harmadrészét, s nincs egészen öt forintunk, legalább is még egy hónapig kell vándorolnunk. Tehát eljöhetsz velünk?

Nem, felelt a leendő bócher, olyan nagy útra nem szánhatom el magamat; de kérlek benneteket, hadd irjam le az utat innen Szikszóig.

Teljesítették ezt a kérését. A fiú, a ki atyjától tanult magyarul és németül írni, magyarul írta le a Szikszóra vezető út mellett fekvő helységek nevét, s ez annyira felizgatta a munkácsi fiúkat, a kik most látták először ezeket az írásjegyeket, hogy alig bírtak magukkal. A min bizonyára nem fogunk csodálkozni, ha tudjuk,

hogy nemcsak 27 évvel ezelőtt nem ismert, de ma sem ismer a legtöbb munkácsi zsidógyermek más abc-t, mint a hébert.

Még ugyanaznap este, mikor a hitközség tagjai összegyültek a kis imaház előtt. Reb Majse sammesz közölte a fontos ujságot, hogy az árvafiu el fogja hagyni a helységet, mert bócher lesz. Nem találkozott egyetlen ember sem a községben, a ki meg akarta volna gátolni a gyermeket föltett szándékában, mert mindenki nagy bűnnek tartotta volna, hogy visszatartson egy gyermeket akkor, mikor az tanulni akar. Másnap reggel házról-házra járt a fiu, hogy elbucsuzzék az ismerősöktől. Több asszonnyal megesett, a kik jó barátnői voltak anyjának, hogy megcsókolták s keservesen sirtak. Minden házban adtak neki egy kis pénzt utiköltségre s mindenütt ugyanazokat a szavakat hallotta: «Légy jó és szorgalmas, gyermekem, az Isten meg fog segíteni». És ő mindig így felelt rá: «Igen, én jó és szorgalmas leszek».

Erre vette a taliszbájtlit, mely elég nagy volt arra, hogy fehérneműjét is beletegye, aztán ment utjára. A falun kívül még egy utolsó, igen szomorú bucsulátogatást tett, mert ott volt a temető. Leborult a két sírhalom közé, melyek legszentebb és legdrágább kincsét rejtették, keservesen sirt, még itt is hallotta a sírből hangzani: «Légy jó és szorgalmas, gyermekem, a jó Isten majd megsegít». És most tovább, tovább az egyetemre, azaz Szikszóra, a jesibába. Az utazása nem volt kietlen. Minden harmadik-negyedik órában talált egy pár vándorló társat. Néha-néha találkozott egy jó lelkű paraszttal, a ki szívesen fölvette szekerére s elvitte jó

darab utra. Így került utazásának kilenczedik napján Miskolcz közelébe. Körülbelül 3 órát járhatott már ezen a napon, midőn egy keresztuttra ért, s nem tudta, jobbra vagy balra vezet-e az ut innen a városba. Leült a gyöpre, hogy várjon, a míg olyan valaki ütődik eléje, a ki meg fogja neki mutatni az utat. Alig ült néhány perczig, úgy tetszett neki, mintha egy éneklő hangját hallotta volna a távolban. Nemsokára a szöveget és a dallamot is jól kivehette. Hogyan? Lehetséges? Hogy itt a nyílt országuton énekeljék a régi Kol Nidré éneket? A fiu fölkel s abba az irányba ment, a honnan az éneket hallotta, s valóban, nemsokára megpillantott egy bóchert, egy magában vándorló bóchert, a mi igazán a legnagyobb ritkaságok közé tartozik: mert a bócherek rendszeren párosával járnak, nem többen és nem kevesebben, minthogy így követeli ezt a snorretiquette. Nagy örömmel futott eléje és a szokásos sólom-aléchemmel üdvözölte az ismeretlent. Megkérdezte mindjárt azt is, hová való és hol tanul. «Sztropkovból jövök felelt az és Kis-Várdára megyek. — «És hol tanulsz te?» — «Szikszón, azaz, hogy csak fogok ott tanulni, felelt a kis fiu, mert én még csak most megyek először a jesibába.» — No akkor szép jesibát kerestél magadnak, szólt a sztropkói gunyosan. Hiszen Szikszó sajátképen nem több, mint egy nagy chéder, a hol az ember egy tisztességes psetlt sem hallhat. Ha van eszed, akkor velem jösz Kis-Várdára, ott aztán láthatsz jesibát; több mint 100 bócher van ott, már nagyobbbrészt szakállas emberek, mindegyik kész lamden (tudós). Ha azok pilpel-be (vitába) bocsátkoznak, akkor csak úgy reszketnek a beszamedres falai. Hát

még a mi rabbink! a mi jó, nemes rabbink. Ez egy nagyon híres gáón ám. Ne legyen Chájem Sztrapkev a nevem, ha a mi rabbink nem egy emberalakba öltözött angyal». — A leendő kis bócher áhítatosan hallgatta ezeket a szavakat, örült, hogy talált valakit, a kihez csatlakozhatott s nem kevéssé volt büszke arra, hogy egy igazi jesiba-bócherrel mehet együtt, ha csak koldulni is. És Chájem Sztrapkev, a ki tegnap utközben összeveszett utitársával s e miatt megvált tőle, szintén örült, hogy talált valakit a kivel osztozhatik a gyalogutazás fáradságában, s mikor megtudta, hogy kis társa árva, szinte barátsággal vonzódott hozzája, mert hisz ő is elvesztette már évekkal ezelőtt szüleit. Így mentek együtt K.-Várdára, s a mint már láttuk, hívek maradtak egymáshoz, mert mind a ketten Gele Nesómechapperennél laknak s mind a ketten cházer-bócher szolgálatot kapnak Szimche Zborevtől és Smáje Mizselabritz-től, a kik szintén itt laknak, s a kik abban a pillanatban, hogy belépünk a szobába, összeecsapják könyvüket.

Mind a négyen fölkészülnek és elindulnak az iskolába, követni fogjuk őket, mert valóban érdemes a fáradságra, hogy megnézzünk egy ilyen beszhamidrást, a mikor az egész jesiba össze van gyűlve. Ha nincs is szépség rajta, de le kell bilincselnie a szemlélő figyelmét meglepő idegenszerűségével. Egy sajátságosan idegen világ buja tultengésében látjuk egyszerre magunkat. Mihelyt belépünk, észreveszünk egy 25—30 főből álló gyermekesortot, a kik közül a legidősebb mintegy 13 éves lehet. Ezek is bócherek. A «kisasszony» a ki alig ismeri még a talmud betűit, a talmud szelleméről még

alig van sejtelve, a kitünő Szimche Zborevvel *ugyanazt az előadást hallgatja.*

De hát ez így van nálunk a jesibában, itt nincs osztályrendszer a mint egyáltalában nem a jesibában találták ki a rendet és fegyelmet. A rabbi mindennap megtartja előadását, a ki elég érett, az megérti és megcsodálja, a ki nem elég érett, az tart magának cházerbóchert, a kinek az a feladata, hogy minden előadásra kellőképen előkészítse, az előadáson hallottakat emlékezetébe vésse az ismétlés által, a mi épen annyit jelent, mintha egy jogász az első gymnasiumi osztályba járó növendékét egy Kövi előadására akarná előkészíteni s mindjárt az egyetemre vinné magával. Ezek a gyermekek ép úgy gyalog jöttek ide, mint a «kissaszony», s ha nem is árva gyermekek, mégis igen szegény szülők gyermekei, a kik nem hoztak semmi mást hazulról, mint szüleik áldását és az obligát talisz-bájtelt. Sőt a legtöbb esetben meg sem tudtak otthon egyezni. És miért eresztik a szülők ily módon világgá? Meg akarják könnyíteni a sok gyermekkel megáldott szülők az élet harczát, vagy pedig — és ez a gyakoribb — *a hiúság sarkalja* őket, hogy elvakítva a vallási tulbuzgóságtól, mentől előbb a jesibába küldhessék gyermekeiket. Igen, a hiúság! Ki irná le azt a mennyei boldogságot, mely nem egy zsidó anyát hat át, mikor azzal kérkedhetik: «Fiam jesive-bócher». Oh, te legboldogabb órája életemnek, te örökké feledhetetlen maradsz nekem. Az a boldog óra tudniillik, melyben alig 9 éves koromban, egy téli este első talmud-leczkémet mondtam fel édes apámnak. Jó anyám szembe ült velem és leste a neki érthetetlen szavakat, melyek ajkaimról hang-

zottak, és gyöngéd arczán az örömkönnyek árja omlott végig. És mikor lefeküdtem s jó szüleim azt hitték, hogy már alszom, azt mondta édes anyám: «Ez a gyermek, Isten segítségével jesiba-bócher lesz». «Még pedig kitünő» felelt atyám. A boldogság egész mennyországa szólt ebben a pár szóban. Elfelejtették a szegénységet, a nyomoruságot, a súlyos betegséget, mely akkor már anyám szívéen rágodott, mindent elfelejtettek, mert hisz fiuk jesive-bócher lesz, «még pedig kitünő». Mi egyéb kívánni valója lenne még egy jámbor anyának a földön?

Másfél vagy két hónapi kóborlás után végre odaér a fiu valamelyik jesibába. A félév első két hete azzal telik el, hogy a fiu fáradhatatlanul igyekszik egy pár «napot» (ingyen étkezést) szerezni, a mi az élénk verseny miatt néha nagy nehézséggel jár némely helységben. Rendszerint kevesen is dicsekedhetnek azzal, hogy a hét minden napjára el vannak látva «nappal», különben azt is kielégítő vivmánynak tartják ha 3—4 napot szerezhetnek egy héten. Egy ilyen «nap» reggeliből és ebéd-ből áll. Sovány vigasztalást nyújthatnak a néhány jesibában meglevő «mezónósz-egyletek», a melyek a legjobb esetben is csak 2—3 forint segélyt adhatnak havonkint a bóchernek. Olyasféle jövedelmi források, mint a leckeadás, bizony nem igen állanak rendelkezésre a bóchernek, mert az ő profán tudományának jegyzéke, a melyből oktatást adhatna, rendesen nagyon csekély. Nem is bírja megvárni a fél esztendő végét, mert már híjával van a legszükségesebbnek is. Legalább hetenként egyszer ki kell mennie a szomszéd falukba, hogy valamit gyűjtsön. A rabbi, bármennyire

bántja is a dolog, teljesen képtelen valamit tenni tanítványainak e rossz szokása ellen; maga is belátja, hogy lehetetlen ennek elejét venni. Semmit sem felelhet a száanalomra méltó teremtéseknek, mikor inti őket, hogy hagyjanak föl már egyszer a lealázó koldulással és fordítsák inkább a tanulásra a drága időt, mikor azok a legtöbb esetben jogos panaszaikkal állanak elő. Így mulik el a félév, a nélkül, hogy szellemileg jelentékeny haladást tehetnének, sok szükölködés, nyomor közt, és ugyanilyen viszonyok között kezdődik és mulik el a második, harmadik, negyedik, míg a kis fiuból nagy, fölcseperedett suhancz lesz, a kinek már nem illik egy chazer-bóchernál tanulni. A korrepetitort elküldik és Joszeleből Jozsef lesz, de a kiben tudás dolgában még mindig igen jelentékeny rész van a kis Joszeleből. Illetékes helyen nem igen vonják szigorú ellenőrzés alá az érettségi fokot, mert szivesen engedik a bóchernek, hogy megszabaduljon a korrepetitor súlyos terhétől. Ennek azonban az a következménye, hogy a tanulót abban segítik, hogy előre elvághassa az utját az alapos képesítés lehetőségének. A hol hibásan rakták az alapot, ott nem lehet szilárd, biztos épületet emelni. A tudás mindig hézagos, töredékes és felületes marad. Azt hihetné az ember, hogy az új korszakban jelentékenyen megjavult a helyzet; de ez nem úgy van. A valóságban csak most kezdődik igazán a vigasztalatlan helyzete a bóchernek, mikor belépett a felnőttek sorába; mert most már a jövőbe kell tekintenie. A haladó korrall együtt napról-napra élénkebben jelentkezik egy méltóbb életmód megszerzésének szüksége; az illető szégyenli a czafatokat, melyeket gyermekkorában még el-

viselt, az ellenállás, melylyel annyi nélkülözésnek nézett valaha szemébe, az idők folyamán megtört, úgy a test mint a lélek petyhüdtebbé vált. Akkor még sokkal kényelmesebb a koldulás, szerez egy kis pénzt vele és a fő nem kell éheznie. Mindig több és több időt áldoz a koldulásra, úgy hogy végre már kizárólagos foglalkozása lesz. Ha azután valaki nagyon tulmegy a határon, akkor végre a rabbi mégis kénytelen őt kiterementeni, azaz kitiltani az *előadásokról*. Ez a rendszabály különben nem ér sokat, mert idővel annyira súlyodt a mesterségből koldulónak erkölcsi érzelme, hogy minden érzékenységet elvesztette. A kizáratás büntetése csak erkölcsi büntetés, ez esetben tehát teljesen elvesztette hatását. A kitiltott egyszerűen engedelmeskedik a tilalomnak, elmarad az előadásokról, melyekből úgy sem volt haszna, s a koldulás mesterségéből élők czéhe ismét szaporodott egy tiszteletreméltó taggal, a ki soha életében nem fog többé lemondani erről a foglalkozásról. Ha azonban azt hiszitek, hogy túlságos fekete képet festettem ez állapotról, akkor olvassátok el a legorthodoxabb zsidó lapot, mely Hannoverában jelent meg. Jeschurun a czime és Hirsch szerkesztette. 1883-ban a nevezett folyóiratban egy *magyar rabbinus* egy cikksorozatot tett közzé a magyar jesibaéletéről, s e hiperorthodox Jeschurun lapban úgy tekintik a bóchernek a mesterségszerű koldulásra való áttérését, mint természetes dolgot. Ebből az világlik ki, hogy ma már az orthodox körökben is mindig jobban és jobban meggyökeredzik az a tudat, hogy a mi jesiba-intézményünk jelenlegi alakjában nem tartható fenn sokáig.

De legyünk igazságosak. Nem minden bócher lesz koldus. A kezében volt mindegyiknek, de vannak, a kik idejekorán elvetik a koldusbotot s tisztább szférák felé fordulnak. A ki nem ismeri teljesen a jesibát, az nem képzelheti, hogy mi minden nem lehet egy jesiba-bócherből, és tényleg lesz is. Alig három évtizeddel ezelőtt hazánk egyik érseki székén egy egykori jesiba-bócher ült. Csak nemrég látogatott meg ennek az érseknek egy rokona, s közölte velem, hogy nemcsak megtartotta halála napjáig zsidó családi nevét, de zsidó családi szellemét is, s mikor lirtelen meghalt, igen sok zsidó siratta meg. Nehány évvel ezelőtt a bécsi Szt.-István dóm tiszteletreméltó csarnokában egy virággal borított, díszes koporsó állott s a temetésre nemcsak Bécs városának előkelősége jelent meg, hanem az udvar is, ő Felsége pedig egy királyi herczeggel képviseltette magát a temetésen, a melynek szertartását maga Gangelbauer érsek végezte. Az a férfit, a ki abban a koporsóban feküdt, egy félszázaddal előbb egy kis morva városkából talisz-bájtival a hóna alatt vándorolt a nikolsburgi jesibába. Akkori uti társa ma is él, mint Európa egyik hirneves embere, sőt egykor szintén, nagy pompával fogják eltemetni a Szt.-István templomból.

Ha egy bócher elhagyja a jesibát, hogy más pályára lépjen, ezen az új pályán is csodálatos szívóssággal és kitartással marad meg, és olyan ellenálló erővel, mely bámulatba ejti az embert. Az éhség, hidegség, szükölködés egyszerű játék neki, s ha eltökéli, hogy ezzé vagy azzá lesz, bizonyosan meglesz az. Voltak a jesibában olyan kollégáim, a kik 16 éves korukban még semmit

sem tudtak a héber olvasáson kívül; negyedfél év múlva már letették kitünő sikerrel az érettségi vizsgálatot, további 8 év múlva már kiváló állást foglaltak el a társadalomban. Mindezek persze csak elszigetelt, ritka esetek, de igaz és ma is beváló zsidó közmondás az, hogy a bócherből mindent lehet faragni. Egy igen ismert fővárosi ruhakereskedő cég kiszabója éveken át tanult és éhezett velem a jesibán. Bécsben a Taborstrassen van egy elegáns borbélyműhely, tulajdonosa, a ki oly ügyesen kezeli az ollót, valaha cházer-bócher volt. Az, hogy néhány éve Brüsszelben a Tav. de la Régenceben egy volt kollegám hozta a fekete kávé, egyáltalában nem lepett meg; Bécsben és Berlinben már régebben találtam olyan pinczéereket, a kik bócherek voltak. Meglepett azonban az a karriér melyet egy más jesiba-társam, Ájern Chorletevitz (Korlát) ért el. Ez addig tanulta a zsidó theológiát, a míg igazán kitünő — vasuti kalauz lett.

Ámde már messze eltértem tárgyamtól. A beszhamidrásba vezettelek benneteket s megálltam sokáig az ajtóban. Menjünk hát tovább a tágas tanterembe, mely időközben megtelt. Tarka gomolyban vonulnak föl előttünk a különböző alakok, komoly, gondolkozó arcok, a mély barázdákkal átszőtt homlokok fürkésző lelkük tükre, ruházatuk és magatartásuk ellenben a geniális hanyagság képe; ezek váltakoznak a sima, vidám arcu fiatalokkal, a kiknek minden vonásán a dolce far niente hitvallomása látszik s öltözetük is a legutolsó divatlap szerint készült. Mert K.-Várda igen híres jesiba, és nemcsak a szegények, de a gazdag bócherek és eljönnek ide, a kik azonban a talmud tanulását csak

kicsinyes mellékességnek tekintik s főoglalkozásuk a kártyajáték. Itt van például Majse Jálebágede, egy öles ficzkó, a ki ugyan minden nap ott van az előadáson, mert különben kikergetné a rabbi a jesibából, a nap szabad óráit és az éjszakát is azonban a kártya-asztal mellett tölti. Persze ő megengedheti magának ezt a fényűzést, mert az atyja igen gazdag bérlő Jálebágedében. Két tőszomszéd helység ez Komárommegyében, melyeknek rendes neve: Gyala-Bagota. Az ablaknál áll Mordche Czélem, Czélem városáról nevezve. Ezt a várost bizonyára ismeritek, mert nemcsak a jesibán, hanem a «művelt» pozsonyi zsidók is Czélemnek hívják Német-Kereszturt. Ez a Mordche Czélem egyike a legjobb kalabriás-játékosoknak az egész városban; ez pedig jelent valamit. Daczára azonban annak, hogy ilyen jó játékos és a jesibán hallatlan nagy összeget, 50 forint havi pénzt kap hazulról, mégis mindig pénzzavarral küzd, s alig van bolt a városban, a melyben ne tartoznék. A mult ősszel, mikor már nagyon szorongatták a hitelezők, atyja azonban nem akarta fölemelni havi pénzét, Mordche Czélem elment a táviró-hivatalba s sürgönyözött az apjának, hogy ő, tudniillik a Mordche halálos beteg, ha látni akarja az apja, jöjjön azonnal. Mielőtt a 24 óra mult volna, a megszorodott apa már ott volt, s meg is találta kedves magzatát — a kártya-asztalnál. Mordche határtalan meglepetést szinlelt a váratlan látogatás fölött s midőn atyja fenyegetőzött, hogy szigorú vizsgálatot fog indíttatni, ki küldte a sürgönyt, Mordche kérte az öreget, ne tegye ezt, mert ő senkit sem akar bajba keverni. «Mert tudod apám — mondta a legártatlanabb pofával — nekem igen sok irigyem

van társaim közt, mivel az előadásokon mindig a legelmésebb kérdéseket intézem a rabbihoz, bizonyosan ezt is valamelyik irigyem tette, de az is lehet. . .»

Itt egyszerre megakadt és keservesen sirni kezdett. Az öregnek majd megrepedt a szive, mikor ezt látta.

— Hát beszélj gyermekem, mit gondolsz, mi történhetett? kérdé nyájas atyai hangon.

— Azt is lehetőnek tartom, felelt a reményteljes ifju elfojtódó hangon, hogy valamelyik hitelezőm küldte a gyalázatos táviratot, attól való féltében, hogy nem fogom kifizetni. — Ugy? — válaszolt az apa különös hanglejtéssel, és megszabadította fiát az adósságtól, persze csak rövid időre.

Főntebb a jobb és legelőkelőbb bócherek állanak. Eszméiket cserélik ki, vitatják a tételt, melyről a rabbi ma beszélni fog. De micsoda vitatkozás az! Nemcsak nyelvvel, hanem kézzel-lábbal is beszélnek. Czikkázva villognak a szellemi villámok és zajosan zúgnak át a levegőn. A vitakezdők előadása, mely a legélénkebb tagmozdulatokkal van kísérve, mely túlhaladja jóval hang dolgában a közönséges beszédet, a hallgatók nem csekélyebb szenvedélyességgel történő replikái, a tetszés és nemtetszés közbekiáltásai, melyek gyakran dörgő bravó-kiáltássá vagy zugó kaczagássá fajulnak, mindez olyan kórossá egyesül, melyet nem birnak meg a gyöngé idegzetű emberek, s meggyőződhetünk róla, hogy Chájem Sztrapkevnek igaza volt, mikor utközben azt mondta a «kisasszonynak»: Ha nálunk a bócherek pilpel-be fognak, akkor reszketnek a falai a beszahamedresnek?

De nini, hirtelen mély csöndesség állt be. Mi történt? Semmi különös, belépett a rabbi és barátságosan

köszön mindenfelé. Jól nézzétek meg azt az ifju aggasztánt, hosszan leomló hófehér szakállával, két nagy, tüzes szemével, mely még mindig pápaszem nélkül virraszt féléjjelen át a könyvek fölött. Nem mindennap láthattok egy ilyen öreget. Tündöklő arcának minden vonása elárulja, hogy ebben a szép és erős testben nagy és nemes lélek lakik. Évekig lehettek együtt ezzel az emberrel és sohasem fogjátok hallani haragjának kitörését, soha egy fölösleges vagy éppen illetlen szavát. A mit a civilizált országokban a művelt férfiak az emberekkel való érintkezésben csupa megszokásból követt udvariasságból cselekesznek, azt rabbink jámbor szívének közvetlen sugallatából teszi, mert a héber nyelven kívül nem tud élő nyelven beszélni s írni. Herczegek társaságában tudna mozogni, mert mindenütt és minden időben a legbiztosabban vezeti a szépnek, igaznak és illendőnek csalatkozhatatlan érzése. Nemcsak a zsidók, hanem a keresztyének is szent embernek tartják a városban, a ki méltó a legnagyobb tiszteletre. Az urak és parasztok egyaránt leveszik süvegüket, ha a kisvárdai rabbi elmegy mellettük. Rabbi Ábrahám Jiczchak Weinberger már gyermekkorában feltűnt rendkívüli értelmességével és éles felfogásával. Lengyel honfitársai «ille» (csodagyermek) nevet adtak rá. Még nem volt 13 éves, mikor a híre Duklából, szülőhelyéről Bródyba hatolt, a hol rabbi Hersele Chárif, a később híres bonyhádi, ungvári és ó-budai rabbi lakott. A nevezett rabbi akkor egyenesen elutazott Duklába, hogy a csodagyermekkel beszélhessen, s miután meggyőződött, hogy a hír alapos és csakugyan egy rendkívüli képességű gyermekkel van dolga, igen komoly ajánlatot tett

neki, illetőleg atyjának, a ki jómódu vászonkereskedő volt. Még pedig házassági ajánlatot. Hersele Charif rabbinak ugyanis volt egy 12 éves leánya, a kit mentől előbb férjhez akart adni, s kit találhatott volna a híres rabbi méltóbb vőnek, mint a duklai csodafiut, s mit hívánhatott még jobbat az egyszerű vászonárus, mint azt, hogy egy híres rabbinak legyen a mechuttenja (násza)? Így tehát a szülők mind a két részen elhatározzák a sidduchot, a gyermekeket egyelőre meg sem kérdezték, de minek is? Hiszen ugy sem tudta volna, miről van szó. Másfél év múlva megtartották a menyegzőt. A vőlegény tizennégy éves és 4 hónapos volt, a menyasszony éppen 14 éves, és ismét másfél év múlva már belátogatott a házukba a gólya, az ifju párnak egy kis fiut hozott. Gyakran hallottam Istenben boldogult rabbim szájából, hogy ő már 16 éves korában atya volt.*

Midőn Rabbi Hersele Charif később Magyarországra jött, magával hozta fiatal vejét is, a ki itt is nemsokára mint nagy és éles elméjű talmudtudós lett híressé. Alig 21 éves korában a galgóczyi hitközség választotta meg

* Az a k.-várdai rabbi, a kiről itt szó van, 1884 őszén halt meg, 87 éves korában, végelgyengülésben. 72 éves korában súlyos tifuszbetegségen esett át — azelőtt sohasem volt beteg — melyből azonban szerencsésen kilábolt. Betegsége nem hagyott nyomot maga után, mert szelleme friss és eleven maradt utolsó napjáig. 4 hónappal fiatalabb neje 3 évvel túlélte őt. Igazán mi zsidók különös egy faj vagyunk. Nem birtak bennünket kiirtani sem a máglyák sem a korai házasságok, s úgy látom, hogy az antisemitizmust is tul fogjuk élni fejfájás nélkül.

rabbinusává s miután ott 14 évig működött, hasonló minőségben K.-Várdára hívták meg, a hol első dolga volt, hogy egy nagyszabásu könyvtárral kapcsolatban beszahamidrást és jesibát alapítson, a mi sikerült is neki. Több mint félszázad év mult el azóta, a szenvedések kelyhét fenékgig ürítette, gyermekei és unokái egymásután meghaltak; de aggkora és sok szenvedése daczára ernyedetlen erővel vezeti tovább a jesibát. Nincs talán egyetlen bócher sem a jesibában, a kit ne ismerne névszerint, s a kiről ne tudná hány «napja» van. Ha egy gazdátlan forint téved a rabbi zsebjebe, melyről felesége, a rebecczen nem tud, akkor azt mindjárt szétosztja azon bócherek közt, a kiknek nincsenek «napjaik». Most is láthatjátok, hogy megszólítja egyiket, másikat, kezébe nyom egy kis pénzt, aztán szilárd léptekkel megy helyére. Leül, növendékei szintén leülnek s az előadás megkezdődik.

A téma, melyről ma van szó, a Bar Meczró (birtokszomszéd) s a Baba-Meczia traktatus 108. lapján van. 3 hét óta naponként legalább 2 órán át foly az előadás e tétel fölött, s mégis alig vannak tul a kezdetén, mert bár a Bar Meczró törvényei alig foglalnak el a talmudban másfél fólió-oldalt, mégis másfél hónap kell rá, hogy alaposan átkutassák.

Jól hallható hangon kezd a rabbi olvasni a talmudból. «A kinek földje egy eladandó területtel határos, meggátolhat egy mást abban, hogy megvegye, ha maga akarja azt megvenni s ha a tulajdonos mégis eladja, a bar-meczró (birtokszomszéd) megsemmisítheti a vásárt, ha ugyanazt az összeget ajánlja föl érte, melyet az első vásárló fizetett.» Alig olvasta föl a rabbi ezt a két sort

a talmudból már fölkel Iezig Csecsevitz (Csecsevitz ugyanaz a helység, melyet keresztyén módra Gálszécsnek hívnak) és izgatottan kérdi: És ha a föld értéke időközben csökkent vagy emelkedett, az első esetben mondhatja-e a Barmeczró: nem adok többet, mint a mit a föld *most* ér, s lehet kényszeríteni az utóbbi esetben arra, hogy a nagyobb árt megfizesse? És ha igen, ki viseli a kárt az első esetben, s ki huzza a hasznot az utóbbi esetben, az eredeti tulajdonos-e vagy az első vásárló?» — «Persze, — kiált most Zekele Ráczfert (Fehértónak neve Ráczfert. Miért? Nem tudom, a mint nem tudom, hogyan lett Gálszécs Csecsevitz) — «persze, hogy szüksézu itt a talmud. Mi történik akkor, ha az első vásárló már felszántotta a földet, ki fizeti meg neki a szántás díját? a bar-meczró-e, a kinek át kell adnia a földet, vagy az eladó, vagy épen egyik sem, mert a vásárlónak tudnia kellett volna, hogy a szomszéd nélkül nem lehet érvényes a vásárlás, nem lett volna hát szabad szántania. És ha már levágatta az esetleg ott álló fákat, követelhet-e a Barmeczró a szántóföld átvételénél kártalanítást ezekért a fákért? És kitől, attól-e, a ki először, vagy attól-e a ki másodszor adta el? És ha már kölcsönt vett föl erre a földdarabra, vajjon megterheltek tekintetik-e ez a föld, ha a szomszéd magának akarja megtartani, vagy sem?»

A rabbi, hogy megfeleljen ezen és száz kérdésekre, idézi a Sulchan Árukh 175. fejezetének 6., 7. és 8. paragrafusait, melyekben e kételyek és kérdések fölött ki van mondva a döntés. De még csak akkor keletkezik az igazi pilpel, mert a felfortyanó vérü fiatalok nem akarnak megelégedni a Sulchan Árukh ítéletével. Jobbra-

balra foly a vitatkozás. A besz-hamidrás inkább egy törvényszékhez hasonlít, a hol a panaszló, a vádlott és a védő ravaszul kieszelt okokkal akarják egymást meggyőzni. Végre sikerül némi rendet teremteni a szörnyü zajban; a vitatkozók egyelőre ki vannak békítve s a rabbi tovább olvas: «Ha valaki egy olyan részt vesz meg, mely az eladó birtokának közepén fekszik, akkor meg kell vizsgálni, vajjon ez a rész külön területet képez-e sajátos tulajdonságai folytán, ekkor a vásár jogérvényes s az, a kinek birtoka az eladó birtokával határos, nem semmisítheti meg a vételt, mert az ő földje és az eladott földdarab közt van az a rész, melyet az eladó visszatartott magának. De ha az eladott rész nem képezhet önálló területet, mert semmiben sem különbözik a környező részeketől, akkor a Barmeczró (a kinek földje az eladóéval határos) megsemmisítheti az eladást (ha ő maga akarja megvenni azt a részt), mert azt mondhatja: «Ez az eladás csak csel, az eladó előbb azt a részt bocsátja áruba, melyet földjének többi részei környeznek, s melyeket megtart magának; később majd eladja a maradékot, vagyis azokat a részeket, melyek az én földemmel határosak, s én nem szegülhetek ellene, mert az a vásárló, a ki az előbb eladott rész tulajdonosa lett, úgy mint én, bar-meczrója lett a földje körül levő részeknek».

«Ha az a földdarab, melyet el akarunk adni, négy oldalról más földektől van körülveve, melyek mindegyike más birtokosnak tulajdona, úgy hogy 4 bar-meczró van, s ezek egyike megveszi azt a földet, akkor a vétel érvényes és a többi három bar-meczró nem döntheti meg a vásárt. De ha a 4 bar-meczró összeáll,

hogy megvegye a földet, akkor két álló vonalat kell rajta keresztül húzni, hogy 4 részre osztódjék, úgy hogy mindegyik azt a részt kapja meg, mely földjére dül».

Ide érve, már nem hallja a rabbi a saját hangját sem, olyan borzasztó zaj uralkodik a tanulók közt, a kik saját felfogásuk szerint magyarázzák az előadottakat s különböző szempontok szerint bírálják. Sokat vitatkoznak azon, vajjon mi céljaik akar lenni a talmudistáknak ezekkel a bar-meczró törvényekkel? A rabbi azt állítja, hogy ezt a törvényt tiszta humanitásból alkották, arra volt rendelve, hogy teljesítse a földművesek kívánságát és szükségét, hogy földjeik egymás mellett legyenek és így azokat könnyebben megmunkálhassák s könnyebben vigyázhassanak rájuk; azért füzi a talmud ezt a törvényt a szentírás eme mondásához: «Tedd azt, a mi jó és igazságos az Örökkévalónak szemében», és azért szünik meg a birtokszomszédnak joga, ha valaki egy árvának vagy özvegynek adja el a földjét. De abban a pillanatban megdönti a rabbi állítását és bizonyítását Smüle Lasbrinn (Lovasberény), egy szőke szikár ifju, a kinek lesir az arczáról az éhség, merészen azt állítva, hogy azt a törvényt nem humanitás szempontjából, hanem a nagybirtokosságra való tekinteteből csinálták. Különböző helyekből bizonyítja be, hogy a talmud mindig a nagybirtokosoknak kedvez a kisbirtokos rovására. Ezzel Smüle Lasbrinn kiadta a jelszót egy nagy pilpelre, nemsokára nagy párt csatlakozik hozzája, mely tiltakozik a talmudnak nagybirtokossági gazdasági elvei ellen, s az egyik éles elmével védelmezi, a másik pedig támadja a római Leges

agrariæ és a modern szocializmust, sőt a kommunizmust is, a nélkül, hogy a vitatkozók valaha hallották volna ezeket a jelszavakat. Azalatt elmúlt már dél, a siúrt (előadás) be kell végezni. A rabbi fölkel székéről, a bócherek nem különben. Az előbbi elmondja a szokásos kaddist, az utóbbiak áhitatosan hallgatják, az agg befefejező szava messze hallatszik: Amen! — «Amen, amen», hangzik minden oldalról. A bócherek sort állanak, a rabbi jobbra balra köszön és most már kissé fáradtan, de mosolygó, barátságos arczczal megy lakására. Más napokon még az előadás után is sokan itt maradnak a tanteremben, hogy a «pilpelt»-t folytassák, de ma mindenki örvendő izgatottsággal siet ki, mert nagy nap következik: holnap nem előadásra gyűlnek össze, hanem menyegzőre. A legtöbben bekisérik a rabbit lakására, hogy elbucsuzzanak tőle, mert nem K.-Várdán, hanem a szomszéd helységben lesz a menyegző, ámde illetlenség lenne elhagyni a várost a nélkül, hogy a rabbitól szabadságot ne kérnének rá. A rabbi mind egyiknek kezét nyújt, melyet ők tisztelettel csókolnak meg, végül kimért léptekkel jön a chószen (vőlegény), a rabbi rövid beszédet intéz hozzája, tanácsokat ad neki a jövő életre, azután mind a két kezét rátevéen fejére, szíve mélyéből rebegé az ősrégi áldásmintát: Isten áldjon és óvjon meg» stb. Ezalatt könnyek peregnek végig hosszas szakállán. Megindultan hagyják el a hü, nemes tanítót, a ki nem mulasztja el, hogy utánuk ne kiáltsa: Köszöntsétek nevemben a kallét (mennasszonyt), s mentsetek ki, hogy nem mentem veletek.

Nem valami ritka dolog az, hogy egy bócher, a ki

nem ismer más hivatást, mint a tanulást, megházasodik, sőt ez gyakrabban megesik, mintsem kívánatos lenne. Ámde ily esetben a bócher pár héttel a menyegző előtt elhagyja a jesibát, hogy vagy szüleihez menjen, vagy ha szülei nincsenek, valamely kedves rokonához, hogy aztán onnan induljon az esküvőre. Ma azonban egészen másképen áll a dolog. A mostani vőlegénynek nincs senkije a világon, mint hű tanítója és kedves pajtásai. Sok évvel ezelőtt került ide Erdélyből. Hol állott a bölesője, azt talán maga sem tudja. Neve Hersele Tarde (Torda). Sajátképen *azelőtt* hívták így, néhány év óta pedig Hersele Chalósesz a neve. Chalósesz héber szó s azt teszi, hogy ájulás; Hersele Chalósesz tehát azt jelenti: az ájuldozó Hersele. Ezt a szép nevet meg úgy szerezte, hogy ezelőtt vagy két esztendővel a tise-báv böjtnapon az egész jesiba előtt ájultan összeroskadt. Persze kisült aztán, hogy Hersele az előtte való napon sem evett egy falatot sem, nem azért, hogy Istennek tessenek, hanem azért, mert nem volt mit. De hát mit tesz az? Vajjon szabad-e azért chalóseszba esni? Elájulhat egy pricze (uri asszony), ha sokat tánczol, elájulhat egy nógid (gazdag ember), ha sokat eszik és iszik; de az mégis csak hallatlan, hogy valaki böjtölés miatt ájuljon el. Ez örök gyalázat!

Menyasszonyához már sokkal könnyebben jutott Hersele, mint gunynevéhez. Valóban a legegyszerűbb dolog volt ez a világon. Nyirbaktán lakik egy jámbor, istenfélő asszony, a megboldogult «Nyakigláb zsidónak» az özvegye, a kinek már 30 éve van korcsmája és éppen annyi idő óta egy leánya, Sprincze. Kis-Várdán lakik ellenben Reb Bórechel, a sadchen (házasságközvetítő),

olyan sadchen, a kinél különbet nem találtok hetedhétországban. Tud az minden kérdésnek helyt állani.

Ez istenáldotta Reb Bórechelhez fordult Nyakigláb asszony. «Reb Borechellében, mondá, én egy lamdent szeretnék az én kedves Sprinczelémnek». Reb Borechel pedig Hersele Chalóseszhez fordult. Ez ugyan még nem volt lamden, de éhes volt s jó kamasz is volt, a ki csak mindig igent tudott mondani, nemet soha. Most is hát igent mondott, és így Hersele Chalósesz és Nyakigláb Sprincze chószén és källe lettek s ma már meg is lesz a menyegző. És micsoda menyegző! a bor patak-ként ömlik s van ennivaló is tulontulig. Mert Nyakiglábné nem vall szégyent, meg azt is tudja, hogy a bócherek nem értik a tréfát az ilyen dolgokban; a ki meghívja őket, annak nyitva kell hagyni a kamara meg a pineze ajtaját. A bor nemsokára megoldja a nyelveket s minden oldalról hangzik: «Halljuk a rabbit». Máshol ezalatt az áldomásra való szeretetreméltó felszólítást értik. De ha egy igazi zsidó lakodalmon hangzik ez a felszólítás: Halljuk X-et vagy Y-t, akkor az illetőnek valóságos vallástudományi értekezést kell tartania. Ösrégi, szép szokás a zsidóknál, hogy ha irástudók vannak egy menyegzőn, vagy más családi ünnepen, akkor sorjában «egy darabka tórát» kell mondaniok. A nyirmádi rabbi, a ki az esketést végezte, nem kérette magát sokáig. Szokása szerint morogó hangon s nem épen érthetően beszélt, sok szerteszét levő bibliai verset fűzött egybe és a Zóhárnak egyes nehéz pontjait magyarázta. De a kik közelében ültek, csak nagyon keveset értettek belőle, a kik azonban messzebb ültek, ájtatosan hallgatták, előre hajoltak, kezüket fü-

lökhöz tartották; azt hitték, hogy a rabbi a legmélyebb bölcseséget hirdeti, s nagyon sajnálták, hogy oly keveset hallottak belőle. A rabbi után a vőlegény szólt. A szegény sem nem volt tudós, sem pedig éles elméjű, nem volt meg a képessége, hogy a távoleső fogalmakat összekapcsolja, s nem is volt ékes szóló, de azt, a mit mondott, megértette a násznép, most azt kiáltották: «Halljunk valami charifeszt (halakhai, vallástörvényi problémák fölött.) Szimche Zborev mondjon charifeszt». A megszólított fölkelt és szellemesen, pilpulistikus módon beszélt azon téma fölött, mely mint tegnap láttuk, az egész jesibát foglalkoztatja, a bar-meczró fölött. Meglepte és elragadta mindnyáját gondolatainak sasszárnyalása által, dialektikájának élességével és gazdagságával. Mint a gyémánt szeli át a legvastagabb üveget, úgy hatolt be szellemének élességével a legkeményebb problémába. A talmudi kérdést nem a lengyelek vad, félig eszelős zavartságával, hanem a k.-várdai rabbi szép modorában, világos, szabatos logikával tárgyalta. Midőn Szimche Zborev befejezte előadását, a vendégek minden oldalról odakiáltották: «Sekajech, Sekajech!» (Tartsa meg Isten az az erődöt). Egy kis idő múlva megint «magideszt» (homiletikus dolgot) kértek, és Smáje Mizselábrics kezdett beszélni. Ő valóságos «drósét» (prédikációt) tartott. Mint a méz, úgy folyt ajkáról a szó, dusabban és dusabban omlott beszéde lelkének mély és eleven forrásából, lángoló szemmel és tüzes nyelvvel beszélt Istenről és végtelen szeretetéről; kész művészettel illesztette egybe, mint a gyöngyöket, a bibliai verseket. Minden jelenlevőt elragadott a fiatal ember hatalmas beszéde;

visszafojtott lélekzettel figyeltek, érezték, hogy egy nagy és nemes szív szól az ő szívükhöz. Nekem is feledhetetlen marad ez a beszéd, akkor sejtettem először a szónoki képesség mindenhatóságát, és egy felsőbb szellem hatalmát az emberek lelke fölött. Ismét felkiáltottak minden oldalról «Sekajech, Sekajech!» Azután sorra került a deróse-ajándékok kikiáltása. Ki legyen a kikiáltó, a ki az asztalra állva, szellemes és élczes megjegyzések kíséretében kikiáltsa az ajándékozók nevét s az ajándékok jegyzékét? Ki más, mint Mechele a marselik. Hogy mit jelent a «marselik»-szó és honnan ered, azt meg nem mondhatom nektek, de hogy *mi* az a marselik, azt már megmondhatom, persze csak úgy hozzávetőleg. Képzeljetek egy embert, a kinek a nyelve mindig egyaránt éles, s a ki a legnemesebb embernek is a nevetséges tulajdonságait tudja fel-fogni, de minden szomorú dolognak is vidám fonákját tudja adni. Azt hiszem, ha Heine nem volt oly óvatos és Düsseldorf helyett Mármaros-Szigeten születik s az egyetem helyett a kisvárdai jesibán tanul, akkor bizonyára marselikké lett volna. Minden marselikban van a zseninek egy szikrája, Mechele azonban királya volt a marselikeknek, egy igazi zseni. Bizonyára sokan vannak köztetek, a kik ismerték, ezt a könyfacsaró, kaczagtató, messze földön híres zsidó trubadurt. Midőn a fejbefedés (Bedecken) előtt egy költői, rimes beszédben a kállehoz szólott, sajátóságosan éneklő, panaszló hangon, majd szétszakította az asszonyok szívét, a kik majd elúsztak könnyeikben. Ha este vig lakománál az asztalra állt, hogy kikiáltsa a deróse-ajándékokat s az ajándékozók neveit, senki sem birt

magával a nevetéstől. Tüzes rakétaként szikráztak élezei, sánta lábu versekben énekelte meg az improvizáló költő a mátkapárt, a rokonokat, valamint mindazokat a nagyokat, a kik az asztal körül ültek s a kiknek zsebéből csengő pénzt remélt kihalászni. Különösen a fősvény gazdagokra árasztotta el a gúny marólugját, de a rabbi és a «lamdenek» hibáira s fogyatkozásaira is vakmerő czélzásokkal utalt.

Miután elvégezték az asztali imát, tánczra kerekedtek, hogy eltánczolják a vallás által rendelt «miczve-tánczot».

«Nos fiuk, kiáltotta Reb Leizer Sajchet, a k.-várdai metsző, egy martiális alak, a kinek majdnem méternyi hosszúságu szakállá s nem sokkal kurtább pájesze volt, nosza rajta fiuk, énekeljünk valami vígat; a rebbe, a czaddik tánczolni akar a kálleval, a jámbor, a szép, az erényes kálleval». Rögtön kör alakult e felhívásra a férfiakból s asszonyokból, hogy az öreg tiszteletes rabbitól lássák a miczve-tánczot. Sokan a körülálló padokra léptek s lelkesedve énekeltek egy vidám dalt. Az öreg rabbinus azonban zavarodottan állt a szoba közepén, aggódva keresgélt minden zsebjében, kereste a virágos kék karton zsebkendő, és végre megtalálván azt, megfogta az egyik csücskét, a másik csücskét meg beletette a mennyasszony kezébe. *Igy* szabad volt a rabbinak 3—4-szer körben járni a «jó, szép és erényes» Kálleval.

Az ünnepi vigasság nemsokára elérte tetőpontját. Már a «Jigdál»-dalt éneklük, a mi azt jelenti, hogy az új házaspár visszavonulhat. A legtöbben ismét elfoglalják helyüket, a kiéhezett bócherek elülről kezdik az

evést, a kevésbé éhes vendégek ismét szellemi táplálékot követelnek. «Smáje Mizselabrics mondjon még egy darabka thórát» kiáltják mindenfelől. A felszólított, a ki ma este több bort ivott, mint valaha életében, már olyan állapotban volt, melyben az ember őszinte szokott lenni. Ő azonban Mirza Schaffival tartott, hogy részegsége nem más, mint fokozott lelkesedés. Smáje beszélni kezdett, megint citált a bibliából, majd meg *tiszta német nyelvre* fordította az idézeteket. A hallgatók csodálkozva néztek egymásra, kezdetben azt hitték, hogy a bócher mókázik, ki akarja csufolni a fanatikusok által folyton üldözött R. művelt tanítót, de mikor azt mondta a szóló: «így fordítja ezt Mendelssohn, én azonban helyesebbnek tartom a latin fordítást», s kezdte mondani a latin fordítást is, akkor megrémülve hátráltak az emberek s mikor Smáje folytatta: «Meg kell vallanunk, hogy ezt a Luther jobban magyarázta mint rabbi Móse Desszauer», ekkor minden oldalról kiabálni kezdtek: «Mesümet, Mesümet!» (hitehagyott), Reb Leizer azonban keserű komolysággal mondá: «Gyermekeim, ezt a szegény fiut egy sed (démon) szállta meg.»

Az örömnépnep meg volt már zavarva; nem lehetett szó többé a mulatozásról, különösen, hogy Szimche Zbarev is, a ki szintén mélyen a pohár fenekére nézett, mindenféle zürzavaros dolgot kotyogott, s *egy szuszra* beszélt Jesajáról, Jeremiásról, Jóbról, Horácról, Virgilről és Ciceróról. Most már mindenki meg volt győződve, hogy itt apikoreszokkal, hittagadókkal van dolguk.

Nyomott hangulatban oszlott szét a társaság. Nem telt bele 3 óra, már megtudták az esetet Kis-Várdán,

Reb Feives egy borzasztó fanatikus, a ki nagy lelkének egész hevével egyaránt gyűlölte a «misznaggid»-okat (felvilágosodottakat) és a szeszes italokat, s azért mindig kész volt az előbbieknél ártani, az utóbbiakat pedig teljesen megsemmisíteni, a hol rátalált, bármily mennyiségű legyen az, ez a Reb Feives hajnalban besietett a városba, lelkendezve berohant a besz-hamidrásba, a hol már összegyűltek a reggeli imára s toroka szakadtából kiabálta: «Rabajszej (uraim), nagy chett (bűn) követtetett el a killeben (község)

Átkutatták a gyanus bócherek lakását és — oh jaj, ezerszer jaj! — csakugyan találtak egy Mendelsohn, egy Luther-féle és egy latin bibliát, találtak egy héber és egy német grammatikát és még más «tréfe-poszel»-t (tiltott iratokat), sőt megtalálták a Móre nebuchimot, a nagy Maimúni filozófiai munkáját. Most már napnál világosabb volt, hogy eretnekekkel állanak szemben. Gele néne, a jámbor Nesomechappern szünet-szüntelen jajgatta: Oh, hogy ezt is meg kellett érnem!»

Nem is kell mondanom, hogy azok a bócherek, a kiknek lakásán ezeket a borzasztó fölfedezéseket tették, kénytelenek voltak a jesibát lehető hamar elhagyni és el is hagyták. Szimche Zbarev és Smáje Mizselábries komolyabbak voltak, mint rendesen, a «kisasszony» sírt, Chájem Sztrapkev pedig énekelt, mikor a városból kimentek. Elhatározták, hogy Pozsonyba mennek. Igen ám, de hogy jutunk Pozsonyba? kérdezte a kisasszony siránkozó hangon. — Kisasszony, — felelt Chájem, te ostoba voltál s az is maradsz teljes életedben. A dolog egészen egyszerű. Minthogy egyelőre még nincs hintód, hát két út áll előttünk. Vagy gyalog megyünk,

vagy pedig vasuton. Minthogy azonban kényelmetlen a vasuton való utazás, hát alig hanem gyalog fogunk menni.

És ismét énekelni kezdett. Chájem volt a kis társaság uti marsallja s becsületére legyen mondva, igen találékony, derék utimarsall volt. Mindig be tudta osztani a dolgot úgy, hogy rendszeren pénteken értek olyan kis községbe, a hol nem volt sem rabbi, sem kántor. Mindjárt elment a hitközség elnökéhez s engedélyt kért, hogy előimádkozhassék a szombati isteniszteleten, a mit mindig örömetst megengedett neki. Néha egyik vagy másik társát maggidképen (prédikáló) léptette föl. A következő vasárnap aztán mindig volt néhány bankó forintjuk s mikor végre megérkeztek vándorlásuk végczéljára, Pozsonyba, annyi vagyonuk maradt, a mi elég volt arra, hogy egész hónapra előre kifizethették lakásukat.

A pozsonyi jesibát az ország első jesibájának tekintik.

Joggal-e? Én a magam részéről aránylag sokkal nagyobb számú tehetséges erőt találtam K.-Várdán, N.-Szöllösön, Huszton, mint Pozsonyban. De a pozsonyi jesiba imponál régisége által, mert hiszen már egy évszázad óta áll fenn, vezetése apáról-fiura száll át; mostani vezetője és tanítója unokája a nagy Rabbi Mózes Szófernek, a jesiba megalapítójának. Azután imponál növendékeinek száma által; némely évben 3—400-ra rug tanítványainak száma. De fájdalom, ennek a jesibának is megvan az a hibája, a miért már K.-Várdán panaszkodtunk. Itt sincsenek alsóbb és felsőbb osztályok, itt is hiányzik a rend és a fegyelem, és

itt is csak kizárólag a talmudot tanítják. A mi a pozsonyi jesibát mindenek fölött kitünteti, ez az, hogy legalább meg *van a lehetősége* annak, hogy világi tudományt is sajátíthasson el ott a tanuló. Pozsonyban sok deák van, a ki szivesen hajlandó csekély díjért egy bóchert beavatni a gymnáziumi tantárgyakba. A zsidó községnek magának jó iskolái vannak, melyben jámbor, de egyuttal művelt tanítók működnek; mindig találkozik tehát egy pár bócher, a ki nem akarja elmulasztani az alkalom kihasználását. A külseje is sokkal kellemesebb a pozsonyi jesibának, mint a többi talmudiskolák; a legtöbb itt levő bócher illedelmesen és tisztán öltözködik és igyekszik emberi nyelven beszélni. Itt nem nevezik őket Smáje Mizselabricsnak, hanem Kohn, Löwi urnak stb.

A mi kisvárdai bócherjeink nem maradtak sokáig ismeretlenek Pozsonyban, csakhamar észrevétették magukat tehetségükkel és vasszorgalmukkal. Alig mult el az első félév, már az egész zsidó-utczában úgy beszéltek róluk, mint a kik igen «chósevek» (tiszteletreméltók) és nagyon «mászmid»-ok (szorgalmasak). Valóban, becsületesen megérdemelték ezt a jelzöt, mert nemcsak a talmudot tanulták, hanem a profántudományokat is, persze, csak ugy titokban, mert nyilvánosan a pozsonyi bóchernek is legfőlebb olvasni és írni szabad tanulnia. Itt ugyan nem ijednek meg annyira, ha valaki latin, lutheránus vagy Mendelssohn-féle bibliát is olvas, — bár ezek itt is számüzve vannak; de szigoruan és mereven ragaszkodnak ahhoz, hogy az Irásnak eme szavai: Elmélkedjél a tóráról éjjel-nappal», magukban foglalják a világi tudományokkal való

mindenféle foglalkozás *tilalmát*, mert ezzel megrövidítik a tóra tanulmányozását.

A szellemi táplálékkal tehát meg lehettek elégedve, de annál soványabb volt a testi táplálék. Három teljes éven át majdnem kizárólag kenyéren és vízen éltek, csak ritkán ettek egy heringet, még ritkábban egy pohár teát vagy tejet, és ezt a sovány kosztot is részben csak Chájem Sztrapkevnek köszönhatték. Ennek a leleményes embernek nagyszerű ötlete támadt, melyet rögtön meg is valósított. Hallotta ugyanis, hogy a chazennek (kántornak) tenoristára van szüksége. Odament a kántorhoz és felajánlotta szolgálatait. Akkor a híres Joszel Kakas volt a pozsonyi kántor. (Hogy miképen lehet egy pozsonyi chazennek *magyar* gunyneve, azt ma sem tudom megmagyarázni.) Mikor Chájemünk próbát énekelt a kántor előtt, ez tapsolva ütötte össze tenyerét és a zsidó kántorok ismert szerénységével így szólt:

«Gyermekek, ebből a rongyos bócherből valamikor még egy Joszel Kakas lesz». Chájemnek most már volt biztos, habár csak szerény bevétele, s ezzel megmentette társait is az éhhaláltól.

Viselkedésük folyton kifogástalan volt, sohasem hiányoztak a siurról, soha a reggeli és esti istentiszteletről. De tettek ezenkívül valamit, a mit nem lehet megbocsátani egy bóchernek, legyen ez a legtehetségesebb, legjámborabb, legszorgalmasabb; nevezetesen eljártak a színházba. Igen, színházba mentek. Chájem, kinek ismerősei voltak a pozsonyi színház népségében, szabadjegyet hozott nekik egy Shakespeare-darabba, látni akarták a színpadon kedves költőjük művét, a kinek munkáit évek óta olvasták és majdnem betéve

tudták. Tökéletesen tudták, micsoda következményeket von az maga után, ha egy bócher színházba megy; nagyon jól tudták, hogy a ki belép a színházba, az előtt bezárulnak a siur-terem ajtai, s ezért ez időtől fogva maguk hirdették, hogy ne tekintsék többé bóchereknek őket, mert elhagyják a jesibát, nemcsak a pozsonyit, hanem egyáltalában a jesibát és más iskolába mennek át.

És most, hölgyeim és uraim, eljutottam versem végére. Bevezettelek benneteket a jesibába, nagyon szép volt, hogy követtetek oda, köszönöm. Elvándoroltunk a műveletlen K.-Várdáról a művelt Pozsonyba. Nem tehettem érdekessé az utat, de becsületes, hü cicerone voltam. Az igazsághoz híven adtam elő a történeteket, nem homályosítottam el a fénypontokat, nem nagyítottam az árnyékokat, megmutattam nektek mindent, — hogy milyen ott az élet. Azok az emberek, a kiket nevükről neveztem, két-három kivételével ma is élnek s baráti körben ma is úgy hívják őket, a hogy én neveztem. A mi a kisvárdai kvartettünk is él még, sőt a férfikor delén, csakhogy másképen hangzik a nevük ma, mint akkor a jesibán.

Szimche Zbarev, az éles elméjű talmudista — katona. Igen kérem, katona. Orvos a cs. és kir. hadseregben; meglehetősen nagy rangja van s két rendjel diszít már mellét. Ha Reb Itse a szajfer *most* látná, joggal mondhatná, a mit már 25 esztendővel ezelőtt mondott: «Nem hasonlít zsidóhoz.» És mégis igen jó zsidó. Tal-
 mudtudományával még ma is zavarba hozhatna nem egy rabbinust. De azért katona testestül-lelkestül, a tiszték művelt pajtásnak tartják, alárendeltjei bálvá-

nyozzák, előljárói szeretik és tisztelik őt. Biztos vagyok benne, hogy még aranygallért fog viselni.

Smáje Mizselábrics . . . Oh nagy ég, szinte szégyenlem megmondani. Ez a rut zsidó fiú, a ki 15 éves korában még nem ismert más írásjegyeket mint a hébert. Smáje Mizselábrics — *egyetemi tanár* Ausztriában. Egész könyvtárt írt már össze; nemrég megküldte nekem legújabb munkáját, melynek czímtáblájára klasszikus héber nyelven írta az ajánlatot, igen jól verselve.

Chájem Sztrapkev meghazudtolta a pozsonyi kántor jóslatát; nem lett Joszel Kakas, hanem ünnepelt operanékes. Mindnyájan ismeritek nevét; de nem sejtitek, hogy egykor Chájem Sztrapkevnek hívták. De azért ma is jó mennyiség természet maradt benne a régi bócherből. Pár évvel ezelőtt, hogy találkoztam vele, Gele néne nyelvén és hangján kezdett beszélni velem s én azt hittem, a jámbor Nesómechappern szállt ki sírjából; hamisítatlan jesiba-jargónban tudakozódott Hersele Chalóseszről, s biztosított, hogy azóta sem látott olyan szép chászenet (menyegzőt). Midőn szemrehányást tettem neki, hogy miért nem házasodik, egy utánozhatatlan kézmozdulat kíséretében mondta: Barátom, ha hazamész Magyarországra, beszélj Reb Bórechel, a sadchennel, annak az én számomra is lesz valakije.

Igen, valóban igaz a közmondás: «bócherből minden lehet». A morál azonban az: ha a snorr-bócherek páronként meglátogatnak, hóna alatt a talisz-bájtellel s föltett süveggel megállanak a szoba küszöbén, ne lár-mázzatok, ne kiáltsatok kigyót-békát, mert ők mártirjai

hitüknek, a zsidó hitnek, mely a ti hitetek is. Azután nem tudhatjátok, vajjon nem lesz-e valami nagy ember a koldusdiákból. Minden megtörtént már. A kisvárdaiak nem az egyetlenség, a kik a jesibából fényes életpályára jutottak.

És mi történt, kérdeitek, a «kisaszonynyal»? Meghalt talán éhen valahol utközben? No, nem egészen, barátaim, de nem egyszer állott közel hozzá. A főntebb említett két nevelője még ma is itt-ott kopogtat az ajtaján, s az emberek, a kik között lakik, gondoskodnak róla, hogy ne felejtse el egészen a koplalás művészetét és ne tanuljon ki belőle. Hogy is mondta Chájem Sztrapkev, mikor elhagytuk K.-Várdát? «Kisasszony, te ostoba maradsz teljes életedben». Ezt mondta ő, és Chájem Sztrapkevnek igaza lett. A «kisasszony» ugyanis *rabbinus* lett és épen most teszi le a tollat kezéből, hogy ne untasson benneteket tovább. Isten velünk.

H.-M.-Vásárhely.

Seltmann Lajos.

TALISZ, T'FILIN.

Hogy mit jelent, ha minden áldott reggel
Talisz s t'filint vesz fel a hú zsidó?
Hogy mit jelent, ha büszke szeretettel
Él Izraélben e tradíció?
Hogy mit jelent? Van-e toll mely leírja,
Mi nagy, magasztos eszmét rejtenek? . . .
Az örökélet hajnalának pírja
Ragyog fel velük Izrael felett.

Talisz! A lélek ünneplő talárja.
Ebben megyünk nagy Istenünk elé,
Törvényt jelez minden kicsinyke szálja,
A mint az Úr azt nekünk rendelé.
Szívünk fölé burkoljuk, hogy jelezzük
E szív mindig hitünkért ver, dobog.
És minden reggel benne elrebegjük:
Hogy lelkünk csak eszményekért lobog.

Talisz! Az ártatlanság szent jelvénye.
Máglyára szálltak érte martyrok.
Taliszba zengjük, búsötétbe', fénybe
Az «egyisten-Adónáj echodot».

Örök törvények hű megőrizője
 Egy ezredévről másik ezredig
 S az a zsidó halotti szemfedője,
 A miben mindennap imádkozik.

T'filin ! Örök frigy megkötő-köteggje
 Izraél és nagy Istene között,
 És a midón felöltjük reggelente
 Frigyet ujítunk mit az ős kötött :
 «Im jobb kezemmel Istenem, Teremtőm,
 Neked kötöm le minden tettemet,
 Igazban, jogban, most és mindörökön
 Könyörületes, hű fiad leszek».

S azért illeszted fődre, homlokodra
 Az irásból font t'filin koronát,
 Hogy értelmednek minden gondolatja
 Ahhoz szálljon, a ki értelmet ad.
 Hogy néki szenteljed, a mit agyadban
 Egész nap szül, teremt a gondolat,
 Jogban, erényben, törvényben, igazban
 S beösmérd, hogy ő Istened, Urad.

Talisz s t'filin magasztos, szentelt vérték,
 Pajzs, pánczél itt e lét csatáiban ;
 Hogy elkerüljön bűn, gonoszság, vétek,
 S tudjad, hogy benned égi szikra van.
 Költő nem énekelhet fenköltebben
 S nincs böles, ki bölcsebben tanítana,
 Miként e szent magasztos jelvényekben
 A szívünkhöz beszél a biblia.

S ezért van az, hogy minden áldott reggel
Talisz s t'filint vesz fel a hű zsidó
Ezért van az, hogy büszke szeretettel
Él Izraélben e tradiczió.
De nincsen toll, a mely méltón leírja,
Hogy még mi más szent titkot rejtenek —
Az örökélet hajnalának pirja
Ragyog fel velük Izraél felett.

Budapest.

Gerő Attila.

AZ EZREDÉVES KIÁLLÍTÁS.

Az 1896-ik esztendőben ünnepli Magyarország ezeréves fennállásának nemzeti ünnepét. Ezer esztendő történetének határkövén, ünneplő hangulatban tekint majd a nemzet bánatos szenvedéseinek és örömteljes dicsőségeinek változatos sorozatára. Ez Évkönyvben is legyen nyoma a nemzeti munka sikerének feltárásán buzgólkodó törekvéseknek, az előkészületekre hívó lelkes szózatoknak.

A dicső mult történetének minden egyes kiemelkedő mozzanata hirdeti, hogy életünk a nemzeti dicsőségnek volt szentelve, törekvéseink pedig a civilizáció ösvényét egyengették bent a hazában és a Kelet felé meszsze a haza határain túl. Évszázadokon át küzdötte e nemzet a lét harczeit, védelmezve a szentelt földet s ezzel a Nyugat népeit támadások ellen. Az egyik kézzel harczoltunk, a másikkal dolgoztunk. Harczoltunk, hogy a támadásokat elhárítsuk; dolgoztunk, hogy a haladás terén a nyugati nemzeteket megközelítsük. E munkában a hazai zsidóság is kivette részét a multban, fokozott mértékben kiveszi a jövőben.

Ezerévi munka és küzdelem után eljutottunk a millennium ünnepének meszszeható eseményéig, a mikor

büszke öntudattal mondhatjuk, hogy immár mind a két kezünk munkája a békés fejlődés áldott művének van szentelve, s hogy évszázadok mulasztásait kettőzött erővel igyekeztünk pótolni, midőn visszaszerezte a nemzet szabadságát, kivívta egyenjoguságát a többi kulturállamokkal és rajta van, hogy azokat, a kik a jogok sáncaiból künn rekedtek, oda testvéri szeretettel befogadja.

Dolgoztunk nemzeti érzetének hatalmas fejlődésén s jövőendő hatalmának biztosításán az ipar, a gazdaság, a művészet, a tudományok lendületének arányos biztosítása által. Az ezredéves ünnepen nem a többi nemzetekkel való hiú versengésről kell beszámolnunk, hanem arról, hogy az adott viszonyok és a folytonos küzdelmek között becsületesen teljesítettük hazafias kötelességünket, s ha a siker nem állott is mindig arányban az akarattal, a mit ma felmutatni tudunk, talán elég biztosíték arra, hogy a mulasztásokat pótolni s a modern nemzetlét alapjában tovább építeni hazánk már elég érett és elég erős.

Ezt a bizonyosságot szolgáltatni leginkább hivatott a nemzeti kiállítás, mely a millenniumi ünnepeknek talapzata és kerete lesz.

A nemzeti kiállítás beszámoló lesz első sorban a magyar hazának és másodsorban a külföldnek arról, a mit elértünk, a mit tudunk, a mink van, a mink lesz. Repertoriuma a multnak, tükre a jelennek s mutatója a jövőnek. És mert sem magunkat, sem másokat ámitani nem akarjuk, tökéletesnek kell lenni a kiállításnak a legkisebb részletig, nem takargatva azt, a mi nincs, és nem szépítve azt, a mi van.

Részt kell venni a kiállításon a nemzetlét minden tényezőjének, a kinek tehetsége, termelése, munkája és sok esetben csak létezése is számot tesz. A földmivelés, a gazdaság, az ipar, a művészet és a kulturai haladás minden más ágának sokféle képviselőit összehangzó arányban, de lehetőleg teljes egészökben kell feltüntetnünk, hogy ne csak képet adjunk arról, a mit felmutatni tudunk, hanem, hogy megismervén magunkat, felismervén hézagainkat, levonhassuk a tanuságokat a másik ezerév elején kulturai haladásunk rendszeresítése és tökéletesítése érdekében. A zsidó vallású magyarok a nemzet testébe beleolvadtak, ők is ott lesznek mindenütt, hol a nemzet számot vet erejével, számot ad sikereiről.

A népek történetében alig volt még alkalom, mely kinálkozóbb lett volna egy minden ízében nemzeti, nagyszabású kiállítás rendezésére, mint a mostani, mely elütőleg az újkori kiállítások szokott képétől, mindenek előtt ünnepi aktus és csak azután tartja szem előtt az elmaradhatatlan gyakorlati célokat.

Nem helyezi ugyan háttérbe a kiállítók előnyeit, sőt a multnak tapasztalatain okulva, ezek gondos kiaknázására kiváló súlyt fektet; de a nemzeti ünnep kidomborodó jellegénél fogva úgyszólván kötelezővé teszi az általános részvételt a kiállítók s a közérdeklődést a nagy közönség részéről.

Bizalommal fordulunk tehát a hazai zsidósághoz is, bár a mult tapasztalatain okulva, erre tán szükség sincsen, azzal a felhívással: tegye meg kötelességét. A nemzet örömnepében való részvétel nemes vágya által felidézett hazafias érzés diktálja minden hivatott

tényezőnek a jelentkezést, részvételt. A zsidóság, a nemzeti munka egyik kiváló factora, ezt eddigelé is mindig megértette.

Nem rábeszélés, nem kapacitáczió, hanem az a tudat, hogy a kiállításon helyük, sőt missiójuk van, ez buzdítsa őket a kiállításon való részvétel előkészületeire, ez a tudat érlelje és fejleszsze már most a kiállítás sikerét, mely egy nemzet sikere lesz.

Az áldozat, melyet a részvétel igényel, mindenkire könnyebb és elviselhetőbb, ha a cél hazafias jellegét és a nemzeti ünnep nagyjelentőségű eszméjét kellőleg átérzi s kötelességszerűen méltányolja.

A munkával és a munka eredményeivel kell ez ünnepen imponálnunk magunknak és a külföldnek s mindnyáján, a kik dolgozunk észszel, kézzel vagy géppel, egyért: a hazáért, lépünk sorompóba, mert ez az egy ad nekünk éltet, ez ápol és eltakar . . .

Budapest.

Gelléri Mór.

A TALMUD POLÉMIAJA RÓMAVAL

A JÓTÉKONYSÁGRÓL ÉS KÖNYÖRÜLETESSÉGRŐL.

I.

Az első jeruzsálemi szentély fönnállásának ideje alatt hasztalan fáradoztak a próféták és a jobb királyok a bálványimádás kiirtásán, de e szentély elpusztulása és a babyloni fogság teljesen megszüntette azt a zsidó nép kebelében. E két szomorú esemény sérthetetlené tette Izraelt *a keleti népek pogány vallásának* vészes behatásai ellen.

Ugyanilyen hatása volt mintegy négyszáz évvel később a makkabeus harczoknak a *nyugot sokistenimádásával* a szir-hellén vallással szemben.

Az első nagy nemzeti szerencsétlenség ragaszkodókká tette a zsidókat vallásukhoz, de *csakis annyiban*, hogy a keletnek, a szomszéd népeknek alacsony fokon álló bálványimádásától már nem engedték magukat elcsábíttatni. Mihelyt azonban Judea a görög-szir uralom alatt a nyugoti műveltséggel is megismerkedett, e szemkápráztató jelenséggel szemben, a zsidóság, mely pedig már keresztül ment a babyloni fogság kínjain és e fogság prófétáinak életadó szaván nevelkedett föl, — tanácstalannak és gyöngének mutatkozott.

Ámde most meg Makkábi Júda és testvéreinek kiömlő

vére, a makkabeus küzdelmek keresztüze volt az, mi a zsidóságot — örök időkre — megedzette a nyugatról jöhető vészes behatás és csábítás ellen.

Mikor azután az állami balszerencse Rómával hozta egybe a zsidóságot, vallásukat e részről már semmi veszély sem fenyegette. A római császárság fénye és pompája, melynek varázsa fogva tartotta a kelet népeit, teljesen hidegen hagyta a zsidóságot és nem csak befolyásoltatni nem hagyta magát vallásában és erkölceiben, hanem a tóra tanai magasztosságának tudatában egyenesen megtámadta Róma erkölctanait; kicsinylő gúnynyal tekintett rájuk és készségesen bocsájtkozott ellenük polemiába, hogy az ellenfélt az igaz tan barátjának megnyerje.

— Mert bár a zsidóság nem volt hajlandó lerombolni monotheista vallásának védőfalait, hogy azon keresztül szabadon bejöhessenek a pogány népek, de minden időben lelki örömet okozott neki, ha azokat tanaik igaztalan voltáról, erkölcsi fogalmaik lazaságáról meggyőzhette.

Nagy tévedés lenne tehát azt hinni, hogy az ily támadó fellépés csak a kereszténységgel kezdődik.

Sok idővel azelőtt, mielőtt a zsidóság és kereszténység között beállott a szakadás s így az első keresztény közösség megalakult, évtizedekkel, sőt évszázadokkal azelőtt már a legnagyobb határozottsággal küzdöttek a zsidó bölcsek a pogány vallás és erkölctanokkal Jeruzsalem-ben, épen úgy, mint Alexandriában, majd azután Rómában is, habár a prozelitacsinálást hivatásszerűleg nem üzték, sőt azok föl vételében a legnagyobb óvatosságot tanusították,

Zsidók és pedig nem csupán születésre nézve zsidók, hanem a hagyományos zsidóság legbuzgóbb hívei, sőt épen vezérférfiai voltak az elsők, kik vitatkozások és megbeszélések világánál mutatták be Rómának a zsidó vallás tanait. Jelen rövid értekezésemben a jótékony-ság és emberszeretetre vonatkozólag óhajtom kimutatni, hogy a talmud bölcsei vették föl először a küzdelmet e tekintetben a pogány világnézlettel és a midőn a küzdelmet a kereszténység folytatta, akkor sem történt az egyáltalán mélyebbrehatóan csak szélesebb körre kiterjedőleg.

II.

Az első század vége felé — mai időszámításunk után — Rabban Jochanan ben Zakkai, ki Jeruzsálem elpusztulása után Jabnében iskolát alapított és mint ezen iskola főnöke a fejedelem czímet viselte, együtt ült tanítványaival iskolájában és fejtegette velük a Példabeszédek 14-ik fejezetének következő mondatát: A czedáka (mél-tányosság, jótékony-ság) felemeli a népet, de a cheszed (szeretet, részrehajlás) a nemzeteknél bűn. Tanítványai közül egyik, Rabbi Eliézer így magyarázta bölcS Salamon e mondatát: Minket, Izrael fiait a jótékony-ság felemel, mert önzetlenül gyakoroljuk azt, de a pogány népeknél még a jótékony-ság is bűnné válik, mert csupán azért gyakorolják, hogy Isten gazdag földi bért adjon nekik azért. Erre fölállott R. Józ-sua ben Chananja, kinek Rómában jártakor alkalmá volt személyesen megfigyelni az ottani erkölcsöket: Te nem ismered Rómát és tévesen jellemzed az ottani erkölcsöket —

így szólott. Ott Istenre és az Istentől eredő jutalomra nem gondolnak. Náluk az adományozás csak eszköz, hogy hírnévre szert tehessenek és embertársaik kegyét kinyerjék. Adományoznak, hogy uralomra jussanak és azon megmaradhassanak. (Bába Bathra 10b).

Hogy mennyire igaza volt R. Józsuának, azt épen Róma erkölcstanítóinak reánk maradt művei mutatják legjobban. Hiszen az adakozás napirenden volt Rómában, a largitió és liberalitas ama tulajdonságokhoz tartozott, melyeket a jó hírnév megszerzésére (ad gloriam adipiscendam) okvetetlen szükségesnek tartottak, de ezeknek indító oka a legritkábban volt a könyörületesség. Mert a római misericordia csak bizonyos korlátok között és bizonyos körre kiterjedőleg megy erényszámba. Eme korlátokon túllépő könyörületességet vagy nem ismertek, vagy ha ismerték, a virtushoz tartozónak nem tartották.

Epen Cicero az, ki az auctorok között e kérdéssel a legkimerítőbben foglalkozik és ő bizonyára a legjellemzőbb alakja a római morálnak, úgy abban, a mit cselekszik, mint abban, a mit a morálról beszél. «De Officiis» című művében hosszasan és kimerítően foglalkozik a jótékonysággal, de még csak eszébe sem jut, hogy annak más indító oka is lehet, mint föltünést kelteni az emberek szemében.

A jótékonyság, mint öncél, mint benső okból eredő cselekmény, mely értékét és jutalmát önmagában hordja, teljesen ismeretlen volt Rómában.

Nem volt tehát annak ott több erkölcsi jelentősége, mint ama nyilvános mulatságoknak és látványosságoknak, melyeket az aedilisek a nép számára rendeztek,

hogy annak kegyét megnyerve, a legmagasabb hivatalokra följuthassanak.

Cicero (u. o. 16.) épen úgy, mint Martial (IX. 22.) nem is tekintik azt egyébbnek, mint ama örületes korteskedés egyik nemének Rómában, melyet találóan csak úgy jellemezhetünk, hogy az a napjainkban szokásos ilynemű üzelmeket fölülmulta.

Csoda-e, hogy a midőn a szigoru erkölcsü zsidó böles R. Józsva ben Chananja látta ezt az adakozást Róma térein, önkénytelenül is eszébe jutott a Példabeszédek szava: «A pogány népeknek megjótékonytsága is bűnös.»

A határtalan fényűzés és a népkegy hajhászása volt az egyedüli út, melyen keresztül Róma nyomorgóinak és éhezőinek jutott valami. Volt idő, midőn egymást érték a nyilvános lakomák, sőt közhasznu alapítványok is.* Ámha a gazdagok az időt nem találták alkalmasnak az ilynemű dobzódásokra, akkor a dúsgazdag Rómában rettenetes volt a nyomor a szegények között. A legkiválóbb latin írók bizonyítják, hogy elfogultság nélkül írja le a talmud a szegények helyzetét Rómában. Hajlék nélkül és élelem nélkül, az éhségtől eltorzult arcczal járkáltak a szegények Róma utcáin (Martial XII. 32 és 41.) avagy a hidakon, és a város élénkebb pontjain a házak lépcsőin ültek, hol szánalmat keltő külsejükkel és könyörgő rekedt hangukkal hasztalan igyekeztek a járókelők könyörületességét fölébresztetni (Seneca, De clementia II. 7). Csak ha a pazarlók jöttek, juttattak ezeknek is valamit, de nem könyörületességből. A fényűzőknek — mint Seneca mondja — egyetlen

* Lásd Friedlaender: Sittengeschichte Roms III. k. 151. l.

ezéljük csupán az volt, hogy bármely áron, még vagyoni tönkrementésük árán is a közbeszéd tárgyaivá tegyék magukat és a legnagyobb dicsőségnek tartották, ha a város fényűzőknek, dobzódóknak nevezte őket. (Epp. 122, 14.) A talmudnak szigorú erkölcsü bölcsei a jótékonyság gyakorlásánál mindenekelőtt az önzetlenséget követelték meg és legmesszebb menőleg csak annyit engedtek meg, hogy Isten kegyelmet igyekezzünk ily módon megnyerni (Baba Batra 10b). Így hát az adakozásnak épen vázolt módját erénynek el nem ismerhették, sem akkor, midőn ebből Roma éhezőinek jutott, sem akkor, midőn Jeruzsálem szegényei vehették annak hasznát. Mert a fényűzés, mely épen ezen időtájt — a Krisztus előtti és utáni első században — határt nem ösmert Rómában, lassankint a birodalom többi fővárosaiba is eljutott és így Jeruzsálembe is.

Nikodemos ben Gorjon volt itt a római pazarlók legbuzgóbb utánzója. Midőn házából a beth hamidrásba ment — így beszéli el a talmud (b. Kethubot 66 b.) — a legdrágább szőnyegekkel terítették be az utat. E szőnyegetek azután fölszedték a szegények és maguk számára értékesítették. «Így nem gyakorolják a jótékonyságot!» Erre tanítá R. Jochanan tanítványait, midőn azok szemeikkel látták az ily életmód természetes következményeit. Midőn ugyanis tanítványaival a mezőn járkált a mester, szembe találták e dús gazdag férfiú leányát, ki apjától még egy millió denárt kapott hozományul, de most — alamizsnát kért a mestertől.

Rómában a jótékonyságot csupán fényűzésnek tekintették és azért a római moralista azt tanítja: *Benignitas benignitate tollitur* (Cicero ibid. 15). A jótékonyság azon

helyzetbe hoz minket, hogy utóbb nem leszünk képesek azt gyakorolni. Ezzel szemben a zsidó bölcs azt tanítja: (Baba Batra 9b.): ki az igaz jótékonyt gyakorolja, annak Isten módot fog nyújtani mindig, hogy azt tovább is folytathassa. Míg hát a zsidó bölcs a nyomort látja, melyet enyhíteni kell, addig a római moralista, arra a csekély hiányra gondol csupán, melyet annak enyhítése a fölhalmozott kincsekben okoz.

De e két tanító egymással homlokegyenest ellenkező oktatásánál még jobban jellemzi a zsidó és római fölfogás közti különbséget, magának a népnek szava. Róma térein így hangzott a példabeszéd. *Largitio fundus non habet* (u. o.): A jótékonytáknak nincs alapja, melyen megálljon és így előbb-utóbb összedül. Jeruzsalem utcáin ez a néptalány járta: (Kethubot 66 l.). Mely kiadás az, mely állandósítja (szóru-l-szóru: beszózza) a vagyont? A jótékonytágra fordított kiadás.

III.

Cicero és a római moralisták, mintegy szépítgetéseül annak, hogy ellenzik az adományozást, azt ajánlják, hogy inkább tettekkel, közbenjárással igyekezzünk másokon segíteni. Ezen állításnak kétségtelenül meg van a maga erkölcsi jelentősége, hiszen a talmud is azt tartja a czedáka legmagasabb fokának, ha nem adománytval segítünk felebarátunkon, hanem őt magát hozzuk abba a helyzetbe, hogy megkeresse kenyerét (Sabbáth 63a). Mihelyt azonban közelebbről tekintjük ezen Cicero által ajánlott pártfogást, úgy mindjárt látjuk, hogy nincs annak egy csöppet sem több ethikai értéke, mint a

római jótékonyágnak általában. Hiszen magának a moralistának egy szava sincs az ellen, hogy «minél gyorsabb és dúsabb remunerációra számíthatunk, rendszeren annál inkább sietünk ilyen szolgálatot tenni» (u. o. II. 20).

És az a híres római vendégszeretet, a *jus hospitii*, mi egyéb volt, mint a legközönségesebb érdekszövetség, hol az idegenben nem a támasz nélkül álló utast fogadták szívesen, hanem az érdektársat, kitől hasonló vagy még több szivességet vártak. Azt mondja Cicero (u. o. II. 18.): *Nagyon szép dolog, ha kiváló férfiak számára nyitva áll kiváló férfiak háza* (*Illustrium illustribus*). Mily magasztos a talmud polemiája ezen felfogás ellen. Azt a magaslatot, melyen a zsidó *hachnoszasz orchim* áll a római «*jus hospitii*»-vel szemben, mily tisztán tünteti fel a régi Jósze ben Jóchanan tanítása (Abot 1. 5): *Legyen háza nyitva mindenki előtt, de kiváltképen a szegények legyenek a te házi barátaid*.

Majdnem kétségtelen, hogy a talmudnak eddig föl- említett mondatai nem egyszerű állítások, hanem a rómaiak és zsidók műveltebbjeinek hosszabb vagy rövidebb polemiájából keletkeztek, hozzánk azonban a vita mellőzésével csak a tiszta eredmény jutott el. Annál érdekesebb az a hely, melyet a talmud maga eredeti alakjában, a direkt polémia formájában hagyományozott reánk (Baba Batra 10a).

A vita — a talmud hagyományozása szerint — Akiba és Turnus Rufus között folyt le, mely két férfiú rendszeren úgy lép föl a talmudban, mint a római és zsidó szellem két legjellemzőbb kifejezője. Turnus Rufus nem

esupán jótékonytságot nem gyakorol, de annak jogosultságát is tagadja (v. ö. Abot V., 13.)

— Ha igaz — így szól — hogy a ti Istenetek a gazdagokat és szegényeket egyaránt szereti, miért nem táplálja ő maga a szegényeket is, s miért nem látja el mindennel, mire szükségük van.

— Alkalmat akar ő nyújtani — felelt a zsidó bölcse — a vagyonosabbnak, hogy érdemeket szerezzen magának szegényebb embertársai nyomorának enyhítése által.

— Nem úgy! — szól a római. A jótékonytság által érdemeket nem szerzel Isten előtt, hanem bünt követsz el. Neked nem áll jogodban kiemelni a szegényt a nyomorból, hova őt Isten büntetésül vetette, mert különben Isten haragját kelted föl magad ellen. Ha én szolgálmat börtönbe vetem s valaki őt onnan kiszabadítja, nem támad-e föl haragom ellene.

— Csalódsz! mondja Akiba. Mi nem rabszolgái vagyunk Istennek, hanem mindnyájan egyenlően gyermekei. S mondd, mely apa nem fogja örömtelt szívvel látni, ha éhező gyermekének enni adsz.

Lehet, hogy nem teljesen ezen szavakban folyt le a vita, hiszen a talmudi szövegben a római bibliai versekre is hivatkozik. *A szavak mások lehettek, de az eszmék tisztán rómaiak.*

Cicero maga, ki pedig oda igyekszik, hogy könyörületes szívűnek tünjék föl, nyíltan mondja, hogy «nincs helyén a jótékonytság azokkal szemben, kik maguk okai szerencsétlenségüknek.» (nisi forte digni erunt calamitate u. o. 18.). S ugyan ki az, kire nem lehetne ráfogni, hogy méltó a szerencsétlenségre?! Ennius (u. ö.) még határozottabban fejezi ki: *Benefacta male locata, male-*

facta arbitror; Az ilyenekkel gyakorolt jótékonyság rossz cselekedet.

IV.

A zsidóság ezen elveit átvette a kereszténység is és épen ez az általános emberi, minden népre kiterjedő jótékonyságnak tana volt az, mely legkitünőbb szolgálatot tett neki a pogány népek megtérítésében. De nem csupán a jótékonyság és könyörületesség eszméjét általában kapta a zsidóságtól, hanem készen vette át onnan ezen erények összes elveit. Mert ha némelyek tulzottnak találják is azon állítást, hogy «az összes erkölcsi parancsokat, parabolákat és ethikai mondásokat, melyeket az evangyéliomok tartalmaznak, már a talmud tanítja», annyi kétségtelen, hogy a jótékonyságot illetőleg az egész új testamentom nem tartalmaz egyetlen eszmét sem, melyet előbb a zsidóság nem tanított volna, de sőt maguk a kifejezések is a legtöbb esetben szórul-szóra vannak átvéve a zsidó bölcséktől.

Sokan azt az érdemet vindikálták a kereszténység számára, hogy bár nem ő teremtette meg, de ő volt az, mely ezen eszméket legelőször kivitte a nagy világba, mely ezekkel először támadta meg a pogány fölfogást.

Azt hiszem, világosan kitünik az elmondottakból, hogy a zsidóság, a talmudi zsidóság volt az első, ki szembeszállt az önző római világnézlettel és a szigorú «*jus*»-szal először állította szembe a *cheszedet* és *cedákát*.

Abony.

Dr. Vajda Béla.

ZSIDÓ KÖLTÖKBŐL.

KÉJ MEG KÍN.

(Salamon ibn Gabirol.)

Ó lélek, lélek, mit sajogsz belül ?
Eszméd hol révedez ? mitől hevül ?
Forrongva fólsh ; tűzláng vagy ; égető,
A melyből fojtó füst kavarg elő.
Vaj' szféra vagy-e ? és körülveszed
A föld-tekét és mind a lényeket ?
Vagy eszméid tenger fenékje-e,
S a létalap sülyeszteték bele ?
Hogy látna a szemed, ha megvetéd
A rang helyét, a fényt, a Hetevényt ?
Hagyd azt a bölcsesség-keresgetést,
S igaz gyönyört is nyujt neked e lét.

Nem úgy ! E szóbeszéd helyett
Más vigasztalja gyötrött lelkemet :
Egyetlen bölcs, belátó emberért
Eped szívem, a ki talán megért ;
Szomjúhozom, kinlódva vágyva rá —
De hajh, ki sincs, ki szomjam oltaná.

Vagy ez köröttem csak vásári zaj,
Hol eszme-szót csak elnyel a zshivaj ;
És tán akad a fók közt más helyen,
Ki engem ért, együtt ki érz velem ?

Mit bánom én : a lét odébb ha lök :
 Lelkem kaczagva rút arczába köp !
 Ha fényemet nem látja meg szeme,
 Vak úgy a föld, vak lelke, szelleme.

De tán ha megvezeklik és megesd,
 Bocsánatom hullik reá megest . . .

Te földi szféra lelke, várj, ne tedd,
 Ne sújtsa átkod ép' a bölcseket ;
 Elég, elég, szüntesd be gaz tusád,
 Ne vedd te fűbe szikla czédrusát.
 Fuvalld, söpörd a söpredéket el,
 Mit úgy utál ez érező kebel,
 Hej irtsd ki mind, a kiknek ajka mond :
 «Hol hát az ész ? az üdv ? — tiéd a gond !»

Igaz, a gond. De ez a lét joga :
 Prédára az lel itt, ki ostoba ;
 Csak ez pihen, ha nem is küzködék,
 Gyönyör meg üdv borítja bé ölét ;
 Ki tán, ha nap-leány is vón' neje,
 Idétlen balgaságot nemzene.

Mit átkozódtok úgy eszem miatt,
 Ti földi túske-, meg tövis-fiak ?
 Nagy lelketek az észet ha megveti,
 Mi semmik vagytok ő előttte ti ? !
 Nem hat be szivetek reteszibe,
 S szentélyeig hatolt lelkem hite.

Szeretlek, bölcsesség, szeretlek én :
 Te vagy éltemben a hit, üdv s remény.
 Nem hagylak el ; hiszen kettőnk között
 Isten maga örök frigyet kötött.

Nem hagysz te sem ; hiszen te vagy anyám,
 Kinek szeretve játsztam oldalán ;
 Korall, kősöntyű vagy te lelke-men :
 Te álom, ábránd, első szerelem.

Ki mondja, Díszem, hogy letépjelek ?
 Hogy sárba dobjam egy szentségemet ?

Botor beszéd ; hisz' benne él szívem,
 Hisz' üdvöm szemzik minden cseppjiben.
 Míg élek, lelkem törjön fölfelé,
 Lakom legyen a mennyek föllege.
 Nagy eskü köt : pihennem nem szabad,
 Míg téged, Isten, megtalálalak !

ELFOGYOTT A BOR.

(Salamon ibn Gabirol.)

Elfogyott a bor,
 Tán miatta foly
 Víz-ár szemembül :
 Csak foly, nem enyhül.

Óserő az ősi borba,	Ételhez sem nyúlna senki,
Víz volt mind a lények holta.	Bor hián ki tudna enni ?
Némaság ül,	Egy kortyocskát
Látom,	Adj te,
Itt is minden	Más is inna —
Szájon —	Hajh, de
Mert hát telvék vízzel, vízzel.	Serlegünkben víz, csak víz van.

Mózes, lelkem — házigazda, Ősöd tengert kiszáraszta ; S ó, új Mózes, Nálad Ránk egy tenger Árad : Úgy kínálgatsz vízzel, vízzel.	Hej, Mózes, sohse ihass bort S másnak se lehessen adnod, Vízpazarló Lélek, Vízmerésből Élj meg : Éldegélj csak vizen, vizen.
Én meg holmi béka lettem, Úgy kiáltok, elrekedten ; Tán hazám a Tócsa ? Szóljon hát a Nóta : Kvá, mi jó itt, víz ez, víz ez !	Most mehetnénk hosszú orral, Kedvünk elfogyott a borral . . . Születésed Napján Nagy bor-hordót Kapj — ám Nem borral, de vízzel, vízzel!

PLÁGIUM.

(Salamon ibn Gabirol.)

Loptál tehát dalomból ? De jó, tagadd csak ; Költészetem palánkját Le is szaggattad . . . Azt hitted, hogy dalommal Felszállsz az égig Remélve nagy bajodban Dalom segélyit.	Ily ember szállna tán föl Az ég-magasba, Hogy a világ elől a Fényt eltakarja ? Vagy jó ; csak lopj tovább is Szegény kis ember : Ki nem merítik a nagy Folyót vederrel.
---	--

IZSÁK RABBIHOZ.

(Júda Halévi.)

Mint a csecsemőt
 Szoptatják a földet,
 Langy esőt szí be,
 Dajkája a fölleg.
 Mátka volt a föld,
 Télen át lezárva,
 S a tavaszra várt
 Lelke égő vágya ;
 Várt szerelmiben
 Forróbb, édesb korra,
 Melyben szív-sebét
 Napsugár csókolja.
 Megjelent. Selyem-
 S bársonyöltöny rajta,
 Úgy gyönyörködik,
 Szinte felkaczagna.
 Napról napra más
 Dísz ölt fel magára,
 S osztogatja azt
 Szerte a határba ;
 Folyton új meg új
 Szint fuj a sziromra,
 Rá rubin-, smaragd-
 És gyémánt-fényt lopva ;
 Itt zöld ; ott fehér,
 Mely biborba olvad,
 Mint a szép leány,
 A kit megcsókoltak.
 Szépek bimbói,

S azt hinné, ki látja,
 Hogy mind-mind az ég
 Ellopott sugára.

Éden mindenütt.
 Im a szöllőnedve
 Szikra-csókot hint
 Égő szerelembe.
 Jéghideg kehely
 Az ivó kezébe,
 S benne mintha tűz,
 Láng lobogna, égne.
 Kanna mélyiben
 Lángként ég ragyogva,
 Míg a serlegbe
 Átömöl habozva.
 Árnyas kertjiben
 Lehever a földre,
 S kéjjel nézi, mint
 Hull a felhők könnye.
 Örömében sir,
 S könnye rezgő harmat,
 Gyönyörű gyémánt
 Minden cseppje annak.
 Úgy örül, ha szól
 Fecske meg pacsirta,
 Vagy rigó fütyül
 Suttogó csaltiba.
 Zöld levélnek is

IZSÁK RABBIHOZ.

(Júda Halévi.)

Mint a csecsemőt
 Szoptatják a földet,
 Langy esőt szí be,
 Dajkája a fölleg.
 Mátka volt a föld,
 Télen át lezárva,
 S a tavaszra várt
 Lelke égő vágya ;
 Várt szerelmiben
 Forróbb, édesb korra,
 Melyben szív-sebét
 Napsugár csókolja.
 Megjelent. Selyem-
 S bársonyöltöny rajta,
 Úgy gyönyörködik,
 Szinte felkaczagna.
 Napról napra más
 Díszölt fel magára,
 S osztogatja azt
 Szerte a határba ;
 Folyton új meg új
 Szint fuj a szíromra,
 Rá rubin-, smaragd-
 És gyémánt-fényt lopva ;
 Itt zöld ; ott fehér,
 Mely biborba olvad,
 Mint a szép leány,
 A kit megcsókolnak.
 Szépek bimbói,

S azt hinné, ki látja,
 Hogy mind-mind az ég
 Ellopott sugára.
 Éden mindenütt.
 Im a szőlőnedve
 Szikra-csókot hint
 Égő szerelembe.
 Jéghideg kehely
 Az ivó kezébe,
 S benne mintha tűz,
 Láng lobogna, égne.
 Kanna mélyiben
 Lángként ég ragyogva,
 Míg a serlegbe
 Átömöl habozva.
 Árnyas kertjiben
 Lehever a földre,
 S kéjjel nézi, mint
 Hull a felhők könnye.
 Örömében sir,
 S könnye rezgő harmat,
 Gyönyörű gyémánt
 Minden cseppje annak.
 Úgy örül, ha szól
 Fecske meg pacsirta,
 Vagy rigó fütyül
 Suttogó csalitba.
 Zöld levélnek is

Nőjj, virulj, te szent ;
 Hű, nemes meg tiszta
 Értelmet s szívet
 Hagyj utódaidra ;

Nézz családodban
 Több emberöltőre,
 S permetezzen rá
 Égi üdv felhője.

ZSIDÓ.

(Júda Halévi.)

Tiéd egész szívem,
 Erőm, egész valóm,
 Csak tégedet szeretlek,
 Ébren meg elhalón.

Mi hoz reám homályt,
 Ha mécsesem neved ?
 Hogy bukhatnék el én,
 Ha támaszom neved ?

Neved velem vagyok,
 Hogy ösmernék magányt ?
 Ha mindenütt velem
 Az egy, igaz barát ?

Gunyol a gyatra nép,
 Üvöltve rám riad —
 Nem tudva, hogy dicsőség
 A gúny neved miatt.

De én áldlak, te Név,
 Te éltem kútfeje ;
 Tiéd lelkem, míg élek,
 Mint : dal, fohász, zene . . .

AZ ALVÓ KEDVES.

(Júda Halévi.)

Mosolygó álom
 A kedves lányon,
 Fölbredésed
 Neszelve várom.

Mi pirban lángolsz.
 Ha csókról álmodsz,
 Bocsáss meg : álmod
 Megfejttem már most.

A TÁVOLBA.

(Júda Halévi.)

Édes lányka,
Méz van szádba,
Termeted meg
Karcú pálma.

Hajh, mit ér a
Szívnek vágya?
Nincsen itt az
Édes lányka!

A SAS TOLLA.

(Semtób ibn Palkéra.)

Sorsod úgy becézget,
Istápol ma téged —
Ám holnapra
Tör meg csapda
Lesi, várja lépted.
Sas-szárnyad van;
Ég-magasban

Röpdös büszke szárnyad —
És egyszerre
Lankad, bágyad,
Bár csak egy toll híjja . . .
De ez egy toll
Nagy vadásznak,
Végzetednek, lett az íjja.

A MÁTKÁHOZ.

Allegoria.

(Izraél ibn Nagara.)

Te tiszta, drága,
Te szende lányka,
Fenségesem, ó jer velem,
Királyi szűz, te,
Ragyogva tűzbe,
Dalolj, ujjongj, ó jer velem.

Szivem, leánykám,
Édes, kis mátkám
Te érted ég e szerelem —
Szivem, leánykám,
Édes, kis mátkám,
Te érted ég e szerelem.

Ki megtiporva	Kit félre löknek,
Heversz a porba,	Folyton gyötörnek,
Kit löknek mind a nemzetek ;	Gyorsan, hamar kiváltalak ;
Hugám, ne félj te,	Mint ős-időkbe
Fől, föl, remélve,	Karomba dőlsz te,
Adót hoznak még ők neked.	Vad ellenid nem bántanak.
Karom feltúrve,	Hugám, jövel te,
Remélj te üdvre . . .	Borulj ölembe,
De mért zokogsz oly szerte-	Lakod ujont fölszentelem ;
Szivem, leánykám, [len ?	Szivem, leánykám,
Édes, kis mátkám,	Édes, kis mátkám,
Te érted ég e szerelem.	Te érted ég e szerelem.

Siess Czionba,
 Ez égi honba,
 Örülj, dalolj, tánczolj, zenélj ;
 Szóljon ujjongva
 A szent zsolozsma,
 A hála-dal . . . remélj, remélj !
 Szegény népem, te,
 Téged kimentve
 Nagygyá teszen megint nevem —
 Szivem, leánykám,
 Édes, kis mátkám,
 Te érted ég e szerelem.

Nagyvárad.

Dr. Kecskeméti Lipót.

NAP ÉS ÉJ.

JUDA ALCHARIZI MAKÁMÁIBÓL.

Egykor a tavasz kezdetében — mikor a kos jegyében — a nap új erőt szerezve, — fényét, melegét megkészserezve — lebirta a zord telet, — és a kikelet — erdő-mező felett — kiteríté tarka köntösét, — örömet árasztva szertesét, — és gyengülvén az Éj hatalma — megnövekedett a Nap birodalma: — ez büszke lett — szerfelett, — gögjének nem vala határa — és megvetéssel tekintett az Éjszakára.

Egy ízben megoldódván nyelve — így szólt hiú dölyffel telve: — «Belátja minden józan elme, — hogy én vagyok az idők fejedelme — és az Éj — mellettem oly csekély, — hitvány és értéktelen, — össze sem mérhető velem — és ezért meghódolni kénytelen; — mert tündöklő fehér vagyok én, — mint fényes hó a Libanon hegyén, — ő pedig fekete, mint a szén — és setét, mint az alvilág, — mely napsugarat soh'sem lát; — ezért tehát — ura leszek örök időkön át!»

Hallotta az Éj e szavakat — és ajkán ily beszéd fakadt: — «Nézzétek a gögös Napot, — mily éktelen zajt csapott! — Úgy látom, vérszemet kapott, — hogy a tavasz beköszöntött — s beléje új életet öntött. — Azt véli, övé minden dicsőség s erő — és felejtí a vakmerő, — hogy egész léte merő — bajt és küzködést, — fájdalmat és szenvedést — hoz minden halandóra, — új

gondot szül minden óra, — és valameddig ér hatalma, — nincs az embernek nyugalma. — De mily boldog az Éj birodalma! — Ember-állat, — ha elfáradt, — benne pihenést találhat; — az erőtlen agg elfelejti korát, — a szegény nem érzi nyomorát — és egész éjjelen át — boldogan vájkál a csillogó kincsben; — a senyvedőnek fájdalma nincsen, — a munkást nem aggasztja dolga — és a rabszolga — sóvárogva várja az éjszakát, — mikor szabadnak álmodja magát! — Mindezt te meg nem fontolod, — hanem fekete színemet gúnyolod, — pedig sok fekete dolog — nagyon értékes, holott — a fehér — gyakorta mit sem ér. — Hogy példának a szemet tekintsem, — fehérjének mi haszna sincsen, — holott fekete golyója — a látásnak fontos alkotója!»

De a Nap — szavába kap: — Ilyen a világ sorja! — A fenséges minden korba' — a porba — van tiporva, — a hitvány meg az egekig — magasztaltatik. — Lám, az Éj mily fennen kérkedik! — Én velem vetekedni merészel — és nem éri fel észszel, — hogy az Éj homálya — minden alkotásnak akadályja — és mindenki a reggelt várja, — hogy küzdjön, hasson, — vessen, arasson — és alkothasson; — de az Éjnek csak a tolvaj örül, — a ki a házak körül — settenkedik s az Éj leple alatt — áttöri a védő falat — és mielőtt a hajnal pirja csillan, — a lopott jószággal elillan.»

Mire az Éj nagy büszkén feleli: — «Bennem boldogságát megleli — az igaz szerelem, — mely előled rejtőzni kénytelen. — A szerető sziveknek te vagy a sánca — s én a lánca; — és a szerelmesek éjjel — lángoló szenvedélylyel — ittasodnak mennyei kéjjel, — egymás karjaiban — pihenve boldogan — egygyé olvad-

nak mindaketten — önfeledten, — míg egyszerre ijedten — látják, hogy hasad a hajnal — és felbúgnak bús sóhajjal: — «Itt van szerelmünk ellensége, — boldogságunknak már vége! — Megirigyelte — a gonosz Nap kaján lelke!» — És míg fejedre szórnak ezer átkot, — bennem látják az igaz barátot!»

És szólt a Nap haragra gerjedten: — «Valóban, a gúny célpontja lettem, — és mindenki kaczaghat felettem, — hogy veled vitába ereszkedtem. — Mikéntha törpe versenyezne óriásokkal, — gyöngé veréb kőszáli sasokkal, — vagy fal izsópja libanoni cédrusokkal, — oly esztelen — versenygésed én velem; — és a győzelem — szerezhet-e nékem dicsőséget? — A vitának hát vessünk véget; — csak egyre válaszolj, — ha beszéded komoly — és eldicsekedhetsz azután: — Mondsza, az ég boltozatán — mikor tündöklük a nap, — melytől fényt s meleget kap — egész világ, — életre fakad fű és virág, — erdők-mezők felvirulnak, — hegyek-völgyek felvidulnak, — a nap, mely gyümölcsöt érlel — sugarait szórva szerte-széjjel, — látható-e éjjel, — mikor a természet mély álomba merül — és minden élet kihal körös-körül!»

Nagy hirtelen — az Éj felel: — Ha a nappal büszkélkedel, — mely mindent agyonperzsel, éget, — nagyon gyarló a büszkeséged! — Lám az én ékességem — mily szeliden fénylik az égen. — Mint király, ki biborba öltözött — és fenségesen jár népe között, — olyan a hold, mikor felcsillog — körötte miriádnyi csillag — fejedelmi kíséretül, — holott a nap egyedül — jár-kél szünetlenül — és bármerre tekintsen, — sehol egy hive sincsen!»

De már erre bőszen haragra gyul — a Nap és felkiált vadul: — Ha a holdat botorul — a nap fölé helyezni mered, — fényének forrását nem ismered — nem tudod, hogy az a naptól ered, — és nélküle — menten elsetétülne — a büszke hold — és mint fekete folt — maradna azután — az ég boltozatán. — És ha éjjel pompázik a fényes sereggel, — alig hogy közelg a reggel, — futnia kell seregestül, — hegyen-völgyön keresztül, — valamint a vert had elmenekül, — pihenés nélkül, — a hegyek mögeit keresve rejtekül!»

Mire az Éj hevesen vág vissza, — s a gúnyt, mint a vizet iszsza; — és nincsen vége-hossza — a hetyke kérdésnek, — a hiú vetélkedésnek. — De a Seregek Ura hallja — s megsokallja — és mivel szereti népe békeességét, — e szavakkal szakasztja végét — a vitának, melyre egyre jobban — lánggra lobban:

«Elég volt a haszontalan beszéd, — mely mindkettőtök eszét — iszapként megzavarta — és epéteket felkavarta. — Avagy elfelejtettétek, — hogy a dolyfnél nincs rútább vétek, — és valamint a szerényben mindig örömemet leltem, — a gögöst úgy utálja lelkem! — Azért nyissa ki mindegyiktek szemét — és ismerje el a másiknak érdemét, — s mint jó barátok — egymás gyengéit ne firtassátok, — de meggondoljátok, — hogy mindkettőtök feladata — Uratoknak akarata, — a ki teremtette a földet és eget, — napot, holdat és csillagsereget — adott a télnek zuzmarát, a nyárnak meleget, — és világosnak alkotá a napot, — míg az éj birtokul homályt kapott. — De bár mindegyiktek más úton halad, — rendeltetéstek egy marad: — Uratok parancs szavára — működni a világ javára!»

Budapest.

Lederer Ignác.

MAGYAR-ZSIDÓ MŰVÉSZEK.

Felekezet és művészet nem áll egymástól oly távol, a mint azt az első pillanatra vélnők. Az assyr képzőművészetektől kezdve egészen a modern művészetig, csaknem minden felekezetnek megvolt a maga képirása, szobrászata, gyakran még építészete is. Egyiptom és Görögország, az iszlám és a kereszténység mély nyomokat hagytak hátra a művészetek történetében. A renaissance Madonna képeitől senki sem fogja a keresztény jelleget megtagadhatni, és a ki a kelet életét és vallását ismeri, az a mór izlésben megtalálja az izlám hatását.

De óvakodnunk kell a végletektől. Nem minden műalkotás hordja magán a felekezet bélyegét, hisz vannak olyan zsidók is, a kiknél hiába keressük a sémi faj hagyományos jellegét — a merész hajlású orrot. Michel Angelonak van egy Dávid szobra, a melyet nyugodtan állíthatnánk az Akropolisra, és ugyanezen mesternek világhírű Mózes szobrán nem sokat kellene változtatni, hogy olympiai Zeus váljék belőle. A felekezet nem korlátozhatja, csak fejlesztheti a képzőművészetet. És ez nem paradox állítás. Nem a második parancsolat állotta útját a zsidó szobrászat fejlődésének, mert hisz ezen

parancsolat a kereszténységre nézve is kötelező. Nem fejlődött nálunk művészet azért, mert nem volt reá szükség, vagy talán azért, mert nem volt meg iránta a kellő érzék. Nomád törzsek nem szerepelnek a művészetek történetében, mert a pusztában bajosan lehet képet festeni vagy szobrot faragni.

A művészetek csak ott fejlődhetnek, a hol nyugodt, rendezett, úgynevezett polgári viszonyok vannak. Mi nálunk pedig nem voltak soha se nyugodt, se rendezett viszonyok. Erről gondoskodtunk mi, arról gondoskodtak mások.

Ez az oka annak, hogy miért nem *volt* nálunk művészi tevékenység. Más kérdés az, hogy miért nem pótolja a jelen a multak hiányát, miért nem keletkezik és fejlődik manapság zsidó művészet. Azt hiszem, hogy nem nehéz e kérdésre felelni.

Az összes felekezetek művészetének van egy közös vonása — az emlékszerűség, a monumentalis vonás. Jeruzsálem ostromát vagy a spanyol zsidók kiűzését nem lehet egy életkép terjedelmében megfesteni. Az ilyen alkotások nagy falterületeket igényelnek. A sáromberki község háznak üléstermében nem lehetett volna az utolsó itéletet megfesteni, ez csak a sixtusi kápolnában volt lehetséges. Nékünk zsidóknak pedig nincsenek ily falterületeink. Zsinagógáinkat ultramarin színre festjük és tele aggatjuk nyolczágú csillagokkal. Az æsthetikai érzés még mindig nem ébredt föl a zsidóságban. A község házak üléstermeit pedig még a tehetősebb községekben is holmi szentföldi színnyomatokkal aggatják tele, a melyeket ékes bibliai versek vesznek körül.

Vannak ezen külső okokon kívül még más, belső

okok is, a melyek azonban nemcsak itt, hanem a zsidóság szellemi életének egész területén föllelhetők. Történeti festmény nagy történeti érzéket tételez föl, és az a művész, a ki felekezeti vagy vallásos tárgyú művet alkot, áthatva kellene hogy legyen a felekezeti, a vallásos érzéstől. Ezt pedig a mi művészeinknél nem találjuk. Csak egyetlen egy festőt ismerek, a kiben a vallásos érzés megvan, és ez is nagyobb zsidó, mint festő.

Művészeink nagyobb részében elvértve találunk egy-egy felekezeti vonást, de ez csak amúgy szégyenkezve mer előtérbe lépni. Mint a mai művészek egyáltalában, úgy a zsidó művészek is többnyire kozmopoliták, és ha találunk is náluk valami jellemző vonást, úgy ez inkább nemzeti, mint felekezeti vonás.

És ezzel, azt hiszem, okát adtam annak, hogy miért beszélek magyar-zsidó művészekről és nem magyar-zsidó művészetről.

Úgy mint a szellemi élet minden terén, úgy a képzőművészetekben is nagy eredményeket mutathat föl a magyar zsidóság. Az a negyed évszázadnál nem hosszabb idő, mely a magyar zsidóságnak rendelkezésére állott, a becsületes munka és a céltudatos törekvés ideje volt. Tudományban és művészetben egyaránt nagy szolgálatot tettünk hazánknak, és nem szerénytelenség az az állítás, hogy a magyar faj és a magyar kulturának egyaránt hatalmas tényezője a magyar zsidóság.

Nincs a magyar festők között senki, a ki oly mélyen figyelné meg és oly művészi igazsággal birná kifejezni a magyar nép életét, örömét, bánatát, társadalmi és politikai jeleneteit, mint Bihari Sándor. A ki pedig az

utóbbi esztendők szobrászati tevékenységét, a pályázatokat és tárlatokat figyelemmel kísérte, az meggyőződhetett arról, hogy a magyar szobrászatnak kevés alkotása van, a mely Róna József műveivel kiállná a versenyt.

A magyar művészet nem sokkal öregebb, mint a magyar zsidóság résztvétele a nagy nemzeti munkában. És úgy mint a hazai zsidóság egyáltalában, úgy a hazai zsidó művészek sem állanak elszigetelten a nemzeti tevékenységnek közepette. Tevékenységükkel dicsőséget szereznek a hazának, felekezetünknek pedig becsületére válnak.

Mi sem tanuskodik jobban a magyar zsidóság élénk művészi tevékenysége mellett, mint azon körülmény, hogy az országos képzőművészeti társulat utolsó jelentésében 226 művész között nem kevesebb mint 32 zsidó művész van. Ha ehhez hozzáteszszük, hogy a zsidó művészek között olyan neveket találunk, mint Horowitz, Bihari, Bruck Lajos és Miksa, Basch Gyula, László Fülöp, Halmi Arthur, Herzl Kornél, Róna József és Donáth Gyula, akkor tiszta fogalmat alkothatunk magunknak ama szerepről, a melyet a zsidó művészek a magyar művészetben játszanak.

E tényeket mint magyarok büszkeséggel jegyezhetjük föl. Mint zsidók, fájdalommal nélkülözzük a magyar művészek tevékenységében a zsidó élet jeleneteit. Pedig mennyi poézis, mennyi festői vonás lakik a zsidó nép életében! Vagy talán azt hiszik a mi művészeink, hogy a zsidó tárgy — shocking?

Ezen felfogással szemben csak két példára utalok. A németalföldi művészetnek legnagyobb és az egész

világ művészetének egyik elsőrangú képviselője Rembrandt volt. Ő, a nagy Spinozának kortársa, nagy előszeretettel kereste föl a zsidó nép életének jeleneteit és rajzai és festményei között nem egy becses alkotás tanuskodik a művész hajlamáról és nagyságáról. Csak egy, a berlini régi múzeumban levő, egy rabbit ábrázoló arczképre utalok, mely a műtörténeti kézikönyvekben, mint a mester legjobb alkotásainak egyike, van fölemlítve. Szándékosan utaltam a kézikönyvekre, és nem a magam nézetét tártam föl, mert akadhatnak olyanok, a kik ezt nem tartanák eléggé tárgyilagossnak.

A másik példát a modern művészek közül veszem. Verescsagin, a legnagyobb orosz művész, talán sehol sem mutat föl oly mélységet és talán sehol sem fejez ki egy oly megkapó művészi igazságot, melyet azon festményében, mely egy orosz-zsidó iskolát tüntet föl, a melyhez képest a «chéder» valóságos egyetem. A modern realizmus, a mely a durva hatásokat keresi föl, ezen festményben diadalt ül.

De a költészet, a báj és a tiszta ideális tárgyakért lelkesedő művésznek is elég alkalma van a zsidóság életében megörökítésre alkalmas tárgyakat találni. Horowitz Lipót, a ki a magyar művészetnek a külföldön is oly nagy hirnevet szerez, néhányszor fölkereste a zsidó népéletet. Ezen művészi kirándulások oly alkotásokat eredményeztek, a melyek Horowitznak kiváló helyet biztosítanak a magyar genre-festők között. És itt találjuk azt a nagy különbséget, a mely egy zsidó és nem zsidó művész között fennáll akkor, a midőn mindkettő ugyanegy forrásból, a zsidó nép életéből merít. A zsidó művész ilyenkor szive vérével fest, és azt, a mit

akkor érez, alkotásain kifejezésre juttatja. Áb hó 9-ik napját tünteti föl Horowitznak egy életképe. A szűk és gyöngén megvilágított imaházban a földön szerteszéjjel ülnek a gyászoló alakok, a kik a nemzeti nagyság rombadóltét siratják. Az egyik épen valami siralmas dalt énekel, a többiek komoly áhitattal kísérik őt. Mintha hallanók azt a siralmas, bánatos hangot, a mely ezen napon zsinagógáinkat betölti, mintha látnók azokat a komoly, szóttan alakokat, a kik a templom rombadóltét az által gyászolják, hogy nem mosakodtak aznap.

És itt elérkeztünk azon ponthoz, mely a zsidó művészt a nem zsidótól elválasztja. Ez utóbbi nem tudja, hogy a régi zsidóság ekként gyászolt, és a mosdatlan alakokban nem a gyászt, hanem a tisztátalanságot látja és tünteti föl. De ez csak külsőség volna. Sokkal fontosabb azon másík, a keresztény művész előtt megfoghatatlan von s, hogy hát tulajdonképen miért is gyászolnak ezek a zsidók. Ezt ő sem felfogni, sem feltüntetni nem birja, mert a zsidó nép élete nem olyan nyitott könyv, a melyben mindenki bir olvasni. Ezen könyv tartalmát megérteni csak az fogja, a ki el bir mélyedni egy nép jellemének tanulmányozásába, a ki nem hiszi, hogy a kaftán és a hosszú szakáll teszi a zsidót.

Ezt az értelmet, melyet a keresztény művész csak hossz s, beható tanulmány után bir elérni, a zsidó művész már a szülői házból hozza magával és így ő mintegy prædestinálva van arra, hogy ily tárgyakat dolgozzon föl. Ha nem teszi, úgy ez inkább a művészetnek, mint a zsidóságnak válik kárára.

Mindamellett, hogy a magyar-zsidó művészek ily mostohán bánnak a zsidó tárgyakkal, mi mégsem feled-

kezünk meg róluk és néhány kiválóbb képviselőjüknek helyet szánunk ez évkönyvben. Hisz elvégre is abból a dicsőségből, mely őket környezi, jut néhány halvány fénysugár a zsidóságnak is, és ha már nem is mondhatjuk őket tökéletesen a miénknek, a vér csak nem válik vízzé. És talán nem ők az okai, ha nem dolgoznak föl zsidó tárgyakat, mert a művészetnek és iparnak megvan az az egy közös vonása, hogy mindkettő kénytelen a publikum számára dolgozni. A mi közönségünk pedig még nem mutatta meg, hogy bir lelkesedni a zsidó tárgyú festményekért. Azt pedig, hogy a zsidó művész lelkesedésének föláldozza existenciáját, azt józan gondolkodásu ember nem kívánhatja.

*

A mi a művészi nagyságot illeti, úgy nemcsak a zsidó, de az összes magyar művészek között az első helyet foglalja el Horowitz Lipót, a ki Munkácsyval és Benczurral kiállja a versenyt. A mi azonban őt reánk nézve még becsesebbé teszi, az ama körülmény, hogy művészeink közül ő az egyedüli, a ki szívben és lélekben egyaránt zsidó, és a ki ezen körülmény folytán otthon nem részesült abban a pártfogásban, a melyet megérdemelt volna.

Életében van egy romantikus vonás, a mely még a régi jó időkre, Jákob ősapánkra vagy a nagy R. Aki-bára emlékeztet. Kora ifjuságában Varsóba került, a hol a város legelőkelőbb családjainál megfordult. Egy gazdag és kiváló zsidó családban megismerkedett a ház kisasszonyával és az ifjuság nyomban szerelmes lett egymásba. A szülők azonban mitsem akartak tudni az

ifjak rajongásáról, és így a fiatal festő kénytelen volt a távolba menni, hogy magának tisztességes társadalmi állást szerezzen. Párisban telepedett le és szorgalmas tanulmányozás után a Salonban a nagyérmet nyerte el.

Mint hirneves művész tért most vissza Varsóba, és a szülők látván az ifjú párnak nagy szeretetét, nem górdítottak többé akadályt eléjük és így Horowitz, a nagy művész, mihelyt műtermét elhagyja, családjának patriarkhalis körében keres és talál üdülést.

Horowitz művészi tevékenysége ez utóbbi időben az arczképirás terére szorítkozik. Mint ilyen, méltó helyet foglal el Kaulbach, Lenbach, Bonnat és Pochwalski mellett. Sokkal ismertebbek a művésznak arczképei, semhogy azokat e helyett bővebben kellene ismertetnünk. A zsidó népeletből vett egy jelenetéről már volt alkalmunk szólni. Van azonban Horowitznak még egy másik műve, mely a családi élet nemes örömét ábrázolván, szintén zsidó tárgyúnak mondható. Ezen kép tökéletes ellentéte az előbb említettnek.

Előkelő szobában egy ifjú pár áll gyermekének bölcsője fölött. A szülők öröme, büszkesége, derült boldogsága elárasztja az egész szobát, melynek falairól, úgy mint az arczokról, a legtisztább, legnemesebb boldogság és megelégedettség mosolyog felénk. Ezen kép a családi boldogságnak festett «énekek éneke», nemes, egyszerű, megható és — igaz. Nem akarom azt a nagy művészetet és tudást dicsérni, melylyel e kép meg van festve. Nem is emelem ki azt a páratlan bájt, a melyet a művész az által ért el, hogy a képet inkább oda lehelte, mintsem festette. Mert ott, a hol egy nagy igazság oly költői mó-

ifjak rajongásáról, és így a fiatal festő kénytelen volt a távolba menni, hogy magának tisztességes társadalmi állást szerezzen. Párisban telepedett le és szorgalmas tanulmányozás után a Salonban a nagyérmert nyerte el.

Mint hirneves művész tért most vissza Varsóba, és a szülők látván az ifjú párnak nagy szeretetét, nem gördítettek többé akadályt eléjük és így Horowitz, a nagy művész, mihelyt műtermét elhagyja, családjának patriarkhalis körében keres és talál üdülést.

Horowitz művészi tevékenysége ez utóbbi időben az arczképírás terére szorítkozik. Mint ilyen, méltó helyet foglal el Kaulbach, Lenbach, Bonnat és Pochwalski mellett. Sokkal ismertebbek a művésznak arczképei, semhogy azokat e helyett bővebben kellene ismertetnünk. A zsidó népeletből vett egy jelenetéről már volt alkalmunk szólni. Van azonban Horowitznak még egy másik műve, mely a családi élet nemes örömét ábrázolván, szintén zsidó tárgyúnak mondható. Ezen kép tökéletes ellentéte az előbb említettnek.

Előkelő szobában egy ifjú pár áll gyermekének bölcsője fölött. A szülők öröme, büszkesége, derült boldogsága elárasztja az egész szobát, melynek falairól, úgy mint az arczokról, a legtisztább, legnemesebb boldogság és megelégedettség mosolyog felénk. Ezen kép a családi boldogságnak festett «énekek éneke», nemes, egyszerű, megható és — igaz. Nem akarom azt a nagy művészetet és tudást dicsérni, melylyel e kép meg van festve. Nem is emelem ki azt a páratlan bájt, a melyet a művész az által ért el, hogy a képet inkább oda lehelte, mintsem festette. Mert ott, a hol egy nagy igazság oly költői mó-

művésznek szándéka volt az ellentéteket egymás mellé állítani, de nem képzelhetünk nagyobb ellentétet, mint azt a magát nagy hűhóval haza muzsikáltató parasztlegényt az egyik oldalon, a másikon pedig azt a nyugodt, derült arcú, de mégis komoly zsidót, a ki az ilyen jeleneteket már megszokta, és a józan ész filozófiájával bírálja el őket. De azért ezen ellentét csak lélektani. Maga a zsidó tipikusan *magyar* alak és sehol másutt ilyen zsidót nem találunk. Talán öntudatlanul, de nagyon jó szolgálatot tett Bihari a magyar zsidóságnak az által, a midőn így összeolvasztotta a zsidót a magyarral. Megfestette a magyar zsidó helyzetét a magyar nép életében. Ez pedig csak azért sikerült neki oly kiválóan, mert mindkét vonást megtalálhatta önmagában. Az egyiket születésénél, a másikat neveltetésénél és művészi hajlamainál fogva.

Művészi pályáját illetőleg megemlítésre méltó az a körülmény, hogy az ifju Bihari, a ki 1857-ben született Nagyváradon, hasztalan kopogtatott annak idején a mintarajztanoda ajtaján. Tehetségét nem találták fejlesztésre méltónak és így ő fényképészeti műtermekben dolgozva, nagy nélkülözések árán küzdötte föl magát «per aspera ad astra».

Noha megelégszünk ama dicsőséggel, a melyet Bihari a magyar tárgyak festése által szerez a hazai zsidóságnak, mégis — már pusztán kíváncsiságból is — örömet látnánk valami zsidó tárgyú festményt az ő műterméből kikerülni. Hisz néki nincs oka panaszkodnia hit-sorsosaira, és elég alkalma volt meggyőződnie arról, hogy a zsidóság hálás tud lenni az iránt, a ki a zsidó névnek díszére válik.

művésznek szándéka volt az ellentéteket egymás mellé állítani, de nem képzelhetünk nagyobb ellentétet, mint azt a magát nagy hűhóval haza muzsikáltató parasztlegényt az egyik oldalon, a másikon pedig azt a nyugodt, derült arcú, de mégis komoly zsidót, a ki az ilyen jeleneteket már megszokta, és a józan ész filozófiájával bírálja el őket. De azért ezen ellentét csak lélektani. Maga a zsidó tipikusan *magyar* alak és sehol másutt ilyen zsidót nem találunk. Talán öntudatlanul, de nagyon jó szolgálatot tett Bihari a magyar zsidóságnak az által, a midőn így összeolvasztotta a zsidót a magyarral. Megfestette a magyar zsidó helyzetét a magyar nép életében. Ez pedig csak azért sikerült neki oly kiválóan, mert mindkét vonást megtalálhatta önmagában. Az egyiket születésénél, a másikat neveltetésénél és művészi hajlamainál fogva.

Művészi pályáját illetőleg megemlítésre méltó az a körülmény, hogy az ifju Bihari, a ki 1857-ben született Nagyváradon, hasztalan kopogtatott annak idején a mintarajztanoda ajtaján. Tehetségét nem találták fejlesztésre méltónak és így ő fényképészeti műtermekben dolgozva, nagy nélkülözések árán küzdötte föl magát «per aspera ad astra».

Noha megelégszünk ama dicsőséggel, a melyet Bihari a magyar tárgyak festése által szerez a hazai zsidóságnak, mégis — már pusztán kíváncsiságból is — örömet látnánk valami zsidó tárgyú festményt az ő műterméből kikerülni. Hisz neki nincs oka panaszkodnia hitsorsosaira, és elég alkalma volt meggyőződnie arról, hogy a zsidóság hálás tud lenni az iránt, a ki a zsidó névnek díszére válik.

ságnak, vagy helyesebben a magyar zsidó művészek szégyenére válnának.

Nem akarom, hogy a magyar zsidó művészek ismeretetésének szánt ezen lapok nevekkal legyenek túlterhelve. A művészeknek még egész sorát említhetném föl, a kik nemcsak mi nálunk, de az egész világon igazi művészek számába mennek. De a mit az eddig tárgyalt elsőrendű festőkről állítottunk, mindaz áll a többiekről is. A zsidósághoz a születés véletlenségén kívül nem fűzi őket semmi és alkotásaikban hasztalan keressük a zsidó vonást. Basch Gyula, a Bruck testvérek, Lajos és Miksa, Herzl Kornél, Vajda Zsigmond kiváló művészek ugyan, de a zsidóságot nem érdeklik túlságosan.

És ha a fiatalabb festőgárdára gondolok, akkor Rembrandtnak egy híres képe jut eszembe. Az asztalfőn egy zenélő társaság ül, melynek közelében fésün és egyéb ily hangszereken az ifjak utánozzák az öregek példáját. A képnek czíme «Wie die Alten sungen, so piepsen die Jungen».

Próbálkozzanak csak meg tisztelt festő hitrokonaink zsidó tárgyakkal, és én biztosra veszem, hogy lesz közönség, mely Önöket megérti. Mint a tudósnak, úgy a művésznek is nagy feladata van a népnevelés terén. A művészek teremtik meg az ízlést és valahányszor megfordítva áll a dolog, mindannyiszor hanyatló félben van ízlés és művészet egyaránt. A zsidó tárgyú képirás megteremtése nézetem szerint oly probléma, a mely nagyon is megérdemli az esetkezelő művészek figyelmét, és a mely rövid idő alatt busásan megtermi gyümölcseit. Sehol egész Európában nem kínálkozik az ily probléma számára oly kedvező alkalom, mint miná-

lunk, a hol jelenleg a szabadelvűség aranykorát éljük. És sehol sem volna ily probléma hasznos a művészet számára, mint Magyarországon, a hol a művészetek még nem érték el azt a fokot, mint egyébbütt, és a hol ezen témák feldolgozása által egy új hajnal derenghetne föl nemcsak a magyar, de a világ művészetének egén. Már nagyon is ki van merítve az egyházi tárgyú képírás, úgy hogy e téren nem igen kínálkozik megoldásra méltó és alkalmas probléma. De a zsidók történetének rengeteg mezeje oly tér, a hol a modern művészet nagy sikerrel próbálhat szerencsét. Nagyszerű példa erre vonatkozólag a drezdai képtárnak egy nagy, modern festménye — azt hiszem Gabriel Max műve — mely a mainzi zsidóüldözést tárgyalja és mely a modern történeti képírásnak egyik legkimagaslóbb alkotása.

*

Lényegesen más a szobrászat helyzete, a mely sokkal távolább áll a zsidóságtól, mint a képírás. A mai körülmények között, a szobrászat számúzve van a zsidó nyilvános élet teréről és csakis a temetőben, monumentális síremlékeknél jut neki egy szerény helyecske. Félenken tünedezik föl a zsidó temetőkön egy-egy állati alak, és mintha nem merne a nyilvánosság elé lépni, meghuzódik valami oszlop vagy pillér árnyékában.

Alig számbavehető azon síremlékek száma, a melyek a pesti izraelita sírkertben láthatók, és a melyeknek művészi értékük volna. Mindössze kettőt ismerek. Az egyik a Moskowitz, a másik a Singer-családé, mindkettő Donáth Gyula műve és mindkettőben több az építészeti, mint a szobrászati motívum.

És mégis igen élénk az a szobrászati tevékenység, a melyet a zsidók kifejtének, csakhogy tárgyukat szükségkép más téren keresik. Így például az orosz származású Antokolsky Európa szobrászainak egyik legkimagaslóbb alakja, a ki még néha-néha visszatér a bibliai tárgyhoz. Származásra nézve magyar a Berlinben élő Klein Miksa is, a ki a történeti és monumentális szobrászat terén kiváló sikereket ért el, a kit azonban nem szorosabb kapcsok fűznek a zsidósághoz, mint a magyarsághoz.

A magyar szobrászok közül első sorban Róna József tűnik ki, a ki Zala és Strobl mellett a magyar szobrászatnak hatalmas oszlopa. Nem az ő hibája, hogy a magyar főváros terét nem diszíti az ő alkotásainak valamelyike. Az Arany, Andrássy és szabadságharcz szobor-pályázatainál alkalmunk volt látni Róna műveit. Nagyon is vonz az alkalom, hogy az ő tervét összehasonlítsuk a többiekkel, de ellentállunk a kísértésnek

Róna József 1861-ben született Lovasberényben és more patrio a kereskedői pályára szánták szülei. Művészi hajlamainak engedve, egy ornamentális szobrászhoz ment tanoncznak, a hol nagy szorgalommal dolgozott kiképzetésén. Néhány gipszöntvény, mely a renaissance szoborműveiről való volt, magára vonta az ifju figyelmét, a ki éjjelenként ez öntvények másolásával foglalkozott.

Tulajdonképeni művészi tanulmányait a bécsi akadémián kezdte meg, hol Hellmer és Zumbusch kedvelt tanítványa volt, és Rómában folytatta, a hol azonban csak egy évet töltött. 1886 óta Budapesten lakik és élénk részt vesz a magyar szobrászat ápolásában és fej-

lesztésében. Akkor, a midőn tárgyakat választ, mint például a szabadságharcz vagy az Arany szobor tervezetében, ugyanoly helyet foglal el a szobrászatban, a minőt Bihari a képirásban. Mély érzéssel és művészi igazsággal tünteti föl a magyar nép jellemét, és alkotásaiban erős nemzeti érzés nyilvánul, a mely alkotásait áthatja és azoknak mozdulatot és meggyőző erőt kölcsönöz.

Gyakran fordul azonban klasszikus tárgyakhoz és itt a vad, féktelen szenvedélyek feltüntetése vonzza őt különösen. Így például a Röck-Szilárd díjjal kitüntetett és a megszorult faunt ábrázoló csoportja drámai és kómiikus hatást egyaránt ér el.

A magyar zsidó szobrászok közül még Donath Gyula válik ki. Igazi művészi temperamentum, mely a mindennapi élettől nem sokat törődik. Sodomáról, az olasz renaissance kiváló mesteréről mesélik, hogy vagyonát az adókvető bizottság előtt akként vallotta be. «Van egy kutyám, egy majmom és egy öreg gazdasszonyom.» Ilyen természet Donath is, a ki valahányszor alkot, mindannyiszor genialis műveket teremt.

Csakhogy nem igen gyakran alkot és nagyobb, monumentalis művek megteremtésére néki ép oly kevésbé van alkalma, mint Rónának. Műveiben mindig eredeti, de szatirikus tehetsége rendszerint csak a tervezésben nyilvánul. A kivitelre nincs elegendő türelme. Kiváló művészettel fejezi ki a fájdalom nemes érzését és nagy tudással tünteti föl a vad szenvedély és a rajongó lelkesedés lelki állapotait.

A képzőművészetek anyjának mondják az építészetet, mert a képirás és szobrászat rendeltetése az épületek díszítésében áll.

A magyar zsidóság az építészet terén ugyanazon vagy még alacsonyabb fokon áll, mint Európa többi államainak zsidósága. Nékünk ugyanis felekezeti építészeti csakis a zsinagóga-építés terén van. Itt pedig elavult fogalmak, idejüket mult hagyományok és megcsontosodott nézetek uralkodnak. A zsinagóga ugyanis már külsejénél fogva is, kirí a város többi épületei közül. A bizanci és mór ízlés, de legtöbbször vad ízléstelenség jellemzi imaházainkat.

Tisztában kell lennünk azon kérdéssel, vajjon lehetséges-e egy zsidó építészeti ízlés megteremtése és szerkesztés kiművelése. Azt hiszem, hogy a ki a modern építészetet csak kissé ismeri, e kérdésre okvetlen tagadólag válaszol.

A mi századunk és valószínűleg az utána következők sem fognak új építészeti ízléseket létrehozni, mert ezekre sem dekoratív, sem szerkezeti szempontból nem forog fenn szükség. Annál kevésbé lehetséges a zsinagóga-építés terén egy új ízlés, mert az multjánál és jelenénél fogva az európai építészethez csak egy részét képezi.

A multban, nevezetesen a középkorban, a kereszténység szolgálatában állott a monumentális építészet. Azért, valahányszor zsinagógát építettek, a keresztény templomok ízlésében építették azt. Innen van, hogy a középkor zsinagógáinak nagyobb része vagy román vagy csúcsíves ízlést mutatnak. Csak a jelenkorban tértek át a kelet művészetéhez, és azóta a bizanci és

mór izlés, mint egy élő anachronizmus, ott kísért a zsinagóga építés terén.

Magyarország legszebb zsinagógái, a pesti, pécsi, veszprémi és szombathelyi, valamennyi ily rikító ellentétben állnak környezetükkel. Minden téren assimiláció, csak az építészet terén, a hol felekezettünk kifelé dokumentálódik, csak itt látunk separatistikus törekvést. Életmódban, ruházatban, gondolkodásban és művelődésben a nyugot gyermekei vagyunk, és imaházunkban szükségtelenül utánozzuk a keletet. Valahányszor egy ily zsinagógába lépek, mindannyiszor arra a hatásra gondolok, a melyet valaki akkor érne el, ha frakköltönyéhez turbánt öltene föl és így lépne egy szalon sima parkettjére.

Nem tudom belátni, hogy miért szükséges a zsidó istentisztelet számára mór izlésű templom, hogy miért akarunk ép ezen a téren környezetünkkel rikító ellentétben állani!

E jelenségnek azonban kissé antisemita eredete van. A modern műépítészek többnyire keresztények voltak, a kik a csúcsíves és román izlést a kereszténység számára vették bérbe, és nekünk, a kik minden tekintetben a nyugot kulturájának vagyunk gyermekei, a kelet izlését adták. De ép úgy, a mint a zsidóság ruházatáról eltűnt a «sárga folt» ép úgy, a mint a zsidó barett a történet lomtárába került, ép úgy kell, hogy a zsinagóga építés terén is modernnek legyünk.

Ez annál könnyebb, mert a zsinagóga minden izlésben meg bír felelni rendeltetésének. A román izlés, a mely a modern egyházi építés terén szép sikereket ér el, Európában már a zsinagóga-építés terén is napról-

napra tért hódít. Austriában a halhatatlan Schmidt nagyhirú tanítványa, Fleischer, juttatja újra diadalra a román zsinagógákat. Hogy ezek mily nagyszerűen megfelelnek vallásos intézményeinknek és szertartásainknak, azt a budweisi és bécs-mariahilfi zsinagógákban világosan láthatjuk. Ezen templomok, a modern építészetnek remekművei, egy új kor hajnalhasadását jelentik a zsinagóga-építés terén.

Magyarországon eddig csak igen kevés számbavehető kísérletet láthatunk e téren, a melyek közül a székesfehérvári zsinagógát — hazánkban a legszebbet — említem föl. Pedig ha valahol, úgy épen minálunk volna helyén az ily assimilálódás. Magyarországon, a hol a zsidóság érzésben és gondolkodásban, nyelvben és egész lényében teljesen magyar, nem szabad a zsinagóga-építés terén elszigetelten állnunk.

Ez az a nagy feladat, a melyet a hazai zsinagóga-építészetnek meg kell oldania és ez egyike az áthasolás ama nagy kellekeinek, a melyen a magyar zsidóságnak még túl kell esnie.

Hogy ezen izlésű templomoknál milyen szerepet juttassunk a képírásnak, üvegfestésnek és szobrászatnak, ez nyílt kérdés, melyre minden egyes esetben a helyi körülmények adják meg a feleletet. Így például a kanizsai vagy aradi község e téren tovább mehet, mint a — munkácsi.

*

A képzőművészetek mindhárom ágában igen fontos szerepet játszik a hazai zsidóság. Mindenütt — az építészetet kivéve, a hol nemzeti izlés nem létezik, — erős nemzeti szellem hatja át a magyar zsidó művészeket,

mint a hazai zsidóságot általában. Sehol nem mutatkozik separatistikus törekvés. A zsidó történet és népelet tárgyaival csak a legkritkább esetben találkozunk. És ha itt-ott mégis föllép, úgy a szerep, melyet játszik, nagyon is alárendelt jellegű és inkább nemzeti, mint felekezeti vonásokat mutat.

Nem azért, mert külön álláspontot akarunk elfoglalni, hangoztattuk a felekezeti elem kidomborításának szükséges voltát. Ellenkezőleg! Még ott is, a hol a művész esetleg zsidó tárgyat választ, örömet látjuk, a magyar zsidóság történetének és mindennapi életének jeleneteit. De azt hiszszük, hogy a képzőművészetekben, úgy mint a szellemi élet egyéb terein, a hazai művészet csak nyerhet az által, ha egy oly gazdag és művészi mozzanatokban dús tér nyílik meg előtte, mint a zsidóság története és élete. De nekünk a nemzeti kötelességen kívül a felekezetieket is teljesíteni kell. Vallásunk multja, évezredes szenvedései és drámai mozdulatokban gazdag jelenetei megérdemlik, hogy az utókor számára művészileg is megörökíttessenek.

Eltelkintve attól, hogy a genre-képirásban igen alkalmas tárgyakat nyújt a magyar zsidóság élete, a történeti festészet is nem haszon nélkül fordulna a zsidóság története felé. Nemcsak a művészeknek, de a közönségnek, a tehetős és művelt hazai zsidó közönségnek volna erkölcsi kötelessége az ily művészet keletkezését és fejlesztését előmozdítani. Ellenben a történeti képirás terén nem az egyesek, hanem a hazai zsidó községek vannak hivatva az új irány keletkezését lehetővé tenni.

Tudom, hogy a magyar zsidó községek nagy részében a zsinagógáknak történeti festményekkel való diszítése

nagy, de nem leküzdhetetlen akadályokba ütközik. Az ily újításokat nem is lehet máról holnapra keresztülvinni. Ez hosszas fejlődést tételez föl, és az eszme nem volna életrevaló, ha felmerülésénél nem gördülnének elébe akadályok. Csakhogy az idő és a mindinkább terjedő fölvilágosultság ez akadályokat le fognák győzhetni. Természetes azonban, hogy zsinagógái képirás csak oly templomokban lehetséges, a melyekben alkalmas falterületek állanak rendelkezésünkre. Már ezen szempontból is ajánlatos tehát, hogy a zsinagógák izlésénél nem az idegen bizanczi és mór, hanem a mi kulturánknak és éghajlati viszonyainknak megfelelő román stílus alkalmaztassék. Prágában és Krakóban már a középkorban építettek ily templomokat, sőt a mint láttuk, a kelet stílusa csak tudatlanságból került a zsinagógái építészetbe. Az ily újítás tehát csak azt jelentené, hogy visszatérünk a multhoz, a melyet szükségtelenül mellőztünk. De ez ily újítás lehetővé tenné a történeti képirás megteremtését is. Hogy a képirás nincs száműzve a zsidó templomokból, arra számos *lengyelországi* templom példáját hozhatnám föl.

De a tehetősebb zsidó községek más téren is előmozdíthatnák a zsidó történeti képirást. Az ülés- és dísztermek falai oly területet képeznek, a melyen ezen képirás elé a legfanatikusabb orthodoxia sem gördíthetne akadályt. Itt, a hol a modern zsidóság ügyei intéztetnek el, a hol tehát első sorban szükséges a lelkesedés, itt látnók csak a történeti képirás egész fontosságát és hatalmát. Az ősök példáján lelkesedhetnének az utódok, és a multnak eseményei állanának őrt a jelen fölött.

A történet számos példát mutat arra, hogy egy festmény vagy szobormű lelkesedést öntött a közönség kebelébe. Ez volna a hazai zsidó képzőművészet legszebb feladata, és a magyar zsidó művészek ekként örök érdemet szereznének maguknak a magyarság és zsidóság körül egyaránt.

Egy kicsit több lelkesedés — ez az, a minek az egész világ és Magyarország zsidósága szükségét érezi. Ezen lelkesedést a magyar zsidóság kebelében fölkelteni, erre a magyar zsidó művészek is hivatva vannak.

Mislitz.

Dr. Goldschmied Lipót.

CHANUKKA.

A szegényes olajlámpa, mely Chanukka idejében esténként ott pislog és sistereg ablakaink párkányain, az egyetlen szembeötlő jelvény, mely hivatva van nagy idők és nagy események emlékét bennünk ébren tartani. A mi régi intézmény még észrevehető ezen napokon: a különleges thórai felolvasás és a *hallél*-zsoltárok elmondása a reggeli istentiszteleten, inkább csak a hitközségi életnek van szánva, mint a háznak és az egyénnek, és nem is olyan természetű, hogy ünnepies színezetet kölcsönözzön ezen napoknak.

Joggal kérdezhetjük: honnan e takarékoság az emlékekben, holott a zsidó családi és zsinagógai élet oly gazdag a különféle ismertető jelekben? miért vonjuk meg a nagyobb kitüntetést e napoktól, holott egyébként oly szívesen idézzük fel a multnak emlékét és oly örömet csüngünk rajta? Avagy a chanukka által jelzett eseményekben nincs-e elég olyan mozzanat, melyre büszkék lehetünk az idők végéig? és nem-e jogos fényesen megünnepelni a zsidóság diadalát a pogányság fölött és szaporítani a tanuságokat a mellett, hogy elpusztíthatatlan a zsidóság ereje?

Úgy, a mint *most* ünnepeljük a chanukkát, lehetetlen félreismerni, hogy *szándékosság van abban, ha a*

világverő makkabeusokat nem magasztaljuk jobban és hogy a pogányság kudarczánál nem időzünk hosszabban.

Azon régi iratok, melyekből a chanukka történetét merítjük, kifogyhatatlanok épen a véres csaták, a zsidóság győzelmének az elbeszélésében; az első *Makkabeusok könyve* mindvégig csak csatákról és győzelmekről szól; midőn pedig megemlékezik *Juda Makkábi* győztes bevonulásáról Jeruzsálembé és az emlékezetes napok ünneppé való avatásáról örök időkre, nem holmi gyertyagyújtást említ, hanem ünnepeket és vigalmat oly arányokban, a hogy azt egy a létért küzdő nép a maga köreiben rendezheti, és midőn egy pár év múlva *Simeon*, az első független fejedelem, annak emlékére rendel ünnepet, hogy a zsarnokuralom utolsó örsállomása, a jeruzsálemi fellegrvár is zsidó kézre került, midőn *Simeon* ez örvendetes esemény emlékére ünnep tartását rendeli el, ez ünnep — hogy úgy mondjam — szintén nem zsinagógai szertartás, hanem vigalom és nemzeti ünnep annak módja és rendje szerint. Midőn pedig — a második *Makkabeusok könyvének* elbeszélése szerint — a jeruzsálemi anyaközség felszólítást intéz az alexandriai zsidókhoz, hogy a chanukkát ők is ünnepeznék meg, a chanukkát a sátoros ünnephez teszi hasonlónak, mely ünnepnek főjellege és bevallott célja tudvalevőleg megint csak az öröm és vigalom.

Az említett görög nyelvű kútforrások, mint egyáltalán az egész *apokryph* irodalom, nem részesülnek ugyan a zsidóság kebelében nagy tekintélyben és nem állnak abban a hírben, mintha híven kifejezésre juttatnák a hamisítatlan zsidó nemzeti érzületet, mindamellett

azonban épen a chanukkaünnep valódi jellegének föltüntetésében egészen összevágna oly tudósításokkal, melyeket a hagyományos vagyis talmudi irodalomban, tehát kifogásnélküli autentikus forrásokban találunk.

Az aram szövegü, de inkább héber nyelven elterjedt *Megillath Antiochus*, mely a Purimra szánt *Megillath-Eszthernek* hasonmása akar lenni és ennek mintájára, biztos adatok nyomán, tényleg nyilvános fölolvasásnak is volt tárgya, egészen a Makkabeus könyvek szellemében tárgyalja a chanukka történetét és csak a végén emlékezik meg egy pár szóval a talált olajkorsó csodájáról és az abból kifolyó lámpagyújtás szertartásáról.

Minden kétséget aziránt, hogy chanukka első sorban a harczy diadal és politikai örvendetes fordulatnak az ünnepe, eloszlat azon imadarab, mely chanukka számára a közönséges imarendbe be lett illesztve, az *al ha-nisszim*, mely szerint az történt chanukkakor, hogy Isten magáévá tette Izrael ügyét, *bosszut állott érettök, átszolgáltatta az erősöket a gyengék kezébe, a számosakat a kevesek kezébe . . .*, a mely imadarabban, pedig itt leginkább helyén lett volna, az olajkorsó csodája egy árva szóval sines említve a lámpákról, mindössze csak annyiban van szó, hogy mint a dicső győzelem egyik következménye elmondatik az is, hogy a templom újra fölszenteltetett és annak egyik részlete az volt, hogy őseink a szentelt csarnokokban meggyújtották a lámpákat. A chanukkaünnepet pedig ezen bizonyára autentikus forrás szerint elrendelték, nem — lámpaünnepnek, hanem «hogy dicsőítsük és magasztaljuk a Te nagy nevedet», azaz, hogy e napokban *halélt* mondjunk.

Tényleg azon körülmény, hogy még a talmud rendelete szerint is a *hallél* is szerepel chanukkákor, már egymagában is a *valódi* ünnep jellegét adja meg a napoknak, mert az ú. n. három főünnepet és ujhold napját kivéve, nincsen a zsinagógai évben más nap, mely a *hallél* mondásával lett volna kitüntetve; a chanukkára elrendelt hallélmondást különben a talmud is úgy fogja fel, hogy ezáltal chanukka a többi régtől meglevő ünnepek között foglal helyet.

Hogy az egybehangzás a görög és a rabbinikus források között még teljesebb legyen, szerencsére módunkban van ráutalni egy vonásra, mely a chanukkát még mai természetében is örömmünnepnek tünteti föl. Zsinagógai ritus szerint ugyanis a chanukkahéti szombaton a haftára Zakariás prófétának ezen szavaival kezdődik: «Ujjongj és örvendj Czijon leánya»: igaz, hogy e prófétai darab folytatásában lámpákról is van szó, mely körülmény bizonyára első sorban okozta azt, hogy e darabot chanukkai darabnak válaszszaak: azon tény azonban, hogy a választott darab egy egész verssorozattal előbb kezdődik, mintsem azt a lámpák említése szükségessé teszi, világos czélzás arra, hogy a chanukkát örömmünnepnek szánták, csak oly örömmünnepnek, mint akár a sátoros ünnepet. Még hangosabban tanuszkodik ezen fölfogás mellett azon feltűnő jelenség, hogy a chanukkahéti esetleges *második* szombaton, melyen a nálunk uralkodó ritus szerint a salamoní templom befejezéséről szóló darab képezi a haftarát, nyilván azért, mivel e darabban — igaz csak mellékesen — a lámpák is előfordulnak, ezen második chanukkai szombaton némelyek szerint Jezsajás prófétából veendő a

haftára, azzal a kezdettel: «Örvendve örülni akarok az Örökkévalóban»; ezen darabban nincsen vonatkozás a lámpákra és így választása csak úgy érthető, ha a bekezdő szavak által a chanukka örömnünnepi jellegére akartak utalni.

Ismét más nyomokra vezet a chanukka thórai fölolvadásának rendje, mely lényegében már a misnában meg van állapítva. Chanukka mind a nyolcz napja számára azon thórai szakasz szolgál fölolvadásul, mely a pusztai sátor fölavatását és a fejedelmek részéről ez alkalommal bemutatott áldozatokat tárgyalja. Ezen fölolvadás a chanukkát mint *fölvatási ünnepet* tartja szem előtt, annak az emlékére, hogy a makkabeusi harczok idejében a pogányok által megfertőzött templom újra fölszenteltetett és fölavattatott. A «chanukka» név tényleg nem más, mint «fölvatás».

Daczára annak, hogy a chanukka ezen természetének előtérbe helyezésével ezen ünnep politikai manifestáció helyett már is zsinagógai emlékünneppé válik, mégis be kell ismerni, hogy még mindig történeti alapon állunk, a mennyiben teljesen hiteles értesülésünk van arról, hogy a pogányok kiűzése után tényleg ujonnan avatták föl a szentélyt, a mely fölavatáshoz az előkészületek, mint egy régi rabbinikus forrás említi, nyolcz napot igényeltek. Csakhogy a chanukka ezen oldala, mint fölavatási ünnep úgy fejlődött, hogy az egyik zsinagógai vonáshoz csakhamar új zsinagógai vonások is járultak, a melyeknek a zsidóság egyházi irányban történt fejlődésével az egész vonalon előtérbe kellett lépniök.

Valamint jellemző a zsidóság fölfogására és gondol-

kozási módjára azon jelenség, hogy egy kiválóan harci dicsőség megörökítésére szánt ünnepet egy alárendelt részletből kifolyólag, «fölvatási ünnep»-nek nevezi, ép úgy jellemző rá nézve és mély vallásos érzületből fakad azon meggyőződés is, hogy a templom fölvatása, vallásos életének ezen kimagasló mozzanata, nem történhetett az isteni gondviselés egyenes beavatkozása nélkül, nem mehetett véghez *csoda* nélkül. Sok mindenféle elpusztult a templomban, sok mindenféle nem volt rendjén: mikép történhetett mégis, hogy aránylag rövid idő alatt az egész templom és annak minden kelléke készen állott szabály és előírás szerint? Isten maga akarta, úgy mondja a zsidó köztudat, és mivel hogy Isten akarta, nem hiányzott a legaprólékosabb felszerelés sem a templomhoz. Mily könnyen lehet zavaros háborus időben megfelelkezni szentelt olaj előállításáról, mily könnyen elpusztulhatott volna ilyen kis jószág a pogányok garázdálkodása közt, mily könnyen történhetett volna, hogy az egyetlen fennmaradt olajkorsó meg lett fertőztetve: nem! mindebből nem történt semmi, csodálatos módon fennmaradt egy korsó szentelt olaj és csodálatos módon eltartott mindaddig, míg új szentelt olajat lehetett előállítani.

Pedig hát a szentélynek a restauráció idejében történt első kivilágítása egészen másképen történt, mint azt a jámbor néphit képzelte. A talmudi és midrási irodalomban (b. Menách. 28^b és Peszikta r. c. 2) itt-ott nyoma maradt még azon történeti ténynek, mely szerint a templomba való első behatolásnál a makkabeus vitézek *nyolcz vasnyársat találtak, melyeket a földbe szúrtak és ezek tartották az első gyertyákat*, alkalma-

sint úgy, hogy a nyolcz láng nagyjában úgy volt elhelyezve, mint a hétkaru lámpa az ő középső szárával. Ezen vasnyársakat aztán kegyeletesen őrizték; később a hasmoneus királyok földiszították azokat, később ezüsttel, sőt arannyal vonatván be azokat.

Ezen, hangsúlyozzuk, teljesen hitelesnek látszó adatot az illető források arra használják föl, hogy vele megmagyarázzák a chanukkagyertyák keletkezését; a chanukka maga t. i. nem szorult magyarázatra, hisz nagyon természetes, hogy a lezajlott nagy eseményeket valamely módon meg akarták örökíteni, csak az volt kétes, honnan veszi eredetét a gyertyagyújtás szokása. Világos, hogy a megörökített tárgy és a megörökítés módja között van összefüggés: ha gyertyákat gyújtunk chanukkákor, úgy a gyertyákkal kellett valaminek történnie. Az történt — mint mi tudjuk — hogy primitiv eszközökkel gondoskodtak a templom világításáról; a nép képzeletében azonban a templom sokkal magasabban állt, mintsem megnyugodhatott volna azon gondolatnál, hogy csak rövid időre is szegényes volt a felszerelése. Sokkal többnek kellett történnie, ezt tartja a jámbor hit, *csodának kellett történnie*, ez az egyetlen a templom szentségéhez méltó föltevés.

Igy lett a chanukka a lámpák ünnepe.

Most már egész sorozata következik azon intézkedéseknek, melyek a chanukkára mint lámpaünnepre vonatkoznak. Először is maga a gyertyagyújtás, mely idővel a legfontosabb chanukkai szertartás lett. Aztán jött a thórai fölolvadás, mely eredetileg csak a fölavatási részletből állva, később megtoldatott a lámpákról szóló nyomban rákövetkező fejezettel. Aztán jött a haf-

tára, mely már egészen lámpákkal foglalkozó prófétai olvasmányt kíván és csak mellékesen hagyja átesillámlani az örömnünepre való vonatkozást.

A chanukka jelentősége azonban még nincs kimerítve azáltal, hogy felismertük mint politikai emlék-ünnepet, mint örömnünepet, mint fölavatási és lámpa-ünnepet. Még egy vonás járul hozzá: jelentősége mint *női ünnep*.

Ismeretes a talmudnak azon rövid kijelentése, hogy a nők is kötelesek a chanukkaünnepben részt venni, mivel ők is részesei voltak «ama csodának». Nem szenved semmi kétséget és be is lehet bizonyítani, hogy a nők része a chanukkai szabadságban abból áll, hogy megszabadultak a pogány hadvezérek és katonák erőszakától.

Most már az a különös a dologban, hogy a zsidó nők általános bántalmazása csak egyszer történt a hagyomány korszakában: a rómaiak alatt Hadrián császár idejében, tehát mintegy 300 évvel később, mint a makka-beusi harczok. Nem tudjuk, hogy mi okozta ezen nagy történeti félreértést, annyi azonban bizonyos, hogy a talmudban és annak révén az egész későbbi zsidó irodalomban találkozunk ezen fölfogás nyomaival és hogy az ismeretes *Judith-könyv*, mely hadriánusi korban keletkezett, a zsidó női erények veszélyeztetését szintén sokkal korábbi időre teszi, lényegében tehát ugyanazon fölfogást tükrözteti vissza, mint a talmud. Ebből azt kell sejtenünk, hogy itt nem is félreértéssel, hanem szándékos ferdítéssel van dolgunk, mely ferdítés olyan időben történt, midőn a valódi bűnöst, t. i. a római uralmat, nem volt tanácsos szidalmazni; a talmudi kö-

rökben tehát azt suttogták, hogy régente — a boldogtalan emlékezetű szír-görög időkben történt; a Judith könyvnek szerzője ezzel sem elégedvén meg — hátha a rómaiak azonosítják magukat a görögökkel — visszavetette a dolgot egészen a babyloni uralomig.

S most már megtaláltuk az okot, miért kellett a chanukkának oly csendessé lennie, miért nem hangoztatták a harci dicsőséget, miért nem vigadhattak lármásabban, miért lett a politikai manifestaczióból igénytelen kultus-intézmény. Egyszerűen azért, mert féltek a rómaiaktól, hátha ezek azonosítják magukat a görögökkel és magukra veszik azon sértő nyilatkozatokat, melyeket a zsidók a görögöknek szántak. Innen van az is, hogy a talmudban és midrásban oly feltűnően kevés a szó a makkabeusokról es harci részletek egyáltalában nem találhatók bennök. A görögök leverését nem merték hangoztatni; az emlékűnnepet, chanukkát, nem ünnepelehtték mint politikai ünnepet, ünnepelehtték hát csendesen, a családban kultus-intézményekkel.

Ezen csendes ünnepelehtetés nem ártott meg a chanukkának. A zsidóság lemondott a politikai szerepről, de annál melegebben ragaszkodik zsinagógai intézményeihez. Chanukka épen mint kultus-intézmény gyakorolja a legáldásosabb hatást a zsidóságra, és a meddig a kis mécsesek pislogni és sisteregni fognak házainkban, addig nem alszik ki a hit és a remény világa sem Izrae szívében.

Budapest.

Dr. Krausz Sámuel.

LÁTOGATÁS.

Messze, messze tájon, szőke Tarna mentén
Csörgedező csermely hívó hangját sejtém ;
Kies völgy oldalán, kéklő Mátra alján
Elsurranó szellő síró szavát hallám :
«Jöszte, jöszte, kérlek,
Látogass el oda, hol a holtak élnek,
A némák beszélnek».

Mentem, mendegéltem fájó érzelemmel ;
Sirdogált a szellő, folydogált a csermely ;
S a mint csendben-rendben kísérettek engem,
Megszólalt valami egy temető kertben :
«Jer, jer ! Hozott isten !
Mért nem lépsz közelébb ? Mért huzódogol innen ?
Lásd, itt csöndes minden».

Fülemnek sem hittem : Ki szól, mi szól hozzám ?
Félelem érzete borítá el orczámm.
S a mint közelíték, újra is hallottam,
Mintha egy hang szólna lenn a sírhalmokban :
«Egykoron megleled
A sír ölen te is örök nyugvó helyed.
Addig Isten veled !»

Menekülni vágytam s bolyongtam úttalan,
 Könnyeztem, zokogtam és unos-untalan
 Föl-fölsírt, megszólalt a temető hantja,
 Vissza-visszahívott kísérető hangja:
 «Mért zokogsz oly nagyon?
 Figyelj, ügyelj reánk halkkal, hallgatagon,
 Ha bánatod vagyon».

Hallgattam, hallgattam s szinte meglepődtem:
 Mintha láttam volna, úgy rémlik előttem...
 A sírdomb megnyílik, a halott föltámad...
 Mintha a sírkövek mind megszólalnának:
 «Hidd, oh hidd el szentül,
 Megszabadulsz még a földi gyötrelemtől
 S bánatod megenyhül!»

Fű-benőtte dombon a mint elhaladtam,
 Jártomban-keltemben lesüppedt alattam.
 Öreg aggastyánnak volt ott nyugodalma.
 Mintha most is látnám, mintha megszólalna:
 «Ifjunak, öregnek
 At kell szenvednie a földi gyötrelmet,
 A míg megpihenhet».

Elkerített helyen porlad a dúsgazdag.
 Kincscsel teli asztal, mit sírjára raktak;
 Dísztelen, jeltelen a szegény sírdombja
 S a gazdag halmáról lerítt a nagy pompa:
 «A fényre ne tekints!
 Eltűnik, elmúlik mind a ragyogó kincs,
 Túlnan értéke nincs!»

Ott pihen a tudós, a művész mellette.
 A hálás nemzedék még el nem feledte.
 Tetemeit őrzi boltozatos kriptá,
 Reá az utókor im e szókat írta :
 «Nem hal meg a szellem,
 Fönmarad, tovább él, küzd az idő ellen
 Elévülhetetlen !»

A bejárat mellett arasznyi sír hantja ;
 Gyermekek, kicsi gyermek nyugoszik alatta
 Édes szülő anyja könnyét ontja érte
 S panaszként hangzik föl a gyermek beszéde :
 «Ártatlan, áldatlan
 Hagytam el a földet, alig hogy láthattam
 Örömben, bánatban».

Ki kesereg ottan talpig feketébe' ?
 Elhunyt férjnek halmán zokog felesége.
 A néma sírkőnek megoldik a nyelve,
 Mintha szólna hozzá megelevenedve :
 «Ha az óra intett,
 El kell hagynunk végre drága kedvesinket,
 Drágaságot, kincset».

Amott is egy halom virágtól benőve.
 Ki szunnyad alatta ? Szegények védője :
 Jámbor öreg asszony, kit Isten nyugasszon,
 Mert — az én anyám e jámbor öreg asszony.
 «Anyám, drága kincsem !
 A sorsom mostoha, rosszra fordul minden,
 Gondviselőm nincsen !»

Viráglepte sírnak halmára borultam ;
Soká, soká sírtam, a míg fölocsudtam,
A sír fenekéről — ah, mit hallok, mi az ? —
A szív legmélyéről visszhangzik a vigasz :
«Fiam, drága kincsem !
Bár sorsod mostoha, jóra fordul minden,
Gondot visel Isten !»

Sirdogáló szellő, folydogáló csermely
Együtt érezének sajogó szívemmel.
Szellő sugva-bugva nékem csak azt mondta,
Csermely zongva-bongva mindig visszhangozta :
«Fiam, drága kincsem !
Bár sorsod mostoha, jóra fordul minden.
Gondot visel Isten !»

Budapest.

V. Hevess Kornél.

A TESTI NEVELÉS ÉS A ZSIDÓSÁG.

Sokan hangsúlyozták már, hogy a zsidó faj beolvadása a magyar nemzetbe mily gyorsan történik. Tényleg beleolvadunk a magyar nemzet törzsébe, daczára annak, hogy sok körülmény útját állotta és sajnós, állja ma is ezen törekvésünknek. De ezen akadályok daczára akkora haladás észlelhető, hogy egyes vidéken a zsidóság a magyar kultúra egyedüli közvetítője, zászló tartója.

De ha való az, hogy a zsidóság a magyar kultúra és nemzeti eszme szolgálatában áll, pedig való, akkor igaz az is, hogy a magyar nemzetbe való beleolvadás ott sem tekinthető teljesnek, hol ennek külső jelei már szembetűnők. Azért nem teljes pedig az egybeolvadás, mert a mindennapi élet minden phasisában kisebb-nagyobb gátak emelkednek. Amíg ezek áttörve nem lesznek, addig befejezett assimilációról szó sem lehet.

Mi lehet oka annak, hogy ezen folyamat be nem fejeződött? Közönyt nem lehet a zsidóknak szemükre vetni, öröklött előítéletek tudtunkkal nem hátráltatják az assimiláló folyamat befejeződését, a hazaszeretet hiányának a vádjával sem lehet a zsidókat illetni, hiszen csak az imént lezajlott egyházpolitikai viták alkalmá-

val bizonyították be fényesen, hogy túlnyomó részben szegény egyházközségeik anyagi előnyeit, specifikus felekezeti érdekeiket teljesen alá tudják rendelni szabad- elvű fölfogásuknak és hazafias meggyőződésüknek.

A zsidóság jó része összeforrt már a magyarsággal a hazafias politika terén, a nemzeti műveltség és főleg, a mint ezt a népszámlálási adatok is bizonyítják, a hazai nyelv tekintetében; a nevelés és kivált magyar szellemű felekezeti iskoláink is megteszik a magukét és mindazonáltal nem eléggé szoros, jobban mondva nem teljes az összeforradás.

Hogy közelítsük meg tehát azon ideálunkat, hogy magyar és magyar között megszűnjék minden megkülönböztetés, hogy a zsidó ne csak a tudomány és művészet, ipar és kereskedelem terén, hanem a magyar társadalomban is derekasan megállja a helyét? Kissé különösnek fog a feleletem feltűnni, ha azt mondom, hogy a *testi nevelés* nagyobb figyelembevétele azon tényezők közé tartozik, melyek az unos-untalan emlegetett «válaszfal» lerombolását elősegítik.

Ismeretes dolog, hogy a zsidók kevés súlyt fektetnek a testi erő fejlesztésére. Őseink is inkább a szellem kiképzésére fordították figyelmüket és elhanyagolták a testi nevelést. Ezen tulajdonságukat örökölte a generációk egész sora. A mai generáció sem különb. Vidéki elemi iskoláinkban is látjuk, hogy ott elhanyagolják a testi nevelés egyedüli faktorát, a tornaoktatást. Ott megfelelnek talán a tanterv betűjének, de nem a szellemének. A «chéder» és «jesiba» atmosphaeráját plane nem váltja föl a torna- vagy a játszótér erősítő, éltető levegője, tanulói sápadtak, vérszegények, betegségekre

hajlamosak, idegesek. Sőt maró gúnynak tetszik ma, ha az említett zugiskolákkal szemben, hol a lélek is tesped, a testi edzés hiányairól szólunk. És hogy nagyobb baj nem esik ifjuságunk szervezetén, ez csak annak a hatalmas ellentálló képességnek köszönhető, mely azt annyi bajtól megvédi, megmenti.

Pedig nem úgy volt a dolog mindig, voltak időszakok, midőn őseink a testi erőre nagy súlyt fektettek; persze akkor a szükség kényszerítette őket arra. Ki ne ismerné a makkabéusok történetét, kik dicsőséget hoztak a zsidó névre? Oly annyira, hogy a keresztény egyház is méltányolva az ő érdemeiket a hit körül, a IV. században az ő tiszteletükre ünnepnapot kezdtek tartani, a mi már azért is feltűnő, mert ez az egyetlen Kr. sz. előtt történt esemény, melyet a keresztény egyház ünnepelt. A makkabéusok hőstetteiről nem akarok itt bővebben szólni, csak példa gyanánt emeltem ki erejüket, vitézségüket.

De az újabb időben is bőven nyílt alkalmuk a zsidóknak erejük és bátorságukról tanubizonyságot tenni. Az 1848/49-iki szabadságharcz alkalmával szent kötelességüknek tartották a zsidók, vérüket és életüket áldozni a veszélyben forgó haza oltárán. Az akkori háborúskodás még nagy igényeket támasztott a katona izomerejével szemben. Ma a technika haladása következtében oly tökéletes fegyverekkel rendelkezünk, hogy a testi erő mellékes és csak a jó puska a fő.

De eltértek tárgyamtól. A testi erő és hazafias vitézség fényes próbáit állották ki szabadságharczunk zsidó katonái. És ezt illetékes helyen méltányolták is, *Klapka* és *Görgei* dicsérőleg nyilatkoztak a zsidók hősiességé-

ről, *Szemere* miniszterelnök pedig általánosabban is ismert nyilatkozataiban hivatkozik arra.

A szabadságharcz volt hazánkban a zsidó katonanyag jóságának első fényes tűzpróbája. Azóta többször is nyílt alkalma a zsidó katonának ezen próba értékének helyességét vérevel bebizonyítani. Ma is, midőn 1868 óta az általános védkötelezettségi törvényben ki van mondva, bizonyíthatja a katonai statisztika, hogy a zsidó katona jó anyag. De ezen anyagot művelni is kell ám. Erre való a helyes testi nevelés, a melyre nemcsak a gyermeknek van szüksége, hanem az ifjunak is. De azonkívül a *testi nevelés, ha céltudatosan történik, fokozza nemcsak a testi erőt, de egyszersmind növeli az önbizalmat, az önérzetet.* Ez utóbbira bizony nagy szükségünk van. És ha ifjaink a testi nevelést szolgáló tornában és egyéb testedző sportban részt fognak venni, akkor a társadalmi élet ezen fölötté fontos szükségletét el fogják sajátítani. Az, hogy e tényező tényleg fontos, nem vonatkozhatik esupán egyesekre, kik testi nevelés nélkül épen csak szellemi tulajdonaiknál fogva ezen önérzet fölött rendelkeznek, bár ezek között is sok van olyan, kinek szellemi tehetsége épen az önérzetének gyöngé volta következtében a társadalomban érvényesülni nem tud, hanem áll ez általában is.

Ha a magyar zsidó hazafiságán és műveltségén kívül egészséges, edzett testtel és önérzettel fog rendelkezni, akkor csak vallása révén lesz különbség közte és a haza más hazafias érzelmű lakója között.

Akkor lesz csak igazán befejezve a mindnyájunk által oly melegen kívánt beleolvadás a nemzetbe.

A magyar állam ezredéves fennállása megünneplé-

sének és egy új ezredév kezdetének küszöbén gondolkozunk ezekről a dolgokról is. Hazánknek szüksége lehet a bátor férfikarra, társadalmunk mindig rá lesz utalva az egészséges emberanyagra. Teljesítsük itt is kötelességeinket!

Budapest.

Dr. Schuschny Henrik.

ONNAN HAZULRÓL.

Ott a sirályülésen, hol hajdanában sátrak alja megül kipányvázott szilaj paripák nyerítettek a Hortobágy végtelennek tetsző pusztaságába, ma hófehérre meszelt zsidó házak húzódnak végig szép sorjában. Harczra termett kun leventék helyett békés szántóvető ivadékok igazítják mindennapi sorukat. Öldöklő rézbuzogányok, halált osztó kardok félelmetes villogása helyett kaszafényen törik meg a ragyogó napsugár. Kincset, fegyvert rejtő társzekerek helyén rakott szekérről anyasarju illata ingerli a kötőféken rágó ostorlegyest. Elkényeztetett harmadfű üsző neki-neki üti az orrát a csúcsos szénaboglyának, melynek árnyas tövéből sövénynek repül az elzavart jérce. Az udvar lábán a Kölönczös Bodri ugatja meg a szatyíngot, tüt, czérnát rongyon kínáló fütyülős Mózsi gyereket. Bús dallamán szomorú idők emléke jajgat keresztül. A bigéző parasztgyerekek is megindulnak rajta. Csak a kuvaszok ugatnak utcahosszat és oly makacsul, hogy az apróság pillanatnyi megilletődése uszító kaczajjá változik, mely gúnyos elemként vegyül a szegény zsidó fiut fenyegetve kísérő hangversenybe . . .

Menjünk odébb innen. A kép, a benyomás alig változik,

Vérrel itatott földön buján tenyészik a szerény mályva. Gágogó gunár csipeget levelein, míg az Alföld pálmája, a keserű lapu alul fehérítő tojás engeszteli meg az eltört szilkén zsörtölődő nénémasszonyt. Minden olyan csendes volna, csak a szilvás végén hallik olykor-olykor egy hatalmas csattogás. A mely patakban halovány vitéz sebét mosta, patyolat ingvállát sulykolja most Pipás Szabó János Zsuzsikája, három utca legszebb virágszála. Néha versenyt kaczag a sulyok csattantásával, néha meg bogár szeme a rétdoldal tája felé villog. Hogy mire gondol, majd kitudódik, ha feljön az esthajnali csillag, mikor Csőreg Pista erre felé téríti a jószágot. Most ott őrzi a tilalmasi föld melletti jáász árok szélén békóban legelő lovát. Tündéregék népesítik be vágyó szívét és karikázó csikók incselkedése köti le akaratát. Hej ha most felkaphatna arra a fakó szőrre és kantárszár helyett sörényébe markolhatna, majd tudná ő, hogy van a világnak közepes közepe! Csak csendesedjünk Pista, elébb hadd egyék a jószág, aztán odahajtod Hegyeshalomra a nagy kőkúthoz. És ha megittattál s elláttad a dolgod, majd oda tartunk ahhoz a kis patakhoz, hol csobán nélkül csillapíthatod égő szomjuságodat. . .

Alig tudok megválni ezektől a képektől. Úgy szeretek ha csak képzeletben is csatangolni az Alföld szélesen terpeszkedő falvain, a széleiken elterülő szőlős kerteikben és a messzebb eső tanyáikon. És ha e bolyongások közben egy magányosan álló portól szürke gerhes ágú akáczfa pusztulásnak induló alakja kissé bánatossá teszen, a közeleső vályogvető előtt rókatánczot járó rajkók menten elúzik a bús gondolatokat. Jól esik látni

széltiben hármass fogatú vastengelyű kocsijaikat, a mint hosszú gyepelőre eresztett lovaikkal dülő utakon vágatnak a füzesbe, ökörszekereiket, a mint lépésben haladva garmadába hordják az életet. A kocsis, ki szíj-ostorával nagyokat csapkod a rudas felé, az öreg béres, ki csak néha cserdit egyet a «Bimbónak», mind a költészet ragyogó színeiben jelennek meg előttünk ebben az expresszes, elektromos világban. Mi itt alig ismerünk távolságokat, míg odalent, mikor a legény vasárnapra virradóra hazafelé tart a tanyáról, mikor hosszú idő után a toronyórát megint ütni hallja és a szekérszörgecsre kitérül a deszkakapu, bizony megmozdul ott valami a kis ködmön alatt.

Valahányszor a kún halmok göröngyös táján bandukolok, és ott elődök csontjaira, rozsdáette fegyverdara-bokra bukkanok és a hányszor csak látom, hogy innen egy hajításnyira vetőzsákból termőmagot szór a gazda, úgy találom, hogy ezekről a repeze-táblákról, pipacs virággal szegélyezett buzaföldekről nemesak a gazda hombárja várhat áldást, hanem bőven arathat onnan az is, a ki az élet folyását, ezer meg ezer változatait a kultúra mértéke szerint becsüli fel. Csak értse meg a csonthalmok oldalán szabályosan húzódó barázdák néma beszédjét. De ne kerülgessük annak a háznak a tájékát, a hova törekszünk. Nemesi czimere ott lóg az utcza felé eső részen, a házhéj szelelő-lyukából: három eső tengeri, melyet harmadnapja törtek a kurucz-dülőben. Portás helyett egy nagy bundás farkát csóválva vinnyog előtted. Széles ambituson öreg lócza. Felette felpezckelt juhbőr, melynek veres bélére vágó tekintetet vet a komondor. A padrajáró előtt tengeri

csutka hever esomóban, míg a pitvar küszöbén egy iromba macska fekszik keresztben.

Tésztás kézzel, mert épen kalácsot dagaszt, megjelenik az ajtóban a gazdasszony: Tessék belül kerülni, ez a legédesebb szava, miközben zavarodottan tolja kifelé a tengeri szagára rőfögő süldőt. Sürögve-forogva kínálja a karos széket, melyre Hinkó asztalos, fantáziájának örök becsületére csudálatos tulipánokat cselekedett. E jeles művészetet, melyet, mint a pernyés zúg nyoszolyáinak és pohárszékeinek szállítója a legnagyobb tökélyre emelt, csak akkor méltathattuk igazán, mikor ő kigyelme könyökre takart kötőjével letörölte róla a rostaport. Mivel tetszik tudni Julkó hajnal óta buzaaljat rostál, hogy apró-cseprőt cseréljenek rajta a heti vásáron. Meg is tetszik rajta. Boglyas feje olyan, mintha polyvát hordott volna a nyomtatóban. És miközben pufók arczát nézem, melyre ákom-bákomot rajzolt az üszök, derékon kapja a köblös zsákot és úgy lóditja széles vállára, hogy bennem reked a bizserelő nevetés.

Itt volnék hát megint a mi jó szomszédasszonyunknál, a ki annyiszor etetett pattogatott tengerivel, aszalt gyümölcsessel, juh-fejéskor édes zsendiczével. Mert hát a karomás kására, gyenge oldalasra meg annyi egyébre, a mit a disznótor nyujt, szigorú volt a tilalom.

Miközben széjjel néztem minden zugban, megbámulva a darutollal ékitett tükröt, az árvalány-haj közzé bujtatott vén karabélyt, a boglyas kemenczének Marienbad fénypontjaira emlékeztető arányait, a köröskörül aggatott tányérokot, nyilasi karczost, frissen sült lán-gost rakott elém a szomszédasszony, mondván, hogy tiszta szívvvel szolgálja. Aztán megkérdezve, hogy mi

ujtság van Pesten, megkorholt, hogy a sok szép fehér cseléd között miért nem választok egyet — hisz úgy eljár az idő. Aztán azt tudakolta nehéz sóhajtással, hogy igaz-e az, hogy a zsidó meg a református ezentúl ha szereti egymást, házasságra léphet. Így aztán csakhamar eljutott az ő nagy bánatához. Elmondta apróra, hogy volt, mint esett a nagy sor, mely összezúzta az ő anyai szívét. Ez a bú szántotta keresztül halovány orcáját, ezen öszült meg időnek előtte koromfekete haja. Szemevilága is ettől fogva gyengült. Álmatlan éjszakák siralmi alatt egy élő rommá roskadt az egykor híres kardos Sallainé.

*

Werner Józsi a nyíri homokról szakadt a nagy alföldre. Sehogy sem boldogult a mesterségével. Ezelőtt a napraforgó magból olajat tört, de a folyton szaporodó világító eszközök kiütötték kezéből az olajos korsót, melyben mécsesbe valót árult a falvakon. Nyakába vette hát a világot. Könnyebben birta, hisz vele tartott hitvestársa. Így jutottak el egy szép napon a barna kunok közé. Egy talyiga elé fogott elnyütt almás szürke hozta őket idáig. Egy-két párna és néhány ünneplő ruhadarab alatt lepedőbe göngyölt kas rejtette sok szép holmijaikat. Gyufa, fésű, tükör, galand és néhány fejre való keszkenő össze-vissza volt ott hanyva. Megérkezvén, kifogtak a piacon, hol bámész gyerekeknek csontért rongyért kínálták drágaságaikat. Nemsokára az öregek is kíváncsian vizsgálták a jövevényeket. Jó részök, kivált a tanyások, még nem láttak eleven zsidót. Werner Józsi meg az ő párja nem váltak rá arra a torzonborz alakokra, melyeket a his-

tóriás eléjük rajzolt. Gúnyos köszöntésekre tréfásan vágtak vissza azzal a csalányos humorral, mely ott terem a kaláka gőzös légkörében. A ki vesz, annak lesz. Ezt az egyszerű igazságot hangoztatva, egész kis vásárt csaptak a nagy csapszék előtt, melynek kármentőjéből cifra Maris dugta ki pomádés fejét.

Werner Józsiék hamar beletörődtek az új helyzetbe. Szent-György napjára már házat árendáltak. A kis ól csakhamar megtelt ócska vassal, szürdarabbal és sok lim-lommal, melyeken eddig a cigánysoron kóbor kutyák tördelték fogaikat. A zsidóék boldogan éldegéltek napról-napra. Nemsokára bölcső rengett a földes szobában. Gyönyörű kis jószág gögicsélt benne. Sokan betértek a nézésére. Az anya egy félelemben volt mindig, hogy megverik szemmel. Ez az aggodalma soha sem szűnt meg. Mikor a járóelők nevetve nézték, hogy mint názgálja össze fehér pampuskáját az eperfa alatt, vagy ha zöld szilván kilelte a hideg, folyton szemet oltott neki. Mert nagyon rá találtak nézni. De azért nem volt baj a háznál. Egy kis boltot nyitottak és míg Werner a tanyákon hullott birkák bőrét vagy tollat szedett, addig felesége sót, eczetet mért otthon. A kis Emma pedig nőtt szépen, míg egy szép napon a tengeri csutkán húzott hegedűjén elszakadt a húr. Feladták az iskolába. A presbyterium egy csendes kis szóváltás után megengedte, hogy Hajdu Károly uram elébe járhasson. Itt is megszerették gödrös kis arcza meg a sok árpacukor miatt, melyet szívesen cserélt fel csicsókára. Aztán könnyen is fogta az esze. Olyan betüket rajzolt, mint a kaláris. És épen olyan volt a hangja, mikor a verset mondta, mint a mészárosék

rigójáé, mely déli időben ott füttyül a zsalugáter között. Még nagytiszteletű Csete Mihály uram is megereszté nagy egzsámenkor az állát. Megdicsérte szép szóval, mintha csak a zsoldárból olvasta volna. De megtoldotta azzal, hogy csak sajnálni lehet, hogy ez a szegény gyermekMojzes vallású. Gúnyos nevetés töltötte be a termet és az ekképen megvigasztalódott anyák között szorongó Wernerné egész odáig pirult, a hol a setét vendég-haj takarta szöke fürtjeit. Ettől fogva Emma többet nem járt iskolába. A ház körül foglalatoskodott. A vad Pirók senkinek sem adta le úgy a tejet, mint neki. Aztán beletanult a rőf-be, fontba is. A karton virágát senki sem tudta úgy kidicsérni, mint a zsidóék Emmája. Még szemfedelet is szivesebben vásároltak nála, mint másnál. A harmadik faluból is eljártak ide vásárolni az ő kedvéért. És ha az öreg Föző Sándor gazda csutorát vett nála pipaszárához, úgy érezte, mintha kapadományába szegfűszeget tördeltek volna az angyalok. E közben Emma nagy leány lett. Füzös csipőjét, csipkés harisnyáját el kellett takarni hosszú ruhával. Szép leány volt, nagyon szép. Egy tekintetre nem hagyta senki. Bodzás Bálint, a kungáti nép-költő, nótát faragott róla, tejben úszó rózsáiról, nyakáról, mely olyan volt mint a hó, melyen téli napsugár cziczázik, szemeiről, mely úgy ragyogott, mint a fiastyúk az égen. Szöke haja két ágba fonva, majdnem a bokáját verte és úgy fénylett, mintha szálaikat szinaranyból húzták volna.

Csoda-e, ha a szép zsidó leány szemét szúrta. A segédjegyző, adókimutatásokat másolva, Emmára gondolt, az aranykulcsos gyermekei mellett lévő nevelő, Tacitustól elcsent órák alatt, versekben fejezte ki érzelmeit,

melyeknek fenekén ott lesekedett a zsidó leány erénye elleni bűnös gondolat. A szomszédos város regalebélő fia választékos ruhákban és még választékosabb idegen szavak ködhomályában jelent meg hetenkint Emmáék házában. De sem göndörített haja, sem fodorított beszéde reá hatással nem volt. Nem érti a gyöngyvirág, hogy miről suttoznak a narancsfák.

Emmának társaságát néhány iskolatársnője képezte. Egy-két mesterleány és egy-két módosabb gazda leánya. Történt pedig, hogy egyik társnőjének lakodalmára vittek. Vigan folyt a mulatság, mikor egyszerre egy duhaj legény kurjantása hallik: «Egy zsidó nótát Karcsi, hadd húzom el a boltos leányát». Emma elhalaványodott e sértő szóra. A segédjegyző idétlen nevetésbe tört ki, a nevelő úr pedig gúnyos tekintetet vetett a szegény leányra. E perczen előállott Sallai Imre, a falu legmódosabb és legszebb legénye. Erejéről és jószívűségéről egyaránt híres volt messze tájon. Pártjára állott a zsidó leánynak és ez elég volt a garázdának, elég a czigányoknak. De még az «urak» ábrázatjáról is letűnt a mosoly. Mint mikor fergeteg elől karámba menekül a birkanyáj, úgy huzódott félre a sokféle ellenség. Irigység, előítélet meglapult a bátor fiu fellépése előtt. Csak a Sári Mari Kalári csoportokban zörrentek összebb a keményített rokolyák.

Wernerék takarodót fűttak, ott hagyták a lakzit. Szegény Emma nyugtalanul hanykolódott párnáin és mikor hajnalban a csordás tülke megszólalt, ébren találta. Felkelt, hogy kiereszsze a tehenet, de ma először érezte ennek terhét. Mikor elvégezte a dolgát és szokása szerint kiállott az utcaajtó elébe, épen akkor haladt ott

el Sallai Imre. Visszanézett és emberségtudással emelte meg pörge kalapját. Aztán megint visszanézett. A favilla megrezdült a vállán és a lába mintha megcsuklott volna. Egyszerre csak a kántor-sarkon eltűnt alakja és Emma lassú tempóban nézett a reggeli dolga után. Enni adott az aprójószágnak, felseperte a háza elejét, karikákat locsolt az udvaron. Aztán takarítani ment. Kinyitotta az ablakot; friss szellő járta át a szűk lakot és felcsókolta álmából az aggódva körültekintő jó anyát. Aztán virágait öntözte meg és a bolt ajtaját ment nyitni. De már megelőzte atyja, a ki keletnek fordulva, rengő testtel ott végezte ájtatos reggeli imáját. Emma nem lelte a helyét. Próbált énekelni, de megijedt hangjának idegenségén, aztán varrni kezdett, de véres lett a gyolcs a kezében. Mikor aztán édes anyja visszatért az esteli dologra és Imrét dicséreteivel elhalmozta, Emma is visszanyerte nyugalalmát. Aranyos kedélye rendes medrébe tért és akkor sem változott, mikor a résztvevő keblek egész sorozata öntötte ki előtte az esteli baj feltett megható fájdalmát.

Estefelé a csürhe rőfögésének zenéjére megtelik az út közepe. Kiki várja a maga malacját. Volt most sutogás, mikor a zsidóék Emmája is kiállott. Szeretőjét várja, Imrét, hogy megetesse libamájjal és az ő édes zuzájával. Emma érezte, hogy őt szapulják, de nem futott előlük. Pedig ingott a lába, égett az arca. Ott maradt a kapuban, míg pajkos fiuk felkésztetett csapata gúnyos röhögéssel Imrét tudakolta tőle. Ekkor futott kis kertjébe, jázmin-bokor mögött sírva el szégyenét.

Harmadnapra pedig gúnydal vette borzas szárnyára

a zsidó leánynak esetét, Sallai Imrénék nemes cselekedetét. Emma hallgatta e dalt és nem borzongott tőle. Szemlátomást szitta lelkébe a mérget. És e gúnyos dal, mely miatt zokogásban tört ki Werner Józsi meg a hitvestársa, úgy hatott Emma szívére, mint májusi eső a réti földre. Nőttön-nőtt benne a szerelem virága és mikor másnapra kelvén, Imre az asztagrakásból hazatért, Emma szerelmes pillantása égette napbarnított arcját. Megijedt ennek látásán, szíve nagyot dobbant és zavarában elszalajtott a tinó-borjút, melynek peczkes kötelét ép kezében tartotta. Hiszen azóta, hogy Emmával eljárta az első rezgőt, se éjjele, se nappala nem volt. De gondolni sem mert volna arra, hogy az az úri-féle kisasszony ötét szívébe zárja. Pedig most Emmának hívó tekintetét tisztán látta, szeme ragyogása mintha perzselte volna a homlokát. A görög papék galambduczából megszólalt az a nyelv, mely tekintetök fényében hangtalanul tündöklött. És futottak egymás elől.

Az est homályában találkoztak, élvezték titkuk édes-ségét. Az éjszakák csendjében ott suttoztak a kerítés mellett, szemérmesen.

Míg aztán az a bizonyos tyúk ezt is kikaparta. Csak úgy zúgott belé a falu. Emma szülei boldogtalanok voltak. Átkozódásuk csúnya hangján keresztül tört gyengéd szeretetük. Elzarándokoltak az ország északi határára, csodarabbitól csodarabbihoz. Fenyegették a boldogtalan szerelmes párt. A helybéli hatóság Csorvás Tóth János esküdt uram bölcseségére bízta a dolog eligazítását. De a mit az a jóságos Isten a szívekbe oltott, — mondá Imre bibliás anyja, — azt onnan sem

erőszak, sem boszorkányság ki nem tépheti. De ne is tépdesse azt senki. Már miért is lennének szentebbek az Istennél, a ki azt a véghetetlen szerelmet szivükbe plántálta, magyarázta Werneréknek. De ők az ilyen beszédre még jobban érezték a fulánkot, mely mardosta őket. Hogy is ne mardosta volna? A szomszéd metszője már kerülte a házukat. A regále-bérlőék csúnyákat üzentek hozzájuk, mikor minapában erre járt a pászkasütögető. Halálos szégyen esett rajtuk és a szegény kis Emma, a ki soha bánatot nem okozott még nekik, étlen, szomjan vergődik a hársfaágyon. Szavát sem hallani, olyan már mint egy árnyék.

Mialatt siralomház lett Wernerék csendes lakából, az öreg Sallainé készült az új asszony befogadására. De Imre nem vigasztalódott ezen, jól tudta, hogy nem adják neki választottját, és hogy hiába anyjának a jó-sága. Nagy kátyú a valláskülönbség, azt mondta a debreczeni legátus is, a ki az ünnepen ide künn járt. A kinek a szekere ott megfeneklett, el van az veszve. Onnan ki nem húzza senki, ha csak Emma oda nem járul a nagytiszteletű úr elejbe, hogy megtagadja ősei-nek hitét, hogy elszakadjon szüleinek nevétől. Mert Werner Józsi inkább szörnyet halna, mint sem gyermekét a keresztvíz alá tartsa.

Sallainé csak hallgatja az ilyenén beszédet, aztán felveszi legszebb ruháját, selyemkendőt köt a fejére és elmegy megkérni a kis Emmát Imrének, egyetlen fiának. Hatvan lánczalja földje van az apjáról, a magáét is reá hagyja. Lábas jószág még egyéb is akad, lesz tejbe aprítani valójuk. Hadd teljék kedve a fiatal cselédek-nek! Werner Józsi tomboló haraggal tör ki az öreg

Sallainé ellen. Nem kell neki a más vagyona. A gyermekéről majd csak gondoskodik ő is valamikép. Ne túrják fel az ő házi nyugalját, hisz tudhatnák, ha egy csepp eszük volna, hogy hamarabb éri az ég a földet, mintsem ő gyermekét másnak adja, mint zsidónak. Aztán szidja a világot, a törvényt, Imrét, a ki rávetette a szemét az ő egyetlen kincsére. Majd felesége tör ki jajveszéklésbe: oda van, egészen oda van.

Sallainé szomorúan ballag hazafelé. Imre ott várja az ambituson. Lesújtó reá a hozott hír. Pedig tudta, hogy így lesz. Aztán félrehúzódik a kert aljába és a vadrózsafák tövében mardostatja magát az ő nagy fájdalmától. Majd szeredást aggat a nyakába, köszön az anyjának, mondván, hogy ő megyen ugarolni. Majd szombat este, ha elvégezte a dolgát, hazatér. Csak készitse édes anyám a fehér ruhát. Azt a nagyszélüt, melyben virágvasárnapon volt a templomban. A nagyobbik darutollat is meg kellene göndöríteni. Azzal megölelte édes anyját, megcsókolta, mint mikor először vitték sor alá. A szeme is úgy villogott, a karja is épen úgy reszketett, mint akkor, Sallainé sírásra fakadt. Azon módon, mint mikor pajtásaival azt a bús nótát dalolták a falun véges végig. Most is néztek utána a falu szép leányai, de nem úgy, mint akkor.

Másnap reggel nagy csődület volt a kőkút körül. Az egész falu ott tolongott. Most húzták ki Sallai Imre és Werner Emma holttetemeit a kútból. Mikor a csordás első itatásra oda hajtott és a vedret leeresztette, a viz tükrén egy úszkáló selyemkendőt látott meg. Így jöttek reá, hogy a szerelmes pár elemésztette magát. Sallainé ott törte, marta kezeit. Wernerék hajukat tépve, hango-

san jajgattak. Velök keseregtek sokan, mikor a szőke kis Emma élettelen testét rátették a szekérre. Mikor pedig Imrét mellé terítették, a játszótársak hangos sírással indultak a kocsi után. Bodzás Bálint előre sietett és mikor a szomorú menet a piacra ért, megkondította a harangot. Aztán letették Emmát a szülei ház előtt, a honnan naplementkor a szomszédos falu zsidó halottas házába vitték. Aztán Imrét vitték haza, kire ráadták azt a nagyszélű ruhát, melyben virágvasárnap volt a templomban. Őt meg itt a faluban temették el. Még a haló porukban sem lehettek egymásé.

*

Mikor Sallainé elpanaszolta az ő örökös gyászát, búcsút vettem tőle. Aztán kimentem a déli temetőbe. Ott emelkedik szegény Imre sírdombja. A redves fejfa alig látszik a sok fonnyadt virág közül. Öreg ákácok sátorként takarják a kis halmot. Egy kis veresbegy épen ott repdes a sír felett. Tán üzenetet hozott a másik határból, a kis zsidó temető árkanak szélén jeltelenül lévő sír lakójától. Wernerék elvándoroltak messze földre, hol nem ismerik az ő nagy bajukat. Néha napján boldogtalan szerelmesek hullajtanak itt egy könyvet. A száraz göröngyön csak így fakadhatott az a rózsató, melynek tövén rejtelmesen czirpel egy kis tücsök.

Odakünn pedig a nagyvilágban háború folyik a felett, hogy örök frigyét köthessenek-e egymással azok, a kiket egymásnak teremtett az Ég . . . Én csak el akartam mondani földijeim históriáját. Hadd boruljon ez mint szerény ág az ő hantjaikra. Ki tudja, hátha megfogamzik és valamikor még virágot is hajt . . .

Budapest.

Mezey Ferencz.

EGY MAGYAR ZSIDÓ KÖLTŐ.

Nyugvóhelyét nem diszíti virág, síremléke szakasztott olyan, mint a moóri zsidó temetőnek valamennyi régi sírköve — egyszerű vörös márványból készült, csak a felirata mutatja, hogy alatta nem közönséges halandót örölt porrá az enyészet. Költő fölött domborodnak a virágtalan hantok, *Löwisohn Salamont* takarják, kinek ajakán a dal fészkelt.

A lantról elszáll a dal s oda költözik a nép ajakára. Esztendők peregnek, vénül az idő, nemzedék kivész — a költő felejtve, de a mibe lelkét lehelte: dala még tovább él, egyre zeng. A tudós megállapítja az igazat, tévedést gyomlál, fényt visz oda, hol sötétség borul, a tömegnek megnyilik a szeme, elfogadja a helyest, az igazat, de évek jártával nem ismeri a férfit, ki szellemének legjavát, erejét, tehetségét szentelte neki; az emlékezetnek morzsáját sem veti oda annak, ki értelmének kincseit pazar kézzel szórta. A gyöngyház megvan, kit érdekel, hogy mint származott? Az első magyar zsidó volt Löwisohn Salamon, kinek költeményeiben a művészi forma a képzelettől kiszinezett tartalommal összeölelkezett, a héber nyelvet ragyogásig fényesítette, gyönyört lelve a régi zsidó költőkben, szerzeményeikkel

a német közönséget is gyönyörködteté, a zsidók múltjáról letörölte az idők porát, ifjonti erejét felekezete irodalmának áldozta. Tevékenységének gyümölcseit részben még az utókor is élvezi, mely fukarul megvonta tőle az emlékezést. Lelkes munkásságának béreül Löwisohn megérdemli a kegyeletes visszapillantást életére, mely eddig oly szűken részesült a figyelemben.

Löwisohnra szülői örökségként jutott értelmi s lelki tulajdonainak gazdagsága, melyet maga s környezete gyarapított. Atyja Juda (Löw) ben Jakab trencsényi származású könyvértő ember volt, ki tudományát Barby Méir pozsonyi rabbinak talmudiskolájában szerezte. Még 1776-ban is, mikor már jegyben járt Pinkász Zélig pápai rabbi fiának, Simonnak leányával, Rebekkával, szorgalmasan gyűjtögette s tökéletesítette ismereteit. Ez időben a moóri Rosenthal Naftáli az ő gondjára bízta Salamon fiát, ki Éliás bátyjával, valamint gyermekkori tanítójával, a csurgói (Fehér megye) születésű Benedek Mardochajjal, a ki később Morvaország nagyhirű rabbija lett, szintén a pozsonyi jesiba növendékei közé tartozott. Löwisohn atyja olvasta fel s tolmácsolta a tizenhárom éves Rosenthal Salamonnak atyjának, Naftálinak héber leveleit, ő értesítette a szülőket a gyermeknek hogylétéről s előmeneteléről.

Löwisohn anyja, Rebekka, a Rosenthal család rokonságába tartozott, mert nagyatyjának a pápai rabbinak első felesége Rosenthal Naftáli nővére volt. E rabbinak kéziratban maradt néhány talmudi értekezése, melyek a XVIII. század ilyfajta termékeinél sem jobbak, sem rosszabbak. Kiválasztja a talmudi irodalomból egy szerzőnek intézkedését vagy véleményét, megmutatja,

hogyan mi benne a felötlő, a fejtörő problémát minden oldalról megvilágítja, majd megoldja ezt és alapos készültséggel bizonyítgatja állításának helyességét. Hátrahagyott iratai közt a talmudi értekezéseknél figyelemre méltóbb Löwisohn Salamon nagyatyjának, az említett Simonnak egyik levele, melyet 1764-ben Bremerhavenből intézett atyjához, a pápai rabbihoz. Simon egy időben módos előkelő férfi volt, kinek Cseh- és Morvaország nemeseivel összeköttetései voltak, de katonatisztek révén, kiknek háborúban nagy összeget kölcsönzött, melyet a béke után nem fizettek meg, annyira megkárosult, hogy neki is, mint sógorának Löwnek (Izsák Farkas aussei rabbi fia), nyakába kellett venni a világot, hogy megkeresse szerencsését. Úgy látszik, hogy Amerikába akart kivándorolni, de atyja marasztására lemondott szándékáról. Simon kereskedő létére tanult, bölcselkedésre s mysticismusra hajló ember volt, jól ismerte a zsidó irodalmat és a tollat is ügyesen forgatta.

Löwisohn atyja házassága után Moórott telepedett meg, a szappanfőzést űzte, e mellett kiskereskedése is hajtott annyit, hogy családja tisztességesen megélhetett. Löwisohn atyjának fivére, Sámuel ben Jakab, a Moór szomszédságában fekvő Veleg faluban a Lamberg grófok árendása volt; ez II. József idején a Rosenthal családnévet kapta, melyet utódai még ma is viselnek. A két fivér rokona József ben Löw, ki 1820-ban a moóri rabbihivatal elnyeréseért pályázott, közelükben Szent-Királyon lakott. A moóri Rosenthaléknak hírneve, melyet vagyonuk s tudományszeretetük épített meg nekik, vonzotta a költő szüleit s véreit a Bakony vidékére.

Gazdag rokonuk Rosenthal Naftáli nem feledkezett meg róluk, keresethez ő juttatta őket, és végrendeletében különösen meghagyta, hogy családja a költő anyját Rebekát mindig támogassa.

1780-ban született Mórott Löw ben Jakabnak első fia Zélig, 1788-ban Salamon, a költő. Gyermekkorát élte akkor a költő, midőn II. József halála lecsillapította Magyarország háborgását. Öröm járta át a népet, hogy a császár halálos ágyán fosztotta meg érvényüktől alkotmányellenes rendeleteit, lelkes hangulat uralkodott, hogy a Bécsbe szállított korona visszaérkezik Magyarországra. Csak a zsidóság nem tudott örvenni az eseményeknek. Vigasztalhatatlan volt a császár elhunytja miatt, kinek annyi jót köszönt, és gyötörte a kétség jövő sorsa miatt. Császárunk halála miatti gyász — így hangzik ez időből egy moóri héber levél — és az ország leendő sorsa fölötti szomorúság tölti el keblünket. Mert a nép forrong, a düh tüzei, pusztító viharként kitépni készül a császár által plántált üdvös törvényeket s intézményeket. Mi nyájként bolyongunk, rettegünk a következményektől, mivel ez a vad merész nép sárba tiporja a magasztost és rajong a hiábavalóért. A múlt héten mindnyájan elhatároztuk, hogy alázatos kérelmet intézünk az (helytartósági) elnökhöz, hogy védjen meg bennünket a készülődő gonosz tervektől. — Két évvel e levél megírása után tört ki Móorott a parasztlázadás, melyet II. József rendeleteinek eltörlése érlelt meg. A császár a nemesi jogok ellenére a parasztoknak megengedte a szabad borkimérést. Halála után a nemesség tudatta a moóri parasztokkal, hogy a borkimérés gyakorlásától megfosztattak. De

fenygetés, deres, a borital elkobzása, a Schmideg gróf elnöklete alatt kirendelt uriszék nem tudta a parasztokat a törvény tiszteletére szorítani. Fejér vármegye kifogyott a türelemből s 1792 július 8-ikán Moórnak eresztette bandériumát, hogy elfogassa a főkolomposokat. De a moóri asszonyok bátorsága megakadályozta a parancs végrehajtását. A nők buzdítására a férfiak megszabadították a keményvasra vert foglyokat, és a huszároknak, kik vaktöltéssel lőttek a tömegre, a fanatizált nép dühe elől menekülni kellett. A kapuczinus atyák, — kiknek jegyzőkönyvében találtam ez esemény leírását — csitították az izgatott parasztságot, mely még éjjel is talpon volt, de nem fogadták szavukat, hanem rájuk förmedtek e szavakkal: «mit keresnek a barátok éjnek idején a zárdán kívül, jobb lenne, ha haza kotrodnának és a breviáriumot olvasnák». Csak nagyobb számú katonacsapatok bírták később a zavart lecsillapítani, melynek halottja is volt. A zendülés a zsidókban nem tett kárt.

Az idősebbik Löwi fiu a zsidó tárgyakon kívül egyéb oktatást nem nyert, de e téren ember lett a gáton. Bibliái és hébernyelvi ismereteit kiegészítette a talmudi irodalomban való jártassága, melyet méltányolt és elismert Szófér Mózes pozsonyi rabbi is, ki e század talmudmívelői közül fejjel kimagaslik. Ámbár a költő bátyjának tudása nagy volt, képzettségét bámulták, még sem tudott zöld ágra vergődni. Mint tanító és kereskedő nyomorgott Téthen és Győrött.

Löwisohn Salamont, míg felserdült, Mórott nevelték. Az elemi ismereteket a zsidó iskolában sajátította el, a latin nyelvet Dr. Schöenberg Sámuellel (Meyerbeer

zeneszerző sógora) a kapuczinus barátoknál tanulta, a zsidó tudomány iránt a lelkesedést környezete keltette fel benne. Tudós, jó eszű férfiak képezték e környezetet és Löwisohn főleg ennek köszönhetette, hogy tehetsége megérett, hajlama biztos irányt kapott. A társaság középpontja Mendelssohn Mózesnek barátja volt: Rosenthal Naftáli, ki Berlinben a zsidó bölcsét kiemelte nyomorúságos helyzetéből, megszerezvén neki azt a jövedelmező állást, melyet az élete végéig megtartott. A mit Rosenthal Berlinben szerzett, azt hazájában, Magyarországon hitsorsosainak hasznára fordította, Moórott a Lamberg grófok birtokán, hol 1749 óta üzlete volt s gypájával kereskedett, talmudiskolát tartott, melyben a Fränkel Dávid berlini rabbi iskolájában nyert zsidó szakismeretét növendékeivel közölte. Tanítványai közé nemesak a környék fiatalsága tartozott, hanem pozsonyiak is felkeresték iskoláját. Ő vetette meg alapját a Rosenthal Éliás és Salamon könyvtárának, melyet Zunz Lipót a leghíresebb európai magánkönyvtárak közé sorol. Míg a zsidók a múlt század második felében a keresztény szerzők olvasásától idegenkedtek, a művelődni akarók csak titokban bujhatták a nem-zsidó írók műveit, azalatt Rosenthal Náftáli könyvtárában a zsidó könyvek mellett ott állottak a franczia, német, latin nyelven írt bölcsészeti, hittudományi, történeti, szépirodalmi, kereskedelmi könyvek; nem hiányzott a Farkas János magyar nyelvtana, a protestáns egyház dalos könyve, megvoltak a kath. és prot. egyházak történetével s dogmáik fejlődésével foglalkozó művek. A mint az ismeretszerzésben, úgy cselekedeteiben is túltette magát korának felekezeti elfogult-

ságán. Hitvesének, Csarnának (megh. 1797) sírköve nemcsak női erényeit magasztalja, hanem dicséri nemes lelkét is, melynek jóságát zsidóval és kereszténnyel érezte.

A műveltség utáni törekvés, mely Rosenthal Náftáli egyéniségét jellemezte, a Mendelssohnnal tartott barátságából származhatott, úgyszintén innen eredhetett az az élénk figyelme, melyben fetekezetbelieinek sorsát részesíté. Rosenthal is tagja volt annak a deputáczióknak, mely 1789 télutóján II. Józsefnél a zsidók hadkötelezettségére vonatkozó rendelet visszavonását szorgalmazta. Noha Rosenthal egy véleményen volt a trieszti zsidókkal, kik héber körlevelükben (1788 sziván 28, Hétfő), melyet válaszképen küldöttek a galicziai zsidók felhívására (Bécs 1788 sziván 12), a katonai szolgálat és a császári rendelet megtartása mellett kardoskodnak, mégis engedett a közóhajnak és társaival megjelent József császárnál, majd néhány évvel később Ferencz királynál, hogy kieszközölje a zsidóság hadmentességét. Az 1790-ik esztendő koronázó országgyűlésekor egybehívott zsidó kongresszuson Éliás fiával azok sorában foglalt helyet, kik a rendektől a magyarországi zsidók számára jogokat akartak szerezni.

Rosenthal Náftáli háznépére is átvitte felvilágosodott gondolkodását, a tudásszeretetét, vallásosságát, erkölcsös érzelmeit. Legidősebb leányának, Veronának, férje Gomperz Fülöp istenes élete és tudománya által megszerzte híressé vált, választékos, lendületes héber stílusa volt; neje — Gomperz Verona — ugyancsak könnyedén írt bibliai héber nyelven, szintűgy második

felesége, Sára (ez is Rosenthal N. leánya) és anyósa, az említett Csarna. A nők a bibliát és annak magyarázóit az eredeti szövegben is megértették. Rosenthal Naftáli fiaira, Éliásra s Salamonra tisztelettel tekintett a magyar zsidóság, mert modern műveltségükhöz zsidó tudás is sorakozott, áldozatkészségükben pedig párjukat ritkították. Salamon mint író is szerzett érdemeket, de irodalmi működésénél maradandóbb becsü korának legkiválóbb férfiával folytatott levélváltása.

E férfiak, kikben annyi nemes tulajdonság halmozódott fel, szolgáltak a költőnek mintaképül. Ezeknek társaságában fejlődött írói képessége, melyben már gyermekkorában jeleskedett, itt gyarapodott műveltsége és zsidó tudománya.

1809-ben Prágában hallgatja a talmudi előadásokat. A prágai talmudiskola volt a jelen század elején Európában a legkeresettebb s legelőkelőbb; növendékei közé tartozott Löwisohnnak két rokona is, a fiatalon elhunyt Gomperz József és Saphir Móricz, a humorista. E jesi-bának a jó nevét Landau Ezékiel rabbi szerezte meg, ki vallási ügyekben korának oraculumuma volt. De nemcsak hatalmas elméje, mely az egész talmudi irodalomnak ura volt, vonzotta Prágába az ifjakat, hanem az is, hogy a Mendelssohn fellépése óta keletkezett új áramlat elől, az ottani zsidó gyülekezet nem zárkózott el. Midőn Landau Ezékiel fia Sámuel végezte a rabbi teendőket, még tömörebb lett az a sereg, mely a prágai zsidó község tagjaiból a felvilágosodottság s műveltség védelmére alakult. A Landau és Jeiteles tekintélyes családokban, melyekbe Löwisohn Rosenthal Salamon protekciója által jutott, a bölcselkedő

szellem dominált. A filozofiát dédelgették, mert az, a kinek utánzása legfőbb törekvesük volt, Mendelssohn Mózes maga is népszerű bölcész volt, azonkívül a bon-tonhoz tartozott akkor, ha valaki bárminő érvel támogatni vagy megdönteni tudta akár a matematikai módszer szerint bölcselkedő Leibnitz-Wolf iskolának akár a toldott-foldott eklektikus rendszernek vagy Kantnak elveit, melyek az elmélkedőket akkortájt annyira tűzbe hozták. A bárgyú filozofusok tipusa Sempronius Gundibert, mely Németországban bőven képviselve volt, a prágai zsidók közt is fellelhető vala, de olyanok is akadtak, kik egyik-másik rendszernek alapos készülségű éleleszű követői voltak. Különösen Kant talált a zsidók közt hívőkre. Német- s Csehországból Magyarországra is eljutott, a filozofálási kedv, nálunk Boskowitz Farkas és Kunitz Mózes rabbik, a pozsonyi Oppenheimer Bernát s Brill Ezra, a moóri Rosenthalék, Oppenheimer Simon pesti rabbisági ülnök, a köpcsényi Neumann Mózes Sámuel, a Wahrmannék stb. foglalkoztak többé-kevésbé a bölcsélettel. Oppenheimer Simon (szül. 1751, megh. 1851), ki már prágai tanulása idején feltűnést keltett héber ismereteivel, a filozofiáról csak harangozni hallott, a bölcselőket, kiknek műveit olvasta, nem értette. Felületességét léptenként elárulja «Hajnalhasadás» című dagályos irányú dolgozatában, melyben Fenelont a hét görög bölcés közé számítja, Platót és Apaltont (Plató zsidó neve) két személynek veszi, nem akar a fejébe menni, hogy a Ptolemæus-rendszer megdőlt, ezért czáfolgatni igyekezik Copernicusnak (szerinte Capernaus) a föld forgásáról szóló tanát. Ezen munkája leginkább hóbort-

jai és az által vált híressé, hogy a bevezetésben közölt talmudi értekezése plágium. Alapos filozofiai műveltségük volt Oppenheimer Bernátnak és a Rosenthal fiúknak; ezek Mendelssohnt fordítják héberre, ismerik Leibnitz, Baumgarten, Reinhold, Feder, Jacobi, Schmid, Kant műveit, otthonosak a matematikai, csillagászati s fizikai tudományokban.

A divatját járó böleselkedésnek Löwisohn is lelkes hive lett. Odaadással forgatta a bölseleti könyveket, melyekben izgatott elméje bőven lelt anyagot a tépelődésre. A magasabb világnézet, gyakorlottsága az elvont dolgok taglalásában s változatos gondolatainak logikai összefüzésében, mely költeményeiben kifejezésre jut, filozofiai iskolázottságának eredményei.

Mialatt elmélkedő képességét erősíti, æsthetikai érzékének műveléséről sem feledkezik meg. A sanyarúság kenyerén tengődik, de büszkébb e sovány, magasra nőtt ifju, semhogy a gazdagok kegyét, támogatását keresse, inkább elvonul a világtól s magányában finomítva izlését, tökéletesítve ismereteit, elfeledi nyomorát. Bőviti latin tudományát, hogy Horatius odáinak fenségét, Virgilius művészi egyszerűségét megismerhesse, megtanul görögül s élvezettel olvassa Homerost s Hellas remekiróit, elsajátítja az olasz, angol, francia nyelveket, rajong Shakespeare, Gøthe, Schiller művészeteért, elmélyed az európai nemzetek irodalomtörténetébe. De bármennyire is lekötik figyelmét az ókor klasszikusai és a modern írók, vonzódása hű marad a bibliához. A mi a görög rapszódnak Homeros költeménye az volt Löwisohn számára a biblia: teste-lelke izzott tőle.

Szorgalmas előkészület után kezdte meg Löwisohn

prágai tartózkodásakor az írói pályát. Mint huszonegy éves ifju lépett az irodalom terére, munkakedvvel, dicsőségvágygyal. Lázasan tört előre, tán érezte, sejtette, hogy napjai megszámlálvák, hogy mögötte leleselkedik a végzet, mely fiatalon morzsolja össze agyszervezetét.

A múlt század hetvenes évei jelzik a magyar irodalomnak újjászületését és ugyanekkor támadt fel halottaiból a zsidó költészet, a zsidó szépirodalom művelése iránti kedv is. Nemcsak az időpont az, melyben a két mozgalom találkozik, hanem van még egyéb rokonvonásuk is. Mindkettő az élénk szellemi élet központjaiból indul ki. A bécsi körök műveltsége a magyar testőrökben keltik fel a törekvést, hogy az elhanyagolt magyar irodalom sorsán javítsanak; a berlini előkelő társasélet a zsidókat serkentette hasonló irányú tevékenységre. A magyar irodalom renaissancea útját egyengeti nemzetünk politikai és szellemi haladásának, a zsidóknak ugyanezt eredményezte irodalmuk feltámasztása. Az irodalom felkarolásával együtt járt mindkettőnél a nyelv művelése, a nyelvtörvények megállapítása. Új eszmék s fogalmak kifejezésére alkottak itt-is, ott-is új szavakat, csak hogy nyelvújítás nem öltött a zsidó irodalomban oly nagy mérvet, mint a magyarban. A zsidóban inkább a purizmusra való törekvés nyilvánul oly módon, hogy a talmudi kifejezéseket kigyomlálják a költői nyelvből, mely ezután a bibliának s új héber nyelvnek szavait s sajtáságait használja. Összevág a zsidó és magyar irodalmi mozgalom abban is, hogy irodalmi társulatok alakulnak, folyóiratok jelennek meg, melyek eszméket s irányt adnak az írók-

nak és a nagyközönségnek. A költői irány, az úgynevezett iskola azonban kevesebb a zsidó irodalomban, mint a magyarban. A zsidóban csak az új-klasszikust és a romantikust lehet megkülönböztetni, az ó-klasszikus s népies irány művelését kizárta a zsidóság szelleme. A zsidóknál az új klasszikus irány a francia s német példákat követte, a romantikus a némethez alkalmazkodott. A romantikusok drámában s eposzokban a bibliai hősöket dicsőítik, Mózes, a makkabeusokat, Sault, Illés prófétát, Esztert s Mardochájt stb. A zsidó új klasszikus s romantikus iskola költeményei inkább a stílus eleganciájában jeleskednek, mint a tartalomban vagy a tárgy művészi feldolgozásában.

Löwisohn első irodalmi termékei költemények s nyelvtani könyvek. Versei s prózája az új klasszikus iskola nyomait mutatják, meglátszik rajtuk, hogy szerzőjük tanulmányozta a francia írókat. A nyelvművelés terén a fiatal írói gárda ama tagjaihoz sorakozott, kiknek feladatát képezte, hogy a biblia, melyből a költői nyelv kifejezéseit, fordulatait sokszor képeit is szedte, nyelvtanilag s értelmileg teljesen felderítve legyen. A forrást tisztította ő is, hogy ezáltal a belőle kifutó erekben tisztán csörgedezzék a forrás tartalma. Oly munka volt ez, mely tudást, izlést, egész ítélőtehetséget követelt. Mert a biblia a múlt század hetedik évtizedéig elhanyagoltan hevert a zsidóknál, a talmudnak ápolása miatt a biblia gondozatlan maradt. A talmudot tartották minden ismeret tárházának, Sabbatháj Kohén a biblia tanulására nem a bibliát, hanem a talmudot ajánlja. Mendelssohn érdeme, hogy ismét a bibliára fordította a zsidóság figyelmét; az ő kezdeményezésére támadt a

biurista kör, mely magyarázta s németre fordította a szent irást. A megelőző két században a bibliát visszaszító jargonra fordították, a szövegértelmezés naiv s helytelen volt, míg a biuristák németsége tisztán pereg, exegezisük észszerű. De a biuristáknak igyekezettel végzett munkája sem volt hibátlan. Téves állításaikat helyesekkel felcserélni, új szempontokból tekinteni a bibliát, a költői helyek szépségét feltüntetni, a nyelvnek szabályait megállapítani — ezt tűzte ki — Löwisohn céljául. Kortarsainak elismerése is mutatja, hogy vállalatát sikeren végezte.

A fiatal író első nyelvtani szerzeményét kéziratban megbírálásul pártfogója Rosenthal Salamon elé terjeszti. Moóri jóakarója 1810 őszelején terjedelmes levélben tudósítja őt, hogy az értekezés megnyerte tetszését a befoglalt okos, talpraesett állítások miatt. De a fogatkozásokat sem hallgatja el, különösen meginti merészségeért, melylyel a régi tekintélyes nyelvtudósokra ront. Ben Juda, térj le ezen útról — szavakkal mérsékli czáfolgató kedvét — ne törj magasak után, ne lőjj túl a célon, melyet a régi nagy nyelvészek tűztek ki, és akkor Isten eredménnyel jutalmazza utadat. A megküldött kézirat Löwisohnnak «Beszélgetés a lélekvilágban» munkája volt, mely 1811-ben kinyomatott Prágában. Két nyelvtudós, Kimehi Dávid és Brill Jóél, dialógusában közli észrevételeit a héber igék ragozási alakjairól, az igékből képezett főnevekről, a biblia költői helyein előforduló aram szavakról. A munka megjelenése után Rosenthal Salamon újra figyelmezteti a szerzőt több helytelenségre, szívére köti, hogy ne áltassa magát azzal, mintha állításai megdönthetlennék volnának.

«Beszélgetés a lélekvilágban» művét követték a «Gyűjtő-tár», «Juda háza», melyek szerzőjük eredeti gondolkodására és szakismeretére vallanak. Kutatásainak ez értekezésekben közzétett eredményei, melyek ma már veszítettek becsükből, ráterelték a tudósok figyelmét. Tehetségének elismerése volt, hogy Schmid Antal bécsi szabadalmazott könyvnyomdatulajdonos 1814-ben megkínálta a correctori állással. Löwisohn örömmel fogadta el e hivatalt, melyben Ben Zéb nyelvész volt elődje. A correctori állás szegényes helyzetén javított s alkotó erejének érvényesítésére alkalmat nyújtott.

A misna-kiadáshoz írt előszava, az ünnepi imáknak az áb hó 9-iki gyászdalainak magyarázása s német fordítása, és legkiválóbb szerzeménye: poetikája, jelzik ez időbeni tevékenységét.

Félművelt kortársai, hogy a zsidó istenitisztelet rendbeszedjék a liturgiára is kimondották a censeo-t, nem törődve azzal, hogy vele pusztulnak a zsidó vallásos költészet remekei, mely a mélységes áhitat és a merész fantázia bámulatos vegyülékei. Löwisohnt munkára serkenti ez áramlat, és az imáknak igénytelen külső alatt rejlő eszme, érzelem, képzelet gazdagságát feltárja azok előtt, kik a forma miatt a tartalmat akarják feláldozni. Elmélyed a középkor ismeretébe, hogy megkeresse az eseményeket, az okokat, melyek fohászra, bánatra, öröme, epedésre hangolták a vallásos költőt, a kinek érzelmvilágába elmerülve oly szívrehatóan tolmácsolja németül az elégiákat, telve lelkesedéssel a hymnusokat, annyi ábránddal a jövőről reménykedő mytikus dalokat. Fordításával hatni akart a buzgó ke-

délyre, e miatt a fősulyt nem a hűségre, hanem az előadás minőségére fektette.

1815-ben fejezte be «Zsidó poétiká»-ját, mely a következő évben jelent meg nyomtatásban. Előtte kilenczven évvel készített hasontárgyú munkát («Gyakorlott nyelv») az olasz Luzzatto Mózes Chájim költő, kinek Löwisohnnal megvolt az a közös sorsa, hogy örülten, döntötte meg a halál. Löwisohn a költészetnek művészi személyesítésével kezdi meg munkáját; leírja ennek lelkesítő, vigasztaló, csillapító hatását az emberre erejét és szépségét a természetben. A hangutánzó szavaknak ügyes alkalmazása mutatja, hogy Löwisohn a héber nyelv mestere volt, a költészet festése pedig elárulja, hogy szerzője költő a szó szoros értelmében. A remekművek kellékeinek tárgyalásánál a bibliából, Shakespeareből, Wessely Hartwig zsidó költőből szedi az illusztráló példákat. A hasonlatról s apostrófáról szólva, bemutatja két, Prágában írt, hangulatos költeményét; mindkettő gyászdal. Becsessé teszik e munkát választékos költői nyelve, a poétika műszavainak sok helyütt új héber megnevezése.

Három évvel poétikájának megjelenése után nyomatta ki Bécsben a «Föld tájai» művét, melyben alfabetikus sorrendben a bibliában előforduló geográfiai helyek fekvését állapította meg. Tudásának, nagy olvasottságának bélyegét hordja magán e könyv, melyre régente gyakran hivatkoztak, németre is lefordították, de most, mivel állításai közül sok elavult, használhatatlanná vált.

Agyára már ráfeküdt a betegség, a correctori munkától és a folytonos szellemi tevékenységtől túlfeszült idegei szétpattanni készültek, midőn 1820-ban közzé

tette «Vorlesungen über die neuere Geschichte der Juden» cz. művét. Ez volt legutolsó dolgozata, mely egy időben jelent meg a könyvpiaczon Jost Márkus terjedelmes zsidó történetének első kötetével. A «szent örület» nyomása alatt vetette papírra az emelkedett hangú, érzéssel, eszmékkal teljes sorokat, melyek a legszebbek közé tartoznak, miket addig zsidó tudósok német nyelven irtak. Löwisohn nem nyújt évek rendjében egymáshoz illesztett adatokat, melyekkel a régi zsidó történeti könyvek túltömvék, hanem kiválasztja a zsidóság múltjából a tanulságos, érdekes korokat, az irodalom nevezetes alakjait és azokat megeleveníti a keresztény s zsidó krónikák s iratok közléseinek segítségével. Talán egyedül ez érdekes történeti munka, mely az előadás szépségének tekintetében felülmulja Jost történetét, keltette a zsidóság nagy történetirójában, Grätzben, azt a tiszteletet, melylyel Löwisohn szellemének adózik.

A lázas izgatott tevékenységben kimerült a szellemi munka embere. Hír járt nyomában már akkor, midőn mások még csak dicsőség keresésre indulnak. Örök pihenőre tért akkor, mikor mások még csak izlelni kezdik a munka gyönyörét. De kegyetlenül megtréfálta a sors, mielőtt lelke oda költözött volna, hol képzelete szüntelen kalandozott a magasba. Egy bécsi nagykereskedő házában szívesen látott vendég volt a költő, a hol szíve szerelemre gyuladt egy szépsége és szellemessége miatt ünnepeelt hölgy iránt. A szerelmet élesztették benne barátjai, kik elhitették vele, hogy a hölgy is vonzódik feléje. A legényember a nőről szötte álmait, feléje szállt vágya, gondolata, és a mikor megtudta, hogy imádottja nem viszonozza szerelmét és barátjai csuffá

tették, megszállta az elmezavar, mely 1821 tavaszán harminczhárom éves korában Moórott, a hova pártfogója Rosenthal Salamon hozta magával Bécsből, kioltotta életét, melynek az örömből kevés, a küzdelemből hosszú sor jutott.

Löwisohn volt családjának szellemileg legerőteljesebb hajtása, mikor ez lehullott, a család törzsét s kisebb ágait is lassanként megölte a halál. Atyja hét évvel élte túl fiát, 1828 őszelején tették sírba. Szerény, becsületes, Isten és ember iránt hűséges, teljes szívvel megtartotta Isten parancsait, bibliában, misnában, gemárában jártas — e szavakkal dicséri sírfelirata Löw ben Jakabot, ki 1791-ben a moóri szent-egylet megalapítói közé tartozott. Halálának esztendejében az «Idők zsengei» héber évkönyvben közölte Schlesinger Bernát költő, barátjának Löwisohn Salamon emlékének, szentelt elegiáját. Löw ben Jakab kuszált vagyoni helyzetben hagyta vissza családját. Könyvtára Saphir Gottliebra jutott, a ki ebből és a fenmaradt kevés ingóság értékéből fedezte a család adósságát. 1831-ben halt meg Löwisohn anyja, a jámbor és értelmes Rebekka, 1839-ben testvérbátyja Zélig. Mindnyájan Moórott, a költő közelében, aluszsák álmukat.

Moór.

Dr. Büchler Sándor.

A FRANCZIA ZSIDÓSÁG IRODALMI TÁRSULATA.

*Mendelssohn Mózes*sel, a berlini bölcselet és elismert német íróval kezdődik az európai zsidóság újjászületésének és szellemi felszabadulásának kora. Az ő német bibliafordítása elsősorú tényező volt azon nagy művelődési folyamatban, mely az európai zsidókat a modern kultúra részeseivé és munkásaivá tette. És néhány évtizeddel *Mendelssohn* halála után megint egy berlini tudós, *Zunz Lipót*, veti meg alapjait az újkori zsidó tudománynak, melynek egyenlő jogot kér és kivív a történeti tudományok sorában.

Így lett Németország a zsidóság kulturai átalakulásának és a zsidó tudományos irodalomnak bölcsőjévé és hazájává. A német nyelvnek, mely ismert történeti okoknál fogva, bár elromlott alakban is, anyanyelve volt a ghettókba szorított zsidók nagy tömegének, főszerep jutott a ghettóból kiszabaduló Izraél művelődésében és az újkori zsidó tudomány megteremtésében és terjesztésében. A *német zsidóság* századunk első felében és még azon túl is valóságos *hegemóniát* gyakorolt úgy a csekély számú nyugoti zsidók, mint a keleti országok milliókra menő zsidó lakossága fölött. Ezen hegemónia már jó ideje lejáráfélben van és sok tekin-

tetben meg is szűnt már. Néhány évtized óta az egyes országokban hazai nyelvűvé lesz felekezetünk irodalma és tudománya és még Oroszországban is a III. Sándor uralmát megbélyegző szomorú események nem bírták meggátolni az orosz nyelvnek felülkerekedését a zsidók szellemi életében. A német nyelvnek uralkodó szerepe egyre csökken; csak világnyelvi minőségében és mint gazdag örökség letéteményese bírja még most is kiváló rangját a zsidó irodalom produkeziójában. A német hegemonianak e lejárása legszembeötlőbb módon nyilvánul a zsidó tudomány művelésének és fejlesztésének szánt *folyóiratokban*. Míg ezek még nem rég — ha a héber nyelvűeket nem tekintjük — kizárólag németül voltak írva, jelenleg egy *francia* és egy *angol* folyóirat főbb képviselői az időszerű tudományos irodalomnak; Németországban — hozzászámítva Ausztriát is — egyetlen egy havi irat jelenik meg, a néhány évi szünet után új életre ébresztett «*Monatsschrift*», és annak is az egyik szerkesztője — budapesti tanár. Az említett angol folyóirat a *Jewish Quarterly Review* negyedévenként jelenik meg. Alapítója és fenntartója egy még fiatal dúsgazdag magántudós, *Claude G. Montefiore*, a híres emberbarát családjából való és az angol zsidó társadalomnak egyik legérdekesebb alakja. Buzgó és tudós művelője a szentirási tudománynak, és saját folyóiratának, melyet egy másik fiatal tudóssal, *J. Abrahamssal*, együtt szerkeszt, egyik legszorgalmasabb munkatársa. Angolországon kívül még nem igen olvassák a *J. Qu. Reviewt*, de hát évi fennállása alatt tudott magának tekintélyt szerezni, különösen az angol és német protestáns theologia köreiben, hazájában pedig fontos missiót teljesít

amennyiben az angol zsidóság keblében az utolsó évtizedben meglepő módon nyilvánuló tudományos törekvéseket táplálja és előmozdítja. Míg az angol folyóirat egy nemes idealizmus magánalkotása, addig francia testvére, a *Revue des Études Juives*, egy társulatnak köszöni létesülését és fennmaradását. Ezen társulattal és folyóiratával a francia zsidóság, mely az ötvenes években az Alliance Israélite Universelle megteremtésével Párist a modern zsidóság jótékonyági és kulturai törekvéseinek és a szenvedő és elnyomott testvérekre vonatkozó segédmunkájának központjává tette, a zsidó tudományos irodalom számára is teremtett egy központot, mely egyesítő hatást gyakorolt az elszórt szellemi erőkre és a francia nyelv nemzetközi jellegénél fogva igen alkalmas arra, hogy a különböző országokból maga köré gyűjtse a zsidó tudományos kutatás munkásait. A *Société des Études Juives* székhelye Páris és nyelve a francia, de a társulat tagjai és a folyóirat munkatársai Európa minden országából valók, úgy hogy a *Revue des Études Juives* még sokkal nagyobb mértékben, mint valaha a régibb német folyóiratoknak bármelyike, nemzetközi organumává lett a zsidó tudománynak.

Ezen társulat és folyóirata ismertetésének legyen irodalmi társulatunk ezen első Évkönyvében néhány lap szentelve. Megérdemlik, hogy közelebbről vegyünk tudomást róluk és hogy példájukon tanuljunk és buzduljunk.

A *Société des Études Juives* megalapítása mozzanatnak tekinthető a szellemi regeneráció azon bámulatos munkájában, mely Franciaországban a szerencsét-

len nagy háború után a komoly elemeket fokozódott erő kifejtésre és a katastropha által napfényre jutott hiányok pótlására sarkalta. A német tudomány és a német iskola soha sem talált Franciaországban annyi csodálóra és követőre, mint a német győzelmek utáni évtizedben. A *francia zsidóság* is, mely Elzász és Lotharingia elszakasztása által községeknek legnagyobb részét elvesztette, élénken érezhette annak szükségét, hogy erkölcsi súlyban gyarapodjék és komoly szellemi munkásság által a maga részéről is hozzájáruljon a haza újjászületéséhez. Párisban, hol most még inkább mint a háboru előtt, az elzásziak beözönlése által is, egyre növekedett a zsidók száma és társadalmi tekintélye, a tudományos és irodalmi pályákon találkozó fiatal és buzgón törekvő zsidó tehetségek között olyanok is akadtak, kik érezvén a zsidó tudomány elhanyagoltságát és a francia zsidóság ebbeli függését a külföldtől, ezen állapotnak végét vetni óhajtottak, hogy a zsidóság tudományának ápolása és fejlesztése által új elemmel gyarapítsák hazájuk szellemi hatalmát és tekintélyét. A párisi zsidó ifjuság néhány buzgó tagjának ezen óhajta testet öltött az akkor még szintén az ifjusághoz tartozó párisi főrabbinak, *Zadoc Kahnnak* (most Francziország főrabbi) egy társulat alapítását czélzó eszméjében, melynek megvalósításához a *Rothschild* háznak egyik tudománykedvelő tagja nyújtott neki segédkezet. *James de Rothschild* bárónak már hasonló ténen voltak érdemei és tapasztalatai; ő volt a régi francia szövegeket kiadó társulat (*Société des anciens textes français*) alapítója és elnöke. Kezeibe vette a *Zadoc Kahn* által tervezett társulat ügyét és a meg-

hívására 1879. november 10-én összejötte fiatal tudósok, írók és ügybarátok, kikhez *Isidore*, Franciaország fő-rabbija is csatlakozott, elhaláozták egy zsidó tudományos társulatnak megalapítását. 1880. január 14-én megállapították az új társulat szabályzatait, mely aztán máj. 25-én és jun. 3-án megalakult és elnökévé báró *J. de Rothschildot*, alelnökököl *Arsène Darmestetert* és *Zadoc Kahnt* választotta. Még ugyanazon évben megjelenhetett a társulat közlönyének, a *Revue des Études Juives*-nek két első füzete, és ezzel megkezdte a társulat tevékenységének azon részét, mely által nem csak a francia zsidóság történetében, hanem a zsidó tudomány évkönyveiben is kiváló helyre tette magát érdemessé. De mielőtt a társulatnak e folyóiratáról szólnánk, magát a társulatot, szervezetét és tagjait kell szemügyre vennünk.

A szabályzatok szerint a *Société des Études Juives* célja a zsidóságra vonatkozó tudományos kutatások fejlesztése és előmozdítása. A társulat e célját folyóirat és külön munkák kiadása által, továbbá nyilvános felolvasások rendezése és egy könyvtár megalapítása és fentartása által kívánja elérni. A társulat tagjai: 1. *Alapítók*, kik egyszer mindenkorra legalább ezer frankot fizetnek; 2. *állandó tagok*, kik egyszerre 400 frankot fizetnek; 3. *előfizető* (rendes) tagok, kik legalább 25 franknyi tagdíjat fizetnek évenként. A társulat huszonegy tagból álló igazgató tanács vezetése alatt áll, mely minden esztendőben úgy ujúl meg, hogy tagjainak egy harmada kilépvén, a közgyűlés által megejtendő választásban új tagokkal egészítettik ki. Az igazgatóság és ezzel a társulat élén egy elnök, két alelnök, két titkár

és egy pénztáros állnak. Ezeket, az elnököt kivéve, maga az igazgató tanács választja évenként kebeléből, míg az elnököt a közgyűlés nevezi ki. Ugyanazon elnök csak kétszer választható egymásután. A társulat ezen szervezete, a mint itt a szabályzatok alapján vázoltam, most is fennáll, csak hogy néhány év óta tiszteletbeli elnöke is van a társulatnak, *Alphonse de Rothschild* báró személyében. Az elnöki széket eddig a már fent említett első elnökön kívül a következő ismert nevű férfiak diszítették: *Joseph Derenbourg*, *Zadoc Kahn*, *Adolphe Franck*, *Jules Oppert*, *Hartwig Derenbourg* és *Théodore Reinach* (a jelenlegi elnök).

Felette érdekes a társulat tagjainak lajstroma. Az első két évben kifejtett erélyes propaganda a magas tagdíj daczára a *négyszázig* vitte közel a tagok számát; de azon természetes okoknál fogva, melyek ilyen társulatnál, mint a *Société des Études Juives*, mindig érvényesülnek, a lefolyt tizennégy év alatt nagy ingadozásoknak volt kitéve e szám, és utolsó lajstroma (1893) majdnem egyszázzal kevesebb tagot mutat föl, mint az első. De érdemes a tagoknak e két lajstromát közelebbről is megtekinteni. Egybevetésükből a következő adatokat merítettem.

Az alapító tagok száma 8-ról 9-re emelkedett, az állandó tagoké 20-ról 22-re. Rendes tagot az első lajstrom 362-tőt sorol föl, az utolsó 263-at. Az utolsó lajstromban felsoroltak közül 198 tag az elsőben is szerepel, míg az évek folytán 96 új belépő tag pótolta az elhalálozások vagy önkéntes kilépések által támadt hézagokat. A két lajstrom közötti minust főleg a párisi tagok elmaradása magyarázza meg, mert míg 1882-ben 281

párisi tagja volt a *Société des Études Juives*-nek, az utolsó lajstromban csak 197 ily tagot tud felmutatni. A többi Franciaország (Algírral együtt) az első lajstromban 60 taggal, a másodikban 41 taggal van képviselve. Franciaországon kívül Európának majdnem minden országából, de Amerikából is nyert a társulat tagokat már fennállása első éveiben, és ezen külföldi tagok száma azóta tetemesen megszaporodott, bizonysgául annak, a mit fennt a társulati folyóirat nemzetközi jellegéről mondtam. Nem lesz érdektelen az egyes országok szerint a külföldi tagok számát a következő összehasonlító táblázatban feltüntetni:

	1882.	1894.
Angolország	10	7
Belgium	3	7
Hollandia	2	3
Spanyolország	1	1
Olaszország	6	6
Dánia	1	1
Elzász-Lotharingia	6	4
Németország	10	11
Ausztria	3	8
Magyarország	0	7
Románia	1	1
Törökország	4	0
Ázsiai Törökország	0	3
Amerika	2	7

Hazánk, mint látjuk, aránylag nagy mértékben van képviselve. A hét magyarországi tag közül van egy fő-

városi és négy vidéki rabbi, továbbá két rabbiképzői tanár. *Oroszország* teljesen hiányzik, mert az orosz zsidók nem lehetnek külföldi társulat tagjaivá.

A tagok csekély száma daczára a társulat anyagi helyzete nem mondható kedvezőtlennek. Ide állítom az utolsó (1893.) évi számadást, mely egyuttal képet nyújt a társulat bevételeinek és kiadásainak minőségéről.

Bevételek:

Pénztári maradvány	520	frc.	65
Évi járulékok	10269	«	50
A közoktatásügyi ministerium előfizetése (a Revue 15 példányára)	375	«	—
A társulati kiadványok eladásából a könyv- kereskedés útján	1383	«	—
Ajándék	1000	«	—
Az alaptőke kamatai	2200	«	—
A bevételek összege	15784	frc.	15

Kiadások:

A Revue négy füzetének nyomtatási költsége	4816	frc.	75
Ugyanazon négy füzetnek tiszteletdíjai	2797	«	10
Előfizetés <i>Loeb Isidore</i> és <i>Löw Lipót</i> műveire	412	«	50
A közgyűlés és három fölolvasás költsége	795	«	—
A szerkesztő, titkár és segédtitkár fizetése	2400	«	—
Iroda és nyomtatványok	205	«	25
A díjak beszédese	85	«	50
A Revue szétküldése	590	«	—
Raktárdíj	100	«	—
Postajegyek, bélyegek	192	«	—
A kiadások összege	12393	frc.	70

A *Société des Études Juives* anyagi biztosításához a párisi pénzaristokratia tagjai elismerésre méltó bőkezűséggel járultak hozzá. Alapító (legalább 1000 frankos) tag aránylag kevés van, mint láttuk, összesen kilencz, köztük a *Rothschild* ház három tagja, még pedig James de Rothschild, a társulat első elnöke, tizezer frankkal. A többi alapító tag: két *Camondo* gróf, két *Günzburg* báró (Pétervárott), *Poliacoff*, az orosz vasutkirály, és *Lévy-Crémieux*. A 22 (négyszáz frankos) állandó tag, egy orosz és egy angolt (a fentt említett C. Montefiore) kivéve, mind párisi, köztük Hirsch bárónak elhunyt fia. Magát *Hirsch* bárót sem számítja a társulat pártolói közé, de ezen nem szabad csodálkoznunk, mert a világnak e legnagyobb adakozója, szenvedő és szegény testvéreinek nagylelkű jótévője, a zsidó tudomány és irodalom iránt, úgy látszik, sehogy sem érdeklődik. A jótékonyág geniejének is, mint minden lángelmének, meg kell bocsátani ezen egyoldalúságát.

A *rendes tagok* között megint első helyen áll a *Rothschild* család, mert az első lajstromban hat tagja szerepel, összesen 2250 franknyi járulékokkal, az utolsó lajstromban pedig hét tagja, 1900 franknyi évi járulékkal. Vannak a társulatnak más évi járulékos tagjai is, kik többet fizetnek a 25 franknyi tagdíjnál, így a *párisi hitközség* (Consistoire israélite) 200 frankot fizet évente, *M^{me} Heine-Furtado*, Heine Henriknek unokahuga, 100 frankot. A tagok lajstromában örömmel akad meg szemünk néhány jól ismert vagy épen híres francia és külföldi keresztény tudós nevén. Az első lajstromban ott volt *Ernest Renan*, *Gaston Paris*, *Paul Meyer*, *Gustave d'Eichthal*, *Guillaume Guizot*, *Maurice Vernes*

az utolsó lajstromban meglepetéssel látjuk *Alexandre Dumas* nevét. Ezek közül *Renan*, *Gaston Paris* és *Guizot* részt vettek, mint még említendő lesz, a társulat munkásságában is, *Maurice Vernes* pedig jelenleg az *École des Hautes-Études* segédigazgatója, nemcsak a vallástörténet és bibliai tudomány körébe tartozó dolgozatokkal vett részt a társulat tevékenységében, hanem mint ennek egyik jegyzője, már háromszor vállalta el és adta elő az évi jelentést a társulati közlönyben megjelent dolgozatokról. A nem-francia keresztény tudósok közül ott találjuk az első lajstromban *Paul de Lagarde*-ot göttingeni tanárt, kit nagy sémi tudománya nem gátolt meg abban, hogy a legmérgeesebb antisemitává legyen; és ott találjuk a tagok között az első évtől fogva máig a pétervári *Chwolsohn* szimpatikus alakját, kit keresztény hite nem gátol meg abban, hogy volt hitsorsosainak legmelegebb, legbuzgóbb védője maradjon. Ott vannak továbbá: *Pietro Perreau* lovag, abbate Parmából, *Fidel Fita* páter Madridból, *Lucien Gautier*, theologiai tanár Lausanneból, *De Goeje*, a leydeni egyetem híres arabistája, *H. J. Matthews* hebraista Brightonból.

A *Société des Études Juives* által kiadott folyóirat évnegyedenként jelenik meg tíz ívnyi legnagyobb nyolczadrét, elegáns kiállítású füzetekben. Két-két füzet egy kötetet tesz ki; máig tehát 28 kötet, egész kis könyvtár, látott napvilágot a R. d. É. J.-ből.

A társulat nyilvánosan tartott felolvasásai eleinte külön kötetben jelentek meg, később mellékletek alakjában a *Revue* füzetéhez csatoltattak. Azonkívül külön Évkönyvet adott ki az első években a társulat, több-

nyire történelmi tartalommal. A huszonötödik kötet végén egy igen gondosan és izléssel készített kettős lajstrom kényelmes áttekintetet nyújt a Revueben és említett mellékleteiben kiadott dolgozatokról és szerzőikről. Ezen lajstrom és a Revuenek azóta megjelent három kötete nyomán a következő kis statistikát állítottam össze a szerzőkről, azaz a Société des Études Juives és folyóiratának munkatársairól.

Az összes munkatársak száma eddig 150, azokból 60 *külföldi*, a többi francia. Ha tekintetbe vesszük a francia zsidóság csekély számát, mely talán nem nagyobb Budapest zsidóságának számánál, a munkatársak ezen aránya felette kedvezőnek mondható és kedvező marad még akkor is, midőn a kilenczven *francia* munkatárs számából levonjuk a *nem zsidó* munkatársakét, mely legalább 25-re tehető (egészen pontosan nem határozhattam meg a számot, mert némely név kétségben hagy a viselője felekezete iránt). A keresztény világ ezen, mondhatni, tömeges részvéte egy zsidó tudományos társulat munkálataiban, legfényesebb bizonyítéka a francia társadalomból már többé ki nem irtható egyenlőségnek, mely a keresztény és zsidó közötti válaszfalakat eltüntette, és melyen még a Drumontok örültsége és gonoszlelkősége sem ejthet csorbát. És mily nagy és kiváló neveket találunk a Revue des Études Juives nemzsidó munkatársai közt: *Ernest Renan*, *François Lenormant*, *Gaston Paris*, *Maspero* és sok más. Mintha a tudomány e csendes csarnokában teljesülne ama régi jóslat a Sém hajlékaiban letelepedő Jáfetról!

A Revue *külföldi munkatársai* ép oly változatos ké-

pet nyújtanak, mint a társulat külföldi tagjai. Azon, ke-
rek számban, 60 tudós, kiknek kutatásai és közleményei
megjelentek a *Revue des Études Juives*-ben, tizenkét
országra osztódik föl, még pedig a következő számok
szerint. Németországból 13 munkatársa volt eddig a
Revuenek, Ausztriából 9, Magyarországból 9, Olaszor-
szágból 9, Angolországból 5, Oroszországból 4, az
északamerikai Egyesült-Államokból 3, Belgiumból 2,
Törökországból 2, Svájc-ból 1, Romániából 1, Délame-
rikából 1. Hazánk itt is kielégítő arányban szerepel: az
országos rabbiképző intézet és az orsz. tanítóképző, az
egyetem, a fővárosi és vidéki rabbikar vannak a ma-
gyar munkatársak számában képviselve; azonkívül
Ausztria, Németország, Angolország és Északamerika
kontingensében öt oly tudóst találunk, ki származására
magyarnak vallja magát.

A külföldi és nem zsidó szövetségeseik nagy száma
mellett is a francia zsidóság kebléből származó mun-
katársakat illeti meg a főérdem a *Revue des Études
Juives* fölvirágzásában és a zsidó tudomány legelő-
kelőbb időszaki közlönyévé emelkedésében: övék úgy
számra, mint jelentőségre az oroszánrész a Revueben
megjelent dolgozatokban. És itt lehetetlen első sorban
nem említenem *Loeb Izidort*, kinek legszebb férfikorá-
ban történt halála két évvel ezelőtt pótolhatatlan vesz-
teséget jelentett a francia zsidóságra.

Loeb Izidor, ki már mint az Alliance Israélite Uni-
verselle titkára és lelke elfelejthetlen érdemeket szer-
zett magának, a *Revue des Études Juives* életbelépte-
tése óta, tizenkét éven át, annak fáradhatatlan buz-
galmu és páratlan szorgalmu szerkesztője volt, egyuttal

pedig legtermékenyebb munkatársa. Mint szerkesztő különösen azon volt, hogy ama tág határú irodalom körében, melynek szolgálatában áll az általa vezetett folyóirat, lehetőleg teljes és pontos tájékoztatást nyújtson az új termékekről, melyekről nem csak mintaszerű bibliographiai lajstromokban évnegyedről évnegyedre adott számot, hanem sokat közölük alapos tudásából és biztos ítéletéből merített találó megjegyzésekkel is kísért. Saját cikkei főleg a középkori zsidó történetre, de e történet más korszakaira is vonatkoztak és a régen ismert kútfők új és módszeres birálata vagy új kútfők megnyitása által a zsidó történeti kutatásban lényeges haladást jelentettek. Utolsó éveiben bibliai tanulmányokra adta magát és terjedelmes cikksorozatban, eredeti módszerrel mutatta ki és jellemezte «a szegények irodalmát» a szentírásban. A hagyatékából «*Reflexions sur les Juifs*» cím alatt kiadott cikksorozat, befejezetlen alakjában is kitünő munka, mely *Leroy-Baulieu* ismert munkája mellett méltán nevezhető, mint a sokoldalú ügynevezett «zsidó kérdés» legalaposabb és meggyőző erejű megvilágítása.

A *Revue des Études Juives* ezen nagy halottján kívül még mások is volnának nevezhetők, kiket korai halál kiragadott munkatársai sorából. Csak egy testvérpárt említek, a francia tudomány nem rég kimúlt két büszkeségét, *Arsène* és *James Darmestetert*, kik a R. d. É. J.-ben is bizonyítékait adták fényes tehetségüknek és a zsidó tudomány iránti meleg érdeklődésüknek.

Az élők közül csak néhány, a francia zsidósághoz tartozó tudóst említek meg, kiknek főleg köszönheti a *Revue des Études Juives* azon magas niveaut, melyre

emelkedett és nagy jelentőségét a zsidó tudomány irodalmában.

Elsőnek említessék a világ zsidó tudósainak jelenlegi nestora, *Derenbourg József*, ki még most is, nyolczvanhárom éves korában, a legifjabbakkal versenyez munkakedvben és munkaerőben. «Bibliai tanulmányai» méltón bevezették a R. d. É. J. első füzetét, és ezeket sok más érdekes és jelentékeny tanulmány követte a szentírás, a talmudi irodalom, a héber nyelvészet és a szentírásmagyarázat története köréből. Elsőrangú hely illeti a folyóirat munkatársai közt a lángeszű *Joseph Halévyt*, ki bibliai tanulmányainak hosszú sorozatával főleg az assyriologia fölfedezéseiből új fényt vetett a régi Izraél történetére és irodalmára. (Most Halévynek saját folyóirata van: *Revue Semitique*, és a R. d. É. J.-től elvált.) Ott van továbbá az elsők között a két *Reinach*: *Salamon*, a jeles klasszikai philologus, ki régi föliratokból új adatokat szolgáltat a zsidó történethez, és *Théodore*, ki a legélvezetesebb olvasmányokká tudta alakítani szellemes évi jelentéseit a társulat közlönyének dolgozatairól. Az utolsó években a fennt már említett protestáns hitű *Vernes* váltotta föl *Reinachot* ezen jelentések megírásában. — Az első számtól kezdve buzgó munkatársa volta R. d. É. J.-nek, *Loeb* halála után pedig annak szerkesztője *Lévi Israel*, a zsidó mondák és legendák avatott ismerője, ki a *Revue* bibliographiai részét is iparkodik az elődje alatt elért tökélyében helyre állítani. Még sok jeles író volna nevezhető, a *Revue* munkáiban vett részük feltüntetésével. A külföldi munkatársak névlajstroma sem volna érdektelen, de már is hosszúra nyúlt cikkem végéhez sietek, és csak röviden

szólok a *Société des Études Juives* tevékenységének azon oldaláról, melyet a *Revue* kiadásán kívül eddig kifejtett. És valóban csak röviden lehet erről szólni, mert folyóiratán túl eddigelé a társulat tevékenysége csak még nyilvános *felolvasások* (conférences) rendezésében állott, melyek elhagyván a *Revue* specialis kutatásainak szigorúan tudományos keretét, általánosabb érdekű tárgyakról nyújtottak a nagyobb közönségnek felvilágosítást. Mily erők működtek közre ezen felolvasásoknál és mily tárgyakra szólitották az érdeklődő párisi közönség figyelmét, mutassa az eddig tartott felolvasásoknak lajstroma:

ERNEST RENAN. A zsidóság és a kereszténység eredeti azonosságáról és fokozatos különválásáról.

ADOLPH FRANCK. Vallás és tudomány a zsidóságban.

UGYANAZ. Az eredendő bűn és a nő a Genesis elbeszélésében.

UGYANAZ. A keleti pantheizmus és a héber monotheizmus.

MASPERO. Syria a héberek inváziója előtt.

ARISTIDE ASTRUC. Az antisemitizmus okai és történeti eredete. (Ezen igen érdekes felolvasás először *magyar nyelven* látott napvilágot a *Magyar Zsidó Szemle* I. kötetében, melynek számára a szerző, Belgium volt főrabbija, kéziratban bocsátotta rendelkezésünkre; l. levelét a *M. Zs. Sz.* I. köt. 285. l.).

MAURICE BLOCH. A zsidó nő a regényben és a színházban.

UGYANAZ. A francia zsidók iskolaügye.

ALBERT CAHEN. A zsidó predikáció Franciaországban.

SALAMON REINACH. Titus íve.

THÉODORE REINACH. A zsidó érmek.

SACHER-MASOCH (az ismert regényíró). Zsidó szekták Gácsországban.

ARSÉNE DARMESTETER. A talmud.

GUILLAUME GUIZOT. Scakespeare Shylockja.

ABRAHAM DREYFUS. A zsidó a színpadon.

RODOCANACHI. A ghetto Rómában.

MAURICE VERNES. Jephtha, a nemzetközi jog és Palesztina fölosztása a törzsek közé.

UGYANAZ. A zsidó apokalypsisok.

DIEULAFOY, Esther könyve és Ahasvérus palotája.

MANUEL LEVEN. Az izraeliták hygenája.

R. CAGNAT. A római hadsereg Jeruzsálem ostrománál.

VICTOR JAQUES. Zsidó típusok.

ISIDORE LOEB. A zsidó a történetben és a legendában.

RENÉ WORMS. Spinoza.

JEAN RÉVILLE. Henoch könyve.

A társulat nyilvános gyűlésein a felolvasásokon kívül a fent említett *évi jelentések* is előadattak. Megnyitóul pedig rendszeren az elnök vagy alelnök rövidebb vagy hosszabb beszédben (allocution) általános tájékoztatást nyújt a társulat czéljairól, dolgozatairól és haladásáról. Eddig e megnyitó beszédek legtöbbször Zadoc Kahn főrabbi tartotta, kinek megnyerő ékesszólása és világos gondolkozással párosult meleg érzése ezen alkalmából is mindenkor lebilincseli a hallgatókat. E kiváló férfinak hivatalos és nem hivatalos teendői, melyek őt nem csak mint a francia zsidóság főrabbiját, hanem mint a Párisban és Párisból gyakorolt nagyszabású jótékonyosság besugóját és végrehajtóját terhelik, lehetetlenné tették, hogy a Revue első füzeteiben megjelent hosszabb és igen érdekes tanulmány után bő tudásának és finom tudományos érzékének további termékeivel is meggazdagítsa az irodalmat.

A Revue kiadása és a nyilvános felolvasások mellett

a társulat tevékenységének körébe önálló nagyobb munkák közzétevése is tartozik. De eddigelé feladata e részének csak igen csekély mértékben, egyes munkáknak nyújtott segély alakjában, tehetett eleget. Az egyedüli eddig mint a Société des Études Juives kiadványa megjelent munka: *Loeb Izidor* műve a zsidó naptárról és chronológiáról. De már közeli időben várható a társulat kiadásában megjelenő két fontos munka. Az egyik: A zsidókra vonatkozó görög és latin szövegek gyűjteménye, írta *Th. Reinach*; a másik: Franciaország földrajzi szótára rabbinikus források nyomán, írta *H. Gross* (augzburgi rabbi).

*

A francia zsidóság irodalmi társulatával nem lehet sem céljaira, sem tevékenységének súlypontjára nézve saját irodalmi társulatunkat, mely ezen évkönyvvel először lép a nyilvánosság elé, egy sorba állítani. A francia társulat, mint már a neve mutatja, főleg a zsidó tudomány fejlesztését vette célba, és a «zsidó tudományos kutatások» (études juives) számára alapította folyóiratát, mely a társulat többi feladatát majdnem egészen háttérbe szorítja. Nekünk a zsidóságot illető ismereteknek minél szélesebb körökben eszközlendő terjesztése, a zsidóság irodalmi kincseinek, vallásos eszméinek, történeti hagyományainak, felekezeti tudatának meghonosítása a hazai nyelv talaján képezi első sorban feladatunkat, bár ezen főczél mellett a zsidó tudománynak speciális kutatások által leendő önálló előmozdítását is tekinthetjük társulatunk egyik céljának. És itt főleg a hazai zsidóság történe-

tére gondolhatunk, melynek földolgozására buzdítani, feldolgozóit segíteni, társulatunknak annál is inkább kötelessége, mivelhogy ily buzdítás és segítség más oldalról nem várható. A *Revue des Études Juives*-ben is a francia zsidók történetére vonatkozó dolgozatok természetesen igen nagy tért foglalnak el. A miben pedig a francia-zsidóirodalmi társulattól a miénk leginkább különbözik, az azon körülmény, hogy amannak szövetéségei, munkatársai minden országból vannak és mindig lesznek, nekünk a nagy világon e hazán kívül nincsen helyünk, itt élünk, itt működnünk kell. A magyar zsidóság, midőn e társulatunkat megalkotta és fenntartja, önönmagának teremtette és megőrzi erkölcsi létének, szellemi haladásának, a felekezeti és hazai érdekek egyesítésének leghathatósabb eszközeit; de ezt csak saját erejéből tarthatja fenn, csak saját munkájával fejlesztheti egyre növekedő jelentőségre.

Vajha mennél többen sorakoznának társulatunk zászlója alá, a szellem munkásai, a szellemi munkának kedvelői és gyámolítói. Rajtunk is teljesüljön, a mit a *Société des Études Juives* utolsó évfűzű ülésén megjegyezte egyik vezetője: *l'est l'amour de la science et du judaïsme qui nous apportent leur obole; c'est la science et le judaïsme qui sont appelés à en profiter.* «A tudomány és a zsidóság szeretete hozzák nekünk fillérűket, hogy a tudomány és a zsidóság annak hasznát vegyék!»

Budapest.

Dr. Bacher Vilmos.



AZ IZRAELITA
MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT
ALAKULÁSÁRÓL ÉS MŰKÖDÉSÉRŐL.



A néhány évtizeddel ezelőtt fennállott Magyar Izraelita Egylet céljai oda irányultak, hogy a hazai zsidóságot szorosabb kapcsolatba hozzák a nemzet szellemi életével. E törekvés annak idején és a zsidóság akkori szükségleteit tekintve, megtermette a maga gyümölcseit. Épen azért az, a ki a hazai zsidóság kulturtörténetét fogja megörökíteni, huzamosabb időre fog ez egyesület multjánál megállapodni. És miközben a sárgult levelek között fog kutatni, szemei előtt kidomborodnak majd azok a komoly törekvések is, melyeket Szeged országos hírű rabbija és néhány kiválóbb kortársa képviselt, és melyek a congressus munkálataiban is visszatükröződnek.

Mi e helyen a multat csak azért érintjük, hogy rámutassunk az akkor elhullott magvakra, melyekből a fejlődés törvényeinek szabályos működésének eredményeképen az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat egészséges hajtása emelkedik előttünk.

Az országos rabbiképző-intézet életbehívása határozottan új fordulatot jelez a magyar zsidóság mivelődésének történetében. E főiskolán csakhamar gyülekeznek a jelesebbnél jelesebb tanulók. A jesibákban szenvedett szellemi rabságukból úgy tekintenek az országos rabbiképzőre, mint menedékhelyre. Gondolkozásuk itt

hamar megtisztul mindazon sallangtól, mely a szellemi gheftóban rájuk tapadt. A zsidó tudomány új otthonában egyre gyarapodnak annak leendő művelői.

Röviddel a rabbiképző intézet létesülése után mindinkább érezhetővé vált annak szüksége, hogy a zsidóság tudományának és a felekezet általános érdekeinek szolgálatára egy magyar nyelvű közlöny is alapíttassék. Így keletkezett tizenegy esztendővel ezelőtt a «Magyar Zsidó Szemle.» E folyóirat I. évfolyama 3. füzetében dr. Goldziher Ignác emelte fel először egy zsidó irodalmi vállalat érdekében szavát. Már a következő füzetben egy külön cikkben szállott síkra a népszerű irodalmi vállalat érdekében. Dr. Goldziher ott a vállalat programjának kifejtése után véleményét nyilvánítja, hogy legczélszerűbbnek tartaná, ha az a Magyar Zsidó Szemle szerkesztőségével szerves összefüggésben maradna és e folyóirattal párhuzamosan indulna. A Szemle szerkesztősége örömmel tette magáévá a tervet s a folyóiratot ez ügy organumává, melyre nézve abban a véleményben volt, hogy úgy felekezeti s vallásos, mint nemzeti és kulturális tekintetben fő-fő fontossága. Felhivta ennélfogva az olvasókat, hogy ez ügyet, melynek előmozdítása által a nemzeti irodalomnak is szolgálatot teszünk, pártolják.

Az indítványozó után még ez év folyamán többen szóltak az üggyhöz. A praktikus kivitel tekintetében, dr. Kohn Sámuel azt írja, hogy a jelentkező tagok évi járuléka a lehető legcsekélyebb legyen, két-három forint s e csekély összegért minőségre nézve lehetőleg jót, mennyiségre nézve lehetőleg sokat nyujtsunk. Ám a tagsági csekély díjakon kívül külön évi segé-

lyezést illetve alapot kell szerezni: egy magyar zsidó irodalmi pénzalapot, hogy aztán az összes szentírás héber szövegének műfordítása is eszközölhető legyen. Dr. Löw Immanuel szegedi rabbi egyebek közt ezt írja: Milyen szép lesz, ha a vállalat évi jutaléka közt évenként szerepel majd a szentírás egy része. Így majd lassan-lassan levesszük a magyar zsidóságról azt a szégyent, hogy nincs magyar bibliáj .

A Szemle 1884. évi 7-ik füzetében a szerkesztők vették át a szót. Konstatálják a tette kész érdeklődést. Aztán egyebek között azt írják az irodalmi vállalatról: Tartozunk vele nemzeti literaturánknak, mely az irodalom ez ágának megalapítását első sorban tőlünk várja; és tartozunk vele önmagunknak, hogy az ország többi felekezetének mintájára mi is erősítsük felekezeti érzsünköt, mely veszendőben és vallásos tudásunkat, mely hanyatlóban van. Ha tehát valaha volt ügy, mely egyúttal zsidó és magyar nemzeti és felekezeti, bizonyára a népszerű irodalmi vállalat az. Azután a legközelebbi időre biztos hírt helyeznek az olvasónak kilátásba.

A sok buzgó szónak eredménye nem volt. Egyedüli emléke a «Magyar Zsidó Szemle irodalmi vállalatának» melynek azonban csak a szerkesztők voltak megállapítói: az 887-ben megjelent ily című munka: Kecskeméti Lipót, Zsidó költőkből.

Ugyancsak a Magyar Zsidó Szemle szerkesztősége 1886-ban egy a magyar zsidóság számára készítendő új magyar biblia fordítás szükségességét tette szóvá, mely munkára nézve az első lépések megtételét is jelezte. Munkatársak kellő számban jelentkeztek. Az előmunkálatnak egy része el is készült. Azonban külső körül-

mények folytán ezen kísérlet is a megpendített népszerű irodalmi vállalat sorsára jutott.

De egyesek nem szüntek meg az egyszer jelentkezett érdeklődést új életre támasztani. A Magyar Zsidó Szemle számos ízben foglalkozott ez ügygyel és 1892-ben kiindulva abból, hogy az ügy megfelelő szervezés hiányában feneklett meg, a kérdésben forgó czélok érdekében egy társulat alakítását hozta javaslatba. A társulat alakulásának az eddigiekben röviden vázolt előzményeire, valamint a végleges megalakulásra vonatkozó részletes adatokra nézve a Magyar Zsidó Szemlére utalhatunk, mely ez ügyet folytonos figyelemmel kísérte és pontos tudósításokat hozott.

A rá következő évben a kerületi elnökök gyűlése a Magyar Zsidó Szemlében közzétett alapszabály-tervezetre támaszkodó indítványra elhatározta, hogy az alakuló magyar zsidó irodalmi társulatot minden tekintetben pártolni fogja. Ennek folytán az országos izraelita iroda elnöksége, felismervén az ügynek a felekezeti szellemi életére való fontosságát, 1893 évi június hó 15-ére egy nagyobb értekezletet hívott egybe, hogy módot nyújtson az ügy megbeszélésére és a társaság mielőbbi megalakítására.

Ez értekezlet egy előkészítő bizottságot küldött ki, mely már június hó 19-én az alapszabályok főbb elveit megállapította. A nyári szünidő miatt csak október hó 12-én vehette a kidolgozott alapszabályokat és a kibocsátandó felhívást tárgyalás alá. November 2-án a társulat alakulása ügyében nagy részvét mellett új gyűlés lett tartva. E gyűlés az előkészítő bizottság által előterjesztett alapszabálytervezetet magáévá tette, elfogad-

ván a kibocsátandó felhívás tervezetét is. E felhívásnak ez ime szövege:

Felhívás a hazai zsidósághoz!

Hitfelekezetünk hazánkban fontos, történeti jelentőségű tény előtt áll. Oly időben, midőn szerteszét Európában a fajgyűlölet és felekezeti féltékenység még az erkölcsi közösséget is megtagadni merészkedik ugyanegy ország izraelita és más hitvallású polgárai közt, a magyar törvényhozás a nemzeti közvéleménynek majdnem egyhangú helyeslésével ősi hitünket a bevett vallások sorába készül iktatni. Az izraelita magyar immár nemcsak a polgári élet sorompói közt tekintheti majd magát a haza gyermekének, hanem meggyőződése és érzülete teljes tartalmával a nemzet tagja lesz.

Kettős kötelességet ró e tényállás felekezetünk egyetemére úgy, mint minden egyes hívére, de főképen hitközségeink és társadalmi szervezeteink képviselőire.

Legelőbb is törekednünk kell arra, hogy vallásos életünk egész terjedelme, hitünk s erkölcsi felfogásunk minden részlete a tudományos buvárlat fényében megvilágítva és a hívő lelkesedés melegével egybefoglalva, minmagunk között, felekezetünk kebelében mennél szélesebb körben ismeretessé és közkeletűvé váljék; föl kell tární főkép a felnövő nemzedék hitének erősbödésére, gondolkodásának nemesbülésére hagyományunk, szent örökségünk minden kincsét, hogy az új élet viszonyai közt is méltatni tudja igaz becse szerint, s iparkodjék megőrzeni akkor is, midőn erőszakos támadástól vesztét féltetni már nem kell.

De másod sorban kötelességünk, hogy a mi nemest és általános érdekű hitünk és erkölcsi világfelfogásunk magában rejt, mindazt értékesítsük a nemzeti köztudat szolgálatában a magyar közművelődés sokoldalú gyarapodására; népéletünk lelki szövédékebe egy értékes szállal több fonódjék be, hogy mennél erősebb legyen, hogy annál biztosabban megküzdhessen az idők viharával.

Ily szempontok vezetik alulirottakat az izr. magyar irod. társaság megalapításában, ily cél lebegett előttünk ez új társaság szervezetének, feladatainak és intézkedéseinek körülírásában. A szent iratok hű fordítása által, örök tanaiknak és történeti hatásuknak felderítésével és fejtegetésével hatni kívánunk hitsorsaink erkölcsi önértetének, vallásos lelkiismeretének tisztulására és evvel együtt hozzájárulni ahhoz, hogy magyar népünk nagy feladatában, egyéniségének kifejtésében bennünk új erős segedelmet nyerjen. Ki velünk együtt meg van győződve arról, hogy az, a miért hosszú időn át Izrael szenvedni és tűrni tudott, az emberiség haladásában mindenkoron hathatós egy tényező volt s marad továbbra is, az lépjen közénk és gyámolítsa vagyoni erejéhez és szellemi képességéhez mértén vállalkozásunkat.

Kelt Budapesten 1893 november 2-án.

A kiküldött ideiglenes elnökség nevében:

Dr. Mezey Ferencz,
id. jegyző.

Dr. Kohn Sámuel,
id. elnök.

Dr. Alexander Bernát. Dr. Bacher Vilmos. Dr. Bánóczy József. Dr. Kármán Mór. Dr. Klein Gyula.

Míg az alapszabályok a kormánynál elintézés alatt voltak, a tagok nagy számmal jelentkeztek. A szétküldött felhívás, az alább következő tagjegyzék tanúsága szerint nemcsak a fővárosban, de országszerte visszhangra talált.

A «Budapesti Közlöny» 1894 év január hó 9-iki számának közlése szerint a Budapesten alakult «Magyar Izraelita Irodalmi Társulat» alapszabályait a magyar kir. belügyministerium 1893. évi 111,801 szám alatt a bemutatási záradékkal ellátta. Az alapszabályokat alább egész terjedelmökben közöljük.

Az 1894. évi február 14-én megtartott a társulat alakuló közgyűlése, melyen társulati elnök és társelnök, valamint 40 fővárosi és 40 vidéki választmányi tag lett megválasztva. Úgy az ezen választásokra vonatkozó jegyzéket, valamint a választmány 1894. évi márczius 13-án tartott ülésében megejtett további alapszabályszerű választások névjegyzékét alább közöljük.

A társulat eddigi működését a következő igazgatósági jelentés tünteti fel, mely a választmány 1894. évi november hó 21-én tartott ülésében lett bemutatva:

Tisztelt Választmány!

Visszapillantást vetve Társulatunk fennállásának rövid történetére, meglegédeással jelenthetjük, hogy az első év történetére eső alapvető intézkedésekben és szervezkedő munkálatokon kívül Társulatunk már is jelentékeny útat haladt meg azon czélok irányában, melyeknek megvalósítására alakult. És jóllehet számos rokon törekvésű egyesülések története a túlzott remények

táplálásától bennünket óva int, erős ama hitünk, hogy vallásos életünk nemesítésén és a nemzeti közművelődés kincseinek gazdagításán buzgólkodó Irodalmi Társulatunk életképes alkotásnak bizonyul. Mint ilyen felekezetünk tagjainak kifejtett kulturális törekvései által segítve, könnyű szerrel fog beilleszkedni amaz intézmények sorába, melyek a zsidóság eszményi feladatainak szolgálatában állanak.

E mellett nemcsak az a körülmény szól megerősítőleg, hogy Társulatunk támogatva a felekezet színejavából köréje sorakozó jóakaróinak buzgó közreműködése és áldozatkészsége által, a célba vett és fontosabb részeiben egy időre biztosítottnak tekinthető munkához máris erélylyel hozzálátott, de legfőképen az a jogot várakozás, hogy a hazai zsidóság felszabadulva a tetteirejét lenyügöző viszonyok nyomása alól, a szőnyegre kerülő nagy kérdések közben teljesebb mértékben fogja méltányolni Társulatunk céljait is, melyek a magyar zsidóság széles rétegeiben észlelhető szellemi ramlatot leghívebben tükröztetik vissza.

A magyar zsidóság egyik óhaja ez idő szerint oda irányul, hogy a zsidó vallás erkölcsi tartalma önnön hitünk erősödésére és ősi vallásunk általános megismertetésére a tudomány eszközeivel és korunk fejlett izlésének formái között feltárassék, és hogy vallásunk s tudományunk szellemi értékei a nemzeti műveltség tőkéjébe olvasztassanak. Ezek képezik Társulatunk feladatait is és a már-már kibontakozó első eredmények tanúsítják, hogy munkásságunk felekezetünk óhajának szellemében a legjobb úton indul. Most még nem nagy az a csoport, mely a szellem csákányaival tördösi a

megkövesedett talajt, ma még nem jelentékeny az a terület, melyen eszközeinket elhelyezhetjük, de bizvást reméljük, hogy felekezetünk közjogi állásának és belső rendjének szilárd alapja egyrészt, és céltudatos működésünk sikerei másrészt, megnyitják Társulatunk számára is a szellemi és anyagi erő ama forrásait, melyek a zsidóság talaján ültetett önfentartása és önnemesítése érdekében ápolandó eszméket megtermékenyítik.

I.

Tisztelt Választmány!

Alapszabályaink szerint Társulatunk első rendű feladatát a **Szentírás magyar fordításának** eszközlése, kiadása és terjesztése képezvén, az utolsó választmányi ülés után, melylyel a hosszabb időt igényelt alakulás végleges befejezést nyert, a nagyfontosságú ügyre fordítottuk figyelmünket. Ismeretes, hogy a Szentírás fordításának ügye különböző időkben foglalkoztatta felekezetünket. Az ez irányban tett kísérletek azonban az anyagi eszközök és a kérdés megfelelő szervezésének hiánya miatt meddőknek bizonyultak. Törekvésünk tehát oda irányult, hogy az örvendetesen felszaparodott szellemi erők koncentrációja által a Szentírás fordítását minden irányban és olyképen szervezzük, hogy e nagyfontosságú ügy, mely iránt felekezetünk körén kívül is kiváló érdeklődés mutatkozik, a hozzá fűzött igényeknek megfelelően nyerjen elintézését. Figyelemmel arra, hogy itt egy nagy és maradandó alkotásról van szó, mely a magyar zsidóság szellemi átalakulásának mintegy alapjául szolgál, e művet gondos körül-

tekintéssel lehetőleg tökéletesíteni és létrejöttét biztosítani igyekeztünk.

Az igazgatóság f. é. május hó 10-én tartott ülésében foglalkozott a megállapított ügyrend szerint buzgón működő irodalmi bizottság (elnök: Dr. *Bacher* Vilmos) f. é. ápril hó 16- n tartott üléséből előterjesztett idevonatkozó javaslatokkal. Határozatba ment ekkor, hogy egy Dr. *Kohn* Sámuel, Dr. *Bacher* Vilmos, Dr. *Löw* Immanuel, Dr. *Bánóczy* József és Dr. *Krausz* Sámuel Sámuel urakból álló öt tagú *biblia-szerkesztő-bizottság* küldessék ki, melynek feladata, hogy a biblia-fordítás ügyét intézze. Egyidejűleg felkérte e bizottság, hogy eljárásának módj ról a munka kiosztásáról, a fordítás körül követendő elvekről és a Társulat rendelkezésére bocsátott, Dr. *Löw* Immanuel úrnál egybegyült és köszönettel fogadott anyag felhasználásáról, különösen pedig a bírálat eszközléséről az irodalmi bizottsággal egyetértve a fontos ügy minden jelentősebb részletére kiterjedő ügyrendet készíttessen. Az irodalmi bizottság ennek folytán többször és behatóan foglalkozott ez ügygyel. E tanácskozásában az ügymenet egyszerűsítése céljából az igazgatóság elnök és titkár által képviseltette magát. A tanácskozások eredményképen az igazgatóság f. é. június hó 13-án tartott ülésében hozott határozattal elfogadta az irodalmi bizottságnak a további teendőkre vonatkozó javaslatait. Mellözve e helyen ezeknek részletes ismertetését, ezek közül kiemeljük, hogy a bibliafordítás átvizsgálására a szerkesztő-bizottságon kívül bírálok küldettek ki. — Ilyenekül kijelöltettek az irodalmi bizottság tagjainak sorából: *Schill* Salamon budapesti tanár, Dr. *Klein* Mór nagy-

becskereki főrabbi és Dr. *Kármán* Mór budapesti egyetemi tanár; mint kültagok: Dr. *Rosenberg* Sándor aradi főrabbi, Dr. *Blau* Lajos budapesti és Dr. *Büchler* Adolf bécsi semináriumi tanár urak. Az így megállapítandó fordítási szövegnek egységes helyes és tárgyyszerű nyelvezet szempontjálól való átvizsgálásával pedig az említett szerkesztő-bizottság kebeléből Dr. *Bánóczy* József, a magyar tudományos akadémia tagja bizatott meg. Minthogy a bibliafordítás szerkesztésének külön munkasendje van és a fordítás általános elvei előzetesen meghatározva vannak, az egész mű pedig az igazgatóság és irodalmi bizottság gondos és figyelmes ellenőrzete alatt áll, annak rendes folyamata és méltó befejezése a lehetőség szerint biztosítottnak tekinthető.

A fordítás munkájában eddigelé részt vettek Dr. *Bárány* József kecskeméti, Dr. *Bernstein* Béla szombathelyi, Dr. *Fischer* Gyula győri, Dr. *Herzog* Manó kaposvári, Dr. *Löw* Immanuel szegedi, Dr. *Löwy* Mór temesvári, Dr. *Neumann* Ede nagykanizsai és Dr. *Perls* Ármin pécsi rabbi urak. Egyes részek fordítása iránt további megbízások adtak és a *Szentírás túlnyomó része próba-biblia alakjában már is kinyomatott*. — E próbabiblia szolgál az átvizsgálás, bírálat és végleges szerkesztés alapjául. Az ezzel kapcsolatos előzetes szükséglet iránt a betérjesztett költségvetésben történt gondoskodás, míg a további költségek jelesül, a bibliai fordítással egybekötött tiszteletdíjak és nyomtatási költségek iránt későbbben teszszük meg előterjesztéseinket.

A mint a Szentírásra nézve körvonalozottakból kitetszik, az igazgatóság a munka sikere és annak gyorsítása érdekében többrendbeli oly intézkedés tételére

érezte magát indíttatva, melyekre nézve a Tisztelt Választmány utólagos jóváhagyását kell kérnünk. Általában a szerzett tapasztalatokhoz képest és figyelemmel az alapszabályok némely tekintetben korlátozó intézkedéseire felhatalmazást kérünk a Tisztelt Választmánytól az iránt, hogy a Szentírás fordításával kapcsolatos minden rendű ügyben *szükség esetén* és utólagos bejelentés, illetve elszámolás kötelezettsége mellett a megállapított költségvetés korlátain kívül is teljhatalmúlag intézkedhessünk.

E helyen említjük fel, hogy a pesti izr. hitközség nagyérdemű előljárósága, mely Társulatunkat hivatali helyiségeinek tanácskozásaink céljára történt átengedése által is köszönetre kötelezte, megkeresésünkre f. é. május hó 27-én 509. sz. alatt kelt átiratával a nála kezelt és a jelzett időben 1440 frt 48 krt kitevő biblia fordítási alapot a magyar biblia fordítás kiadásának céljára rendelkezésünkre bocsátotta.

Ezekben van szerencsénk a Szentírás fordítása ügyének jelen állását ismertetni és hiszszük, hogy a Tisztelt Választmány e vázlatos előadás után osztani fogja azon meggyőződésünket, hogy már igen közel van az idő melyben Társulatunk felkezetünk egy rég érzett szükségletének kielégítése iránt vállalt ígérését végleg beváltani fogja.

II.

Alapszabályaink szerint Társulatunk célját képezi a Szentírás és a zsidóság történetére s irodalmára vonat-

kozó előadások szervezésének elősegítése hazai egyetemünk bölcsészeti karán külföldi egyetemek módjára. E nagyfontosságú ügyben a politikai helyzetre való tekintettel még kezdeményező lépések tételét sem tartottuk célirányosnak. Mihelyt felekezetünk egyenjogúsítása törvénybe iktatva lesz, elérkezik az ideje annak, hogy tudományunk számára is megszerezzük azon jogokat és tiszteletet, melyek nélkül annak fejlődése a társadalom szélesebb rétegeiben való terjedése és elismerése, irodalmunk művelőinek méltatása és erkölcsi jutalmazása lehetetlenné vált. A zsidóság történetének és irodalmának ápolása által a hazai tudomány egy elárvult ága fog új életre fakadni, és azért hiszszük, hogy ha akár a zsidó felekezet most vajudó jogainak megszületésével, akár ettől függetlenül fogunk az érintett célok felé törni, a hazafias érzület e törekvéseinket rokonszenvével fogja támogatni.

III.

Társulatunk további feladata, hogy a céljainak körébe tartozó, valamint egyáltalán az izraelita hitközségi életre vonatkozó t rgyakról nyilvános felolvasásokat rendezzen úgy a fővárosban, mint a vidéken. Az igazgatóság felhívására az irodalmi bizottság ez ügyben javaslatokat terjesztett elő. Mihelyt a felolvasások ügye végleg szervezve lesz és a felolvasások tartására kiszemeltekkel a megállapodás megtörtént, a mi még a folyó naptári évben eszközölve leend, gondoskodni fogunk arról is, hogy a felolvasások szervezete a Társu-

lat tagjaival és az illető hitközségekkel közöltessék. Általános tájékozás végett már e helyen megjegyezzük, hogy a Társulat céljainak köréből vett és felolvasandó tárgyak feldolgozásánál a művelt közönség igénye és izlése lesz irányadó. A tárgyak, melyeknek feldolgozását Társulatunk első sorban kívánja, körülbelül ezek lesznek:

1. A szentírás egyes részeinek ismertetése és irodalmi méltatása.

2. A szentírás vallásos eszméinek és erkölcsstanának ismertetése.

3. A hagyomány irodalmának ismertetése.

4. A talmud erkölcsstana. A talmud utáni korszakok erkölcsstana.

5. A vallásos gondolkodás és bölcselkedés története a zsidóságban.

6. A zsidóság institucziói. Zsinagoga, község, iskola, jótékonyosság, társulati élet.

7. A zsinagogai szertartások, rítusok.

8. Az istentisztelet hajdan és most.

9. A zsidóság szektái.

10. A zsidóság viszonya más vallásokhoz.

11. A középkori klasszikus héber irodalom ismertetése.

12. Az újkori zsidó tudomány keletkezése és fejlődése.

13. A zsidók története a különböző korszakokban és országokban

14. A hazai zsidók története.

15. A zsidó történet és irodalom egyes kiváló alakjai.

16. A zsidók részvétele a különböző korszakok és nemzetek kulturájában.

17. A zsidók társadalmi állapota hajdan és most.

18. Népelet, néphit, népszokások, népies irodalom.

A Társulat által rendezett felolvasások kiterjednek a székes fővárosra és vidékre egyaránt. A felolvasók tiszteletdíjban is részesülnek. Az eddig nyert ígéretek feljogosítanak arra a reményre, hogy Társulatunk e részbeli tevékenysége jelentékenyen hozzá fog járulni tudományunknak és irodalmának terjesztéséhez, a vallásos érzés és felekezeti összetartozandóság kötelékeinek erősítéséhez.

IV.

Tudományos és népszerű művek kiadása iránt, tekintve, hogy az eddig felajánlott munkák az első sorban szem előtt tartandó czélokkal teljes összhangban nem állanak, Társulatunk a kezdettel járó tömeges munka folytán még végleges határozatokat nem hozott. Az igazgatóság e tekintetben a kitűzött és az anyagi eszközök arányában szaporítandó pályakérdések eredményétől sokat vár. Egyelőre az igazgatóság elhatározta, hogy a Társulat rendes kiadványképen és az összes tagoknak járó illetményként **Évkönyv**-et ad ki, mely a társulati ügyek közlésén kívül zsidó vallású íróink tollából tudományos, társadalmi és szépirodalmi dolgozatokat fog közölni. Ez *Évkönyv* szerkesztésével Dr. *Bacher* Vilmos és Dr. *Mezey* Ferencz bizattak meg. Az *Évkönyv* már sajtó alatt van és a jövő hóban chanuk-

kára tagjaink kezei között lesz. Az ezzel járó költség és a tiszteletdíjak előirányzatáról a beterjesztett költségvetésünk ad felvilágosítást. Több czélt szolgál ez Évkönyv. A Társulat tagjainak az ügyek menetére nézve tájékoztatást fog nyújtani. Állandó érintkezést létesít a felekezet és a köréből származó ama szellemi munkások között is, a kik felekezeti téren kívül működnek. De irodalmi tartalma által beviszi a vallásos tudatot, törekvéseink ismertetését a család körébe, hol termő földben hinti szét eszméinket. Ép ezért remélnünk kell, hogy különböző téren, különböző irányokban működő iróink, költőink évenként szívesen fognak velünk egy közös és ideális cél előmozdítására egyesülni.

V.

Végül alapszabályszerű céljaink közé tartozik a már többször érintett tudományos és közhasznú irodalmi célok tekintetében pályakérdések kitűzése és jutalmazása. Ez érdemben az igazgatóság az irodalmi bizottság javaslata alapján a következő javaslatot terjeszti elő, előrebocsátván, hogy mindaddig, míg a Társulat anyagi viszonyai consolidálva és a nagy áldozatokat igénylő Szentírás fordításának műve befejezve nem lesz, egyéb célok kiterjesztése tekintetében és így a pályakérdések számánál is mérsékletre vagyunk utalva. Indítványozzuk, hogy egyelőre a következő pályakérdések tűzessenek ki és azokhoz a következő feltételek köttessenek:

1. Az európai zsidóság fennálló szervezetének ismertetése és méltatása történeti alapon. Beküldhető magyar, német, franczia, angol és olasz nyelven 1896 márczius hó 31-ig. Pályadíj 1000 korona. Tudtul adandó, hogy idegen — nem magyar — nyelvű munkák a Társulat által csak magyar nyelven adatnak ki, a szerzőnek azonban szabadságában áll munkáját saját tetszése szerint kiadni. A jeligés levelekkel ellátott, idegen kézzel írott munkák a Társulat elnökéhez küldendők.

2. Valamely hazai zsidó hitközség történetének népszerű megírása kútfők alapján. A munkától megköveteltetik, hogy irodalmi becszel birjon s szövege legfeljebb 10 ívre terjedjen. Pályadíj 500 korona. Benyujtandó jeligés levél mellett a Társulat elnökénél magyar nyelven 1895 deczember 31-ig.

Az igazgatóság alkalmas időben intézkedni óhajt aziránt, hogy a *magyar állam ezredéves fennállásának megünneplése alkalmából* valamely megfelelő maradandó becsű munka kiadása iránt intézkedjék. Az ez iránt esetleg kívánatosnak talált intézkedések megtételére a Tisztelt Választmány felhatalmazását kérjük.

VI.

A fentiekben foglalván össze a Társulat voltaképeni céljaival kapcsolatos működésünket, áttérünk a Társulat gazdasági ügyeinek ismertetésére. Első helyen fel-
említjük, hogy a Társaság tagállománya a következő:

11	alapító tag	500	frtjával	=	5500	frt.	
11	pártfogó	200	"	=	2200	"	
41	pártoló	100	"	=	4100	"	
817	rendes	" még pedig:					
1	"	25	ft.járulékkal	=	25	"	
4	"	10	"	=	40	"	
4	"	8	"	=	32	"	
38	"	5	"	=	190	"	
770	"	4	"	=	3080	"	
				összesen	<u>15167</u> frt.		

A felajánlott összegekre befolyt f. é. október hó végéig:

1.	alapító tagoktól	---	---	---	3700	frt.
2.	pártfogó	"	---	---	1400	"
3.	pártoló	"	---	---	3500	"
4.	rendes	"	---	---	675	"
				összesen	<u>9275</u> frt.	

Ezen eredmény általában elég kielégítőnek mondható és mindössze a rendes tagok járulékeinak behajtásánál mutatkozik késedelem, melynek megszüntetése iránt az intézkedések megtétettek. A tagok számának szaporítása ügyével Dr. *Stiller* Mór úr elnöklete alatt egy külön bizottság működik, mely a tél folyamán egy *Tenczer* Pál tagtársunk által régebben tett indítványhoz képest nagyobb akciózt fog kezdeményezni.

A gazdasági bizottság (elnök: *Schweiger* Márton) ez ügyvel már is behatóan foglalkozott, és bizton várhatjuk, hogy társulatunk nagy céljainak megfelelő anyagi eszközök birtokába jut, hogy létében megszilárduljon, tevékenységét felekezetünk műveltségének, hazafiasságának és felekezeti érzelmeinek arányában kifejt-
hesse.

Fájdalommal említjük fel e helyen, hogy jótevőink sorából a halál hatvani *Deutsch Bernát*, *Frank Antal* igazgató és *Stern Ignác* urakat kiragadta, kiknek emlékét Társulatunk, úgy miként felekezetünk és társadalmunk annyi meg annyi intézménye igaz kegyelettel fogja megőrizni.

A beterjesztett költségvetés szorosán a Társulat jelen helyzetére és vázolt viszonyaira támaszkodván, ennek bővebb méltatásába nem bocsátkozunk. Egyedül a fedezeti részre nézve kívánjuk megjegyezni, hogy az *alapító tagsági díj* czimén befolyó összegek, melyek eddigelé különben 3700 frtra rúgnak, alapszabályaink értelmében törzsvagyont képeznek és az évi költségek fedezésére nem fordíthatók.

Mindezek alapján kérjük a Tisztelt Választmányt, hogy ezen jelentésünket tudomásul venni, a kért felhatalmazásokat számunkra megadni és a beterjesztett költségvetést elfogadni méltóztassék.

Budapest, 1894. november 27-én.

Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat igazgatósága nevében :

Dr. Weinmann Fülöp s. k.
társelnök.

Dr. Kohn Sámuel s. k.
elnök.

Dr. Mezey Ferencz s. k.
titkár.

Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat költségvetési előirányzata az 1894. kezelési évre.

F e d e z e t.				S z ü k s é g l e t.			
1	Pártfogó tagok járuléakai	2200	—	1	Irodai költség és nyomtatványokért (ideértve az előkészületi nyomtatványok-, postabérek- és beruházásokra fordított költségeket is)	500	—
2	Pártoló " "	4100	—	2	Évkönyv kiadása	1400	—
3	Rendes " "	3367.—		3	Pályadíjak	750	—
	levonva 10% beszédésért	336.70	3030	30			
4	Befolyt kezelési kamat	45	90	4	Járulék biblia-fordításhoz (próba-nyomás)	900	—
				5	Felolvasások költségeire	500	—
			9376		Egyenleg mint vagyonszaporodás	5326	20
			20			9376	20

Kelt Budapest, 1894 október hó 28-án.

dr. Weinmann Fülöp s. k.
társelnök.

Schweiger Márton s. k.
a gazd. biz. elnöke.

Székelly Ferencz s. k.
pénztárnok.

Pfeifer Ignác s. k.
ellenőr.

A választmány helyeslő tudomásul vette a fent közölt jelentést. Elfogadta az abban foglalt összes javaslatokat és megadta az igazgatóság részére kért általános felhatalmazásokat. A jelentéshez kapcsolt költségvetést változatlanul jóváhagyta. A kiírt pályakérdések kapcsán Tenczer Pál választmányi tag azzal az öröndetes nyilatkozattal lepte meg a választmányt, hogy egy általa társadalmi úton megszerzendő 1000 frtnyi pályadíjat ajánl fel oly célból, hogy a társulat igazgatósága a Budapest területén fennálló izraelita hitközségek történetére pályakérdést hirdessen. A felajánlott összeget a társulat elnökének kezeihez fogja átadni. A választmány e lelkes ajánlatot mély köszönettel elfogadta és az igazgatóságot a teendő intézkedésekre felhívta.

Ez utóbb érintett tény önmagában véve is fényesen igazolja, hogy a Társulat fennállásának kezdetén is megnyerte felekezetünk bizalmát. Bizvást hisszük, hogy a Társulat működésével, melynek ime első gyümölcsét nyújtjuk át tagjainak, az irányában nyilvánuló bizalomnak fokozott mértékben fog eleget tehetni.

AZ IZRAELITA MAGYAR IRODALMI TÁRSU- LAT KÉPVISELETE.

I. ELNÖKSÉG.

- Elnök* : Dr. Kohn Sámuel, rabbi.
Társelnök : Dr. Weinmann Fülöp, kir. tanácsos.
Titkár : Dr. Mezey Ferencz, ügyvéd.
Pénztáros : Székely Ferencz, bankigazgató.
Ellenőr : Pfeifer Ignác, háztulajdonos.
Ügyész : Dr. Halász Frigyes, ügyvéd.

II. IGAZGATÓSÁG.

Dr. Kohn Sámuel, rabbi, elnök. *Dr. Weinmann Fülöp*, kir. tanácsos, társelnök. Választott tagok: *Dr. Kármán Mór*, egyet. tanár. *Dr. Réthy Mór*, műegyetemi tanár. *Dr. Rosenberg Sándor*, aradi rabbi. *Dr. Bacher Vilmos*, tanár, mint az irodalmi bizottság elnöke. *Dr. Löw Immanuel*, szegedi rabbi, mint az irodalmi bizottság alelnöke. *Schweiger Márton*, keresk. tanácsos, mint a gazdasági bizottság elnöke. *Dr. Stiller Mór*, ügyvéd, mint a gazdasági bizottság alelnöke. *Dr. Mezey Ferencz*, mint titkár. *Székely Ferencz*, takarékpénztári igazgató, mint pénztáros és *Pfeifer Ignác* háztulajdonos, mint ellenőr.

III. IRODALMI BIZOTTSÁG.

- Elnök:* Dr. Bacher Vilmos, tanár.
Alelnök: Dr. Löw Immanuel, rabbi, Szeged.
Jegyző: Dr. Krausz Sámuel, tanár.
Tagok: Dr. Bánóczy József, igazgató.
 Dr. Kármán Mór, egyet. tanár.
 Dr. Klein Mór, rabbi, N.-Beckerek.
 Schill Salamon, tanár.

IV. GAZDASÁGI BIZOTTSÁG.

- Elnök:* Schweiger Márton, keresk. tanácsos.
Alelnök: Dr. Stiller Mór, ügyvéd.
Jegyző: Dr. Farkas Emil, ügyvéd.
Tagok: Leopold Sándor, birtokos, Szegzárd.
 Dr. Neumann Antal, ügyvéd.
 Sternthal Adolf, földbirtokos.
 Weisz Berthold, gyáros.

V. VÁLASZTMÁNY.

A) *Budapesti tagok:*

1. Dr. Bacher Vilmos, tanár.
2. Dr. Bánóczy József, igazgató.
3. Dr. Bárón Jónás, egyet. m. tanár.
4. Dr. Blau Lajos, tanár.
5. Dr. Chorin Ferencz, orsz. képviselő.
6. Dr. Farkas Emil, ügyvéd.
7. Dr. Goldberg Rafael, rabbi.

8. Dr. Halász Frigyes, ügyvéd.
9. Dr. Kayserling M., rabbi.
10. Dr. Kármán Mór, egyet. tanár.
11. Kornfeld Gyula, orsz. tanítóegy. eln.
12. Körösi József, stat. hiv. igazgató.
13. Dr. Krausz Sámuel, tanár.
14. Dr. Marczali Henrik, egyet. tanár.
15. Dr. Mezey Ferencz, ügyvéd.
16. Dr. Mezei Mór, orsz. képviselő.
17. Dr. Munkácsi Bernát, tanfelügyelő.
18. Dr. Neumann Antal, ügyvéd.
19. ifj. dr. Neumann Sándor, ügyvéd.
20. Pfeifer Ignác, háztulajdonos.
21. Pollák L., rabbi.
22. Dr. Radó Antal, író.
23. Dr. Réthy Mór, műegyet. tanár.
24. Dr. Rosenberg Gyula, orsz. képvis.
25. Schill Salamon, tanár.
26. Dr. Schiller Zsigmond, szerkesztő.
27. Schön Dávid, tanár.
28. Dr. Simon József, ügyvéd.
29. Stern Ábrahám, isk. igazgató.
30. Sternthal Adolf, földbirtokos.
31. Dr. Stiller Bertalan, egyet. tanár.
32. Dr. Stiller Mór, ügyvéd.
33. Szabolesi Miksa, lapszerkesztő.
34. Szatmári Mór, szerkesztő.
35. Székely Ferencz, bankigazgató.
36. Tencer Pál, író.
37. Dr. Visontai Soma, orsz. képviselő.
38. Wolfner József, gyáros.

39. Weisz Berthold, gyáros.
 40. Dr. Weiszbürg Gyula, s. rabbi.

B) Vidéki tagok:

1. Dr. Bakonyi Samu, ügyvéd, Debreczen.
2. Dr. Bárány József, rabbi, Kecskemét.
3. Dr. Bernstein Béla, rabbi, Szombathely.
4. Büchler P., rabbi, Moór.
5. Dr. Eisler Mátyás, rabbi, Kolozsvár.
6. Elfer Jakab, rabbi, Heves.
7. Dr. Feldmann József, rabbi, Czegléd.
8. Dr. Fischer Mihály, rabbi, Zombor.
9. Dr. Flesch Ármin, rabbi, Mohács.
10. Friedmann Ármin, hitk. elnök, Ujpest.
11. Hahn Adolf, tanár, Székesfehérvár.
12. Dr. Halász Ignác, egyet. tanár, Kolozsvár.
13. Dr. Kardos Albert, tanár, Debreczen.
14. Dr. Kecskeméti Lajos, főorvos, Kecskemét.
15. Dr. Kecskeméti Lipót, rabbi, Nagyvárad.
16. Dr. Kelemen Adolf, rabbi, Pancsova.
17. Dr. Klein József, rabbi, Marczali.
18. Dr. Klein Mór, rabbi, Nagy-Becskerek.
19. Lázár Soma, Keszthely.
20. Leopold Sándor, Szegzárd.
21. Dr. Löw Immanuel, rabbi, Szeged.
22. Dr. Löwy Mór, rabbi, Temesvár.
23. Dr. Neumann Ede, rabbi, Nagy-Kanizsa.
24. Dr. Perls Ármin, rabbi, Pécs.
25. Dr. Pillitz Benedek, orvos, Veszprém.
26. Reich Márton, birtokos, Kalocsa.

27. várhelyi dr. Rózsa Izsó, ügyvéd, Szeged.
28. Dr. Rosenberg Ede, rabbi, Ó-Kanizsa.
29. Dr. Rosenberg Sándor, rabbi, Arad.
30. Rosenthal Nándor, hitk. elnök, Veszprém.
31. Dr. Roth Adolf, orvos, Liptó-Ujvár.
32. Schreiber Ignác, Győr—Bécs.
33. Schwarz Jakab, rabbi, Csáktornya.
34. Seltmann Lajos, rabbi, H.-M.-Vásárhely.
35. Siehermann Mór, nyomdatulajdonos, M.-Sziget.
36. Dr. Sonnenfeld Bernát, ügyvéd, Vágújhely.
37. Steinfeld Antal, földbirtokos, Debreczen.
38. Sternthal Salamon, földbirtokos, Temesvár.
39. Dr. Ungar Simon, rabbi, Szegzárd.
40. Dr. Vajda Béla, rabbi, Abony.

VI. ÖTTAGÚ SZÁMVIZSGÁLÓ BIZOTTSÁG.

1. Adler Lajos, nagykereskedő, Budapest.
2. Deutsch Sámuel, háztulajdonos, Budapest.
3. Ehrlich Mózes, földbirtokos, Budapest.
4. Fleischmann Ede, nagykereskedő, Budapest.
5. budai Goldberger Bertalan, nagykereskedő, Budapest.

VII. A VÁLASZTMÁNY TAGJAI ALAPÍTÓ TAGSÁGI JOGON.

(Alapsz. 15. §.)

1. Gelsei Gutmann Vilmos, kir. tanácsos, Nagy-Kanizsa.
2. Kohner Zsigmond, földbirtokos, Budapest.
3. Schweiger Márton, keresk. tanácsos, Budapest.

4. Sváb Károly, főrendiházi tag, Budapest.
 5. Sváb Sándor, földbirtokos, Budapest.
 6. «Néh. hatvani Deutsch Bernát alapítvány» Hatvani Deutsch József képv.
 7. A nagy-kanizsai izr. hitk. alapító tag egy képviselője.
 8. A nagyváradai izrael. hitk. alapító tag egy képviselője.
 9. A pesti izr. hitk. alapító tag egy képviselője, képv. Adler Lajos előljárósági tag úr.
 10. A pesti chevra kadisa alapító tag egy képviselője, képv. Reusz Károly.
 11. A szabadkai izr. hitközség alapító tag egy képviselője.
-

AZ IZRAELITA MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT ALAPSZABÁLYAI.

ELSŐ FEJEZET.

A társulat czíme és székhelye :

1. §. A Társulat czíme : «Izraelita Magyar Irodalmi Társulat»; székhelye Budapest.

MÁSODIK FEJEZET.

A társulat céljai.

2. §. Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat céljai :

a) a Szentírás magyar fordításának eszközlése, kiadása és terjesztése ;

b) a Szentírásnak és későbbkori vallásos irodalomnak és általában az izraelita vallás és erkölcstannak ismertetésére és megvilágítására szolgáló művek kiadása és terjesztése ;

c) a Szentírásra és a zsidóság történetére s irodalmára vonatkozó előadások szervezésének elősegítése hazai egyetemeink bölcsészeti karán külföldi egyetemek módjára ;

d) ugyancsak e körbe tartozó, valamint egyáltalán az izraelita hitközségi életre vonatkozó nyilvános felolvasások rendezése úgy a fővárosban, mint a vidéken ;

e) a felekezeti élet ismertetésére és nemesítésére szolgáló népszerű művek és a hitközségek feladatával

s az általuk nyújtandó hitoktatással összefüggő jelesebb munkák kiadása és terjesztése ;

f) a kijelölt tudományos és közhasznú irodalmi czélok tekintetében pályakérdések kitűzése és jutalmazása.

HARMADIK FEJEZET.

A társulat tagjai.

3. §. A Társulat tagjai lehetnek :

a) izraelita hitközségek, b) egyéb testületek, c) magánosok.

A tagok lehetnek :

1. *Alapítók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 1000 koronát adnak, mely összeget hitközségek és egyéb testületek öt egymás után következő évi 200 koronás részletekben törleszthetik :

2. *pártfogók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 400 koronát adnak ;

3. *pártolók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 200 koronát adnak ;

4. *rendesek*, kik 6 éven keresztül legalább 8 korona fizetésére kötelezik magukat.

NEGYEDIK FEJEZET.

Szervezet.

4. §. A Társulat szervezetét alkotják :

a) az igazgatóság ;

b) az irodalmi bizottság ;

c) a gazdasági bizottság ;

d) a választmány ;

e) a közgyűlés.

Igazgatóság.

5. §. Az igazgatóságot alkotják a Társulat elnöke (7. §.), ki egyszersmind az igazgatóság elnöke, a Társulat társelnöke (8. §.), az irodalmi és gazdasági bizottság elnökei (9. és 10. §§.), a választmány által választott három tag, a társulati titkár, a pénztáros és az ellenőr. Az igazgatóság tagjai egyenlő szavazati joggal bírnak. A szavazatok számának egyenlősége esetén az elnök szavazata dönt.

6. §. Az *igazgatóság* hatáskörét képezi:

a) a Társulat szellemi és anyagi vezetése:

b) az irodalmi és gazdasági bizottságok munkarendjének meghatározása és a bizottságok működésének ellenőrzése;

c) az alapszabályszerűen keletkezett határozatok végrehajtásáról való gondoskodás;

d) sürgős esetekben a rendkívüli utalványozás joga 500 koronáig terjedő összegek erejéig;

e) a társulat működéséről szóló jelentések megállapítása;

f) az irodai teendők végzésére szükséges személyzet alkalmazása;

Az igazgatóság határozatainak érvényességéhez legalább 5 tag jelenléte kívántatik meg.

7. §. Az *igazgatóság elnöke*, mint a *társulat elnöke*, vezeti az igazgatóság, választmány és közgyűlés tanácskozásait, képviseli a társulatot hatóságokkal és magánosokkal szemben. Joga van sürgős fizetéseket 200 korona erejéig utalványozni, a mit utólagos jóvá-

hagyás végett a legközelebbi igazgatósági ülésen bejelent.

8. §. Az elnök teendőit távolléte vagy akadályoztatása esetében a *társelnök* végzi.

Az elnök és társelnök a vezetés és képviselői munkakörét közös megállapodással egymás között megoszthatják.

Irodalmi bizottság.

9. §. Az irodalmi bizottságot alkotják a választmány által választott bizottsági elnök, alelnök, jegyző és 4 tag.

E bizottság hatásköre :

1. az igazgatóság felhívására kidolgozza a Társulat szellemi működését irányzó munkatervet ;

2. a kiadandó művekről, a tartandó előadások és felolvasásokról és a Társulat munkakörébe tartozó minden ügyről az igazgatóság felhívására javaslatokat vagy önálló indítványokat teszen, melyek az igazgatóság által tárgyalás alá veendők ;

3. gondoskodik a Társulathoz beérkező mindenrendű művek bírálatáról, kiszemeli a kiadandó művek íróit, bírálóit és egyes idevágó ügyek előadóit és ez érdekében hozott határozatait foganatosítás előtt az igazgatóság jóváhagyása alá terjeszti.

A bizottság határozatképes, ha legalább 4 tagja van jelen. Ügyrendjét maga állapítja meg és azt, valamint határozatait tudomás végett az igazgatósághoz beteszeszti.

Gazdasági bizottság.

10. §. A gazdasági bizottságot alkotják a választmány által választott bizottsági elnök, alelnök, jegyző és 4 tag.

E bizottság hatásköre:

1. a Társulat pénzének bevételei és kiadásai feletti felügyelet;

2. a számadó könyvek, a tagsági járulékokra vonatkozó nyilvántartások vezetése és ellenőrzése;

3. az igazgatóság felhívására a Társaság gazdasági ügyeivel összefüggő javaslatok és jelentések, esetleg ily ügyekben önálló indítványok tétele;

4. jelentéstétel az igazgatósághoz a pénztári kezelés és ellenőri működésről;

5. az eszközrendő rendes kiadások vagy sürgős esetekben eszközölt rendkívüli kiadások megvizsgálása és ez iránt az igazgatósághoz jelentéstétel;

A gazdasági bizottság üléseire pénztáros minden esetben, ellenőr és ügyész szükség esetén meghívandók.

A bizottság határozatképes, ha legalább 4 tagja van jelen. Ügyrendjét a bizottság maga határozza meg és ezt, valamint határozatait tudomás végett az igazgatósághoz beterjeszti.

Titkár.

11. §. A titkár vezeti az igazgatósági és választmányi ülések, valamint a közgyűlések jegyzőkönyveit, fogalmazza az ügyiratokat és ellátja a levelezést.

Pénztáros.

12. §. A pénztáros gondoskodik a bevételek és kiadásokról az igazgatóság kirendelése szerint, vezeti a pénztári naplót és az igazgatóság és gazdasági bizottság kívánatára a pénztár állapotáról jelentést tesz és a vagyon elhelyezését az igazgatóság rendelkezése szerint eszközli.

Ellenőr.

13. §. Az ellenőr a Társaság ellenzárát viseli s a pénztárossal együtt a pénztárról felelős.

Ügyész.

14. §. Az ügyész az igazgatóság felhívására a Társaság jogi teendőit látja el.

Választmány.

15. §. A választmány 80 tagból áll, kik közt 40 budapesti, 40 vidéki. Ezenkívül a választmánynak tagjai az összes alapító tagok életük tartamára. Oly hitközségek és testületek, melyek alapító tagként léptek a Társulatba, mindenkor elnökük vagy rabbijuk által képviselhetik magukat.

A választmány elnöke mindenkor a társulati elnök, jegyzője a Társulat titkára.

A választmány hatásköre :

a) választja saját kebeléből az irodalmi bizottságot, nevezetesen annak elnökét, alelnökét, jegyzőjét és 4 tagját, a gazdasági bizottságot ugyanily számban, három igazgatósági tagot, társulati titkárt, pénztárost,

ellenőrt és ügyészt. A tisztviselők három évre választatnak;

b) határoz az igazgatóságnak a Társaság szellemi és anyagi ügyeire vonatkozó előterjesztéseiről jelesül:

1. a kitűzendő pályadíjakról és az igazgatóság jelentése alapján a jutalmak eldöntéséről;

2. az évi költségvetés megállapításáról;

3. a közgyűlés és díszülések idejéről;

c) intézkedik, ha az elnöki vagy társelnöki állás váratlanul megürül, a legközelebbi közgyűlésig való ideiglenes betöltésről;

d) dönt az irodalmi és gazdasági bizottságok működéséből és az igazgatóság intézkedéseiből folyólag netán felmerült vitás kérdések felett.

16. §. A választmányt a társulati elnök évenként rendszerint háromszor hívja egybe. Az ülés határozatképes, ha legalább 15 tag van jelen.

17. §. Minden harmadik évben a választmányi tagok fele kilép. Hogy az első három év leteltével mely tagok lépjenek ki, sorshuzás útján döntenek el; azontúl mindig azon választmányi tagok fognak kilépni, kik a választmányban a hat évet már kitöltötték. A kilépők újra megválaszthatók, valamint mandatumok lejárta után a tisztviselők is.

Közgyűlés.

18. §. A közgyűlést a Társulat tagjainak összessége képezi, a testületeknek jogukban áll magukat egy-egy tagjukkal képviseltetni.

Rendes közgyűlés, melyre minden tag meghívást

nyer, minden három évben tartatik a választmány által megállapított időben és négy héttel előbb kihirdetett napirend szerint. Rendkívüli közgyűlést a választmány szükség esetén bármikor egybehívhat.

A közgyűlés határozathozatalának fentartott ügyek a következők:

- a) a Társulat működéséről szóló jelentések;
- b) a számvizsgáló bizottság jelentése feletti határozat és a felmentvény megadása;
- c) társulati elnök és társelnök választása;
- d) a választmány tagjainak 6 évre való megválasztása a 15. §. értelmében;
- e) öt tagú számvizsgáló bizottság választása három évi időtartamra;
- f) alapszabályok módosítása. Ez legalább 40 tagnak a megelőző választmányi üléshez írásban beadott indítványára s ha ott elfogadtatott ennek véleménye kíséretében való beterjesztése mellett tárgyalható, mi a meghívókon mint tanácskozási tárgy külön is megjelölendő;
- g) indítványok tárgyalása, melyek azonban két héttel a közgyűlés előtt a választmánynak írásban bejelentendők;

h) a legközelebbi közgyűlés helyének meghatározása.

19. §. A közgyűlés nyilvános és határozatképes, ha legalább 70 tag van jelen. Határozatait szótöbbséggel hozza. Ha az első közgyűlés határozatképtelen, négy hét múlva új közgyűlés hivatik egybe, mely a megjelent tagok számára való tekintet nélkül hozza határozatait.

20. §. Negyven tag megokolt kérelmére és a tárgya-

landó ügy tüzetes megjelölése esetén az igazgatóság rendkívüli közgyűlést tartozik egybehívni.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A tagok jogai.

21. §. A tagok, feltéve, hogy évi járulékaikkal hátralékban nincsenek, a cselekvő és szenvedő választási jogaik élvezetén kívül tagilletményben részesülnek, még pedig az *alapító* tagok a Társulat összes kiadványaiban, a többi tagok az igazgatóság által meghatározott mértékben. Az utóbbiak azon felül a többi kiadványokat kedvezményes áron nyerhetik.

Az alapító tagok a 15. §. értelmében a választmány-nak tagjai.

HATODIK FEJEZET.

Díszülés.

22. §. A rendes és rendkívüli közgyűlés teendőinek elintézése után díszüléssé alakulhat, melyen az igazgatóság által meghatározott külön napirend szerint a Társulatnak jelen alapszabályokban meghatározott céljaival összhangzó előadások, felolvasások és jutalomosztások tartandók.

A társulat különben ily díszüléseket közgyűléstől függetlenül is tarthat úgy Budapesten, mint vidéken.

HETEDIK FEJEZET.

Jegyzőkönyvek.

23. §. A jelen alapszabályokban érintett ülések és gyűlésekről vezetett jegyzőkönyveknek tartalmazniok

kell a tanácskozásokban részt vett egyének nevein kívül a tárgyalta ügyek rövid ismertetését és a hozott határozatokat. A jegyzőkönyvek hitelesítésével elnök és jegyzőn kívül a jelen voltak közül legalább még egy tag bizandó meg.

Az összes jegyzőkönyvek idő rend szerint külön e czélra berendezett könyvekbe is bevezetendők.

NYOLCZADIK FEJEZET.

Vagyon.

24. §. Az alapító tagok által befizetett összegek a Társulat törzsvagyonát képezik.

Az évi költségek fedezésére szolgálnak: a pártfogó, pártoló és rendes tagok által fizetett járulékok, a törzsvagyon kamatai, a 200 koronát meg nem haladó esetleges adományok vagy hagyományok és a kiadványok után befolyó jövedelem.

A Társulat vagyona gyümölcsözőleg az igazgatóság által meghatározott intézetnél helyezendő el.

KILENCZEDIK FEJEZET.

Alakulás.

25. §. A Társulat megalakul, mihelyt 300 tag jelentkezett.

TIZEDIK FEJEZET.

Föloszlás.

26. §. A föloszlást egy külön e czélra összehívott közgyűlés, melynek napirendje három hónappal előbb a hivatalos lapban kihirdettetett, az összes társulati tagok fele jelenlétében mondhatja ki.

Ha az első közgyűlés határozatképtelen, négy hét mulva új közgyűlés hivatik egybe, mely a megjelent tagok számára való tekintet nélkül végérvényesen határoz.

Feloszlás esetében a Társulat összes vagyona a pesti izr. hitközségnek adatik át, a mely azt érintetlenül megóvja, kamatait pedig évente a társulat munkakörébe tartozott tudományos pályakérdéseknek magyar nyelven való megoldására fordítja; irományai ugyanott örök letétképen helyeztetnek el. Ha később újra alakulna ilyenemű társaság, a pesti izr. hitközség, feltéve, hogy annak választmánya az újonnan alakult társulatot a fennállott társulat czéljainak megvalósítására alkalmasnak és egyáltalán életrevalónak tartja, az őrizetére bízott vagyont és irományaikat annak kiszolgáltatni tartozik.

Az alapszabályok módosítása és a Társulat fölözlatására vonatkozó határozatok foganatosításuk előtt a m. k. belügyminiszteriumhoz fölterjesztendők.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

Hivatalos záradék.

27. §. Ha a Társulat a jelen alapszabályokban kitűzött czéljától annyira eltérne, hogy működésének folytatása az állam vagy Társulat tagjainak anyagi érdekét veszélyeztetné, működése a kormány által felfüggesztetik s az elrendelendő vizsgálat eredményéhez képest a Társulat az alapszabályok pontos megtartására fel-

oszlítás terhe alatt utasítottak, esetleg végleg fel is oszlattatik.

Budapesten, 1893. november 2-án.

Dr. Mezey Ferencz s. k.
id. jegyző.

Dr. Kohn Sámuel s. k.
id. elnök.

$\frac{111.865.}{V-10.}$ szám.

Látta a m. kir. belügyminiszter azzal a hozzáadással, hogy feloszlás esetén az egyleti vagyon alapszabályszerű rendeltetésének végrehajtása tárgyában hozott közgyűlési határozat jóváhagyás végett a magy. kir. belügyminiszteriumhoz felterjesztendő.

Budapesten, 1893. évi december hó 31-én.

A miniszter helyett:
(P. H.)

Andrássy s. k.
államtitkár.

AZ IZRAELITA MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT TAGJAINAK NÉVJEGYZÉKE.

I. ALAPÍTÓ TAGOK.

Özv. hatvani Deutsch Bernátné, Budapest.	Pesti Chevra-Kadisa. Pesti izr. hitközség.
Gelsei Guttmann Vilmos, N.-Kanizsa.	Schweiger Márton, Bpest. Sváb Károly, Budapest.
Kohner Zsigmond, Bpest.	Özv. Sváb Sándorné, Bpest.
Nagykanizsai izr. hitközség.	Szabadkai izr. hitközség.
Nagyvárad i izr. hitközség.	

II. PÁRTFOGÓ TAGOK.

Dr. Chorin Ferencz, Bpest.	Steinfeld Antal, Debreczen.
Löwy Mór, Budapest.	Steinfeld Mihály, Debreczen.
Dr. Rosenberg Gyula, Bpest.	Sternthal Adolf, Budapest.
Báró Schossberger Henrik, Budapest.	Sternthal Salam., Temesvár.
Schreiber Ignác, Bécs.	Dr. Stiller Bertalan, Bpest. Weiss Berthold, Budapest.

III. PÁRTOLÓ TAGOK.

Adler Lajos, Budapest.	Beck Dénes, Budapest.
Aradi izraelita hitközség.	Braun W. Arnold, Merán.
Bacher Emil, Budapest.	Breitner Zsigmond, Bpest.

Deutsch Sámuel, Budapest.
Ebenspanger Lipót, Nagy-
Kanizsa.

Ehrlich Mózes, Budapest.
Néhai Frank Antal, Bpest.
Tószegi Freund Fer., Bpest.
Tószegi Freund Salamon,
Budapest.

Garai Károly, Budapest
Kecskeméti izr. hitközség.
Kohner Ágost, Budapest.
Megyeri Dr. Krausz Izidor,
Budapest.

Leopold Sándor, Szegzárd.
Linczer Béla, Budapest.
Losonczy izr. hitközség.
Marczali izr. hitközség.
Markbreit Adolf, Budapest.
Dr. Misner Ignác, Bpest.
Nemes-Vidi izr. fiók-hitközs.
Ifj. Neumann Adolf, Arad.

Ó-Kanizsai izr. hitközség.
Pécsi izr. hitközség.
Dr. Pillitz Benedek, Vesz-
prém.

Popper István, Budapest.
Reich Márton, Kalocsa.
Dr. Simon József, Budapest.
Dr. Spitz Manó, Budapest.
Dr. Schuschny Henr., Bpest.
Schweiger Adolf, Budapest.
Stern Ignác, Budapest.
Dr. Stiller Mór, Budapest.
Szegzárdi izr. hitközség.
Temesvár-belvárosi izraelita
hitközség.
Lovag Wechselmann Ignác,
Budapest.
Dr. Weinmann Fülöp, Bpest.
Weiss Manfréd, Budapest.
Wellisch Sándor és Gyula,
Budapest.

IV. RENDES TAGOK.

Adler Dávid, Budapest.
Adler Gyula, Budapest (10 ft).
Dr. Áldori Mór, Esztergom.
Alsó-Dabasi izr. hitközség.
Alsó-Lendvai izr. hitközség.
Altheim Osiás, H.-M.-Vásár-
hely.
Altmann Ferencz, M.-Sziget.
Dr. Angyal Lajos, Vágújhely.
Angyal Vilmos, Alsó-Dabas.

Dr. Anisfeld Endre, H.-M.-
Vásárhely.
Anisfeld Sándor, H.-M.-Vá-
sárhely.
Aranyosi Miksa, Budapest.
Armuth Ferencz, Mohács.
Armuth Mór, Mohács.
Augenstein Dávid, Bpest.
Bach Mór, Pancsova.
Dr. Bacher Vilmos, Bpest.

- Dr. Bácskai Albert, Bpest.
 Bader Samu, Villány.
 Bajai izr. hitközség.
 Dr. Bakonyi Samu, Debreczen (5 frt).
 Balassa Frigyes, Budapest (5 frt).
 Dr. Balassa József, Debreczen.
 Dr. Balkányi Miklós, Debreczen (5 frt).
 Dr. Ballay Lajos, Budapest.
 Balog Armin, Budapest.
 Dr. Bán Zsigmond, Bpest.
 Dr. Bánóczy József, Bpest.
 Dr. Bárány József, Kecskemét.
 Dr. Báron Jónás, Budapest.
 Bauer Miksa, Budapest.
 Baum Fülöp, Veszprém.
 Dr. Becher Áron, Nagy-Szalonta.
 Ifj. Beck Adolf, Budapest.
 Beck Gyula, Keszthely.
 Beck Lipót, Budapest.
 Beck Sándor, Keszthely.
 Beer Berthold, Budapest.
 Beregi Lajos, H.-M.-Vásárhely.
 Dr. Berényi Fer., Berhida.
 Dr. Berényi Sándor, Bpest.
 Benedek Gábor, Bpest.
 Benedikt Béla, Csáktornya.
 Dr. Berczeller Imre, Bpest.
 Berger Arnold, Veszprém.
 Dr. Berger Ferencz, H.-M.-Vásárhely.
 Berger Jakab, Ráczekeve.
 Berger D. József, Debreczen.
 Ifj. Berger Lipót, Czegléd.
 Dr. Berger Miksa, Budapest.
 Berger Sándor, Budapest.
 Berkovics Manó, Budapest.
 Berkovics Renée, Nagyvárad.
 Dr. Berkovics Zsigm., Nagyvárad.
 Dr. Bernstein Béla, Szombathely.
 Bernstein Sámuel, Székes-Fehérvár.
 Bienenstock Márk, Buttyin.
 Biermann Károly, Bpest.
 Bischitz Dávid, Budapest.
 Blau Adolf, Budapest.
 Blau Dezső, Mohács.
 Blau Emil, Budapest.
 Dr. Blau Henrik, Heves.
 Dr. Blau Lajos, Budapest.
 Bleier F. Péter, Laczháza.
 Bleyer Ferencz, Kecskemét.
 Dr. Bleyer Vilmos, Bpest.
 Dr. Blum Ödön, Budapest.
 Blum Simon, Szabadka.
 Bognár István, Nagyvárad.
 Böhm Sámuel, H.-M.-Vásárhely.
 Boskovitz Sándor, Bpest.
 Brachfeld József, Kecskemét.
 Brachfeld Sándor, Kecskemét.

- Braser Simon, Buziás.
 Brassói izr. hitközség.
 Braun Károly, Budapest.
 Dr. Braun Lajos, Budapest.
 Braunfeld Samu, Kassa.
 Breitner József, Nagyvárad.
 Breszler Lajos, Kőbánya.
 Breuer Henrik, Budapest.
 Breuer Mór, Budapest.
 Dr. Bruck Ármin, Zombor.
 Dr. Brüll Bertal., Debreczen.
 Brüll Zsigmond, Budapest
 (5 frt).
 Brust Dávid, Budapest.
 Dr. Büchler Adolf, Bécs.
 Dr. Büchler Sándor, Bpest.
 Büchler P., Moór.
 Buttyini izr. hitközség.
 Buziási izr. hitközség.
 Csákovai izr. hitközség.
 Csillag Pál, Aszár.
 Csurgói izr. hitközség.
 Czeglédi izr. hitközség.
 Dr. Czigler Ármin, Bpest.
 Czukor Márton, H.-M.-Vásárhely.
 Dr. Czukor Samu, Budapest.
 Dávidovits Adolf, M.-Sziget.
 Debreczeni izr. hitközség.
 Déri Izidor, Budapest.
 Dési Géza, Nagyvárad (5 frt).
 Dettai izr. hitközség.
 Deutsch Ad., Fehértemplom.
 Deutsch Antal, Budapest.
 Deutsch Izidór, Veszprém.
 Deutsch Jakab, Budapest.
 Ifj. Deutsch Samu, Szombat-hely.
 Deutsch G. Sándor, Veszprém.
 Deutsch Simon, Budapest.
 Deutsch Tiv., Szombathely.
 Dick Boldizsár, Kassa.
 Dóri István, Nagyvárad.
 Dukász Jakab, Budapest.
 Dunaföldvári izr. hitközség.
 Dr. Ecsedi Mór, Tarna-Méra.
 Edelstein Miksa, Budapest.
 Dr. Edenburg Ábrahám, M.-Sziget.
 Ehrenwald Vilmos, Ujpest.
 Ehrlich Emil, Fiume.
 Ehrlich Sámuel, Budapest.
 Eichl Jakab, Ujpest.
 Dr. Eisler Mátyás, Kolozsvár.
 Eisler Mór, Budapest.
 Eisler Samu, Budapest.
 Eisler Sándor, Budapest.
 Éles Ármin, Arad.
 Elfer Dávid, Budapest.
 Elfer Jakab, Heves.
 Dr. Engel Jakab, Kassa.
 Engel Zsigmond, Bar.-Szt.-Lőrincz.
 Dr. Engelsmann Izidor, Budapest.
 Eperjesi Chevra-Kadisa.
 Eperjesi izr. hitközség.

- Epstein Gyula, H.-M.-Vásár-
hely.
- Ernst Mihály, T.-Ujfalu.
- Ernyei Henrik, Budapest.
- Facseti izr. hitközség.
- Dr. Faludi Miksa, Székes-
Fehérvár.
- Fantó Péter, Kecskemét.
- Dr. Faragó Samu, Budapest.
- Dr. Farkas Emil, Budapest.
- Farkas Izidor, Nagyvárad.
- Dr. Fayer László, Budapest.
- Feiner Mór, H.-M.-Vásár-
hely.
- Dr. Fejér Fer., Debreczen.
- Dr. Fekete László, Kec-
skemét.
- Feld Salamon, Budapest.
- Dr. Feldmann Józs., Czegléd.
- Feldmann Márk, Kassa.
- Feldmeier Ign., Kecskemét.
- Fényes Dezső, Budapest.
- Dr. Fényes Salamon, Kassa.
- Dr. Fischer Gyula, Győr.
- Dr. farkasházi Fischer Hugó,
Budapest.
- Fischer L., Fiume.
- Fischer Manó, Veszprém.
- Dr. Fischer Mihály, Zombor.
- Fischer Pál, H.-M.-Vásár-
hely.
- Farkasházi Fischer Vilmos,
Kolozsvár.
- Fischhof Hermann, Mohács.
- Fischhof Ignác, Mohács.
- Fispan Mór, Kecskemét.
- Fiumei Chevra-Kadisa.
- Fiumei izr. hitközség.
- Fleischer Miksa, N.-Várad.
- Fleischl Izsó, Kolozsvár.
- Fleischl Róbert, Budapest.
- Fleischmann Ede, Budapest.
- Dr. Flesch Adolf, Zombor.
- Dr. Flesch Ármin, Mohács.
- Dr. Fodor Ármin, Budapest.
- Dr. Fodor Jenő, Kecskemét.
- Fogarasi izr. hitközség.
- Fornheim Zsigm., Ujpest.
- Forrai Gábor, Budapest.
- Fränkl Sándor, Kolozsvár.
- Dr. Fränkel Sándor, Bpest.
- Frank Leó, Budapest.
- Frank Manó, Mohács.
- Frankl Samu, Sz.-Fehérvár.
- Freiberger Sámuel, Bpest.
- Dr. Freund Jenő, Debreczen
(5 frt).
- Freund Samu, Mohács.
- Freund Sándor, Mohács.
- Frey Gusztáv, Ujpest.
- Fried József, Budapest.
- Friedmann Ármin, Ujpest.
- Friedmann Ignác, Arad.
- Friedmann Mór, Kassa.
- Dr. Frisch Ármin, Bpest.
- Frommer Miksa, Mohács.
- Fuchs B., Brassó.
- Bánréti Fuchs Emil, Bpest.

- Fuchs Gyula, Kassa.
 Fuchs József, Kecskemét.
 Fuchs Samu, Kecskemét.
 Fuchs Vilmos, Budapest
 (10 frt).
 Dr. Fuksz Ede, Szarvas.
 Füredi Ignác, Budapest.
 Dr. Füredi Lipót, Vágújhely,
 Dr. Fürst Dávid, Soroksár,
 Ganer Miksa, Csáktornya.
 Gansel Ign., L.-Szt.-Miklós.
 Geiger Zsigmond, Bpest.
 Gerőfi Arnold, Budapest.
 Gerstl Géza, Temesvár.
 Glasner József, Budapest,
 Dr. Glass Izor, id., Bpest.
 Glasz Adolf, Fehértemplom.
 Gödöllői izr. hitközség.
 Goitein Jónás, Kecskemét.
 Gold Sám., Budapest (5 frt).
 Dr. Goldberg Ráfael, Bpest.
 Budai Goldberger Bertalan,
 Budapest (10 frt).
 Dr. Goldberger Ign., Pécs.
 Goldberger Mór, Szegzárd.
 Goldheim Lipót, Budapest.
 Goldmann Jónás, Fiume.
 Dr. Goldmann Vilmos, M.-
 Sziget.
 Dr. Goldstein Ign., Zombor.
 Goldstein M. A., Fiume.
 Dr. Gonda Ignác, Bpest.
 Dr. Goth Manó, Kolozsvár.
 Dr. Graner Vilmos, Bpest.
 Greiner Sámuel, Veszprém.
 Greiner Sándor, Budapest.
 Grosz József, Lippa.
 Grosz József, Mohács.
 Grosz Leonora, Lippa.
 Dr. Grosz Lipót, Bpest.
 Grosz Lipót, Kecskemét.
 Groszmann Adolf, H.-M.-Vá-
 sárhely.
 Dr. Groszmann Ignác, L.-
 Szt.-Miklós.
 Dr. Gruber Ármin, Bpest.
 Grün Adolf, Gyon.
 Grünbaum Miksa, Bpest.
 Dr. Grüner Samu, Zombor
 (5 frt).
 Grünfeld S., Brassó.
 Grünfeld Jak., Sz.-Fehérvár.
 Grünwald Sámuel, Mohács.
 Dr. Grünwald Zsigmond, M.-
 Sziget.
 Néhai Günsberger Sándorné
 alapítvány, Keszthely.
 Dr. Guttmann Jakab, M.-
 Sziget.
 Guttmann Zsigmond, Bpest.
 Dr. Gyémánt Jenő, N.-Várad.
 Gyöngyösi József, Mohács.
 Győri és győrszigeti egyesült
 izr. hitközség.
 Gyulai izr. hitközség.
 Haasz Adolf, Ujpest.
 Haasz Manó, Veszprém.
 Haasz Miksa, M.-Sziget.

- Dr. Haasz Simon, Szucsány.
 Haber Samu, Budapest.
 Hacker Antal, Kecskemét.
 Hahn Adolf, Sz.-Fehérvár.
 Dr. Halasi Vilm., Veszprém.
 Dr. Halász Frigyes, Bpest.
 Dr. Halász Ign., Kolozsvár.
 Dr. Halmos Mór, Budapest.
 Handler Jónás, Budapest.
 Dr. Hartmann Sánd., Bpest.
 Dr. Hartstein Lajos, Debreczen (5 frt).
 Hay Gyula, Budapest.
 Hay Ignác, Budapest.
 Hay Károly, Abony.
 Hay Mór, Abony.
 Dr. Hecht Ernő, Budapest.
 Özv. Hecht Katalin, Bpest.
 Dr. Hegyesi Béni, M.-Sziget.
 Heinfeld Gyula, Kassa.
 Heinrich Miksa, Csáktornya.
 Heller Ármin, Budapest.
 Hellsinger Zsigmond, Bpest.
 Dr. Hermann Manó, Mohács.
 Hercz Dávid, Temesvár.
 Herz Izidor, Ráczekeve.
 Dr. Herz Mór, Budapest.
 Herzfeld Mór, Vágújhely.
 Dr. Herzog Manó, Kaposvár.
 Dr. Herzmann József, Moór.
 Hirsch Ignác, Temesvár.
 Hirsch József, Szegzárd.
 Hirsch Sánd., L.-Szt.-Miklós.
 Hirsch Vilmos, Budapest.
 Hirschfeld A. E., Mohács.
 Hirschfeld Béla, Veszprém.
 Hirschfeld Izidor, Veszprém.
 Hirschmann Adolf, Csáktornya.
 Hirschmann Leó, Csáktornya.
 Hochmuth Fer., Keszthely.
 Hódmezővásárhelyi izr. hitközség.
 Hoffmann Ármin, Bpest.
 Hoffmann Kálm., Ráczekeve.
 Hoffmann Soma, Keszthely.
 Dr. Hofmeister Juda, Halas.
 Holitscher Vilmos, Budapest (5 frt).
 Dr. Hollósi Istv., M.-Sziget.
 Holzmann Henr., Ráczekeve.
 Dr. Horn Kár., Esztergom.
 Hunwald Lipót, Kolozsvár.
 Huppert Gyula, Monor.
 Huszerl Sándor, Aszód.
 Dr. Hüvös József, Bpest.
 Inkei Emil, Arad.
 Ipolysági izraelita status-quo hitközség.
 Janovitz Mór, L.-Szt.-Miklós.
 Jasnigi Sándor, Budapest.
 Jellinek Henrik, Budapest.
 Dr. Junger Lázár, M.-Sziget.
 Jünker Gusztáv, Csurgó.
 Dr. Justh, N.-Szombat.
 Dr. Kabos Márton, Csonopla.
 Dr. Kahan Samu, M.-Sziget.

- Kallmann Dávid, Budapest.
 Dr. Kanitzer Sándor, H.-M.-
 Vásárhely.
 Karánsebesi izr. hitközség.
 Dr. Kardos Alb., Debreczen.
 Kardos Antal, Kecskemét.
 Dr. Kármán Mór, Bpest.
 Karsai Albert, Budapest.
 Kassai Chevra-Kadisa (5 frt).
 Kassai izr. hitközség (25 frt).
 Dr. Kaufmann Dávid, Bpest.
 Dr. Kaufmann József, Mohács.
 Dr. Kayserling M., Bpest.
 Dr. Kecskeméti Lajos, Kec-
 kemét.
 Dr. Kecskeméti Lipót, Nagy-
 várad.
 Dr. Kecskeméti Sánd., Kec-
 kemét.
 Dr. Kelemen Ad., Pancsova.
 Kelemen Géza, Budapest.
 Keller Arnold, Budapest.
 Kellner Fülöp, Mohács.
 Kemény Dávid, Budapest.
 Kemény Dezső, Fiume.
 Keszler József, Budapest.
 Keszner Izidor, M.-Sziget.
 Keszthelyi izr. hitközség.
 Dr. Kircz Viktor, Vazsecz.
 Kirschner Mór, Kolozsvár.
 Kisbéri izr. hitközség.
 Dr. Kiss Arnold, Budapest.
 Klein Bernát, Ujpest.
 Klein Dávid, M.-Sziget.
 Dr. Klein Gyula, Kecskemét.
 Dr. Klein Gyula, Budapest.
 Klein Hermann, Mohács.
 Klein Jakab, Temesvár.
 Klein Jakab, M.-Sziget.
 Dr. Klein József, Marczali.
 Dr. Klein Mór, N.-Becskekerek.
 Klopfer Jakab, Sziget-Pecse.
 Kőbányai izr. hitközség.
 Dr. Kohlbach Bertalan, Te-
 mesvár.
 Dr. Kohn Ármin, Szigetvár.
 Kohn Arnold, Budapest.
 Kohn Gábor, Heves.
 Kohn Hermann, Csáktornya.
 Kohn Hermann, Temesvár.
 Kohn József, Bpest (5 frt).
 Kohn S. N., Arad.
 Kohn Samu, Szombathely.
 Dr. Kohn Sámuel, Budapest
 (8 frt).
 Kohn Sándor, Veszprém.
 Kohn Sándor, Mohács.
 Kollár Dávid, Budapest.
 Komáromi Chevra-Kadisa.
 Komáromi izr. hitközség.
 Konody Bertalan, Budapest.
 Kornyei Izidor, Budapest.
 Koszterlitz Miksa, Bpest.
 Kovács Zsigm., Ráczeke.
 Kővári Fülöp, Kecskemét.
 Köves Béla, Veszprém.
 Dr. Köves Jenő, Veszprém.
 Kövesi József, Budapest.

- Kramer Antal, Mohács.
 Kramer Ármin, Szegzárd.
 Krammer Vilmos, Szegzárd.
 Krausz Adolf, Budapest.
 Krausz Ármin, Veszprém.
 Krausz Hermann, Mohács.
 Krausz Lajos, Keszthely.
 Dr. Krausz Sámuel, Bpest.
 Dr. Krieshaber Adolf, Bpest.
 Kron Sámuel, Szegzárd.
 Kuffler Vilmos, Abony.
 Kugler Nándor, Mohács.
 Kuhn Bernát, Kolozsvár.
 Kuhn Mór, H.-M.-Vásárhely.
 Dr. Kun Miksa, H.-M.-Vásárhely.
 Ifj. Kun Miksa, H.-M.-Vásárhely.
 Kunetz Mór, Szabadka.
 Kunewalder M. testvérek, Budapest (10 frt).
 Dr. Kürti József, Budapest.
 Kűszler Henrik, Budapest (5 frt).
 Dr. Kux Ad., L.-Szt.-Miklós.
 Dr. Kux Bernát, L.-Szt.-Miklós.
 Dr. Kux Vilm., Liptó-Ujvár.
 Latzkó József, H.-M.-Vásárhely.
 Latzkó Károly, Budapest.
 Latzkó Náthán, Budapest.
 Lax Samu, M.-Sziget.
 Lázár József, Budapest.
- Lázár Soma, Keszthely.
 Lazarus Adolf, Budapest.
 Dr. Lederer Béla, Bpest.
 Lederer Dávid, Nagyvárad.
 Lederer Ignác, Budapest.
 Lederer Lajos, Abony.
 Dr. Lederer Sándor, Bpest.
 Lendler Albert Adolf, Makó.
 Lendvai Sándor, Arad.
 Leopold Károly, Szegzárd.
 Dr. Leopold Korn., Szegzárd.
 Leopold Lajos, Szegzárd.
 Lévai izr. status-quo hitközs.
 Lévai Antal, Kecskemét.
 Leveleki Dániel, Sényő.
 Leveleki Mór, Sényő (5 frt).
 Liebermann Kálmán, Kassa.
 Dr. Ligeti József, Székes-Fehérvár.
 Dr. Linksz Ármin, Bpest.
 Littauer József, Mohács.
 Dr. Loewy Lipót, Pécs.
 Löffler Jakab, Arad.
 Dr. Löfkovics Márt., Debreczen (5 frt).
 Löw Ernő, Kecskemét.
 Dr. Löw Immanuel, Szeged.
 Löwenstein Arnold, Bpest.
 Löwenstein Bern., Veszprém.
 Löwy Dávid, Kolozsvár.
 Löwy E. M. fia, Budapest.
 Dr. Löwy Jakab, Mohács.
 Löwy Jakab, Veszprém.
 Dr. Löwy Kár., Sz.-Fehérvár.

- Dr. Löwy Mór, Temesvár.
 Ludasy Sámuel, Kolozsvár.
 Lukács József, Budapest.
 Lusztig Miksa, Szarvas.
 Lusztig Mór, Arad.
 Maislis Soma, Mohács.
 Makói Chevra-Kadisa.
 Mandel Ede, Nyirbátor.
 Mandel János, M.-Sziget.
 Mandel Jenő, M.-Sziget.
 Mandel József, Nyirbátor.
 Mandl Ignác, H.-M.-Vásár-
 hely.
 Mandl Mór, Budapest (5 frt).
 Mandl Pál, Keszthely.
 Dr. Marczali Henrik, Bpest.
 Margalit Alfréd, Böhönye.
 Dr. Mayer Ármin, L.-Szt.-
 Miklós.
 Mayer és Berger, M.-Sziget.
 Mayer Sándor, H.-M.-Vásár-
 hely.
 Mayländer Lipót, Fiume.
 Medgyesi Simon, M.-Sziget.
 Meer Márton, Budapest.
 Meister Ede, Heves.
 Mellinger Sándor, Budapest.
 Messinger Jakab, Budapest.
 Dr. Messinger Lipót, Bpest.
 Dr. Mezei Ferencz, Bpest.
 Dr. Mezei Mór, Budapest.
 (5 frt).
 Milkó Jakab, Szeged.
 Miskolczi Ármin, Mohács.
- Dr. Molnár Jakab, Mohács.
 Dr. Molnár Gyula, Zombor.
 Dr. Molnár Mihály, Bpest.
 Monori izr. hitközség.
 Moóri izr. hitközség.
 Dr. Morgenstern Sándor,
 Budapest.
 Dr. Moskovits Jenő, Debre-
 czen.
 Mosoni izr. hitközség.
 Mózes Bernát, Csáktornya.
 Müller Ede, Szabadka.
 Müller Lajos, Budapest.
 Müller Lajos, H.-M.-Vásár-
 hely.
 Müller Mór, Budapest.
 Müller Sámuel, H.-M.-Vásár-
 hely.
 Dr. Munkácsi Bernát, Bpest.
 Münz Sámuel, Budapest.
 Dr. Murányi Ernő, Bpest.
 Muraszombati izr. hitközség.
 Dr. Náday Gyula, Simánd.
 N.-Becskekeri izr. hitközség.
 N.-Kőrösi izr. hitközség.
 N.-Szalontai izr. hitközség.
 Náthán Soma, Budapest.
 Nay Jakab, Veszprém.
 Nay Rezső, Budapest.
 Dr. Neményi Ambrus, Bpest.
 Neu József, Veszprém.
 Neubauer Adolf, Pécs.
 Neubauer Vilmos, Temesvár.
 Neuerer Ignác, Karánsebes.

- Neuhauser Sánd., Vágújhely.
 Neumann Alb., Csáktornya.
 Dr. Neumann Antal, Bpest.
 Neumann Bern., Csáktornya.
 Dr. Neumann Bernát, Sz.-Fehérvár.
 Dr. Neumann Ede, N.-Kánizsa.
 Dr. Neumann Jakó, Kisbér.
 Neumann József, H.-M.-Vásárhely.
 Neumann Lipót, Szinerszeg.
 Neumann Mózes, Csáktornya.
 Ifj. Dr. Neumann Sándor, Budapest.
 Neumark Ign., Keszthely.
 Neuschloss Ödön és Marcell, Budapest.
 Nord Mór, Budapest.
 Novits Miksa, Mohács.
 Nyirbátori izr. hitközség.
 Nyiregyházai izr. iskolaszék.
 Id. Oppenheim Adolf, Ujkécske.
 Ormódy Imre, N.-Becskegyér.
 Ország Dezső, M.-Sziget.
 Országos magyar izr. tanítóegyesület, Budapest.
 Orvai Miksa, Kassa.
 Ossmann Pál, Keszthely.
 Osztreicher Sám., M.-Sziget.
 Pancsovai izr. hitközség.
 Pancsovai Talmud-Tóra egyesület.
 Paskesz Mór, Veszprém.
 Perényi Adolf, Temesvár.
 Perl József, Kolozsvár.
 Dr. Perl Soma, Budapest.
 Dr. Perls Ármin, Pécs.
 Pesti izr. hitközség (8 frt).
 Pesti Chevra-Kadisa, Bpest.
 Pesti izr. hitközségi fiárva-ház, Budapest.
 Pető Vilmos, Keszthely.
 Pfeifer Ignác, Budapest.
 Dr. Pick Gyula, Rác-Almás.
 Pillitz Dávid, Veszprém.
 Dr. Pillitz Sámuel, Bpest.
 Pintér Gyula, Abony.
 Pirnitzer József és fia, Szegzárd.
 Pirnitzer Lajos, Kalocsa.
 Dr. Politzer Alfréd, Bpest.
 Politzer Ármin, Budapest.
 Politzer Áron, Veszprém.
 Politzer Bernát, Budapest.
 Politzer Mihály, Abony.
 Politzer Mór, H.-M.-Vásárhely.
 Pollák Bernát, Csáktornya.
 Pollák Ignác, Szegzárd.
 Pollák Kaim, Budapest.
 Pollák L., Budapest.
 Dr. Pollák Miksa, Budapest.
 Pollák Sándor, H.-M.-Vásárhely.
 Dr. Popper Alaj., Debreczen (5 frt).

- Popper J. D., Mohács.
 Popper Károly, Budapest.
 Dr. Popper Mór, Debreczen.
 Porges B., Budapest.
 Dr. Propper Géza, Bpest.
 Prezlmayer Alajos, Mohács.
 Dr. Radó Antal, Budapest.
 Dr. Rakonitz Mór, Bpest.
 Rapoch Sándor, Veszprém.
 Rauchwerger Ármin, Csorba.
 Rechnitzer Samu, Székes-
 Fehérvár.
 Dr. Reich Miklós, Buda-
 pest.
 Reichmann Ármin, Debreczen.
 Reinitz Mór, Szabadka.
 Reismann Mór, N.-Várad.
 Dr. Reismann Simon, Kassa.
 Reiter Károly, Szabadka.
 Rékási izr. hitközség.
 Rémi Jenő, Budapest.
 Dr. Réthy Ede, Veszprém.
 Dr. Réthy Mór, Budapest.
 Reusz Károly, Budapest.
 Dr. Richtmann Mór, Fiume.
 Roheim Ferencz, Mohács.
 Roheim Károly, Zombor.
 Rohonczy izr. hitközség.
 Dr. várhelyi Rósa Izsó,
 Szeged (5 frt).
 Dr. Rosenbaum Laj., Brassó.
 Rosenberg Adolf, Veszprém.
 Rosenberg Antal, Temesvár.
 Dr. Rosenberg Ede, Ó-Ka-
 nizsa.
 Rosenberg Felix, Fiume,
 Rosenberg Ignác, Bpest.
 Rosenberg Laj., Csáktornya.
 Rosenberg Rud., Csáktornya.
 Dr. Rosenberg Sánd., Arad.
 Rosenfeld Alfréd, Bpest.
 Rosenfeld Simon, Mohács.
 Rosenfeld Vilmos, Gyon.
 Rosenthal Márk, Mohács.
 Rosenthal S., Mohács.
 Rosenthal Nánd., Veszprém.
 Dr. Roth Adolf, L.-Ujvár.
 Roth Albert, Budapest.
 Roth Áron, Siklós.
 Dr. Roth Emil, Alsó-Dabas.
 Roth Jakab, Szemlak.
 Özvegy Rothauser Ignáczné,
 Veszprém.
 Rothmann Jakab, N.-Várad.
 Dr. Rott Jakab, Budapest.
 Saenger Mór, Fiume.
 Salamon Ármin, Szegzárd.
 Sándor József, Alsó-Dabas.
 Sándor Mór, Lippa.
 Dr. Sándorfi Miksa, Vesz-
 prém.
 Dr. Schaffer Mór, Szabadka.
 Schill Salamon, Budapest.
 Dr. Schiller Zsigm., Bpest.
 Schleifer Izidor, Keszthely.
 Schlesinger Hermann, N.-
 Szombat,

- Dr. Schlesinger Náthán, L.-Szt.-Miklós.
- Schlesinger Samu, Budapest (5 frt).
- Schliesz testvérek, Zombor.
- Schmiedl Albert, Budapest.
- Schmitz József, M.-Sziget.
- Schön Albert, Bpest (5 frt).
- Schön Bernát, Ujpest.
- Schön Dávid, Budapest.
- Schreger Károly, H.-M.-Vásárhely.
- Schreiber Gyula, Ujpest.
- Dr. Schreiber Ignác, Kecskemét.
- Dr. Schreyer Jakab, Bpest.
- Dr. Schulhof Rezső, Bpest.
- Schwabach S. G., Pécs.
- Schwarz Adolf, K.-Szt.-Pál.
- Dr. Schwarz Albert, Csáktornya.
- Schwarz D. Ede, Budapest.
- Schwarz Guszt., Kecskemét.
- Dr. Schwarz Gusztáv, Bpest.
- Schwarz I., Csáktornya.
- Schwarz Ign. N., Uj-Kécske.
- Schwarz Jakab, Kecskemét.
- Schwarz Jakab, Veszprém.
- Schwarz J. H., Ujpest.
- Schwarz Márkus, Temesvár.
- Schwarz Mihály, N.-Becs-kerek.
- Dr. Schwarz Mór, Bpest.
- Schwarz Sámuel, Budapest.
- Schwarz Simon, Budapest (5 frt).
- Schwarzkopf Ign., A.-Dabas.
- Schwelb Mór, Kalocsa.
- Seiner Lipót, Szegzárd.
- Seltmann Lajos, H.-M.-Vásárhely.
- Sessler Lipót, N.-Szombat.
- Sichmann Mór, M.-Sziget.
- Sieglmann D., Kassa.
- Simon Jakab, Bpest (5 frt).
- Simonovits J., Kassa.
- Singer Dávid, Lippa.
- Dr. Singer Jakab, Bpest.
- Dr. Singer József, L.-Szt.-Miklós.
- Singer Sándor, H.-M.-Vásárhely.
- Singer testvérek, Budapest.
- Siófoki izr. hitközség.
- Dr. Sonnenfeld Bernát, Vág-Ujhely.
- Sonnenfeld L. és fiai, Ujpest.
- Dr. Sorger Miksa, Gathaja.
- Spatz testvérek, Budapest.
- Spitzer D. H., Budapest.
- Spitzer Gyula, Budapest.
- Spitzer Ignác, Heves.
- Spitzer Jakab, Temesvár (8 frt).
- Spitzer Lipót, Szemlak.
- Dr. Spitzer Mór, V.-Ujhely.
- Spitzer Mór, Heves.
- Dr. Spitzer Mór, Zombor.

- Dr. Spitzer Mór, Veszprém.
 Spitzer Vilmos, Heves.
 Dr. Stadler Károly, B.-Szombathely.
 Stark Ármin, L.-Szt.-Miklós.
 Dr. Steiger Lajos, Bpest.
 Stein Dávid, Nyitra.
 Stein Manó, Budapest (5 frt).
 Stein Miksa, T.-Szt.-Miklós.
 Steinberger Hermann, Kalocsa.
 Steiner Ármin, Budapest.
 Steiner Ignác, Marczali.
 Dr. Steiner János, Lippa.
 Steiner Jónás, Veszprém.
 Steiner József, Budapest.
 Steiner L. József, H.-M.-Vásárhely.
 Steiner Manó, L.-Szt.-Miklós.
 Steiner Sámuel, Veszprém.
 Dr. Steiner Zsigm., Bpest.
 Sterk Adolf, Budapest.
 Sterk Lipót, Budapest.
 Stern Ábrahám, Budapest.
 Dr. Stern Géza, Budapest.
 Stern Jakab, Nagyvárad.
 Dr. Stern József, Budapest.
 Stern Károly, Pécs.
 Stern Sámuel, Veszprém.
 Stern Sámuel, M.-Sziget.
 Sternberg Jenő, M.-Sziget.
 Strausz Adolf, Budapest.
 Strausz Sándor, Csáktornya.
 Szabó Imre, Veszprém.
 Szabó József, Budapest.
 Szabolcsi Miksa, Budapest.
 Szalkai Emil, Nyirbátor.
 Szántó Bertalan, Kolozsvár.
 Dr. Szántó Kálmán, Kecskemét.
 Dr. Szántó Lajos, Kalocsa.
 Szatmári Mór, Budapest.
 Szegedi Chevra-Kadisa.
 Szegedi izr. hitközség (5 frt).
 Székely Ferencz, Bpest.
 Székely Salamon, Arad.
 Székesfehérvári izr. hitközs. (8 frt).
 Dr. Szemző Gyula, Szarvas.
 Szemző Sándor, Kecskemét.
 Szt.-Lőrinczi Chevra-Kadisa
 Szt.-Lőrinczi izr. hitközség.
 Szt.-Lőrinczi izr. nőegylet.
 Szép Lipót, Veszprém.
 Szerényi Ármin, Budapest.
 Szigetvári izr. hitközség.
 Dr. Sziklai Salamon, Bpest.
 Szilágyi Mór, Zombor.
 Dr. Szilágyi Vilmos István, Zombor.
 Dr. Szilárd Bertalan, Alsódabas.
 Dr. Szilasi Zsigmond, Pécs.
 Dr. Szili Adolf, Budapest.
 Szirtes Ignác, Pécs.
 Dr. Szobl Ármin, Uj-Kécske.
 Szombathelyi izr. tantestület.
 Dr. Tauszig Antal, Mohács.

- Dr. Tauszig Emil, Mohács.
 Tauszig Vilmos, Szabadka.
 Temesvár-gyárvárosi izrael.
 hitközség.
 Tenczer Pál, Budapest.
 Tihanyi Jakab, Soroksár.
 Dr. Tolnai Lipót, Bpest.
 Ujkécskei izr. hitközség.
 Ujpesti izr. hitközség.
 Ungár Henrik, Budapest.
 Ungár Ignác, Heves.
 Ungár Salamon, Kecskemét.
 Dr. Ungár Simon, Szegzárd.
 Vachsmann Samu, Kassa.
 Vágújhelyi izr. alsó reálisk.
 Vágújhelyi izr. hitközség.
 Dr. Vaisz Sándor, Bpest.
 Dr. Vajda Béla, Abony.
 Vajda Lajos, Budapest.
 Váradi Dávid, Czegléd.
 Várnai Ármin, M.-Sziget.
 Veiszmán Ignác, Heves.
 Dr. Venetianer Laj., Csurgó.
 Verseczi izr. hitközség.
 Veszprémi izr. hitközség.
 Dr. Veszprémy Vilm., Debreczen.
 Dr. Vidor Zsigmond, Bpest.
 Dr. Viola Ödön, Szombat-hely.
 Dr. Visontai Soma, Bpest.
 Vitéz Antal, Kecskemét.
 Vitéz Géza, Kecskemét.
 Vitéz László, Kecskemét.
 Vitz Dávid, Heves.
 Waldapfel János, Budapest.
 Wallfisch Ármin, Arad.
 Wechsler Adolf, N.-Várad.
 Weidinger Sándor, Zombor.
 Weiner Adolf, Uj-Kécske.
 Weiner Károly, Budapest.
 Dr. Weiner Márk, Kőszeg.
 Weinstein Ármin, Kassa.
 Weiser Gyula, Mohács.
 Dr. Weiser Károly, Bpest.
 Weiss Adolf, Abony.
 Weiss Adolf, Budapest.
 Weiss Adolf, Ujpest.
 Weiss Ármin, Kolozsvár.
 Weiss Ármin és fia, Ujpest.
 Dr. Weiss Béla, Kassa.
 Dr. Weiss Bern., Debreczen
 (5 frt).
 Weiss Elek, Veszprém.
 Dr. Weiss Ignác, Esztergom.
 Weiss Jakab, M.-Sziget.
 Weiss Jakab, Veszprém.
 Weiss Jakab, Mohács.
 Weiss Jónás, Heves.
 Dr. Weiss József, Kolozsvár.
 Weiss Kár., H.-M.-Vásárhely.
 Weiss Lajos, Mohács.
 Weiss A. Manó, Veszprém.
 Weiss Márton és fia, H.-M.-
 Vásárhely.
 Dr. Weiss Miksa, Kolozsvár.
 Weiss Mór, Kolozsvár.
 Dr. Weiss Simon, Kalocsa.

- Weiss Simon, M.-Sziget.
 Weiss Tiv., N.-Kanizsa.
 Dr. Weiszburg Gyula, Bpest.
 Wertheimer Ármin, Székes-
 Fehérvár.
 Wertheimer Sam., Uj-Hódos.
 Dr. Wilhelm Arnold, H.-M.-
 Vásárhely.
 Winterberg Ad., N.-Szombat.
 Winternitz Gyula, Ujpest.
 Wodianer Arthur, Bpest.
 Wolf Albert, Budapest.
- Wolf Zsigmond, Mohács.
 Wolfner Gyula, Budapest.
 Wolfner Jakab, Ujpest.
 Wolfner József, Budapest.
 Wolfner Lajos, Budapest.
 Wolfner Tivadar, Budapest.
 Wollák Rezső, Csáktornya.
 Wollák Soma, Budapest.
 Zilzer Salamon, Budapest.
 Dr. Zollner Béla, Budapest.
 Zombori Chevra-Kadisa
 (8 frt).



IZRAELITA NAPTÁR

AZ 1895. POLGÁRI ÉV SZÁMÁRA.

Január.

- 1 5655. Tébéth 5.
- 5 Szombat. Vajjiggas
- 6 Tébéth 10. böjtje.
- 12 Sz. Vajjechi
- 19 Sz. Semóth
- 26 Sz. Wáéra
- Sebát újholdja.

Február.

- 2 Sz. Bó
- 9 Sz. Besallách
- 16 Sz. Jithró
- 23 Sz. Mispátim
- Sekálim
- 24 Adár újh.
- 25 Ujh. 2. napja.

Márczius.

- 2 Sz. Terúmá
- 3 Adár 7. n.
- 7 Esztér böjtje
- 9 Sz. Teczavve
- Zákhor
- 10 Púrim
- 11 Súsán Púrim
- 16 Sz. Ki thisszá
- Pára
- 23 Sz. Vajjakhél-Pekúdé
- Hachódes

26 Niszan újh.

30 Sz. Vajjikrá.

Április.

- 6 Sz. Czáv
- Sabbáth haggádól
- 8 Pészach előestéje
- 9 Pészach 1. n.
- 10 Pészach 2. n.
- 13 Sz. Chól Hammóéd
- 15 Pészach 7. n.
- 16 Pészach 8. n.
- 20 Sz. Semini
- 24 Ijjár újh.
- 25 Ujhold 2. n.
- 27 Sz. Tazria-Meczóra.

Május.

- 4 Sz. Acharé-Kedósim
- 11 Sz. Emór
- 12 Ómer 33. napja
- 18 Sz. Behar-Bechukhóthái
- 24 Szivan újholdja
- 25 Sz. Bamidbar
- 28 Sabúóth előestéje
- 29 Sabuóth 1. n.
- 30 Sabuóth 2. n.

Junius.

- 1 Sz. Nászó
- 8 Sz. Behaalóthekhá

- 15 Sz. Selach
 22 Sz. Kórach
 — **Tammúz** újholdja
 23 Ujhold 2. n.
 29 Sz. Chukkath.

Julius.

- 6 Sz. Bálák
 9 Tammúz 17. böjtn.
 13 Sz. Pinchász
 20 Sz. Mattóth-Masszeé
 22 **Áb** újholdja
 27 Sz. Debárim. Chazón.
 30 **Áb** 9. böjtn.

Augusztus.

- 3 Sz. Váethchannán
 — Náchamú
 5 **Áb** 15.
 10 Sz. Ékeb
 17 Sz. Reé
 20 **Elúl** újh.
 21 Ujh. 2. napja
 24 Sz. Sófetim
 31 Sz. Ki théczé.

Szeptember.

- 7 Sz. Ki thábó
 14 Sz. Niczábim-Vájjélekh
 15 Szelichóth 1. n.
 18 Rós-Hassána előestéje.
 19 **Rós-Hassána** 1. n.
 — 5656. Tisri 1.
 20 **Rós-Hassána** 2. n.
 21 Sz. Háazinú
 22 Gedaljá böjtje

- 27 Jóm Kippúr előestéje
 28 Sz. Jóm Kippúr.

Október.

- 2 Szukkóth előestéje
 3 **Szukkóth** 1. n.
 4 **Szukkóth** 2. n.
 5 Sz. Chól Hammóéd
 9 Hósána rabbá
 10 **Semini aczéreth**
 11 **Szimchath thóra**
 12 Sz. Berésith
 18 **Marchesván** újh.
 19 Ujhold 2. n.
 — Sz. Nóach

- 26 Sz. Lekh-lekhá.

November.

- 2 Sz. Vajjérá
 9 Sz. Chajjé-Szará
 16 Sz. Tóledóth
 17 **Kiszlév** újh.
 18 Ujhold 2. n.
 23 Sz. Vajjéczé
 30 Sz. Vajjislach.

Deczember.

- 7 Sz. Vajjéseb
 12 **Chanukka** 1. n.
 14 Sz. Mikkécz
 17 **Tébéth** újh.
 18 Ujh. 2. n.
 19 **Chanukka** utolsó n.
 21 Sz. Vajjiggas
 28 Sz. Vajjechi
 29 Tébéth 10. böjtje.

TARTALOM.

	Lap
<i>Bánóczi József</i> , Toldi és a biblia	5
<i>Sonnenfeld Zsigmond</i> , Az argentiniai zsidó földmivelő gyarmatok	22
<i>Kohn Dávid</i> , Zsidó népmozgalmi statistika	35
<i>Cserhalmi H. Irén</i> , Lea	48
<i>Kaufmann Dávid</i> , Budavár visszavivásának egy szem- tanuja és leírója	63
<i>Makai Emil</i> , Kelet	93
<i>Kohn Sámuel</i> , Vida András contra Velisch József	95
<i>Bernstein Béla</i> , A zsidók az 1848—49-iki szabadság- harczban	100
<i>Schwarz Adolf</i> , Pædagogiai tanulság a bibliából	110
<i>Tenczer Pál</i> , Egyről-másról és önmagamról	116
<i>Blau Lajos</i> , A biblia eszméi a theodiceáról	131
<i>Ignotus</i> , A 137. zsoltárhoz	149
<i>Sturm Albert</i> , Mazkir Nesómósz. Utazás ujságirói sírok körül	151
<i>Rosenberg Sándor</i> , Rövid elmélkedés az ó-héber irodalom- ról összehasonlítva az ó-göröggel	162
<i>Szatmári Mór</i> , Zsidók a magyar publicisztikában	171
<i>Maybaum Zsigmond</i> , Zunz Lipót életéből	179
<i>Feleki Sándor</i> , Templomban	189
<i>Büchler Adolf</i> , A makkabeusok ünnepeinek elejei	191
<i>Klein Mór</i> , A zsidó pap helyzete a multban és jelenben	201
<i>Radó Antal</i> , József és Putifárné története a Sahnámében	205
<i>Neumann Ede</i> , A zend vallás befolyása a zsidóságra	241

	Lap
<i>Weiszburg Gyula</i> , Szegényügy-szervezet a zsidóknál a talmudi kórban	249
<i>Kőrös Mihály</i> , Kisértetek	258
<i>Silberstein Ötvös Adolf</i> , A zsidó «szellemi fölénye»	259
<i>Seltmann Lajos</i> , Eletképek	264
<i>Gerő Atilla</i> , Talisz, Tfilin	305
<i>Gelléri Mór</i> , Az ezredéves kiállítás	308
<i>Vajda Béla</i> , A talmud polémiája Rómával a jótékonyaságról és könyörületességről	312
<i>Kecskeméti Lipót</i> , Zsidó költőkből	322
<i>Lederer Ignác</i> , Nap és éj. Juda Alcharizi makámáiból	331
<i>Goldschmied Lipót</i> , Magyar zsidó művészek	335
<i>Krausz Sámuel</i> , Chanukka	356
<i>V. Hevess Kornél</i> , Látogatás	365
<i>Schuschny Henrik</i> , A testi nevelés és a zsidóság	369
<i>Mezey Ferencz</i> , Onnan hazulról	374
<i>Büchler Sándor</i> , Egy magyar zsidó költő	387
<i>Bacher Vilmos</i> , A francia zsidóság irodalmi társulata	404

*

<i>Az Izr. Magy. Irod. Társulat alakulásáról és működéséről</i>	423
<i>Az Izr. Magy. Irod. Társulat képviselte</i>	446
<i>Az I. M. I. T. alapszabályai</i>	452
<i>Az I. M. I. T. tagjainak névjegyzéke</i>	464
<i>Izraelita Naptár az 1895. polgári év számára</i>	480